

ПРАВО І СУСПІЛЬСТВО

Науковий
журнал

Журнал заснований
у 2004 році з ініціативи
генерал-лейтенанта міліції
ВІТАЛІЯ ФЕДОРОВИЧА
ЗАХАРОВА, заслуженого
діяча науки і техніки
України, кандидата
юридичних наук, професора

Свідоцтво про державну
реєстрацію – серія КВ
№ 11724-595 ПР
від 12.09.2006

Офіційний сайт:
www.pravoisuspilstvo.org.ua

Виходить 6 разів на рік

Адреса редакції:
49064, м. Дніпро,
вул. Орловська, 1-Б
тел.: (056) 371-51-47

ISSN 2078-3736

У номері

*АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО
І АДМІНІСТРАТИВНИЙ ПРОЦЕС, ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО*

ФІНАНСОВЕ ПРАВО

*ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА,
КРИМІНОЛОГІЇ ТА КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОГО ПРАВА*

*КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО
ТА КРИМІНАЛІСТИКА*

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

6 ч. 2
2019

Науковий журнал. Заснований у 2004 році. Засновники: ВНПЗ «Дніпровський гуманітарний університет», Фонд юридичної науки Академіка права В.В. Сташиса, Національна академія внутрішніх справ. Видавець – ВНПЗ «Дніпровський гуманітарний університет». Включений до переліку фахових видань України з юридичних наук (Постанова Президії ВАК України від 10.03.2010, № 1-05/2). Проведено переєстрацію видання (Наказ МОН України № 261 від 06.03.2015, додаток № 13).

Журнал включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International (Республіка Польща)

Головний редактор М.В. Корнієнко

Редакційна колегія не завжди поділяє позицію автора

За точність викладеного матеріалу відповідальність покладається на авторів

Зміни до тексту та скорочення, що не впливають на зміст матеріалів, а також їх перейменування вносяться редакцією без узгодження з автором

Рукописи не рецензуються і не повертаються

Ухвалено до друку та поширення через мережу Internet
Вченою радою Дніпровського гуманітарного університету (протокол № 2 від 21.11.2019 р.)

Бандурка О.М. – доктор юридичних наук, професор, академік Національної академії правових наук України;

Богатирьов І.Г. – доктор юридичних наук, професор;

Блінова Г.О. – кандидат юридичних наук, доцент;

Грабовська Сабіна – доктор хабілітований (Жешув, Польща);

Ємець Л.О. – доктор юридичних наук, доцент;

Калюжний Р.А. – доктор юридичних наук, професор;

Колпаков В.К. – доктор юридичних наук, професор;

Корнієнко М.В. – доктор юридичних наук, професор;

Легка О.В. – доктор юридичних наук, доцент;

Макушев П.В. – доктор юридичних наук, професор;

Негодченко В.О. – доктор юридичних наук, професор;

Торяник В.М. – доктор політичних наук, професор;

Хрідочкін А.В. – доктор юридичних наук, кандидат історичних наук, доцент;

Черней В.В. – доктор юридичних наук, професор;

Ярмиш О.Н. – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії правових наук України.

**АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО
І АДМІНІСТРАТИВНИЙ ПРОЦЕС, ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО**

БАЛОБАНОВ О. О.,

кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри морського права
(Навчально-науковий морський
гуманітарний інститут Одеського
національного морського університету)

БУРДЕЙНИЙ Є. П.,

магістр
(Навчально-науковий морський
гуманітарний інститут Одеського
національного морського університету)

УДК 347.79:342.9(477)

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736-2019-6-2-1>

**АДМІНІСТРАТИВНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЯК ЗАСІБ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
БОРОТЬБИ З ПРАВОПОРУШЕННЯМИ НА МОРЬСЬКОМУ ТРАНСПОРТІ:
ПОНЯТТЯ Й ОСОБЛИВОСТІ**

У статті на основі аналізу наукових поглядів розглянуто поняття й особливості адміністративної відповідальності як засобу боротьби з правопорушеннями на морському транспорті. Досліджено поняття адміністративної відповідальності, на підставі чого надається авторське визначення поняття адміністративної відповідальності за правопорушення на морському транспорті як різновиду правової відповідальності, специфічну форму негативного реагування з боку держави в особі її компетентних органів на вчинення правопорушень на морському транспорті, згідно з якою особи, котрі скоїли ці правопорушення, повинні понести адміністративні стягнення у встановлених законом формах і порядку.

Проаналізовано, що адміністративну відповідальність за правопорушення на морському транспорті встановлено главою 10 Кодексу України про адміністративні правопорушення «Адміністративні правопорушення на транспорті, в галузі шляхового господарства і зв'язку». Поверховий аналіз складів цих правопорушень дає можливість стверджувати про відсутність чіткої їх системи. Для усунення цієї прогалини пропонується систематизувати правопорушення на морському транспорті на такі групи: правопорушення, що посягають на безпеку перевезення пасажирів і вантажів морським транспортом; правопорушення, які посягають на нормальну діяльність морського транспорту та його інфраструктуру; порушення правил поведінки пасажирів морських суден.

На підставі аналізу чинного законодавства та думок науковців зроблено висновки, що сьогодні проблемним є питання щодо ефективності санкцій за вчинення правопорушень на морському транспорті. Так, здебільшого за їх вчинення застосовуються незначні суми штрафів – від одного до десяти неоподаткованих мінімумів доходів громадян, що, по-перше, не співвідноситься зі ступенем суспільної шкоди, яка завдається чи може бути завдана такими діями; по-друге, значно відрізняється від сум штрафів, які застосовуються за

порушення правил і норм на авіаційному транспорті, хоча рівень безпеки експлуатації та загрози від його порушення на морському транспорті є не меншим.

Ключові слова: адміністративна відповідальність на морському транспорті, правопорушення на морському транспорті, види адміністративних правопорушень на морському транспорті.

In the article on the basis of analysis of scientific looks a concept and features of administrative responsibility are considered as to the means of fight against offences on a marine transport. The concept of administrative responsibility is investigational, on the basis of what authorial determination of concept of administrative responsibility is given for offence on a marine transport as to the variety of legal responsibility, specific form of the negative reacting from the side of the state in the person of her competent organs on the feausance of offences on a marine transport, according to that persons that accomplished these offences must bear administrative penalties in the forms and order set by a law.

It is analysed, that administrative responsibility for offence on a marine transport is set by the head of a 10 Code of Ukraine about administrative crimes the “Administrative crimes on a transport, in industry of travelling economy and connection”. The superficial analysis of syllables of these offences gives an opportunity to assert about absence of their clear system. For the removal of this blank, it is suggested to systematize offence on a marine transport on such groups: offences that trench upon safety of carrying passengers and loads a marine transport; offences that trench upon normal activity of marine transport and his infrastructure; violation of rules of behavior of passengers of marine ships.

On the basis of analysis of current legislation and opinions of scientists drawn conclusion, that today a problem is a question in relation to efficiency of approvals for the feausance of offences on a marine transport. In most cases for their feausance the insignificant sums of fines are used – from one to ten untaxable minimums of acuestss of citizens, that, firstly, is not correlated with the degree of public harm, that is inflicted, moreover can be inflicted by such acts; secondly, considerably differs from the sums of fines, that are used for violation of rules and norms on an aviation transport, although strength of exploitation and threat security from his violation on a marine transport is not less.

Key words: administrative responsibility on a marine transport, offence on a marine transport, types of administrative crimes on a marine transport.

Вступ. Адміністративні правопорушення на морському транспорті є доволі поширеними видами адміністративних правопорушень, і пов’язано це, з одного боку, із вагомим місцем морського транспорту в національній мережі переміщення товарно-матеріальних цінностей (більше 40% сировини, продукції, транспортних засобів і засобів виробництва імпортується в Україну й експортується з України морським транспортом), з іншого – з низьким рівнем відповідної превентивної діяльності.

Так, за офіційними даними щороку за вчинення правопорушень на морському транспорті складається близько 500 протоколів, видається близько 100 приписів та уповноваженими особами виноситься близько 400 постанов про притягнення до адміністративної відповідальності за вчинення правопорушень на морському транспорті [1]. Однак слід зазначити, що значна частина правопорушень на морському транспорті є невиявленою у зв’язку із складностями в їх нормативному визначенні та механізмі застосування заходів адміністративної відповідальності за їх вчинення, що потребує законодавчої деталізації складів таких правопорушень, проблемними є також питання щодо особливостей адміністративної відповідальності за вчинення правопорушень на морському транспорті.

Необхідно зазначити, що питання адміністративної відповідальності протягом тривалого часу були предметом значної уваги науковців. Відповідній тематиці присвятили роботи такі вчені, як В.Б. Авер'янов, О.Ф. Андрійко, Д.М. Бахрах, Ю.П. Битяк, В.М. Бесчастний, Р.А. Калюжний, Д.П. Калаянов, М.В. Коваль, В.К. Колпаков, А.О. Селіванов, Х.П. Ярмачі та ін. Проте поняття й особливості адміністративної відповідальності як засобу боротьби з правопорушеннями на морському транспорті у працях зазначених вчених не розглядалися.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження поняття й особливостей адміністративної відповідальності як засобу боротьби з правопорушеннями на морському транспорті.

Результати дослідження. Нині основним нормативно-правовим актом, який регулює питання охорони суспільного ладу, власності, соціально-економічних, політичних та особистих прав і свобод громадян, а також прав і законних інтересів підприємств, установ і організацій, встановленого порядку управління, державного і громадського порядку, зміцнення законності, запобігання правопорушенням, виховання громадян у дусі точного і неухильного додержання Конституції і законів України, поваги до прав, честі і гідності інших громадян, до правил співжиття, сумлінного виконання своїх обов'язків, відповідальності перед суспільством, є Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07 грудня 1984 р. (далі – КУпАП) [2].

Слід зауважити, що на теренах нашої держави у її науковому просторі питання встановлення адміністративної відповідальності за правопорушення на морському транспорті не були належно проаналізовані. Розробки вчених присвячені переважно дослідженню інституту адміністративної відповідальності загалом та окремих сфер суспільства, але меншою мірою торкаються адміністративної відповідальності на морському транспорті. Серед наукового доробку, присвяченого дослідженню адміністративної відповідальності за правопорушення на морському транспорті, слід виокремити деякі наукові роботи. «Адміністративна відповідальність за порушення правил перевезення пасажирів і вантажів морським транспортом» (автор – А.Ю. Пеховський) [3] у межах якої проаналізовано підстави та зміст адміністративної відповідальності за порушення правил перевезення пасажирів і вантажів морським транспортом, розкрито суб'єктивні й об'єктивні ознаки адміністративних деліктів у цій сфері; виділено особливості провадження у справах про адміністративні проступки щодо порушення правил перевезення пасажирів і вантажів морським транспортом. «Адміністративно-правові засади нагляду та контролю за безпекою судноплавства в Україні» (автор – А.П. Калініченко [4]) в межах якої визначено юридичний склад адміністративних проступків, пов'язаних із порушенням безпеки судноплавства; проаналізовано особливості адміністративної відповідальності за порушення безпеки судноплавства та розроблено окремі пропозиції та рекомендації щодо її удосконалення.

Перш ніж визначити поняття адміністративної відповідальності на морському транспорті, необхідно розглянути поняття адміністративної відповідальності взагалі. Слід зазначити, що чинне законодавство не дає визначення поняття адміністративної відповідальності, окрім того, по-різному воно тлумачиться і в теорії адміністративного права. Є два різновиди визначення адміністративної відповідальності: через об'єктивний і суб'єктивний підходи. Перший зумовлений відповідною негативною реакцією держави на протиправні прояви через встановлення окремих заборон, відповідних правил тощо й адекватних санкцій (заходів покарання) щодо порушників цих правил. В основі суб'єктивного підходу лежить особистий обов'язок порушника відповісти перед компетентними державними органами (їх службовими особами) за своє протиправне діяння і понести покарання згідно зі встановленим законом порядком.

Поєднавши ці два підходи, С. Гончарук визначає адміністративну відповідальність як різновид правової відповідальності, що є специфічною формою негативного реагування держави в особі її компетентних органів на відповідну категорію протиправних проявів (передусім адміністративних проступків). Особи, котрі скоїли ці правопорушення, повинні дати відповідь перед уповноваженим державним органом за свої неправомірні дії та зазнати за це адміністративних стягнень в установлених законом формах і порядку [5, с. 19].

На думку Д. Овсянко, адміністративна відповідальність – це застосування державними органами, посадовими особами та представниками влади встановлених державою заходів адміністративного покарання до громадян, а у певних випадках – і до організацій за порушення законності та державної дисципліни [6, с. 129].

А.Т. Комзюк визначає адміністративну відповідальність як застосування до осіб, які вчинили адміністративні проступки, адміністративних стягнень, що тягнуть для цих осіб обтяжливі наслідки майнового, морального, особистого чи іншого характеру і накладаються уповноваженими на те органами чи посадовими особами на підставах і у порядку, встановлених нормами адміністративного права [7, с. 7].

Обґрунтованій позиції в цьому аспекті дотримується В.К. Колпаков [8, с. 7], який під адміністративною відповідальністю розуміє примусове, з додержанням встановленої процедури, застосування уповноваженим суб'єктом передбачених законодавством за вчинення адміністративного проступку заходів впливу. З цього випливає, що реальна адміністративна відповідальність настає за наявності нормативних, фактичних і документальних підстав.

Аналіз думок із цього приводу дає змогу дійти висновку, що поняття адміністративної відповідальності науковцями розглядається як один із інститутів адміністративного права, як форма забезпечення одного із заходів примусу (стягнення), як різновид юридичної (правової) відповідальності, як ефективний засіб запобігання вчинення правопорушень і забезпечення правопорядку, як певний стан суспільних відносин, який виникає внаслідок порушення законодавства [9, с. 81].

Адміністративну відповідальність за правопорушення на морському транспорті встановлено главою 10 КУпАП «Адміністративні правопорушення на транспорті, в галузі шляхового господарства і зв'язку». У сфері, що розглядаємо, адміністративну відповідальність передбачено за: порушення правил по охороні порядку і безпеки руху на морському транспорті (ст. 114); порушення правил користування засобами морського транспорту (ст. 115); порушення правил реєстрації торговельних суден (ст. 116³); порушення правил пожежної безпеки на залізничному, морському, річковому і повітряному транспорті (ст. 120); допуск до керування транспортними засобами або суднами водіїв чи судноводіїв, які перебувають у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або під впливом лікарських препаратів, що знижують їх увагу та швидкість реакції, або осіб, які не мають права керування транспортним засобом (ст. 129); керування транспортними засобами або суднами особами, котрі перебувають у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або під впливом лікарських препаратів, що знижують їх увагу та швидкість реакції (ст. 130); порушення правил перевезення небезпечних речовин і предметів на транспорті (ст. 133); провезення ручної поклажі понад установлені норми і неоплаченого багажу (ст. 134); порушення правил, спрямованих на забезпечення схоронності вантажів на залізничному, морському, річковому й автомобільному транспорті (ст. 136); невиконання законних вимог посадових осіб органів морського і річкового транспорту (ст. 188¹⁵).

Поверховий аналіз складів цих правопорушень дає можливість стверджувати про відсутність чіткої їх системи. Погоджуємося з А.Ю. Пеховським, який пропонує систематизувати правопорушення на морському транспорті на такі групи: правопорушення, що посягають на безпеку перевезення пасажирів і вантажів морським транспортом; правопорушення, які посягають на нормальну діяльність морського транспорту та його інфраструктуру; порушення правил поведінки пасажирів морських суден [10, с. 211; 11, с. 148].

По-перше, доцільно було б об'єднати в межах окремої статті правопорушення, пов'язані з завданням матеріальної шкоди об'єктам морського транспорту, це, наприклад, ст. 114 – пошкодження споруд і пристроїв сигналізації та зв'язку; ч. 1, 2 ст. 136 – порушення правил, спрямованих на забезпечення схоронності вантажів на морському транспорті. По-друге, об'єднати в одній статті види адміністративних правопорушень, пов'язаних із порушенням пасажирами правил поведінки на морському транспорті у процесі його експлуатації, до яких варто включити: ст. 115 – порушення правил користування засобами морського транспорту; ст. 120 – порушення правил пожежної безпеки на залізничному, морському, річковому і пові-

тряному транспорті. Правила поведінки на морському транспорті мають бути чітко прописані й доведені до відома пасажирів, котрі перебувають на морському судні.

Сьогодні у науці адміністративного права відсутній єдиний погляд на поняття та зміст підстав адміністративної відповідальності. Вчені зійшлися на тому, що єдиною підставою адміністративної відповідальності є вчинення адміністративного правопорушення, тобто протиправної, винної (умисної або необережної) дії чи бездіяльності, яка посягає на громадський порядок, власність, права і свободи громадян, на встановлений порядок управління і за яку законом передбачено адміністративну відповідальність. Під адміністративним правопорушенням на морському транспорті слід розуміти суспільно небезпечне, протиправне, винне діяння, що посягає на встановлений порядок і безпеку руху на морському транспорті, правила користування засобами морського транспорту, правила випуску судна у плавання або допуску до керування судном осіб, котрі не мають відповідного документа, порушення правил реєстрації торговельних суден, перевезення пасажирів і вантажів морським транспортом, за яку законом передбачено адміністративну відповідальність. Адміністративним правопорушенням на морському транспорті притаманні такі ознаки: протиправність, винність, караність і суспільна шкідливість [12, с. 42].

Згідно з розділом 1 Наказу Міністерства інфраструктури України «Про затвердження Порядку оформлення матеріалів про адміністративні правопорушення на морському та річковому транспорті» від 18 квітня 2013 р. [13] за вчинення адміністративного правопорушення органи морського і річкового транспорту можуть застосовувати такі адміністративні стягнення: попередження; штраф; позбавлення права керування судном, маломірним судном, всіма видами плавучих засобів. До неповнолітніх осіб віком від шістнадцяти до вісімнадцяти років, які вчинили адміністративне правопорушення, застосовуються заходи впливу, передбачені ст. 24¹ КУпАП.

Аналіз гл. 10 КУпАП дозволяє зробити висновок, що за вчинення адміністративних правопорушень на морському транспорті можуть бути застосовані такі види адміністративних стягнень – попередження, штраф, позбавлення права керування судном, маломірним судном, всіма видами плавучих засобів, громадські роботи або адміністративний арешт. Слід зазначити, що відповідно до розділу 1 Наказу Міністерства інфраструктури України «Про затвердження Порядку оформлення матеріалів про адміністративні правопорушення на морському та річковому транспорті» за вчинення адміністративного правопорушення органи морського і річкового транспорту можуть застосовувати такі адміністративні стягнення: попередження; штраф; позбавлення права керування судном, маломірним судном, всіма видами плавучих засобів, однак ст. 130 КУпАП передбачено застосування за керування річковими або маломірними суднами судноводіями в стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або під впливом лікарських препаратів, що знижують їх увагу та швидкість реакції, а так само передача керування судном особі, яка перебуває в стані такого сп'яніння чи під впливом таких лікарських препаратів, а також відмова осіб, котрі керують річковими або маломірними суднами від проходження відповідно до встановленого порядку огляду на стан алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або щодо вживання лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції, накладення штрафу в розмірі ста п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавлення права керування всіма видами плавучих засобів на строк від одного до трьох років, або громадські роботи на строк від сорока до шістдесяти годин, або адміністративний арешт на строк від десяти до п'ятнадцяти діб. Тому, на нашу думку, необхідно узгодити ці нормативно-правові акти шляхом внесення відповідних доповнень до Наказу Міністерства інфраструктури України «Про затвердження Порядку оформлення матеріалів про адміністративні правопорушення на морському та річковому транспорті».

Необхідно зазначити, що Кабінет Міністрів України схвалив проект Закону України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо підвищення розмірів стягнень за порушення законодавства з безпеки на морському та річковому транспорті» [14]. Проект Закону України «Про внесення змін до Кодексу України про

адміністративні правопорушення» розроблено Державною інспекцією України з безпеки на морському та річковому транспорті з метою підвищення розміру штрафних санкцій за правопорушення у сфері морського та річкового транспорту, що, на думку фахівців, дасть змогу якісніше здійснювати заходи щодо контролю (нагляду) у зазначеній сфері, сприятиме здійсненню дієвого впливу, спрямованого на дотримання вимог законодавства у сфері забезпечення безпеки судноплавства на морському та річковому транспорті, а також спонукатиме фізичних і юридичних осіб утримуватися від правопорушень. Крім того, збільшення розмірів штрафів дозволить збільшити надходження до Державного бюджету України.

За керування транспортними засобами або суднами особами у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або під впливом лікарських препаратів, що знижують їхню увагу та швидкість реакції, передбачено штраф від 3 400 грн до 5 100 грн. Також Проектом Закону передбачено збільшення штрафів за керування незареєстрованими суднами; суднами, що не пройшли технічного огляду, або не несуть бортових номерів і позначень, або мають несправності тощо, з 17–85 грн до 510–850 грн; за керування судном особою, яка не має права керування цим судном, або передача керування таким судном особі, яка не має права керування, із 51–85 грн до 340–850 грн. Однак, на нашу думку, з метою боротьби з правопорушеннями на морському транспорті розміри стягнень, які передбачено проектом Закону України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення», повинні бути збільшені вдвічі, а то і в тричі.

Висновки. Проведене дослідження дозволило зробити висновок, що адміністративна відповідальність за правопорушення на морському транспорті – це різновид правової відповідальності, специфічна форма негативного реагування з боку держави в особі її компетентних органів на вчинення правопорушень на морському транспорті, згідно з якою особи, що скоїли ці правопорушення, повинні понести адміністративні стягнення у встановлених законом формах і порядку.

Сьогодні проблемним є питання щодо ефективності санкцій за вчинення правопорушень на морському транспорті. Так, здебільшого за їх вчинення застосовуються незначні суми штрафів – від одного до десяти неоподаткованих мінімумів доходів громадян, що, по-перше, не співвідноситься зі ступенем суспільної шкоди, яка завдається чи може бути завдана такими діями; по-друге, значно відрізняється від сум штрафів, які застосовуються за порушення правил і норм на авіаційному транспорті, хоча рівень безпеки експлуатації та загрози від його порушення на морському транспорті є не меншим. Так, пошкодження внутрішнього обладнання суден карається штрафом від одного до трьох неоподаткованих мінімумів доходів громадян, тоді як пошкодження повітряних суден і їхнього устаткування тягне за собою накладення штрафу від п'ятдесяти до чотирьохсот неоподаткованих мінімумів доходів громадян. Тому, на нашу думку, за вчинення зазначених діянь штрафи повинні бути збільшені, як це зроблено на авіаційному й автомобільному транспорті.

Таким чином, на нашу думку, необхідно внести зміни до ст. 114, 115, 116³, 120, 129, 130, 133, 135, 136, 188¹⁵ КУпАП шляхом підвищення суми штрафних санкцій за вчинення правопорушень на морському транспорті. Тому що розмір штрафу, який передбачено санкцією статті за вчинення правопорушень на морському транспорті, не відповідає сучасному стану, адже штраф у сумі 51 грн не досягає мети адміністративного стягнення, як це закріплено у ст. 23 КУпАП, – виховання особи, яка вчинила адміністративне правопорушення, в дусі додержання законів України, поваги до правил співжиття, а також запобігання вчиненню нових правопорушень як самим правопорушником, так і іншими особами. Прийняття зазначених змін буде сприяти зменшенню та припиненню правопорушень на морському транспорті, усуненню їх негативних наслідків, забезпеченню правомірної поведінки суб'єктів і дозволить посилити адміністративну відповідальність.

Одним із видів правопорушень на морському транспорті є правопорушення, передбачене ст. 134 КУпАП «Провезення ручної поклажі понад установлені норми і неоплаченого багажу», тобто встановлено відповідальність за провезення ручної поклажі понад установлені норми на залізничному, морському і річковому транспорті. Ручна поклажа –

це предмети або речі, які перевозяться разом із пасажирями. Слід зазначити, що відомчими нормативними актами встановлено певні норми щодо ваги та габаритів такої поклажі для провезення на залізничному, повітряному й автомобільному транспорті. Однак слід констатувати той факт, що, на відміну від залізничного, повітряного й автомобільного транспорту, де встановлено вимоги до ручної поклажі, щодо морського транспорту нині немає жодного нормативно-правового акта, який би встановлював вимоги до провезення ручної поклажі на морському транспорті, тим більш немає статистичних даних щодо кількості притягнутих осіб до відповідальності за порушення правил перевезення ручної поклажі на морському транспорті. За порушення ч. 1 ст. 134 КУпАП передбачено накладення штрафу від 0,5 до одного неоподаткованого мінімуму доходів громадян (від 8 грн 50 коп до 17 грн), тому, на нашу думку необхідно ст. 134 виключити із КУпАП у зв'язку з її неефективністю.

Окрім того, з метою уніфікації термінології пропонуємо у назві ст. 116 КУпАП «Порушення правил по охороні порядку і безпеки руху на річковому транспорті і маломірних суднах» термін «руху» замінити на термін «експлуатації». Під експлуатацією засобів морського, річкового транспорту та маломірних суден пропонуємо розуміти будь-яке використання особою, яка має право на вчинення певних дій (керування, зупинення, стоянка та ін.), засобів морського, річкового транспорту та маломірних суден.

Список використаних джерел:

1. Укрморрічінспекція підбила підсумки контрольно-наглядової діяльності у 2014 році – заборонено експлуатацію 14 маломірних суден та 66 баз стоянок, складено 543 протоколи про адміністративні правопорушення. URL: <http://mtu.gov.ua/news/19320.html>.
2. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07 грудня 1984 р. / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради Української РСР*. 1984. Додаток до № 51. Ст. 1122.
3. Пеховський А.Ю. Адміністративна відповідальність за порушення правил перевезення пасажирів і вантажів морським транспортом : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Запоріжжя, 2017. 198 с.
4. Калініченко А.П. Адміністративно-правові засади нагляду та контролю за безпекою судноплавства в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2011. 198 с.
5. Гончарук С.Т. Адміністративна відповідальність за законодавством України. Київ : Генеза, 1995. 78 с.
6. Овсянко Д.М. Административное право : учебное пособие / под ред. Г.А. Туманова. Москва : Юристъ, 1997. 448 с.
7. Адміністративна відповідальність в Україні : навчальний посібник / Комзюк А.Т., Гуменюк В.А., Джагунов Г.В. та ін. ; за заг. ред. А.Т. Комзюка. Харків : Вид-во Ун-ту внутр. справ, 2007. 80 с.
8. Колпаков В.К. Адміністративна відповідальність. Сутність поняття і підстави. *Вісник прокуратури*. 2003. № 6. С. 75–79.
9. Алфьоров С.М., Ващенко С.В., Долгополова М.М., Купін А.П. Адміністративне право. Загальна частина : навчальний посібник. Київ : Центр навчальної літератури, 2011. 216 с.
10. Пеховський А.Ю. Особливості застосування заходів адміністративної відповідальності за порушення правил перевезення пасажирів і вантажів морським транспортом. *Порівняльно-аналітичне право: електронне наукове фахове видання*. 2015. № 5. С. 209–215.
11. Пеховський А.Ю. Особливості адміністративно-правової кваліфікації порушень правил перевезення пасажирів і вантажів морським транспортом. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2016. Вип. 6. Т. 2. С. 146–149.
12. Кукшинова О.О., Біла В.Г. Підстави адміністративної відповідальності за правопорушення на морському транспорті. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2017. Вип. 44 (2). С. 40–43. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2017_44\(2\)_11](http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2017_44(2)_11).

13. Про затвердження Порядку оформлення матеріалів про адміністративні правопорушення на морському та річковому транспорті : Наказ Міністерства інфраструктури України від 18 квітня 2013 р. (станом на 01 листопада 2019 р.). URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0744-13>.

14. Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо підвищення розмірів стягнень за порушення законодавства з безпеки на морському та річковому транспорті : Проект Закону України. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc2_5_1_J?date1=&date2=&id=&name_zp=%EA%EE%E4%E5%EA%F1%F3&num=&num_s=2&out_type=&page=165&zp_cnt=20.

БЕРНАДІН В. А.,

ад'юнкт кафедри публічного управління
та адміністрування

(Національна академія внутрішніх справ)

УДК 341.45:342.2:336.222

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736-2019-6-2-2>

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ПРОТИДІЇ ПРАВОПОРУШЕННЯМ У СФЕРІ ОБІГУ ПІДАКЦИЗНИХ ТОВАРІВ

У статті проаналізовано зарубіжний досвід правової регламентації суспільних відносин щодо протидії правопорушенням у сфері обігу підакцизних товарів. Запропоновано організаційно-правові заходи з метою підвищення ефективності протидії таким правопорушенням. Рекомендовано внести зміни до чинного законодавства для впровадження організаційно-правові моделі фінансової поліції чи служби фінансових розслідувань.

Визначено організаційно-правові моделі подальшого створення фінансової поліції чи служби фінансових розслідувань, аналоги яких можливо зустріти в інших державах, запропоновано розглянути питання створення на базі підрозділів Державної фіскальної служби України, Державної фінансової інспекції України, підрозділів Національної поліції та Служби безпеки України спеціального центрального органу виконавчої влади, який матиме повноваження запобігання та протидії правопорушенням у фінансовій сфері й економіці, в т. ч. щодо протидії правопорушенням у сфері обігу підакцизних товарів, і підпорядковуватиметься Міністерству фінансів України.

Визначено, що створення і функціонування фінансової поліції чи служби фінансових розслідувань дозволить: створити єдиний орган, уповноважений на протидію правопорушенням у сфері обігу підакцизних товарів, який буде концентрувати необхідні повноваження. Зазначене усуне дублювання наявних повноважень Національної поліції України, Служби безпеки України та Державної фіскальної служби України щодо протидії правопорушенням у сфері обігу підакцизних товарів. Крім, того, дозволить організувати дієву взаємодію з іншими правоохоронними органами у процесі обміну інформацією, а також забезпечити достатній рівень матеріально-технічного, інформаційно-комунікаційного, соціального забезпечення. Створення такого органу вимагає кропіткої кадрової роботи, що допоможе набрати досвідчених, професійних працівників

за результатами публічного конкурсу, здатних якісно виконувати свої посадові обов'язки щодо протидії правопорушенням у сфері обігу підакцизних товарів.

Ключові слова: адміністративні правопорушення, підакцизні товари, протидія правопорушенням, служба фінансових розслідувань, фінансова поліція.

The article analyzes the foreign experience of legal regulation of social relations in counteracting offenses in the area of circulation of excisable goods. Organizational and legal measures are proposed to increase the effectiveness of counteraction to offenses in the field of excisable goods circulation. It is recommended to amend existing legislation for the functioning of the organizational-legal model of financial police or financial intelligence service.

Organizational and legal models of further creation of financial police or financial investigation service, analogues of which can be found in other countries, are defined. But it is proposed to consider the creation on the basis of units of the State Fiscal Service of Ukraine, the State Financial Inspectorate of Ukraine, units of the National Police and Security Service of Ukraine, a special central executive body, which will have the authority to prevent and combat offenses in the financial sector and the economy, including counteraction offense in the field of circulation of excisable goods, which will be subordinated to the Ministry of Finance of Ukraine.

It is determined that the establishment and operation of financial police or financial investigation service will allow: to create a single body authorized to counter offenses in the field of circulation of excisable goods, which will concentrate the necessary powers. The duplication of the existing powers of the National Police of Ukraine, the Security Service of Ukraine and the State Fiscal Service of Ukraine on counteracting offenses in the sphere of circulation of excisable goods is stated. In addition, it will allow to organize effective interaction with other law enforcement agencies in the process of information exchange, as well as to provide a sufficient level of logistical, information and communication, social security. The creation of such a body requires a lot of hard work that will help to recruit experienced, professional employees, according to the results of a public competition, capable of qualitatively fulfilling their official duties in dealing with offenses in the field of circulation of excisable goods.

Key words: administrative offenses, excisable goods, counteraction to the offense, financial investigations, financial police.

Вступ. Важливою складовою частиною національної безпеки є економічна безпека держави, яка відіграє значну роль у забезпеченні економічного зростання населення, підвищення конкурентоспроможності вітчизняної економіки, формування рівних умов для розвитку великого, середнього та малого підприємництва. Сьогодні особливо актуальними є питання, пов'язані з глобалізацією, інформатизацією економіки, забезпеченням невинного підвищення рівня життя населення, скороченням розриву за рівнем достатку між бідними та багатими, налагодженням конструктивної співпраці з провідними економічно розвиненими країнами, запобіганню відтоку капіталу. Адже наявна фінансово-економічна криза в Україні та значний рівень тіньової економіки стали наслідком трансформації правопорушень у сфері обігу підакцизних товарів. Тому економічна безпека держави перебуває під впливом цілої низки загроз і ризиків, які порушують її стабільність і здатність до саморозвитку та прогресу.

Прояви нелегального обігу підакцизних товарів і їхні масштаби становлять собою форму нелегальної економічної діяльності, яка спрямована на отримання надприбутків шляхом вчинення правопорушень. Тому тільки притягнення до юридичної відповідальності правопорушників і вилучення із незаконного обігу підакцизних товарів є малоефективними.

Надто високий рівень рентабельності дозволяє правопорушникам легко переживати втрати, пов'язані з вилученням підакцизних товарів, якими вони оперують. Надвисока прибутковість цієї діяльності зберігає мотивацію правопорушників до протиправної діяльності зважаючи на неможливість настання для них негативних наслідків. Фізична відокремленість лідерів злочинних угруповань та основних бенефіціаріїв кримінальних оборудок від середнього вчинення правопорушень дозволяє їм уникати відповідальності та робить нелегальний бізнес у сфері обігу підакцизних товарів для них не лише прибутковим, а й безпечним.

У зв'язку з цим доцільним є проведення порівняльно-правового (компаративного) аналізу організаційно-правових заходів протидії правопорушенням у сфері обігу підакцизних товарів для визначення найбільш обґрунтованих, якісних шляхів використання позитивного зарубіжного досвіду у вітчизняному законодавстві з метою підвищення ефективності протидії таким правопорушенням в умовах недостатніх ресурсів. Це зумовлено тим фактором, що в умовах розвитку сектору безпеки й оборони ще досі остаточно не сформовано коло уповноважених суб'єктів щодо протидії правопорушенням у сфері обігу підакцизних товарів.

Питанням визначення адміністративно-правових заходів протидії правопорушенням у сфері обігу підакцизних товарів приділяли увагу такі вчені, як О.М. Бандурка, Ю.В. Гаруст, О.Ю. Дрозд, С.В. Ківалов, В.К. Колпаков, О.В. Кузьменко, С.І. Лепський, Ю.С. Шемшученко, С.А. Шепетько та ін. Наукові здобутки цих фахівців мають науково-прикладне значення для науки адміністративного права, але сучасні потенційні та реальні загрози економічній безпеці України зумовили потребу у розгляді зарубіжного досвіду правової регламентації діяльності суб'єктів, уповноважених протидіяти правопорушенням у сфері обігу підакцизних товарів.

Постановка завдання. Метою статті є визначення зарубіжного досвіду регулювання відносин, що виникають у процесі протидії правопорушенням у сфері обігу підакцизних товарів, а також надання практичних рекомендацій для підвищення ефективності цієї діяльності в Україні.

Результати дослідження. Слід відзначити, що, за результатами аналізу зарубіжного досвіду протидії правопорушенням у сфері обігу підакцизних товарів, нам не варто відразу копіювати організаційно-правові моделі забезпечення боротьби з цими суспільно небезпечними діяннями, а врахувати позитивні та негативні риси. Адже зрозуміло, що в умовах різної правової культури населення, практики застосування законодавства, іншої побудови правоохоронних органів, рівня життя ефективна побудова система суб'єктів по боротьбі з правопорушеннями у сфері обігу підакцизних товарів, яка існує в одній країні, не завжди може показати свою надійність у нашій країні. Тому варто з урахуванням зарубіжного досвіду визначити типові варіанти механізму побудови організаційно-правової моделі протидії правопорушенням у сфері обігу підакцизних товарів, а згодом, враховуючи недоліки вітчизняного сектору безпеки, запровадити найбільш позитивні риси зарубіжних країн.

Варто зауважити, що зарубіжний досвід передбачає перший варіант розподілу повноважень у сфері протидії незаконному обігу підакцизних товарів – суто «поліцейський» підхід, коли ці функції інтегровані в діяльність поліцейських органів. Наприклад, у таких країнах, як Данія і Норвегія поліція поєднує функції протидії традиційній злочинності щодо порушення майнових прав, а також порушенням податкового, митного законодавства. Податкові та митні служби в цих країнах не мають повноважень щодо розслідування кримінальних проваджень, а здійснюють тільки адміністрування податків. Словенська модель відрізняється від окресленої тим, що фінансову розвідку віднесено до функцій Міністерства фінансів [1].

Другий варіант утворення і функціонування фінансової поліції характеризується наявністю єдиного воєнізованого правоохоронного органу, до повноважень якого входить боротьба з економічними правопорушеннями. Для прикладу, в Італії є воєнізована правоохоронна структура, яка містить повноваження боротьби з економічними злочинами, в т. ч.

щодо протидії правопорушенням у сфері обігу підакцизних товарів. Зокрема, так само як і у Словенії фінансова гвардія Італії відповідно до законодавства підпорядкована Міністерству економіки і фінансів, а не Міністерству внутрішніх справ. Так, фінансова гвардія в Італії має повноваження щодо попередження та припинення валютних, фінансових і податкових злочинів. Фінансова гвардія входить до складу італійських Збройних Сил, доповнюючи їх і виступаючи військовою структурою [2].

Функціонування єдиного органу фінансової поліції щодо протидії економічним правопорушенням, в т. ч. незаконному обігу підакцизних товарів, притаманне законодавству Республіки Казахстан. Так, Агентство Республіки Казахстан по боротьбі з економічною і корупційною злочинністю (фінансова поліція) є державним органом Республіки Казахстан, безпосередньо підлеглим і підзвітним Президентові Республіки Казахстан. Основними завданнями Агентства є: 1) забезпечення в межах повноважень економічної безпеки держави, законних прав і інтересів суб'єктів підприємницької діяльності, суспільства і держави; 2) попередження, виявлення, припинення, розкриття і розслідування корупційних, економічних і фінансових злочинів і правопорушень; 3) участь у розробці та реалізації державної політики в сфері боротьби з корупцією та злочинністю у сфері економіки; 4) здійснення міжнародного співробітництва з питань, віднесених до відання органів фінансової поліції [3].

У Республіці Білорусь загальне керівництво органами фінансових розслідувань, які уповноважені на протидію правопорушенням у сфері обігу підакцизних товарів, здійснює Президент Республіки Білорусь, а також Голова Комітету державного контролю Республіки Білорусь відповідно до повноважень, покладених на нього законом та іншими законодавчими актами. До системи органів фінансових розслідувань входять: 1) Департамент фінансових розслідувань Комітету державного контролю Республіки Білорусь із правами юридичної особи; 2) управління Департаменту по областях, по Мінській області та м. Мінську з правами юридичної особи; 3) міжрайонні відділи управління Департаменту по областях, по Мінській області та м. Мінську. Основними завданнями органів фінансових розслідувань є: 1) захист інтересів суспільства і держави від злочинних та інших протиправних посягань в економічній сфері, забезпечення економічної безпеки Республіки Білорусь; 2) захист прав і законних інтересів громадян Республіки Білорусь, іноземних громадян та осіб без громадянства і організацій в економічній сфері; 3) профілактика, виявлення та припинення злочинів і адміністративних правопорушень в економічній сфері, в т. ч. і корупційних правопорушень; 4) проведення дізнання у кримінальних справах, ведення адміністративного процесу відповідно до їх компетенції [4].

Третій варіант організаційно-правового механізму протидії правопорушенням у сфері обігу підакцизних товарів характеризується об'єднанням податкових і митних служб як правоохоронних органів у рамках однієї адміністративної структури. Таку модель мають Австрія, Велика Британія, Ірландія, Нідерланди, Португалія, Іспанія, а поза межами Європи – Південна Африка. Однак така організація не охоплює всі функції. Злочини, не пов'язані з порушеннями податкового і митного законодавства (або у випадках, коли такі правопорушення не є визначальними), належать до компетенції поліції. Крім того, в усіх зазначених країнах, окрім Іспанії та Південної Африки, поліція здійснює і функції фінансової розвідки (в Іспанії і Південній Африці – Міністерство фінансів). У Бельгії та Словаччині також діє інтегрована податкова і митна структура. Однак її правоохоронні повноваження обмежені митними справами, податкові правопорушення розслідує поліція [1]. Для прикладу, Бюро розслідування фінансових злочинів у Македонії має повноваження досудового розслідування фінансових, податкових і митних правопорушень, в т. ч. у сфері протидії незаконному обігу підакцизних товарів [5].

Четвертий варіант організаційно-правового механізму функціонування уповноважених правоохоронних органів у сфері протидії незаконному обігу підакцизних товарів характеризується різноманіттям суб'єктів, які мають право залучатися до такої діяльності. Так, наприклад, у Люксембурзі, Фінляндії, Франції, Чехії податковими розслідуваннями займається поліція, податкова служба здійснює тільки адміністрування податків і зборів, а

митна служба має власні правоохоронні повноваження. Різниця між цими країнами полягає у тому, що в Люксембурзі та Фінляндії фінансову розвідку віднесено до компетенції поліції, а у Франції та Чехії – Міністерства фінансів. У Німеччині, Швейцарії і Швеції, а поза межами Європи – Нової Зеландії, податкові та митні служби мають власні правоохоронні повноваження, які не перетинаються з функціями поліції, однак поліція здійснює фінансову розвідку. Низка країн поза межами Європи – Австралія, Індія, Канада, Південна Корея, США, Чилі – мають подібну модель, за винятком того, що фінансова розвідка належить до компетенції Міністерства фінансів [1].

У США діяльність правоохоронних органів максимально наближена до фінансової сфери. Так, Міністерство фінансів США (Department of the Treasury) поряд із класичними для фінансових відомств завданнями наділене функціями по боротьбі з фінансовими злочинами, в т. ч. протидії правопорушенням у сфері обігу підакцизних товарів. У структурі Міністерства США створені Служба внутрішніх доходів (Internal Revenue Service, IRS) з мережею підрозділів, що займаються виявленням і розслідуванням фінансових злочинів (IRS Criminal Investigation) [6, с. 191].

Таким чином, за результатами аналізу зарубіжного досвіду протидії правопорушенням у сфері обігу підакцизних товарів можна зазначити, що поєднання в одному органі повноважень щодо запобігання, виявлення та протидії таким правопорушенням можлива у разі підпорядкування такого органу Міністерству внутрішніх справ або Міністерству фінансів. Закріплення в єдиному органі повноважень щодо запобігання, виявлення та припинення правопорушень у сфері обігу підакцизних товарів зустрічається в Італії, Македонії, Білорусії, Казахстані, однак підпорядковується цей орган Міністерству економіки та фінансів або Президенту.

Таким чином, за результатами аналізу зарубіжного досвіду протидії правопорушенням у сфері обігу підакцизних товарів можна зазначити, що створення і функціонування фінансової поліції дозволить: 1) створити єдиний орган уповноважений на протидію правопорушенням у сфері обігу підакцизних товарів, який концентруватиме необхідні повноваження; 2) усунути дублювання повноважень Національної поліції України, Служби безпеки України та Державної фіскальної служби України щодо протидії правопорушенням у сфері обігу підакцизних товарів; 3) організувати дієву взаємодію з іншими правоохоронними органами у процесі обміну інформацією; 4) забезпечити достатній рівень матеріально-технічного, інформаційно-комунікаційного, соціального забезпечення; 5) за результатами публічного конкурсу набрати досвідчених, професійних працівників здатних якісно виконувати свої посадові обов'язки щодо протидії правопорушенням у сфері обігу підакцизних товарів.

Ми погоджуємося з думкою С.А. Шепетька, що, якщо спочатку ставиться питання щодо створення фінансової поліції як суб'єкта забезпечення фінансового контролю, а згодом вирішується проблема врегулювання економічної безпеки держави, то порушується логічний зв'язок між функціями держави й органами як її окремими елементами. Орган не може утворюватися без чіткого розуміння самої системи економічної безпеки держави, визначення взаємозв'язків між її елементами та тієї нової якості, яка повинна утворитися у разі функціонування цієї системи загалом. Таким чином, на законодавчому рівні слід спочатку прийняти закон про організаційно-правові основи економічної безпеки України, а згодом утворювати фінансову поліцію [7, с. 286].

Висновки. З урахування проведеного аналізу зарубіжного досвіду протидії правопорушенням у сфері обігу підакцизних товарів можна визначити такі організаційно-правові моделі створення фінансової поліції чи служби фінансових розслідувань:

- створення Служби фінансових розслідувань як центрального органу правоохоронного органу виконавчої влади зі спеціальним статусом на базі Державної фіскальної служби України;
- створення фінансової поліції як відокремленого підрозділу Національної поліції, на яку покладатимуться обов'язки з виявлення, запобігання, протидії правопорушенням у сфері економіки, в т. ч. незаконного обігу підакцизних товарів;

– створення служби фінансових розслідувань України (фінансової поліції) як органу, який буде правонаступником Державної фіскальної служби України, Державної фінансової інспекції України, Департаменту захисту економіки (у складі кримінальної поліції) Національної поліції України, контррозвідального захисту інтересів держави у сфері економічної безпеки Служби безпеки України та підпорядковуватиметься безпосередньо Президенту України, в окремих випадках Прем'єр-міністру України;

– створення на базі підрозділів Державної фіскальної служби України, Державної фінансової інспекції України, підрозділів Національної поліції та Служби безпеки України, які протидіють злочинам у сфері економіки, спеціального центрального органу виконавчої влади, що матиме повноваження запобігання та протидії правопорушення у фінансовій сфері й економіці, в т. ч. щодо протидії правопорушенням у сфері обігу підакцизних товарів, що підпорядковуватиметься Міністерству фінансів України.

Сьогодні оцінка діяльності правоохоронних органів, в т. ч. реформованої поліції, перебуває на доволі низькому рівні. Крім того, широке коло повноважень, якими буде наділена фінансова поліція, викликатиме певне негативне, упереджене ставлення в осіб, які займаються підприємницькою чи господарською діяльністю у сфері обігу підакцизних товарів, і може породити значні корупційні ризики. Тому одним із основних завдань служби фінансових розслідувань (фінансової поліції) буде отримання достатнього кредиту довіри від населення завдяки публічній, законній, неупередженій, об'єктивній діяльності з метою ефективного захисту порушених конституційних прав і свобод громадян, держави у сфері обігу підакцизних товарів.

Слід зазначити, що тільки ефективність діяльності уповноважених суб'єктів по протидії правопорушенням у сфері обігу підакцизних товарів без незалежного, об'єктивного, справедливого правосуддя не дозволить забезпечити економічну безпеку держави, а також збільшувати обсяг іноземних інвестицій у нашу країну. Розвиток вітчизняного промислового, сільськогосподарського виробництва є можливим тільки у разі залучення великих іноземних інвестицій за реальної можливості інвестора захистити свої порушені права і свободи, в т. ч. вкладений капітал у сферу обігу підакцизних товарів. Тому реформування сектору безпеки доцільно поєднувати з відповідними змінами у судовій гілці влади, аби правоохоронну діяльність і правосуддя здійснювати особи відповідно й у межах закону.

Список використаних джерел:

1. Європейський досвід організації системи протидії економічній злочинності. Аналітична записка. URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/1106/>.
2. Guardia di Finanza. URL: <http://www.gdf.gov.it/GdF/it/Home/>.
3. Положение об Агентстве Республики Казахстан по борьбе с экономической и коррупционной преступностью (финансовой полиции). URL: https://tengrinews.kz/zakon/prezident_respubliki_kazahstan/natsionalnaya_bezopasnost/id-U050001557_.
4. Об органах финансовых расследований Комитета государственного контроля Республики Беларусь : Закон Республики Беларусь от 16 июля 2008 г. № 414-3. URL: <http://www.pravo.by/document/?guid=3871&p0= h10800414/>.
5. Financial Police Office. URL: <http://www.finance.gov.mk/node/813>.
6. Лепський С.І. Зарубіжний досвід використання фінансових розслідування у правоохоронній діяльності. *Право і суспільство*. № 2. 2014. С. 189–194.
7. Шепетько С.А. Організаційно-правові механізми утворення фінансової поліції. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки*. 2014. Вип. 3. Т. 2. С. 283–286.

БІЛОЦЕРКОВЕЦЬ Н. В.,аспірант кафедри адміністративного права
(Київський національний університет
імені Тараса Шевченка)

УДК 342.951

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736-2019-6-2-3>**АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДЕРЖАВНОГО НАГЛЯДУ
(КОНТРОЛЮ) У СФЕРІ НАДАННЯ ЕЛЕКТРОННИХ ДОВІРЧИХ ПОСЛУГ
І НАПРЯМИ ЙОГО ВДОСКОНАЛЕННЯ**

У статті проведено дослідження засад здійснення адміністративно-правового регулювання державного нагляду (контролю) у сфері надання електронних довірчих послуг. Зокрема, у дослідженні окреслено повноваження та правовий статус наглядового (контролюючого) органу в Україні та державах-членах ЄС, визначено об'єкт контрольно-наглядової діяльності у цій сфері та її завдання. Досліджено інструменти діяльності публічної адміністрації, що використовуються під час здійснення контрольно-наглядових повноважень у сфері надання електронних довірчих послуг. Серед таких інструментів виділено планові та позапланові перевірки кваліфікованих надавачів електронних довірчих послуг, Міністерства юстиції України як центрального засвідчувального органу, засвідчувального центру Національного банку України, а також припису наглядового (контролюючого) органу про усунення порушень, рішення про блокування кваліфікованих сертифікатів відкритих ключів надавачів електронних довірчих послуг. На підставі цього дослідження обґрунтовано, що на різних стадіях контрольно-наглядової діяльності застосування цих інструментів може мати ознаки як адміністративно-запобіжних засобів, так і засобів адміністративного припинення. Проаналізовано проблеми, пов'язані з ефективністю застосування такого інструменту публічного адміністрування, як припис наглядового (контролюючого) органу у сфері надання електронних довірчих послуг. За результатами аналізу автором обґрунтовано доцільність закріплення обов'язковості припису наглядового (контролюючого) органу для виконання окремими органами державної влади, а також доведено необхідність перегляду закріпленого у нормах Кодексу України про адміністративні правопорушення складу адміністративного інформаційного правопорушення, пов'язаного з невиконанням цього припису. У зв'язку з цим автором запропоновано викласти ст. 188-31 Кодексу України про адміністративні правопорушення у новій редакції.

Ключові слова: електронні довірчі послуги, контроль, нагляд, припис контролюючого органу, інструменти діяльності публічної адміністрації.

The principles of administrative legal regulation of state supervision (control) in the sphere of providing electronic trust services are investigated in the article. In particular, the article outlines the powers and legal status of the supervisory authority in Ukraine and the European Union Member States, identifies the object and tasks of supervisory activity in this area. The tools of public administration activity used in exercising control and supervisory powers in the field of providing electronic trust services are investigated. Such tools include 1) planned and unscheduled inspections of qualified electronic trust service providers, as well as 2) inspections of the Ministry

of Justice of Ukraine as the central certification body, the certification center of the National Bank of Ukraine, as well as the 3) instructions of the supervisory authority to correct the violations and 4) its decisions to block qualified certificates of trust services providers. It is substantiated that depending on the stage of the supervisory and monitoring activities, the use of these instruments may bear the mark of both administrative and preventive measures. Problems related to the effectiveness of using the prescription of a supervisory authority in the field of electronic trust services as a public administration tool are analyzed. By virtue of the results of such analysis, the author substantiated the necessity of fixing the obligation of public administration to fulfil orders and regulations of supervisory authority. The need to review the administrative norms set out in the Code of Administrative Offenses of Ukraine was proved. In view of this, the author proposed to amend and outline in a new version the article 188-31 of the Code of Administrative Offenses of Ukraine.

Key words: *electronic trust services, control, supervision, prescription of the state control authority, tools of public administration.*

Вступ. Стрімкий розвиток електронного урядування, поступова автоматизація процесів електронного обміну інформацією між суб'єктами публічної адміністрації (далі – СПА) та приватними особами, необхідність підвищення зручності отримання електронних публічних послуг зумовлюють потребу у забезпеченні приватних осіб і СПА якісними електронними довірчими послугами (далі – ЕДП). Однак адміністративно-правове регулювання правовідносин у сфері ЕДП не повністю забезпечує дотримання державних стандартів надання ЕДП, що зумовлює потребу в удосконаленні процедур їх надання. Саме нагляд (контроль) у сфері надання адміністративних послуг сприяє забезпеченню законності, дисципліни та дотримання стандартів, норм і правил їх надання [1, с. 293]. Тому аналіз проблематики здійснення контрольно-наглядової діяльності у сфері надання ЕДП має важливе значення для вдосконалення механізму адміністративно-правового регулювання цієї діяльності.

Проблематика нагляду (контролю) в науці адміністративного права розглядалася у дослідженнях В.Б. Авер'янова, О.Ф. Андрійко, В.М. Гаращука, Р.С. Мельника та інших науковців. Серед дослідників проблем здійснення контрольно-наглядових повноважень у сфері інформаційної діяльності слід відзначити О.А. Заярного, К.Ю. Галинську та ін. Однак питання контролю у сфері надання ЕДП ще не були належно висвітлені у вітчизняній науковій літературі.

Постановка завдання. Мета статті – виокремити та дослідити особливості адміністративно-правового регулювання державного нагляду (контролю) у сфері надання електронних довірчих послуг через призму інструментів публічного адміністрування, що використовуються наглядовими (контролюючими) органами України та держав-членів Європейського Союзу.

Результати дослідження.

1. Адміністративно-правові засади здійснення державного нагляду (контролю) у сфері надання ЕДП.

Виділяючи деліктологічну складову частину державної політики у сфері надання ЕДП, законодавство України [2] та держав-членів Європейського Союзу (далі – ЄС) [3, с. 42–43] розглядає її реалізацію насамперед через призму державного нагляду (контролю) за діяльністю надавачів кваліфікованих ЕДП.

Досліджуючи суб'єктний склад правовідносин, які складаються під час здійснення контрольно-наглядової діяльності у сфері ЕДП, слід взяти до уваги, що розвиток інформаційної сфери за своєрідними, властивими лише їй законами, поряд із підвищенням питомої ваги інформаційної діяльності у структурі національної економіки України [4, с. 23–25], стали причиною включення до механізму формування та здійснення адміністративно-делік-

тної політики центральних органів виконавчої влади (далі – ЦОВВ) зі спеціальним статусом і визнання за ними широкого кола повноважень [5, с. 299]. Контрольно-наглядова діяльність у сфері ЕДП не є винятком із цього правила, адже ключовим органом, який здійснює адміністративно-деліктну політику у цій сфері, реалізуючи свої контрольно-наглядові повноваження згідно зі ст. 5, 8, 32–35 Закону України «Про електронні довірчі послуги» [2], є Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України (далі – Держспецзв'язку України) як ЦОВВ із спеціальним статусом.

Однак визначення правового статусу Держспецзв'язку України у правовідносинах із надання ЕДП є ускладненим з огляду на те, що в нормах законодавства України поняття «нагляд» і «контроль» доволі часто використовуються як взаємозамінні та фактично не розмежовуються.

Адже системний аналіз ст. 33–34 Закону України «Про електронні довірчі послуги» [2], ст. 1 Закону України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» [6] свідчить, що законодавець ані на рівні спеціального правового регулювання у сфері надання ЕДП, ані на рівні загального правового регулювання нагляду та контролю у сфері господарської діяльності не здійснив розмежування нагляду та контролю як механізмів діяльності публічної адміністрації.

Це зумовлює необхідність звернення до досягнень юридичної науки з метою з'ясування відмінностей між поняттями «нагляд» і «контроль».

У цьому контексті заслуговує на увагу підхід О.Ф. Андрійко, яка одним з критеріїв для розмежування згаданих понять визначає відмінність заходів адміністративного впливу на відповідних суб'єктів [7, с. 351]. Підтримуючи загально зазначений підхід, А.А. Барікова зазначає, що контрольні заходи, на відміну від наглядових, мають активний втручальний елемент [8, с. 173]¹.

Таким чином, незважаючи на спільну фактичну спрямованість і юридичне призначення нагляду та контролю [5, с. 380–381], слід погодитися з думкою вчених-правників про відмінність контролю від державного нагляду [9, с. 348] і розглядати нагляд як складову частину контролю у сфері надання ЕДП.

Однак нині має місце невизначеність у концептуальних категоріях щодо публічно-управлінської діяльності Держспецзв'язку України. Адже вітчизняний законодавець, визначаючи Держспецзв'язку України контролюючим органом у сфері надання ЕДП, не розмежує її повноваження у сфері нагляду та контролю. Більше того, основний Закон України «Про електронні довірчі послуги» містить окремі суперечності, які полягають у тому, що ст. 8 цього Закону вказує, що до повноважень контролюючого органу належить забезпечення державного *контролю* за дотриманням вимог законодавства у сфері ЕДП, тоді як ст. 33 цього самого Закону вказує, що контролюючий орган здійснює державний *нагляд (контроль)* за дотриманням законодавства у цій сфері. У свою чергу, Закон України «Про Державну службу спеціального зв'язку та захисту інформації України» до завдань Держспецзв'язку України відносить участь у формуванні та реалізації державної політики у сфері ЕДП (у частині *контролю* за дотриманням вимог законодавства у сфері ЕДП) [10].

На нашу думку, з огляду на наявність серед повноважень Держспецзв'язку України у сфері надання ЕДП активного втручального елемента вказана термінологічна проблема в нормах законодавства України має бути вирішена на користь визначення Держспецзв'язку України контролюючим органом з елементами наглядових повноважень.

Застосування функціонального критерія для визначення предмета й об'єкта нагляду (контролю) у сфері надання ЕДП вказує на загальну нормативну орієнтацію реалізації відповідного механізму на забезпечення реалізації кожною особою суб'єктивного публічного права на ЕДП, додержання надавачами ЕДП законодавства, що регулює ці суспільні відносини. За такої спрямованості дії механізму нагляду (контролю) у сфері надання ЕДП його предметом необхідно визнати право особи на ЕДП та інформаційну безпеку учасників

¹ Барікова, с. 173.

правовідносин із надання ЕДП, тоді як об'єктом нагляду (контролю) у сфері надання ЕДП виступає діяльність із надання кваліфікованих ЕДП.

Однак особливістю правовідносин у сфері надання ЕДП в Україні є те, що об'єктом державного нагляду має бути діяльність не лише кваліфікованих надавачів ЕДП, які внесені до довірчого списку, а й діяльність Міністерства юстиції України як центрального засвідчувального органу (далі – ЦЗО) та засвідчувального центру Національного банку України (далі – НБУ). Діяльність цих СПА повинна залишатися об'єктом нагляду, що узгоджується з принципами адміністративної відповідальності СПА, за яким кожний адміністративний орган повинен бути відповідальним за свої дії та прийняті рішення перед іншими адміністративними, законодавчими або судовими органами та не може бути звільнений від контролю з боку інших органів [11, с. 18].

Є.О. Легеза, поділяючи цю думку, зазначає, що нагляд необхідний для забезпечення підзвітності публічної адміністрації, використання наданих їй повноважень у чіткій відповідності до закону [12, с. 144].

У зв'язку з цим контрольно-наглядові функції у сфері надання ЕДП можуть бути покладені виключно на орган, організаційно незалежний і не підпорядкований Міністерству юстиції України чи НБУ. З огляду на це ми підтримуємо покладення контрольно-наглядових функцій у цій сфері саме на Держспецзв'язку України як на ЦОВВ зі спеціальним статусом.

Адже, як обґрунтовано зазначає Ю.В. Ващенко, такі органи мають особливу компетенцію, особливості взаємовідносин із вищим органом у системі органів виконавчої влади – Кабінетом Міністрів України, порядок утворення, реорганізації та ліквідації, а також призначення на посади та звільнення з посад керівників цих органів, відмінний від інших ЦОВВ [13, с. 137–138]. Так, згідно з ч. 3 ст. 23 Закону України «Про Державну службу спеціального зв'язку та захисту інформації України» Держспецзв'язку України підконтрольна Верховній Раді України [10], що забезпечує її організаційну незалежність від Міністерства юстиції України чи НБУ, діяльність яких є об'єктом нагляду Держспецзв'язку України.

Досвід держав-членів ЄС показує, що повноваження контролюючого органу у сфері надання ЕДП покладаються на органи державної влади, які не мають спеціального статусу та знаходяться у підпорядкуванні інших СПА: у Франції – на Національне агентство з питань безпеки інформаційних систем у сфері надання ЕДП, яке підпорядковано Генеральному секретарю з питань оборони та національної безпеки [14]; у Люксембурзі – на Інститут нормалізації, акредитації, безпеки та якості продукції та послуг, який підпорядкований міністру економіки [15, с. 314].

Цікавим у цьому розрізі є досвід Російської Федерації, адже ст. 8 Федерального закону РФ «Про електронний підпис» від 06 квітня 2011 р. покладає повноваження здійснювати функції головного засвідчувального центру (в Україні – ЦЗО) та повноваження здійснювати перевірки акредитованих засвідчувальних центрів (в Україні – кваліфіковані надавачі ЕДП) на один і той самий «уповноважений федеральний орган», який визнається Урядом РФ [16].

Ми підтримуємо підхід вітчизняного законодавця, адже за підходу, обраного законодавцем РФ, контролюючий орган не може проводити незалежні перевірки ЦЗО, адже ЦЗО є структурною частиною контролюючого органу.

Держспецзв'язку України, а також контролюючі органи в державах-членах ЄС як суб'єкти правовідносин у сфері адміністративно-правового регулювання у сфері ЕДП наділені комплексом повноважень, реалізація яких відповідає різним стадіям здійснення їх діяльності. Особливості реалізації цих повноважень будуть досліджені далі.

2. Інструменти публічного адміністрування, що використовуються під час здійснення контрольно-наглядових повноважень у сфері ЕДП.

Найбільш поширеними інструментами публічного адміністрування, що використовуються наглядовими (контролюючими) органами України та держав-членів ЄС під час здійснення ними контрольно-наглядових повноважень, є *адміністративні акти та фактичні дії*.

Дослідження особливостей адміністративно-правового регулювання діяльності у сфері надання ЕДП дозволяє констатувати, що фактичні дії у вигляді перевірок як однієї

з форм здійснення контрольно-наглядових повноважень [17, с. 102] є найбільш поширеною формою як планових, так і позапланових заходів державного нагляду (контролю) у цій сфері.

Прикладом планових заходів державного нагляду (контролю) здійснення діяльності з надання ЕДП можуть бути окремі заходи, передбачені ч. 3 ст. 33 Закону України «Про електронні довірчі послуги», а саме: 1) перевірки кваліфікованого надавача ЕДП та 2) перевірки засвідчувального центру НБУ та Міністерства юстиції України як ЦЗО, тоді як прикладом позапланових заходів державного нагляду (контролю) є 1) перевірки кваліфікованих надавачів ЕДП за їхніми заявами та 2) позапланові перевірки Міністерства юстиції України як ЦЗО в частині захисту інформації у програмно-технічному комплексі ЦЗО, проведення яких передбачено ч. 4, 6 ст. 33 Закону України «Про електронні довірчі послуги» [2].

Досліджуючи проблемні аспекти мети здійснення наглядової діяльності, О.А. Заярний зазначає, що під час проведення контрольно-наглядових заходів відбувається виявлення можливих фактів протиправної поведінки підконтрольних суб'єктів, встановлюються причини й умови такої поведінки, визначаються можливі ризики переростання її у системну практику порушення норм законодавства або в конкретні інформаційні злочини [5, с. 477]. Дотримуючись схожої правової позиції, В.М. Гаращук висловлює думку, що «контроль» слід тлумачити як перевірку, а також спостереження з метою перевірки для протидії чомусь небажаному, виявлення, попередження протиправної поведінки з боку кого-небудь [18, с. 8].

Висловлена О.А. Заярним і В.М. Гаращуком позиція щодо мети та правової природи контрольно-наглядових заходів загалом дозволяє автору припустити, що наведені вище планові та позапланові заходи державного нагляду (контролю) у сфері надання ЕДП у вигляді перевірок за своєю правовою природою є адміністративно-запобіжними заходами.

Обґрунтованість цього припущення підтверджується підходами вітчизняних дослідників адміністративного права щодо правової природи адміністративно-запобіжних заходів, зокрема Б.В. Авер'янова [9, с. 416], Р.С. Мельника [17, с. 21], І.В. Мельника [19, с. 38], О.А. Заярного [5, с. 324]. За результатами аналізу цих підходів зазначимо, що наведені у попередніх абзацах планові та позапланові перевірки у сфері ЕДП належать саме до адміністративно-запобіжних заходів в інформаційній сфері, адже: 1) проводяться до моменту настання факту протиправної поведінки кваліфікованих надавачів ЕДП, Міністерства юстиції України та засвідчувального центру НБУ та з метою її попередження; 2) оформлюються адміністративними актами щодо відповідних суб'єктів правовідносин у сфері надання ЕДП, 3) їх застосування не пов'язано з позбавленням чи тривалим обмеженням діяльності суб'єктів правовідносин у сфері надання ЕДП, а 4) внаслідок їх застосування не накладаються адміністративні стягнення.

Внаслідок застосування адміністративно-запобіжних засобів у вигляді перевірок здійснення діяльності з надання ЕДП наглядовим (контролюючим) органом можуть бути виявлені обставини протиправної поведінки відповідних суб'єктів. За таких обставин виникає потреба у застосуванні іншої групи засобів, а саме: засобів адміністративного припинення. Адже, як зазначають П.В. Діхтієвський, Р.С. Мельник, такі заходи мають на меті припинити вже вчинюване протиправне діяння [20, с. 48], ліквідувати протиправну поведінку [17, с. 27].

Визначаючи підстави застосування засобів адміністративного припинення, О.А. Заярний зауважує, що вони настають за наслідками перевірки, моніторингу діяльності особи, до якої застосовано відповідний засіб примусу [5, с. 329].

З огляду на це у сфері надання ЕДП до засобів адміністративного припинення можуть бути віднесені ті заходи, які вживаються уповноваженими СПА вже після того, як таким СПА стало відомо про факт здійснення протиправної поведінки суб'єктами правовідносин у сфері надання ЕДП. Прикладом використання таких засобів у сфері надання ЕДП в Україні є адміністративний акт у формі *припису наглядового (контролюючого) органу*, в якому останній вимагає від кваліфікованих надавачів ЕДП, засвідчувального центру НБУ, Міністерства юстиції України як ЦЗО усунути порушення вимог законодавства у сфері ЕДП (п. 1 ч. 5 ст. 33 Закону України «Про електронні довірчі послуги»), а також *пропозиції*

контролюючого органу Міністерству юстиції України як ЦЗО усунути виявлені ним порушення (ч. 6 ст. 33 Закону України «Про електронні довірчі послуги») [2].

Направлення подібних за своєю правовою природою вимог (приписів) наглядовим (контролюючим) органом передбачено в законодавстві держав-членів ЄС. Так, ст. XV.26 Кодексу господарського права Бельгії надає право контролюючому органу у разі виявлення ним порушень у діяльності кваліфікованого надавача ЕДП вимог Регламенту (ЄС) № 910/2014 «Про електронну ідентифікацію та довірчі послуги для електронних транзакцій в межах внутрішнього ринку та про скасування Директиви 1999/93/ЄС» від 23 липня 2014 р. (далі – Регламент № 910/2014) чи національного законодавства направити вимогу про виправлення порушень у чітко встановлений контролюючим органом строк, тривалість якого залежить від тяжкості правопорушення [22]. Шляхом застосування таких інструментів держава забезпечує приведення діяльності суб'єктів правовідносин у сфері надання ЕДП до обов'язкових вимог, встановлених нормативними актами.

Крім цього, як слушно зазначає О.А. Заярний, метою засобів адміністративного припинення в інформаційній сфері є також створення технічних перешкод, які виключають чи істотно ускладнюють вчинення адміністративних інформаційних правопорушень [5, с. 329–330].

Створення таких технічних перешкод є вкрай важливим і для регулювання діяльності з надання ЕДП, у зв'язку з чим вітчизняний законодавець передбачив такий засіб адміністративного припинення, як прийняття контролюючим органом адміністративного акта у формі рішення про блокування кваліфікованих сертифікатів відкритих ключів кваліфікованого надавача ЕДП, самопідписаного сертифіката електронної печатки засвідчувального центру, самопідписаного сертифіката електронної печатки ЦЗО в разі, якщо під час перевірки виявлено факти компрометації особистого ключа (п. 2 ч. 5 ст. 33 Закону України «Про електронні довірчі послуги») [2]. Повноваження держав-членів ЄС врегулювати порядок тимчасового припинення дії сертифікатів електронних підписів і печаток передбачають ст. 28, 38 Регламенту № 910/2014 [22].

Отже, дослідження механізму використання інструментів діяльності публічної адміністрації у разі виявлення внаслідок проведення перевірки фактів порушень законодавства у сфері надання ЕДП дозволяє нам окреслити такі ознаки використання цих інструментів: 1) вони застосовуються не лише щодо приватно-правових суб'єктів ринку ЕДП і суб'єктів делегованих повноважень, а й щодо органів державної влади; 2) супроводжуються створенням технічних перешкод шляхом блокування кваліфікованих сертифікатів відкритих ключів; 3) застосовуються з метою недопущення переростання конфліктів за участю суб'єктів діяльності у сфері надання ЕДП в адміністративні правопорушення та приведення вказаної діяльності до нормативних вимог, що висуваються до неї.

3. Напрями вдосконалення законодавства у сфері нагляду (контролю) у сфері надання ЕДП.

Сучасний стан адміністративного законодавства в Україні дозволив науковцям констатувати, що дія засобів адміністративного припинення зазвичай не охоплює своїм впливом діяльність публічної адміністрації, у зв'язку з чим поза їх впливом залишається протиправна поведінка посадових осіб СПА на стадії переростання причин та умов, що сприяють вчиненню адміністративних інформаційних правопорушень, у правові конфлікти [5, с. 331, 554]. Однак окреслений нами перелік засобів адміністративного припинення у сфері надання ЕДП дозволяє дійти висновку, що ця проблема у сфері надання ЕДП була частково вирішена шляхом поширення засобів адміністративного припинення і на діяльність СПА.

Адже приписи Держспецзв'язку України про усунення виявлених внаслідок перевірки порушень законодавства мають ознаки адміністративних актів індивідуальної дії, адресованих не лише суб'єктам приватного права, а й органам державної влади – Міністерству юстиції України та НБУ.

Водночас із метою забезпечення ефективності нагляду Держспецзв'язку України за діяльністю Міністерства юстиції України та НБУ в частині захисту інформації у програмно-технічних комплексах слід законодавчо закріпити обов'язковість приписів цього

контролюючого органу для виконання Міністерством юстиції України та НБУ. Адже конструкція ч. 6 ст. 33, ч. 1 ст. 34 Закону України «Про електронні довірчі послуги» [2] дозволяє дійти висновку про виключно *рекомендаційний характер* приписів для цих СПА, що є неприпустимим з огляду на важливість рівня захисту даних у їхніх інформаційних системах для функціонування ринку ЕДП в Україні.

Тому пропонуємо абз. 3 ч. 1 ст. 34 Закону України «Про електронні довірчі послуги» викласти в такій редакції: «У разі виявлення порушень вимог законодавства у сфері електронних довірчих послуг видавати обов'язкові для виконання центральним засвідчувальним органом, засвідчувальним центром, кваліфікованими надавачами електронних довірчих послуг приписи про усунення порушень і визначати строк усунення виявлених порушень». Крім цього, абз. 2 ч. 6 ст. 33 Закону України «Про електронні довірчі послуги» пропонуємо викласти в такій редакції: «У разі виявлення порушень вимог, встановлених законодавством для центрального засвідчувального органу, контролюючий орган інформує Кабінет Міністрів України про виявлені порушення та видає обов'язковий до виконання центральним засвідчувальним органом припис щодо усунення цих порушень».

Однак, на нашу думку, *ефективність застосування припису наглядового (контролюючого) органу* про усунення порушень законодавства у сфері надання ЕДП як інструмента адміністративно-правового регулювання правовідносин щодо надання кваліфікованих ЕДП великою мірою залежить не лише від нормативного закріплення їх обов'язковості для органів державної влади, що було обґрунтовано вище, але також від забезпеченості виконання цього припису санкцією адміністративно-правової норми.

Такий висновок ґрунтується на підходах вітчизняних науковців, які зауважують, що заходи адміністративної відповідальності, зокрема адміністративні штрафи, мають важливе стимулююче значення для забезпечення законності та дисципліни у галузі діяльності публічної адміністрації [23, с. 6], а метою адміністративної відповідальності є не лише покарання порушника, а й запобігання вчиненню адміністративних інформаційних правопорушень у майбутньому [24, с. 5–6; 25, с. 173].

Такий широкий підхід до розуміння правової природи та завдань адміністративної відповідальності зумовлює потребу у використанні засобів адміністративної відповідальності для здійснення публічною адміністрацією ефективного регулювання суспільних відносин у сфері надання ЕДП.

З метою розширення стимулюючого впливу на суб'єктів здійснення діяльності з надання ЕДП та належного виконання ними приписів наглядового (контролюючого) органу законодавство України допускає накладення адміністративних штрафів за їх невиконання. Прикладом такої норми є ст. 188-31 Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП) (Невиконання законних вимог посадових осіб органів Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України) [26].

Однак сучасний стан правового регулювання відносин, що складаються з приводу стимулювання суб'єктів правовідносин у сфері надання ЕДП до виконання приписів наглядового (контролюючого) органу, дозволяє окреслити окремі правові проблеми, пов'язані з неналежним закріпленням у цій нормі складу адміністративного правопорушення, пов'язаного з невиконанням таких приписів.

Керуючись цією тезою, зауважимо, що особливістю суб'єктного складу адміністративних правовідносин у сфері надання ЕДП є те, що суб'єктами цих правовідносин є переважно юридичні особи. Більше того, юридичні особи у правовідносинах із надання ЕДП є спеціальними суб'єктами інформаційно-правових відносин, адже інформаційна діяльність (діяльність із надання кваліфікованих ЕДП) є їх основною діяльністю.

Однак норми КУпАП [26] прямо не визнають юридичних осіб суб'єктами адміністративних правопорушень. Зазначене, на нашу думку, є суттєвим недоліком вітчизняного адміністративно-деліктного законодавства.

У зв'язку з цим заслуговує на увагу думка Н.Ю. Хаманевої, яка зазначає, що встановлення адміністративної відповідальності для юридичних осіб є одним із необхідних пра-

вових засобів забезпечення виконання покладених на них обов'язків [27, с. 6]. Виходячи з цього, норма ст. 188-31 КУпАП повинна передбачати можливість накладення стягнень не лише на посадових осіб відповідних юридичних осіб, а й безпосередньо на юридичних осіб – учасників відповідних правовідносин.

Крім цього, особливості правовідносин у сфері надання ЕДП, які полягають у законодавчо передбаченій можливості фізичної особи-підприємця набути статусу кваліфікованого надавача ЕДП (ч. 1 ст. 30 Закону України «Про електронні довірчі послуги» [2]), зумовлюють актуальність дослідження проблематики притягнення цього суб'єкта правовідносин до адміністративної відповідальності за невиконання припису наглядового (контролюючого) органу.

Разом з одержанням дозволу на здійснення діяльності з надання кваліфікованих ЕДП фізична особа-підприємець набуває спеціальної правосуб'єктності, а тому вона може бути спеціальним суб'єктом адміністративних правопорушень у сфері надання ЕДП.

Однак, з огляду на те, що фізична особа-підприємець визнається спеціальним суб'єктом адміністративного інформаційного правопорушення лише за наявності прямої вказівки про це у спеціальній нормі КУпАП [28, с. 98], ми вважаємо за доцільне прямо передбачити у санкції норми ст. 188-31 КУпАП можливість накладення штрафу на фізичну особу-підприємця. Такий підхід дотриманий законодавцем у санкціях норм ст. 41, 127-2, 153 та інших статей КУпАП [26].

Крім цього, враховуючи розвинену автором концепцію держави як безпосереднього надавача кваліфікованих ЕДП приватним особам, а також з огляду на те, що ст. 33 Закону України «Про електронні довірчі послуги» надає Держспецзв'язку України право вимагати від НБУ та Міністерства юстиції України усунення порушень вимог законодавства у сфері ЕДП в установленій приписом строк [2], набуває важливості проблема поширення дії норми ст. 188-31 КУпАП на ці органи державної влади та їх посадових осіб.

У зв'язку з цим слід враховувати, що на Міністерство юстиції України як ЦЗО чи на засвідчувальний центр НБУ нормами законодавства й умовами адміністративних договорів покладаються обов'язки щодо реалізації активної поведінки, яка спрямовується на задоволення інтересів приватних осіб – користувачів ЕДП. А отже, такий правовий статус відповідних державних органів зумовлює можливість набуття ними ознак суб'єкта адміністративного інформаційного правопорушення.

Підтримуючи висловлену в науковій літературі позицію про те, що законодавчого вирішення вимагає проблема переосмислення юридичної сутності самого поняття «суб'єкт адміністративного інформаційного правопорушення» на основі конституційного принципу відповідальності держави перед людиною за свою діяльність [5, с. 193–194], зауважимо, що зазначені СПА повинні бути суб'єктом адміністративного правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 188-31 КУпАП [26]. Зазначене дозволить накладати адміністративні стягнення не лише на фізичних осіб, а й на суб'єктів владних повноважень як на суб'єктів правовідносин у сфері надання ЕДП у разі невиконання ними припису Держспецзв'язку України.

З огляду на те, що об'єктивна сторона адміністративного інформаційного правопорушення є невід'ємним складником адміністративного інформаційного правопорушення, відсутність якого виключає його склад [29, с. 134], уточнення потребує також об'єктивна сторона правопорушення, передбаченого ст. 188-31 КУпАП, адже внаслідок розширення видів інформаційних правопорушень, проведення нових, раніше не відомих операцій з інформацією [5, с. 152], диспозиція ст. 188-31 КУпАП в чинній редакції не містить усього переліку протиправних дій, з метою усунення яких можуть видаватися приписи контролюючого органу у сфері ЕДП.

До прикладу, диспозиція ч. 1 ст. 188-31 КУпАП дозволяє накласти штраф за невиконання вимог посадових осіб Держспецзв'язку України щодо усунення порушень законодавства у сфері надання послуг лише електронного цифрового підпису [26]. Однак сучасний стан нормативно-правового регулювання відносин у сфері надання ЕДП в Україні та державах-членах ЄС свідчить про суттєве розширення переліку ЕДП, надання яких врегульовано

на законодавчому рівні [30, с. 23–24]. Цим зумовлюється необхідність розширення сфери дії ст. 188-31 КУпАП, зокрема потребує розширення об'єктивна сторона правопорушення, передбаченого цією нормою.

У зв'язку цим пропонуємо викласти ч. 1 ст. 188-31 КУпАП у такій редакції: «Невиконання законних вимог посадових осіб органів Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України щодо усунення порушень законодавства про криптографічний і технічний захист державних інформаційних ресурсів, або інформації з обмеженим доступом, вимога щодо захисту якої встановлена законом, і законодавства у сфері надання електронних довірчих послуг, а також створення інших перешкод для виконання покладених на них обов'язків тягнуть за собою накладення штрафу на посадових осіб підприємств, установ і організацій незалежно від форми власності, фізичних осіб-підприємців, центральний засвідчувальний орган, засвідчувальний центр і їх посадових осіб від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян».

Розширення кола суб'єктів адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 188-31 КУпАП, та уточнення його об'єктивної сторони дозволить посилити стимулюючий вплив як на фізичних осіб-підприємців, юридичних осіб – кваліфікованих надавачів ЕДП, так і на органи державної влади, які є адресатами припису наглядового (контролюючого) органу.

Висновки. Узагальнення результатів дослідження адміністративно-правового регулювання державного нагляду (контролю) у сфері надання ЕДП дозволяє констатувати, що найпоширенішими інструментами публічного адміністрування правовідносин у цій сфері є фактичні дії у вигляді планових і позапланових перевірок надавачів кваліфікованих ЕДП та органів державної влади, використання яких за своєю суттю є вжиттям адміністративно-запобіжних заходів. Суб'єктами державного нагляду (контролю) застосовуються й інші інструменти публічного адміністрування, такі як направлення контролюючим органом приписів про усунення порушень законодавства у сфері надання ЕДП і створення технічних перешкод шляхом прийняття рішення про блокування кваліфікованих сертифікатів (самопідписаних сертифікатів) ключів, електронних підписів і печаток. Мета їх застосування та правова природа дозволила автору визначити їх як засоби адміністративного припинення.

За результатами аналізу проблем, пов'язаних з ефективністю впливу припису наглядового (контролюючого) органу на суб'єктів правовідносин у сфері надання ЕДП, автором обґрунтовано доцільність закріплення обов'язковості припису наглядового (контролюючого) органу для виконання окремими органами державної влади, а також доведено необхідність перегляду закріпленого у нормах КУпАП складу адміністративного інформаційного правопорушення, пов'язаного з невиконанням цього припису. Метою такого перегляду є узгодження складу цього правопорушення з новими напрямками діяльності у сфері надання ЕДП, розширення переліку суб'єктів цього правопорушення шляхом включення до його орбіти не лише фізичних осіб приватного права, а й фізичних осіб-підприємців, посадових осіб СПА та безпосередньо СПА, а також посилення санкцій за його вчинення.

Список використаних джерел:

1. Буханевич О.М. Контроль у сфері надання адміністративних послуг: сутність та особливості здійснення. *Evropsky politicky a pravni diskurz («Європейський політико-правовий дискурс»)*. 2015. С. 291–296.
2. Про електронні довірчі послуги : Закон України від 05 жовтня 2017 р. № 2155-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 45. Ст. 2764.
3. Gobert Didier. La loi belge de 21 Juillet 2016 mettant en oeuvre le reglement europeen eIDAS et le completant avec des regles sur l'archivage electronique : analyse approfondie. URL: <https://www.droit-technologie.org/wp-content/uploads/2016/11/annexes/dossier/276-1.pdf>.
4. Заярний О.А. Інформаційна сфера як об'єкт адміністративно-правової охорони: деякі доктринальні та нормативні аспекти. *Журнал східноєвропейського права*. 2016. № 23. С. 18–31 URL: http://easternlaw.com.ua/wp-content/uploads/2016/01/zaiarnyi_23.pdf.

5. Заярний О. А. Правове забезпечення розвитку інформаційної сфери України: адміністративно-деліктний аспект : монографія. Київ : ВД «Гельветика», 2017. 700 с.
6. Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності : Закон України від 05 квітня 2007 р. № 877-V. *Відомості Верховної Ради України*. 2007. № 29. Ст. 389.
7. Андрійко О.Ф. Організаційно-правові проблеми державного контролю у сфері виконавчої влади : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 1999. 390 с.
8. Барікова А.А. Систематизація права електронних комунікацій: адміністративно-правове дослідження : дис. ... канд. юрид. наук. : 12.00.07 / М-во освіти і науки України, Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2018. 255 с.
9. Адміністративне право України. Академічний курс : підручник / за ред. В.Б. Авер'янова. Київ : Видавництво «Юридична думка», 2004. Т. 1: Загальна частина. 584 с.
10. Про Державну службу спеціального зв'язку та захисту інформації : Закон України від 23 лютого 2006 р. № 3475-VI. *Голос України*. 2006. № 66.
11. Механізми координації європейської політики: практика країн-членів та країн-претендентів / Гнидюк Н.А. та ін. ; за ред. Н.А. Гнидюк. Київ : Міленіум, 2003. 384 с.
12. Легеза Є.О. Концепція публічних послуг: адміністративно-правовий аспект : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.07 / Держ. вищий навч. заклад «Запорізький національний університет». Запоріжжя, 2017. 511 с.
13. Ващенко Ю.В. Центральні органи виконавчої влади зі спеціальним статусом: проблеми правової природи та перспективи реформування. *Адміністративне право і процес*. 2014. № 3 (9). С. 122–141.
14. Arrêté du 26 juillet 2004 relatif à la reconnaissance de la qualification des prestataires de services de certification électronique et à l'accréditation des organismes qui procèdent à leur évaluation. URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/affichTexte.do?cidTexte=JORFTEXT000000441678>.
15. Rase Nicolas. Point de vue de droit luxembourgeois: panorama general du reglement eIDAS et focus sur l'archivage. *L'identification electronique et les services de confiance depuis le Reglement eIDAS* / ss. dir. Herve Jacquemin. Bruxelles: Edition Larcier, 2016. P. 299–320.
16. Об электронной подписи: Федеральный закон Российской Федерации от 06 апреля 2011 г. № 63-ФЗ. URL: https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_112701/.
17. Мельник Р.С. Забезпечення законності застосування заходів адміністративного примусу, не пов'язаних з відповідальністю : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Національний ун-т внутрішніх справ. Харків, 2002.
18. Гарашук В.М. Контроль та нагляд у державному управлінні : навчальний посібник. Харків : Нац. юрид. акад. України, 1999. 55 с.
19. Мельник І.В. Застосування заходів адміністративного примусу в умовах розбудови правової держави : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Національна академія внутрішніх справ України. Київ, 2004.
20. Дихтиевский П.В. Административно-правовое принуждение в механизме обеспечения личной безопасности : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.14 / Моск. унт. МВД РФ. Москва, 2004. 46 с.
21. Code de droit économique. URL: http://www.ejustice.just.fgov.be/cgi_loi/change_lg.pl?language=fr&la=F&table_name=loi&cn=2013022819.
22. Regulation (EU) № 910/104 of the European Parliament and the Council of 23.07.2014 on electronic identification and trust services for electronic transactions in the internal market and repealing Directive 1999/93/EC. URL: http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv%3A0J.L_.2014.257.01.0073.01.ENG.
23. Коломоєць Т.О. Штрафи за законодавством про адміністративні правопорушення : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Університет внутрішніх справ. Харків, 1999. 16 с.
24. Савчишкин Д.Б. Административная ответственность в области связи и информатизации : автореф. ... дис. канд. юрид. наук : 12.00.14 / Моск. ун-т. связи и информатизации. Москва, 2011. 16 с.

25. Літошенко О.С. Адміністративна відповідальність в системі юридичної відповідальності : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Нац. економ. у-нт ім. Вадима Гетьмана. Київ, 2004. 199 с.

26. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07 грудня 1984 р. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1984. Додаток до № 51. Ст. 1123.

27. Хаманева Н.Ю. Проблемы административной ответственности. *Административная ответственность* / отв. ред. И.Л. Бачило, Н.Ю. Хаманева. Москва, 2001. С. 5–9.

28. Заярний О.А. Суб'єкт адміністративних інформаційних правопорушень: поняття та особливості. *Адміністративне право і процес*. 2015. № 2. С. 86–104.

29. Заярний О.А. Об'єктивна сторона адміністративного інформаційного правопорушення: поняття, структура та особливості правової кваліфікації. *Адміністративне право і процес*. 2015. № 3 (13). С. 134–149.

30. Білоцерковець Н.В. Електронна печатка як один із видів електронних довірчих послуг: поняття, ознаки та функції. *Актуальні проблеми правових наук в Євро інтеграційному вимірі*: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків, 15–16 грудня 2017 р.). Харків, 2017. Ч. 2. С. 23–26.

ГОРІНОВ П. В.,

аспірант

(*Національний авіаційний університет*)

УДК 342.95

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736-2019-6-2-4>

ЄДНІСТЬ СИСТЕМИ СУБ'ЄКТІВ ПРИЗНАЧЕННЯ НА ПОСАДУ СУДДІ ЯК ГАРАНТІЯ НЕЗАЛЕЖНОСТІ СУДОВОЇ ВЛАДИ

Стаття присвячена обґрунтуванню необхідності забезпечення єдності суб'єктів призначення на посаду судді в контексті гарантування незалежності судової влади, формулюванню на цій основі пропозицій щодо вдосконалення чинного законодавства про судоустрій і статус суддів. Обґрунтовано, що у випадку поєднання в одному суб'єкті публічної влади, що характеризується єдиною метою діяльності (забезпечення незалежності судової гілки влади) добір кандидатів на посаду судді та відповідні подальші процедури здійснювалися б із урахуванням не тільки власне процедур, але й зазначеної мети. Неврахування такої мети означало би протиправний характер відповідної діяльності.

Виходячи з вказаного, наведений у юридичній літературі поділ суб'єктів формування суддівського корпусу за комплексним критерієм мети та правових наслідків діяльності на попередні (кваліфікаційні комісії) та безпосередні (суб'єкти остаточного призначення на посаду судді) необхідно визнати таким, що поступово втрачає свою актуальність як із наукового, так і з практичного погляду, не відповідає визначенням міжнародним стандартам побудови суб'єктів призначення на посаду судді.

Реалізація передання повноважень ВККС України щодо проведення добору кандидатів для призначення на посаду судді, у т. ч. організації проведення щодо них спеціальної перевірки відповідно до закону та прийняття кваліфікаційного іспиту передбачає потребу внесення комплексних змін до чинного зако-

нодавства про судоустрій. Втім, одним з перших кроків необхідно визначити наступні: виключення із Закону «Про судоустрій і статус суддів» глави 3 розділу 5 та перенесення відповідних положень до Закону «Про Вищу раду правосуддя»; внесення змін до власне норм цієї глави виходячи зі статусу ВККС України як структурного підрозділу ВРП; внесення змін до інших положень Закону «Про судоустрій і статус суддів» з метою врахування змін у статусі ВККС України.

Ключові слова: незалежність суду, незалежність судді, призначення на посаду судді, гарантії незалежності суду, судоустрій.

The article is devoted to substantiating the need to ensure the unity of the subjects appointed to the position of judge in the context of guaranteeing the independence of the judiciary, to formulate on this basis proposals to improve the current legislation on the judiciary and the status of judges. It is justified that in the case of a unification of a public authority in one entity characterized by the sole purpose of activity (ensuring the independence of the judicial branch), the selection of candidates for the post of judge and the corresponding subsequent procedures would be carried out not only for the proper procedures but also for the stated purpose. Disregard of such purpose would indicate the unlawful nature of the activity concerned.

Based on the above, the division of the subjects of formation of the judicial corps in the legal literature on the complex criterion of purpose and legal consequences of activity on the preliminary (qualifying commissions) and direct (subjects of final appointment to the position of judge) must be recognized as gradually losing its relevance, both scientifically and practically, does not meet recognized international standards for the appointment of judges.

The implementation of the transfer of powers of the High Qualifications Commission of Judges of Ukraine to conduct the selection of candidates for the appointment of a judge, including the organization of conducting a special examination for them in accordance with the law and passing the qualification examination, requires complex amendments to the current legislation on the judiciary. However, one of the first steps is to identify the following: exclusion from the law “On the Judiciary and Status of Judges” Chapter 3 of Part 5 and transposition of the relevant provisions into the law “About the High Council of Justice”; introducing changes to the norms of this chapter based on the status of the High Qualifications Commission of Judges of Ukraine as a structural unit of the High Council of Justice; amending other provisions of the Law “On the Judiciary and Status of Judges” in order to take into account changes in the status of the High Judicial Qualifications Commission of Ukraine.

Key words: court independence, independence of a judge, appointment to a position of a judge, guarantees of independence of a court, judiciary.

Вступ. Численні недоліки у діяльності Вищої кваліфікаційної комісії суддів України (далі – ВККС України) та Вищої ради правосуддя (далі –ВРП) зумовили підписання Президентом України проекту Закону України, яким передбачається, в т. ч. реорганізація діяльності вказаних суб’єктів владних повноважень [1]. Втім, аналіз засад цієї реорганізації свідчить про актуальність врахування міжнародних стандартів діяльності подібних суб’єктів владних повноважень. Одним із таких стандартів є, зокрема, єдність суб’єктів владних повноважень, відповідальних за формування високопрофесійного суддівського корпусу, та суб’єктів, що є відповідальними за забезпечення незалежності судової влади. Втім, сьогодні зберігається становище ВККС України як окремого суб’єкта публічної влади у сфері судоустрою порівняно із ВРП. Саме зазначене, з-поміж інших чинників, призводить до численних недоліків у справі добору суддів і призначення їх на посаду.

Питання правового статусу суб'єктів призначення на посаду судді отримали в юридичній літературі достатньо широку увагу. Зокрема, слід вказати на наукові напрацювання таких вчених, як І.Є. Марочкін, Л.М. Москвич, С.В. Прилуцький, В.Е. Теліпка та багатьох інших дослідників. Втім, саме питання співвідношення правового статусу суб'єкта добору кандидатів на посаду судді та суб'єкта призначення на посаду судді (ВРП та інших подібних суб'єктів, Президента України) не були предметом належної уваги науковців.

Постановка завдання. Метою статті є обґрунтування необхідності забезпечення єдності суб'єктів призначення на посаду судді в контексті гарантування незалежності судової влади, формулювання на цій основі пропозицій щодо вдосконалення чинного законодавства про судоустрій і статус суддів.

Результати дослідження. Тісний взаємозв'язок родових і видових категорій проявляється, передусім, у їх спільних ознаках. Виокремлення видових категорій не виключає врахування ширшого контексту, зокрема – властивостей інших видових категорій, а також об'єднуючого їх спільного критерію. Тому дослідження міжнародних стандартів формування професійного корпусу суддів передбачає опрацювання зазначених стандартів стосовно гарантій незалежності суддів загалом.

Необхідно вказати на прийняту сьогодні низку міжнародних документів, що містять міжнародні стандарти забезпечення незалежності суду та суддів. Такими є: «Основні принципи незалежності судових органів» (1985 р.), «Монреальська універсальна декларація щодо незалежності правосуддя» (1983 р.), «Статут суддів в Європі» (1997 р.) «Європейська Хартія про статус суддів» (1998 р.), «Загальна хартія судді» (1999 р.), «Велика хартія суддів» (2010 р.) [2, с. 19, 27, 67, 106, 112, 115]. Необхідно відмітити вагому роль такої рекомендаційних актів. Такими слід вказати: «Рекомендації щодо ефективного впровадження Основних принципів щодо незалежності судових органів» (прийняті резолюцією Економічної та соціальної Ради ООН 1989/60 та схвалені резолюцією Генеральної Асамблеї ООН 44/162 від 15 грудня 1989 р.); «Рекомендація CM/Rec (2010) 12 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо суддів: незалежність, ефективність та обов'язки» (ухвалена Комітетом Міністрів Ради Європи 17 листопада 2010 р. на 1098 засіданні заступників міністрів); «Висновок № 1 (2001) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету Міністрів Ради Європи щодо стандартів незалежності судової влади та незмінюваності суддів»; Доповідь Європейської комісії «За демократію через право» (Венеціанської комісії) «Європейські стандарти в сфері судочинства — систематичний огляд»; «Доповідь Європейської комісії «За демократію через право» (Венеціанської комісії) щодо незалежності судової системи, частина I: незалежність суду (прийнята Венеціанською комісією на 82-му пленарному засіданні (Венеція, 12–13 березня 2010 р.))» [2, с. 24, 41, 51, 70, 88] та деякі інші.

Крім того, істотне значення мають загальноприйняті стандарти прав людини, зафіксовані у таких документах, як: Загальна декларація прав людини (1948 р.) [3], Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (1950 р.) (далі – Конвенція) [4] тощо.

Зокрема, у п. 1 ст. 6 Конвенції наголошується на праві кожного на захист своїх прав зокрема, незалежним судом. Термін «незалежність» щодо суду та суддів знайшов своє тлумачення у практиці Європейського суду з прав людини у його численних рішеннях, зокрема: Бомартен проти Франції, Обермайер проти Австрії, Шевроль проти Франції, Терра Вонінген Б.В. проти Нідерландів, Брайян проти Сполученого Королівства та ін. [5].

Незалежність і неупередженість суду передбачають: відсутність особистої заінтересованості у результатах розгляду справи, виконуваність рішення суду, неприпустимість підпорядкування іншим суб'єктам публічної влади при розгляді й вирішенні справи, неприпустимість поєднання в одному суб'єкті здійснення правосуддя функцій різних гілок влади.

Серед гарантій незалежності судді при здійсненні правосуддя на першому місці постає особливий порядок його призначення, а також припинення його повноважень чи звільнення (п. 1 ч. 5 ст. 48 Закону «Про судоустрій і статус суддів»). У зв'язку з наведеним доцільно навести один зі стандартів незалежності судді, передбачений рекомендаційним актом. Так, Київськими Рекомендаціями ОБСЕ щодо незалежності судової системи в

країнах Східної Європи, Південного Кавказу та Центральної Азії (Київ, 23–25 червня 2010 р.) передбачено необхідність створення особливого суб'єкта публічної влади для проведення іспитів з метою добору суддів, окрім випадків, встановлених законом. Контролюючі органи у такому випадку можуть перевіряти виключно дотримання таким суб'єктом публічної влади відповідних законодавчих процедур, а також законність прийняття рішень на основі дотримання таких процедур. Окремо наголошується на забезпеченні незалежності суб'єктів процедур призначення суддів на посаду від органів інших гілок влади, зокрема виконавчої (п. 3, 4 зазначених Рекомендацій) [2, с. 73].

У Великій хартії суддів, прийнятій 17 листопада 2010 р. у Страсбурзі, серед гарантій незалежності судової влади на першому місці відзначається забезпечення об'єктивності (зовнішньої вираженості) критеріїв відбору кандидатів на посаду судді. Крім того, вказується на необхідність поєднання в одному суб'єкті: суб'єкта прийняття таких рішень та суб'єкта відповідальності за збереження незалежності судової гілки влади. У цьому зв'язку необхідно звернути увагу на окремі положення вітчизняного законодавства у сфері судоустрою. Так, ВККС України, з-поміж іншого, проводить добір кандидатів для призначення на посаду судді, у тому числі організовує проведення щодо них спеціальної перевірки відповідно до закону та приймає кваліфікаційний іспит (п. 2 ч. 1 ст. 93 Закону «Про судоустрій і статус суддів»). ВРП діє для зокрема, забезпечення незалежності судової влади (ч. 1 ст. 1 Закону України «Про Вищу раду правосуддя» від 21 грудня 2016 р. № 1798-VIII (далі – Закон «Про Вищу раду правосуддя»)) [6]. ВРП може ухвалити рішення про відмову у внесенні Президентом України подання про призначення судді на посаду <...> тільки на підставі обґрунтованих відомостей <...> якщо: 1) такі відомості не були предметом розгляду ВККС України; 2) ВККС України не дала належної оцінки таким відомостям в межах процедури кваліфікаційного оцінювання щодо відповідного кандидата (ч. 4 ст. 37 Закону «Про Вищу раду правосуддя»). ВРП є окремим, визначеним органом державної влади із самостійним статусом (ч. 1 ст. 1 Закону «Про Вищу раду правосуддя»). ВККС України теж характеризується такими ознаками (ч. 1 ст. 92 Закону «Про судоустрій і статус суддів»).

Таким чином, забезпечення незалежності судової влади та здійснення добору кандидатів для призначення на посаду судді за національним законодавством здійснюється двома різними суб'єктами публічної влади: Вищою радою правосуддя та ВККС України відповідно. При цьому підстави для відмови у внесенні Президентом України подання про призначення судді на посаду можуть бути застосовані якщо відповідні обставини були предметом розгляду ВККС України. Отже, хоча відповідне подання Президенту України вносить суб'єкт відповідальності за збереження незалежності судової гілки влади, але основне встановлення обставин справи щодо конкретного кандидата здійснюється іншим, окремими суб'єктом публічної влади. Причому його рішення є обов'язковим для ВРП.

Це дозволяє стверджувати про відповідальність ВККС України безпосередньо за дотримання процедур формування суддівського корпусу, але не за забезпечення незалежності судової гілки влади загалом. З огляду на, подекуди, недостатню чіткість критеріїв проведення кваліфікаційного оцінювання суддів [7], це спричиняє ризик невинувато формального підходу при кваліфікаційному оцінюванні суддів, що констатується сьогодні у юридичних публікаціях [8; 9].

Ефективним шляхом подолання зазначеного недоліку можна визначити впровадження окресленого міжнародного стандарту у національний правовий обіг шляхом зокрема передавання функцій ВККС України щодо добору суддів до ВРП.

До прийняття Закону «Про Вищу раду правосуддя» відповідні функції виконувала Вища рада юстиції, призначенням якої визначалось формування високопрофесійного суддівського корпусу, що міг би належним чином здійснювати правосуддя [10, с. 925]. Втім, тоді актуальною була діяльність кваліфікаційних комісій та Вищої кваліфікаційної комісії України. Вища рада юстиції розглядалась у юридичній літературі як новела [10, с. 925; 11, с. 251]. С.В. Прилуцький розглядає Вищу раду юстиції як самостійний суб'єкт публічної влади в системі судової влади, що має централізований характер. При цьому основною

формою процедур зайняття посади судді визначається взаємодія Вищої ради юстиції та кваліфікаційних комісій. Завдяки наведеному досягається колегіальний характер прийняття рішень щодо призначення судді на посаду. Колегіальність розглядається як основна засада діяльності суб'єктів призначення судді на посаду [12, с. 96].

С.В. Прилуцький формулює класифікацію суб'єктів формування суддівського корпусу за комплексним критерієм мети та правових наслідків діяльності. Так, виділяються попередні суб'єкти та безпосередні суб'єкти. Попередні суб'єкти здійснюють добір і представляють кандидатів на посаду судді для подальшого призначення. Безпосередні мають повноваження щодо наділення чи позбавлення суддів повноважень. Основним завданням попередніх суб'єктів є збір і підготовка матеріалів щодо конкретного кандидата з метою подальшого вирішення питання щодо призначення його на посаду судді [12, с. 95]. У попередніх суб'єктах неважко вбачати кваліфікаційні комісії, а у безпосередніх – Вищу раду юстиції та Президента України, хоча С.В. Прилуцький безпосередньо цього не наводить.

Визнаючи актуальність і наукову значимість вказаних положень на момент їх формулювання, необхідно вказати, що збереження засади колегіальності можливо й при організації процедури призначення на посаду судді в рамках одного суб'єкта публічної влади – ВРП.

У разі поєднання в одному суб'єкті публічної влади, що характеризується єдиною метою діяльності (забезпечення незалежності судової гілки влади) добір кандидатів на посаду судді та відповідні подальші процедури здійснювалися б із урахуванням не тільки власне процедур, але й зазначеної мети. Неврахування такої мети означало би протиправний характер відповідної діяльності.

З іншого боку, не можна не визнати, що зазначена передача функцій від ВККС України до ВРП вимагає внесення комплексних змін до чинного законодавства. Зокрема, добір кандидатів на посаду судді визначено на одному з перших місць серед повноважень цього органу, а отже, є іманентно властивим йому. За таких обставин виключення такого повноваження означало б по суті утворення іншого органу в системі судової влади. Крім того, внесення зазначених змін зумовить істотні зміни у взаємодії ВРП і ВККС України. Адже, окрім добору кандидатів на посади судді ВККС України виконує ще й значну кількість інших пов'язаних функцій: веде облік даних про кількість посад суддів у судах, у т. ч. вакантних; визначає потреби у державному замовленні на професійну підготовку кандидатів на посаду судді у Національній школі суддів України; затверджує форму і зміст заяви про участь у доборі кандидатів на посаду судді, анкети кандидата на посаду судді, порядок складення відбіркового іспиту та методика оцінювання його результатів, порядок проходження спеціальної підготовки кандидатів на посаду судді, порядок складення кваліфікаційного іспиту та методика оцінювання кандидатів, положення про проведення конкурсу на зайняття вакантної посади судді, порядок і методологію кваліфікаційного оцінювання, порядок формування і ведення суддівського досьє (досьє кандидата на посаду судді) та інші процедури виконання Комісією її функцій; бере у межах компетенції участь у міжнародному співробітництві, у т. ч. встановлює зв'язки з іноземними закладами, установами й організаціями, проектами міжнародної технічної допомоги, є бенефіціаром, реципієнтом міжнародної технічної допомоги, головним розпорядником міжнародної допомоги від іноземних держав, банків і міжнародних фінансових організацій тощо (ч. 1 ст. 93 Закону «Про судоустрій і статус суддів»).

Попри наведене, результат зазначених законодавчих змін вбачається вартим їх проведення. Одними з перших кроків у зазначеному напрямі необхідно визначити: виключення із Закону «Про судоустрій і статус суддів» глави 3 розділу 5 та перенесення відповідних положень до Закону «Про Вищу раду правосуддя»; внесення змін до власне норм цієї глави виходячи зі статусу ВККС України як структурного підрозділу ВРП; внесення змін до інших положень Закону «Про судоустрій і статус суддів» із метою врахування змін у статусі ВККС України.

Висновки. Виходячи із вказаного, наведений у юридичній літературі поділ суб'єктів формування суддівського корпусу за комплексним критерієм мети та правових наслідків діяльності на попередні (кваліфікаційні комісії) та безпосередні (суб'єкти остаточного

призначення на посаду судді) необхідно визнати таким, що поступово втрачає свою актуальність як із наукового, так і з практичного погляду, не відповідає визнаним міжнародним стандартам побудови суб'єктів призначення на посаду судді.

Реалізація передання повноважень ВККС України щодо проведення добору кандидатів для призначення на посаду судді, у тому числі організації проведення щодо них спеціальної перевірки відповідно до закону та прийняття кваліфікаційного іспиту передбачає внесення комплексних змін до чинного законодавства про судоустрій. Втім, одним із перших кроків необхідно визначити: виключення із Закону «Про судоустрій і статус суддів» глави 3 розділу 5 та перенесення відповідних положень до Закону «Про Вищу раду правосуддя»; внесення змін до власне норм цієї глави виходячи зі статусу ВККС України як структурного підрозділу ВРП; внесення змін до інших положень Закону «Про судоустрій і статус суддів» із метою врахування змін у статусі ВККС України.

Список використаних джерел:

1. Президент Володимир Зеленський підписав Закон «Про внесення змін до деяких законів України щодо діяльності органів суддівського врядування». *Укрінформ – актуальні новини України та світу*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/2811485-zelenskij-pidpisav-zakon-pro-sudovu-reformu.html> (дата звернення: 10.11.2019).
2. Європейські та міжнародні стандарти у сфері судочинства. Київ, 2015. 708 с.
3. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 р. *Офіційний вісник України*. 2008. № 93. Ст. 3103.
4. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04 листопада 1950 № ETS № 005. *Офіційний вісник України*. 1998. № 13.
5. Посібник зі статті 6. Право на справедливий суд (цивільна частина). https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_6_UKR.pdf (дата звернення: 05.11.2019).
6. Про Вищу раду правосуддя : Закон України від 21 грудня 2016 р. № 1798-VIII. *Офіційний вісник України*. 2017. № 4. Ст. 107.
7. За наслідками кваліфікаційного оцінювання звільнено лише 15 суддів. Громадськість назвала основні недоліки оцінювання. *Фундація DEJURE*. URL: <https://dejure.foundation/news/za-naslidkami-kvalifikacijnogo-ociniuvannia-zvilнено-lyshe-15-suddiv> (дата звернення: 06.11.2019).
8. Передумали? Перенесений розгляд справи скандального судді Чванкіна зник з розкладу на сайті ВККСУ. *Інформаційний портал «СтопКор»*. URL: <https://stopcor.org/peredumali-pereneseniy-rozglyad-spravi-skandalnogo-suddi-chvankina-znik-z-rozkladu-na-sayti-vkksu/> (дата звернення: 05.11.2019).
9. Берко С. Веселі старту президента Зеленського у судах. *Українська правда*. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2019/10/16/7229239/> (дата звернення: 05.11.2019).
10. Конституція України. Науково-практичний коментар / за ред. В.Я. Тація, О.В. Петришина, Ю.Г. Барабаша та ін. Харків : Право, 2011. 1128 с.
11. Організація судових та правоохоронних органів : підручник / за ред. І.Є. Марочкіна. Харків : Право, 2013. 448 с.
12. Прилуцький С.В. Формування корпусу професійних суддів України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10. НАН України, Інститут держави і права ім. В.М. Корецького. Київ, 2003. 223 с.

ДОРОШЕНКО В. А.,
аспірант кафедри
загальноправових дисциплін
(Харківський національний університет
внутрішніх справ)

УДК 351.9+347.96
DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736-2019-6-2-5>

ОСОБЛИВОСТІ ОБ'ЄКТІВ ГРОМАДСЬКОГО КОНТРОЛЮ ЗА ДІЯЛЬНІСТЮ НАЦІОНАЛЬНОГО АНТИКОРУПЦІЙНОГО БЮРО УКРАЇНИ

Автором досліджено об'єкти громадського контролю за діяльністю Національного антикорупційного бюро України. Вказано, що особливого соціального значення контрольна діяльність набуває у разі її здійснення щодо органів державної влади, діяльність яких стосується резонансних сфер суспільного життя, одною з яких є протидія корупції, а тому здійснення громадського контролю за діяльністю спеціалізованих антикорупційних органів, зокрема Національного антикорупційного бюро України набуває особливої актуальності.

Досліджуючи сутність контрольної діяльності визначено її утворюючі елементи: мета; контролюючий суб'єкт; підконтрольний об'єкт; контрольні дії; об'єкт контролю; предмет контролю. Центральним елементом системи контролю є його мета, вона не тільки окреслює результат який необхідно отримати внаслідок контролю, а також зумовлює особливості здійснення контрольних дій, у частині обрання її конкретних форм і методів. Контролюючим суб'єктом є фізична чи юридична особа яка керує контрольними діями, спрямованими на об'єкт контролю. Контрольні дії являють собою процедури, що здійснюються в межах контрольної діяльності на підставі обраних методів, способів і засобів.

У результаті автором отримані такі висновки: по-перше, об'єктом громадського контролю є діяльність такого органу, відповідно до покладених на нього завдань; по-друге, громадськість здійснює контрольну діяльність не тільки щодо зовнішнього напрямку діяльності НАБУ, пов'язану із протидією корупційним правопорушенням, а поширюється на внутрішньоорганізаційний аспект його діяльності; по-третє, об'єкт громадського контролю обмежується тією інформацією і відомостями, що знаходяться в публічному доступі та оприлюднюються власне НАБУ чи іншими уповноваженими суб'єктами; по-четверте, об'єкт такого контролю не змінюється в залежності від виду контролю (загального чи спеціального).

Ключові слова: громадський контроль, Національне антикорупційне бюро України, об'єкт контролю, предмет контролю, система контролю.

The author investigates the objects of public control over the activity of the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine. It is indicated that control gains special social significance in relation to state authorities, the activities of which concern the resonant spheres of public life, one of which is the fight against corruption, and therefore, the exercise of public control over the activities of specialized anti-corruption bodies, in particular the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine, is of particular relevance.

The essence of control activity is determined by its forming elements: goal; a controlling entity; controlled object; control actions; object of control; subject of control. The main element of the control system is its purpose, it not only determines

the result that must be obtained as a result of control, but also determines the specifics of the implementation of control actions, in terms of the selection of its specific forms and methods. A controlling entity is a natural or legal person who directs control actions aimed at the object of control. The latter in the presented system is defined as an object of control, it is customary to understand the activity of a specific body which controls it. It is necessary to distinguish the controlled object from the control object, that is, the body (person) that carries out the activity subject to control, as well as its subject. Control actions are procedures carried out as part of control activities on the basis of selected methods, methods and tools.

As a result, the author obtained the following conclusions: firstly, the object of public control over the activities of the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine is its activity in accordance with the tasks assigned to it, the public carries out control activities not only in the external area of activity of the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine related to combating corruption offenses, but also extends to the internal organizational aspect of its activities, in particular on serving, complying with material and ethical standards; thirdly, the object of public control is limited to information and information that is publicly available and published by the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine itself or by other entities; fourthly, the object of such control does not change depending on the type of such control (general or special).

Key words: *public control, National Anti-Corruption Bureau of Ukraine, control object, control subject, control system.*

Вступ. Особливого соціального значення контрольна діяльність набуває у випадку її здійснення щодо органів державної влади, діяльність яких стосується ключових сфер суспільного життя, одною з яких безумовно являється протидія корупції. Зміст і призначення таких органів втілює ідеальні погляди населення про професіоналізм, високу компетентність, чесність, добропорядність і звичайно відсутність будь-яких корупційних явищ. Тому цілком природним виглядає підвищений інтерес громадськості до роботи антикорупційних органів. Адже некомпетентна робота останніх, порушення положень нормативно-правових актів, лобювання власних інтересів працівниками таких органів або захист інтересів третіх осіб суперечить їх сутності, перетворюючи на учасників корупційної системи, а їх працівників – на суб'єктів відповідальності за корупційні правопорушення.

Одним із основних спеціальних суб'єктів у сфері протидії корупції є Національне антикорупційне бюро України (далі – НАБУ) як державний правоохоронний орган, на який покладається попередження, виявлення, припинення, розслідування та розкриття корупційних правопорушень, віднесених до його підслідності, а також запобігання вчиненню нових [1].

При цьому здійснення односторонньої контрольної діяльності у розрізі суб'єктів, маємо на увазі такий контроль, що провадиться іншими органами державної влади (наприклад. Верховною радою України, Рахунковою палатою України тощо), об'єктивно не може охопити всі напрями діяльності НАБУ, не завжди ефективним у названій діяльності виявляється внутрішньовідомчий контроль. За таких обставин громадський контроль за діяльністю зазначеного органу набуває особливої актуальності, оскільки перш за все в результативній і компетентній роботі антикорупційний органів зацікавлене усе громадянське суспільство. Більше того, органи державної влади здійснюють контроль за конкретно визначеними в законі напрямами, серед яких: «1) дотримання вимог Конституції і законів України у діяльності органів сектору безпеки і оборони, недопущення їх використання для узурпації влади, порушення прав і свобод людини і громадянина; 2) зміст і стан реалізації стратегій, доктрин, концепцій, державних програм та планів у сферах національної безпеки і оборони; 3) стан правопорядку в органах сектору безпеки й оборони, їх укомплектованість, оснащеність сучасним озброєнням, військовою і спеціальною технікою, забезпеченість необхідними запасами матеріальних засобів і готовність до виконання завдань за призначенням

у мирний час і в особливий період; 4) ефективність використання ресурсів, зокрема бюджетних коштів, органами сектору безпеки і оборони» [2] (ч. 4 ст. 4 Закону України «Про національну безпеку України»). Натомість контроль, який здійснюється громадянами, здебільшого має загальний, суцільний характер і не має істотних обмежень щодо конкретних видів діяльності, що дозволяє стверджувати не тільки про взаємозв'язок обох видів контрольної діяльності (державного та громадського контролю), а і про їх взаємодоповнюваність одне одного.

Незважаючи на об'єктивну відсутність чіткого розуміння об'єктів громадського контролю за діяльністю НАБУ, вони на кшталт інших елементів системи названого виду контролю досі не перебували у межах уваги вчених і фахівців у галузі права. А тому, основу даного дослідження становлять загальнотеоретичні здобутки вчених щодо сутності та значення категорії об'єкт (В.М. Бабаєв, Л.П. Буєва, В.О. Винник, В.І. Войтка, С.О. Гайдученко, Е.Ф. Губський, Г.В. Кораблева, В.А. Лутченко, М. М. Новікова, І.Т. Фролова, Л.А. Юрчук), об'єктів контрольної діяльності в інших соціально важливих сферах (О.Б. Акентьєва, С.В. Бардаш, Ю.В. Гаруст, Г.Ю. Рябошапка, З.Р. Халіулліна).

Постановка завдання. Метою статті є встановлення об'єктів, на які спрямовано контрольну діяльність громадян у сфері функціонування НАБУ, та визначення їх особливостей, зокрема у розрізі відмежування від інших споріднених понять системи контролю.

Результати дослідження. Контроль як одна з функцій управління передбачає здійснення сукупності чітких послідовних дій, які можна представити у вигляді певної системи – «сукупності елементів, що знаходяться у відношеннях і зв'язках один з одним, яка утворює цілісність, єдність» [3, с. 427]. Таким чином, будь-яка система складається з конкретних елементів, наявність яких забезпечує існування та роботу такої системи, адже відповідна управлінська функція не може складатись виключно із низки дій, без особи яка їх реалізує (суб'єкта) та того на що спрямована така діяльність (об'єкт), вона не буде мати жодного сенсу.

О.Б. Акентьєва, Г.Ю. Рябошапка, З.Р. Халіулліна пропонують дещо відмінний підхід щодо визначення системи контролю в межах якого виділяють такі елементи: «мета; контролюючий суб'єкт; підконтрольний об'єкт; контрольні дії; об'єкт контролю; предмет контролю» [4]. У цьому переліку контрольні дії об'єднують декілька елементів вищевказаної системи, а саме зміст контрольної діяльності та методи її реалізації, а тому така система, на нашу думку, виглядає більш лаконічно і буде взята нами за основу.

Центральним елементом системи контролю є його мета, вона не тільки окреслює результат, який необхідно отримати внаслідок контролю, а також обумовлює особливості здійснення контрольних дій, у частині обрання її конкретних форм і методів. Контролюючим суб'єктом є фізична чи юридична особа, яка керує контрольними діями, спрямованими на об'єкт контролю. Останній у поданій системі визначається як підконтрольний об'єкт, тобто діяльність, за якою здійснюється контроль. Від об'єкта контролю необхідно відрізнити підконтрольний об'єкт, а саме той орган (особа), який провадить діяльність, що підлягає контролю, а також його предмет. Контрольні дії являють собою процедури, що здійснюється в межах контрольної діяльності на підставі обраних методів, способів і засобів.

Екстраполоючи вищенаведені тези на систему громадського контролю за діяльністю НАБУ, а також зважаючи на мету цієї роботи, зосередимо увагу на такому елементі системи контролю, як об'єкт.

У науковій літературі поняття «об'єкт» визначають як:

- 1) «речі, явища, процеси, їхні сторони й відношення, які вже відомі, зафіксовані в тій чи іншій формі знання, але підлягають подальшому дослідженню» [5, с. 360];
- 2) «особа, явище чи предмет, на які спрямовується певна діяльність, увага; предмет спеціальної компетенції, зацікавленості, наукового чи іншого дослідження» [6, с. 495];
- 3) «матеріальний предмет пізнання і практичного впливу з боку суб'єкта на пізнаний об'єкт» [7, с. 108];
- 4) «те що протистоїть суб'єкту в його предметно-практичній і пізнавальній діяльності; в змістовному плані – ім'я предмету чи особи, на які спрямовано дію суб'єкта, якому протиставляється об'єкт» [8, с. 259];

- 5) «явище, на яке спрямована будь-яка діяльність» [9, с. 513];
- 6) «сфера соціальної дійсності, котра зазнає перетворення» [10, с. 185];
- 7) «система, якою керують і що підпорядковується владній волі суб'єкта управління» [11, с. 36].

Узагальнений аналіз вищенаведених дефініцій об'єкту дає можливість зробити висновок, про те, що його зміст найчастіше пов'язується з певною діяльністю, котра здійснюється безпосередньо людиною. З чого можна зробити висновок, що об'єктом контролю є конкретна діяльність певного суб'єкту державної або недержавної інституції чи діяльності окремих посадових осіб органів державної влади чи місцевого самоврядування. В межах нашого дослідження об'єктом контролю є діяльність НАБУ, яка втілюється у юридично-значимих діях працівників (посадових осіб) названого державного органу.

Важливо відрізнити об'єкт контролю від його предмету, який також належить до системи контролю визначеного нами вище підконтрольного об'єкта. З приводу розмежування об'єкта та предмета контролю слушною є думка С.В. Бардаша, який вказує, що «проблематика розмежування об'єкта та предмета контролю має місце тому, що відповідно до тлумачних словників об'єкт (лат. *objectus* предмет) матеріальний предмет пізнання і практичного впливу з боку людини (суб'єкта); будь який предмет думки, дослідження, художнього відображення, тощо. Тобто, спостерігаємо по суті, що об'єкт тлумачиться як предмет» [12, с. 4]. Водночас дефініція поняття «предмет» також опосередковано може бути окреслена в межах певного об'єкту: «те, на що спрямована пізнавальна, творча, практична діяльність кого-, чого-небудь» [13, с. 527].

Ю.В. Гаруст, досліджуючи предмет та об'єкт контролю в сфері оподаткування розмежує їх таким чином: «об'єктом податкового контролю є платник податків, під яким ми розуміємо фізичну чи юридичну особу, а також групу осіб без статусу юридичної особи, на яку законом покладено обов'язок сплачувати податки, збори інші обов'язкові платежі до бюджетів і державних цільових фондів» [14, с. 63], тоді як «предмет податкового контролю це доходи або їх частина, вартість товарів, майно платників податків та окремі види їх діяльності, додана вартість, інші об'єкти, встановлені законодавчими актами, тобто те, з чого нараховується податок, з якого пізніше встановлюється податкова ставка» [14, с. 63]. Проводячи аналогію з урахуванням сутності понять «об'єкт» і «предмет» пропонуємо у розрізі громадського контролю за діяльністю НАБУ, враховуючи, що вони є невід'ємними елементами системи контрольної діяльності розмежовувати їх так: об'єктом є вся діяльність НАБУ, яка здійснюють відповідно до покладених на нього завдань, а предмет – це конкретні приписи законодавства, порушення яких може бути встановлено під час провадження даного виду діяльності. Таким чином, об'єкт контролю охоплює поведінку працівників НАБУ, а саме: дії (бездіяльність) і прийняття рішень уповноваженими особами НАБУ. Предмет громадського контролю являють норми, правила, законодавчі положення, процедури, яких повинні додержуватись працівники НАБУ і які можуть бути ними порушено.

Діяльність НАБУ обумовлена поставленими перед ним завданнями, а саме: «протидія кримінальним корупційним правопорушенням, які вчинені вищими посадовими особами, уповноваженими на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, та становлять загрозу національній безпеці» [1] (ч. 2 ст. 1 Закону України «Про Національне антикорупційне бюро України»). Складність визначення об'єкта громадського контролю полягає саме у багатоаспектному змісту категорії протидії злочинам, тому що включає сукупність різних напрямів діяльності: досудове слідство; оперативно-розшукову діяльність; профілактику корупційних правопорушень; визначення причин і умов, що сприяють корупційним злочинам і здійснення діяльності, спрямованої на їх усунення тощо. Разом із тим громадськість здійснює контрольну діяльність не тільки щодо зовнішнього напрямку діяльності НАБУ, пов'язаного із протидією корупційним правопорушенням, а і поширюється на внутрішньо організаційний аспект його діяльності, зокрема щодо проходження служби, додержання матеріальних, етичних норм. Із зазначеного вбачається, що об'єкт громадського контролю є достатньо розгалуженим, але необхідно зауважити, що одночасно він обмежений тією інформацією і відомостями, що знаходяться в публічному доступі та

оприлюднюються власне НАБУ чи іншими суб'єктами, тобто такими, які не мають обмеження у доступі у зв'язку зі специфікою службової діяльності чи державної таємниці.

Об'єкт контрольної діяльності Ради громадського контролю за діяльністю НАБУ визначено в законодавстві – це інформація та звіти про його діяльність (пункти 1 та 2 ч. 3 ст. 31 Закону України «Про Національне антикорупційне бюро України» [1], пп. 5 п. 5 Положення про Раду громадського контролю при Національному антикорупційному бюро України затвердженого указом Президента України від 15 травня 2015 р. 272/2015 [15]). Згідно з ч. 3 ст. 26 Закону України «Про Національне антикорупційне бюро України» в звіті обов'язково повинні бути зазначені відомості про: «1) статистичні дані про результати діяльності з обов'язковим зазначенням таких відомостей; 2) взаємодію з іншими державними органами, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами та організаціями; 3) співпрацю з компетентними органами іноземних держав, міжнародними та іноземними організаціями та укладені з ними угоди про співпрацю, представництво інтересів за кордоном; 4) співпрацю з недержавними організаціями і засобами масової інформації; 5) чисельність працівників Національного бюро, кваліфікацію та досвід його працівників, підвищення їх кваліфікації; 6) діяльність підрозділу внутрішнього контролю Національного бюро; кількість повідомлень про вчинення правопорушень працівниками Національного бюро, результати їх розгляду, притягнення працівників Національного бюро до відповідальності; 7) кошторис Національного бюро та його виконання; 8) інші відомості, що стосуються результатів діяльності Національного бюро та виконання покладених на нього обов'язків» [1]. Необхідно відзначити, що незалежно від виду суб'єкта, який провадить контрольну діяльність (спеціальний або загальний) об'єкт контролю не змінюється, оскільки звіти які підлягають перевірці спеціальним суб'єктом знаходяться у відкритому доступі, а отже є публічною інформацією.

Висновки. Узагальнюючи загальнотеоретичні уявлення про категорію об'єкт та дослідивши зміст об'єктів контролю за діяльністю НАБУ, пропонуємо останні охарактеризувати у розрізі таких особливостей:

1) об'єктом громадського контролю за діяльністю НАБУ є його діяльність, яка втілюється у юридично-значимих діях його працівників (посадових осіб) відповідно до покладених на цей державний орган завдань; у свою чергу, предмет контролю складають норми, правила, законодавчі положення, процедури, яких повинні додержуватись працівники НАБУ і які можуть бути ними порушено; контрольним об'єктом виступає НАБУ;

2) об'єкт громадського контролю за діяльністю НАБУ характеризується дуалізмом, адже стосується діяльності останнього у двох напрямках: зовнішній – реалізація законодавчо встановлених завдань (протидія кримінальним корупційним правопорушенням); внутрішній – сфера внутрішньоорганізаційної діяльності державного органу (наприклад, питання проходження служби, додержання матеріальних, етичних норм);

3) об'єкт громадського контролю за діяльністю НАБУ обмежується тією інформацією та відомостями, які знаходяться в публічному доступі й оприлюднюються власне НАБУ чи іншими уповноваженими суб'єктами;

4) об'єкт громадського контролю за діяльністю НАБУ не змінюється в залежності від виду такого контролю (загального чи спеціального).

Наприкінці відзначимо, що встановлення об'єкта контролю за діяльністю НАБУ є основою для визначення форм здійснення названого виду громадського контролю, що становить перспективний напрям подальших наукових пошуків.

Список використаних джерел:

1. Про Національне антикорупційне бюро України : Закон України від 14 жовтня 2014 р. № 1698-VII. *База даних «Законодавство України»* / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18> (дата звернення: 19.10.2019).

2. Про Національну безпеку України : Закон України від 21 червня 2018 р. № 2469-VIII. *База даних «Законодавство України»* / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19> (дата звернення: 19.10.2019).

3. Фролова И.Т. Философский словарь. Москва : Политиздат, 1987. 590 с.
4. Акентьева О.Б., Халиулліна З.Р., Рябошапка Г.Ю. Контроль як функція управління. URL: http://www.rusnauka.com/12_KPSN_2009/Economics/44699.doc.htm (дата звернення: 02.09.2019).
5. Губский Е.Ф., Кораблева Г.В., Лутченко В.А. Философский энциклопедический словарь. Москва : ИНФРА-М, 1999. 576 с.
6. Словник української мови : в 11 т. Київ : Наукова думка, 1974. Т. 5. 840 с.
7. Войтка В.І. Психологічний словник. Київ : Вища школа, 1982. 216 с.
8. Большая советская энциклопедия. Москва : Советская энциклопедия, 1973. Т. 18. 632 с.
9. Азрилиян А.Н. Экономический словарь. Москва : Институт новой экономики, 2007. 1152 с.
10. Буева Л.П. Личность и ее социальная деятельность. Очерки методологии познания социальных явлений. Москва, 1970. 341 с.
11. Бабаєв В.М., Новікова М.М., Гайдученко С.О. Текст лекцій з дисципліни «Електронне урядування». Харків : ХНУМГ, 2014. 127 с.
12. Бардаш С.В. Застосування системного підходу до розгляду сутності та класифікації об'єкта господарського контролю. *Наукові записки НаУКМА*. Економічні науки. 2009. Т. 94. С. 3–7.
13. Словник української мови : в 11 т. Київ : Наук. думка, 1976. Т. 7. 724 с.
14. Гаруст Ю.В. Предмет, об'єкт та суб'єкти контролю в сфері оподаткування. *Право і безпека*. 2005. № 4 (5). С. 61–64.
15. Питання Ради громадського контролю при Національному антикорупційному бюро України : указ Президента України від 15 травня 2015 р. № 272/2015. *База даних «Законодавство України»* / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/272/2015#n11> (дата звернення: 09.10.2019).

ЄМЕЦЬ Л. О.,доктор юридичних наук, доцент,
доцент кафедри загально-правових дисциплін
(Дніпровський гуманітарний університет)**ПРОКОПЕНКО А. В.,**студент II курсу магістратури
юридичного факультету
(Дніпровський гуманітарний університет)

УДК 343.2

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736-2019-6-2-6>**ОКРЕМІ ПИТАННЯ КРИМІНАЛІЗАЦІЇ ДЕКЛАРУВАННЯ
НЕДОСТОВІРНОЇ ІНФОРМАЦІЇ**

Статтю присвячено питанню обґрунтованості криміналізації декларування недостовірної інформації, проведення аналогії з адміністративним законодавством за дещо ідентичні порушення та розгляд міжнародного досвіду встановлення відповідальності за декларування завідомо недостовірних відомостей, а також конкретизація певного висновку і пропозицій. Адже однією з серйозних проблем наших реалій є корупція. Сьогодні вже ні для кого не секрет, що це негативне соціальне явище поширило свій згубний вплив практично на всі рівні державного механізму, більш того, цей процес став зовсім не контрольованим. Останніми роками ситуація лише погіршилася, а динаміка її росту не викликає оптимістичних прогнозів. Однією з причин такого стану речей стала безсистемність та недосконалість нормативно-правового регулювання, відсутність комплексного підходу до боротьби із проявами корупції. І як би страшно це не звучало, такий стан речей настільки міцно увійшов і вкоренився в нашій свідомості, що вже складно уявити собі – яке воно життя без корупції.

Слово «корупція» міцно вкоренилося у свідомості кожного українця. З року в рік влада впроваджує нові способи боротьби із т. зв. «хабарництвом», однак, як показує практика, такі дії майже безрезультатні. В умовах глобалізації корупція є явищем, яке безпосередньо впливає на економіку і суспільство кожної держави, тобто є проблемою транснаціонального характеру.

В умовах становлення України як незалежної, суверенної та демократичної держави електронне декларування є одним з шляхів подолання корупції. Враховуючи той факт, що запровадження відповідальності за порушення законодавства про електронне декларування є маловивченими та відсутні комплексні дослідження її реалізації, стає очевидним необхідність розробки ефективних підходів до вирішення вказаних питань.

Ключові слова: криміналізація, декларування недостовірних відомостей, корупція, прояви корупції, протидія запобіганню корупції, антикорупційна політика, антикорупційне законодавство, корупційна стратегія, суб'єкт декларування.

The article is devoted to the issue of the validity of criminalizing the declaration of false information, drawing an analogy with administrative law for identical violations, and examining international experience in establishing responsibility

for the declaration of knowingly false information, as well as concretizing certain conclusions and proposals. After all, one of the serious problems of our realities is corruption. Today it is no secret to anyone that this negative social phenomenon has spread its detrimental effect on almost all levels of the state mechanism, moreover, this process has become completely uncontrollable. In recent years, the situation has only worsened, and the dynamics of corruption growth does not cause optimistic forecasts. One of the reasons for this state of affairs was the lack of system and imperfection of legal regulation, the lack of an integrated approach to the fight against manifestations of corruption. And no matter how scary it may sound, this state of affairs has become so firmly entrenched and rooted in our minds that it is already hard to imagine what life is like without corruption.

The word “corruption” is firmly rooted in the minds of every Ukrainian. From year to year, the government introduces new ways to combat the so-called “bribery”, however, as practice shows, such actions are almost ineffectual. In the context of globalization, corruption is a phenomenon that directly affects the economy and society of each state, is a transnational problem.

With the development of Ukraine as an independent, sovereign and democratic state, electronic declaration is one of the ways to overcome corruption. And given the fact that the introduction of liability for violation of legislation on electronic declaration is poorly understood and there are no comprehensive studies of its implementation, it becomes obvious the need to develop effective approaches to address these issues.

Key words: *criminalization, declaration of false information, corruption, corruption, anti-corruption prevention, anti-corruption policy, anti-corruption legislation, corruption strategy, subject of declaration.*

Вступ. Сьогодні питання протидії корупції, корупційним злочинам та проведення різноманітних антикорупційних заходів залишається надзвичайно актуальними та є предметом постійної і пильної уваги міжнародного співтовариства. І надзвичайно важливим в цих аспектах є вплив ролі держави, законодавчих органів на вдосконалення законодавства та на співпрацю з інститутами громадянського суспільства з цих питань. Не є новиною той факт, що Україна має хитке становище на міжнародній арені саме у зв'язку високим рівнем корупції, а тому важливо виробити ефективні важелі задля запобігання та протидії корупції, особливо політичної.

Серед основних новел Закону України «Про запобігання корупції» (ст. 45) від 14 жовтня 2014 р. [6], який визначає правові та організаційні засади функціонування системи запобігання корупції в Україні, слід наголосити на наступних: обов'язок осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування (п. 1 ч. 1 ст. 3), та осіб, визначених у пп. «а» п. 2 ч. 1 ст. 3 цього Закону (посадові особи юридичних осіб публічного права, які не зазначені в п. 1 ч. 1 ст. 3), щорічно до 1 квітня подавати шляхом заповнення на офіційному веб-сайті Національного агентства з питань запобігання корупції (далі – Національне агентство) декларацію особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування (далі – декларація), за минулий рік за формою, що визначається Національним агентством [6]. Ст. 46 установлює додаткові вимоги порівняно з попереднім законодавством щодо інформації, яка повинна бути відображена в декларації. Так, декларант зобов'язаний декларувати відомості не лише про свій майновий стан, а й про майновий стан членів його сім'ї. Окрім місцезнаходження й вартості такого мана, він повинен зазначити дату його набуття. Контроль і перевірку декларацій здійснюватиме Національне агентство.

З огляду на внесені зміни було посилено юридичну відповідальність за порушення законодавства щодо запобігання корупції шляхом унесення змін до Кодексу України про

адміністративні правопорушення [1] (далі – КУпАП) та Кримінального кодексу [3] (далі – КК) України.

Загалом антикорупційне законодавство закріплює істотно нову оцінку, а точніше переоцінку, соціальних цінностей у сфері запобігання та протидії корупції. Сучасне правове регулювання відносин, спрямованих на вирішення проблеми запобігання й протидії корупції, визначає й новий підхід у кримінально-правовому регулюванні цих відносин [8, с. 34].

Водночас, з одного боку, відпадає суспільна небезпека низки діянь, що раніше визнавалися злочинними, і з іншого – виникає суспільна небезпека діянь, які колись такими не були, зокрема через те, що їх не існувало. Докорінно змінюється коло суспільних відносин у сфері відносин запобігання та протидії корупції, поставлених під охорону кримінального закону. Одні суспільні відносини беруться під таку охорону, інші – з-під неї виводяться. Ця тенденція виявляється, по-перше, у декриміналізації ряду злочинів; по-друге, у криміналізації більшості суспільно небезпечних діянь; по-третє, в істотній зміні норм про ряд злочинів у сфері запобігання та протидії корупції, що визнавалися такими колись.

Під криміналізацією розуміють як процес, так і результат визнання певних видів діянь злочинними та кримінально караними. Процес криміналізації полягає в з'ясуванні цілей, підстав та можливості встановлення кримінальної відповідальності за те або інше діяння, у виданні кримінальних законів, які закріплювали б таке рішення.

Результат криміналізації – це сукупність норм кримінального права, які містять перелік злочинів і передбачених за них покарань, а також підстав та умов притягнення винних до кримінальної відповідальності та звільнення від неї. Таким чином, криміналізацію можна розглядати в динаміці (як процес) і в статичі (як результат цього процесу) [7, с. 121].

Отже, аналізуючи відповідність криміналізації декларування недостовірної інформації розробленим наукою кримінального права підставам та принципам криміналізації, маємо отримати результат такого аналізу, оцінку підсумку такої криміналізації – норм про відповідальність за декларування недостовірної інформації.

Підставами криміналізації є процеси, що відбуваються в матеріальному та духовному житті суспільства, розвиток яких породжує об'єктивну необхідність кримінально-правової охорони тих чи інших цінностей. Таким чином, ці процеси зумовлюють необхідність прийняття законодавцем рішення про встановлення кримінальної відповідальності за те чи інше діяння.

На нашу думку, необхідність криміналізації декларування недостовірної інформації зумовлюється наявністю таких підстав: несприятлива динаміка такого виду діянь; істотний розвиток нової групи суспільних відносин на підставі соціальних, політичних, економічних змін у державі; необхідність кримінально-правової гарантії охорони конституційних прав і свобод; наявність міжнародно-правових зобов'язань України щодо протидії корупційним правопорушенням.

Проблема кримінальної відповідальності за декларування недостовірної інформації наразі була й залишається дискусійною. Так, на переконання В.М. Попович, можна логічно припустити, що метою внесення до декларації завідомо неправдивих відомостей стосовно майна, доходів, цінних паперів та інших матеріальних чи нематеріальних благ, що належать суб'єктові декларування та членам його сім'ї, здебільшого буде приховування інших протиправних діянь (у тому числі й злочинів), внаслідок вчинення яких і були набуті зазначені вище блага, і за які чинним законодавством України уже передбачено певний вид юридичної відповідальності (зловживання владою або службовим становищем – ст. 364 КК; одержання неправомірної вигоди службовою особою – ст. 368 КК; незаконного збагачення – ст. 368-2 КК тощо).

Також вважаємо цілком достатньою наразі чинну редакцію ст. 172-6 КУпАП, відповідно до якої адміністративним проступком визнається неподання декларації, а також подання завідомо недостовірних відомостей у ній [5, с. 73].

Кримінальна відповідальність за декларування недостовірної інформації встановлена ст. 366-1 КК України й віднесена до злочинів у сфері службової діяльності та професій-

ної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг (Розділ XVII КК України). Проте законодавству зарубіжних держав відомі й інші підходи з акцентом на вчинення податкових порушень. Скажімо, у Німеччині кримінальна відповідальність за подання недостовірних або неповних відомостей про факти, що стосуються оподаткування, передбачена Положенням про податки й платежі від 16 березня 1977 р. (розділ 1 ч. 8 фактично містить норми матеріального кримінального права, оскільки йдеться про податкові злочини).

У § 369 (ч. 2) Положення визначено, що стосовно до податкових злочинів діють загальні норми кримінального права, якщо нормами податкових законів непередбачене інше. Згідно з §370 злочинними визнаються дії щодо подання недостовірних або неповних відомостей про факти, що належать до оподаткування; неподання інформації, необхідної для оподаткування [4, с. 314].

За законодавством Канади порушення податкового законодавства набувають кримінального характеру в разі, коли вони поєднані з обманом податкового відомства за допомогою умисного перекручування відомостей, необхідних для оподаткування (фактично тут має місце податкове шахрайство).

У США на федеральному рівні відповідальність за податкові злочини передбачено законодавством, кодифікованим у розділі 26 Зводу законів країни. Відповідальність за ухилення від сплати податків на користь штатів і місцевих податків передбачено відповідними законами штатів [2, с. 115]. Федеральним законодавством злочинним діянням визнається ухилення від сплати податку шляхом обману, помилкової заяви, подання недостовірної декларації (§ 7204, 7206, 7207). Остання група дій належить до категорії найбільш тяжких податкових злочинів – фелоній – і карається ув'язненням строком до п'яти років [4, с. 316].

Отже підходи до формулювання кримінально-правових заборон щодо досліджуваного типу злочинної поведінки в законодавствах зарубіжних країн різняться, однак останні, поряд з іншими економічними злочинами, залишаються одним із джерел незаконного отримання фінансових коштів. Вивчення теоретичних розробок і законодавства інших країн з цього питання дозволяє збагатити цікавим закордонним досвідом устояні й звичні вітчизняні знання, а окремі юридичні конструкції можуть бути використані для вдосконалення кримінального законодавства України. Уважаємо, що цілком виправданою є криміналізація декларування недостовірної інформації, як це зроблено у кримінальному законодавстві США. Декларування недостовірної інформації найбільш близьке до підходу, використаного в законодавстві Канади: «включення до податкової декларації або такі документи свідомо неправдивих відомостей». Це зумовлено тим, що активні дії платника податків щодо введення в оману податкових органів є більш тяжкими, ніж бездіяльність і невиконання обов'язків.

Висновки. З урахуванням викладеного, можна погодитися з позицією законодавця стосовно необхідності криміналізації декларування недостовірної інформації в Україні, що передусім необхідно для посилення протидії злочинам у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг. Нині тільки запровадження найбільш репресивного впливу за дії відповідного характеру може перетворити заповнення та подання публічними службовцями майнових декларацій на механізм реальної боротьби з корупцією.

Твердження деяких науковців про те, що ст. 366-1 ККУ не становить того рівня суспільної небезпечності задля того, аби визнавати дії, вчинені суб'єктами декларування при заповненні та поданні декларації, злочинними, мають право на життя, але мабуть дещо пізніше, за інших соціально-економічних обставин.

Список використаних джерел:

1. Кодекс України про адміністративні правопорушення № 8074-10 від 07 грудня 1984 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>.
2. Козырин А.Н. Налоговые преступления и проступки: опыт зарубежных стран. *Налоговый вестник*. 2008. № 8. С. 115.
3. Кримінальний кодекс України від 05 квітня 2001 р. № 2341-III, редакція від 03 вересня 2017 р. URL: http://http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c16.

4. Кучеров И.И. Налоговое право зарубежных стран : курс лекций. Москва : АО «Центр ЮрИнфоР», 2013. С. 314.
5. Попович В.П. Окремі проблеми встановлення кримінальної відповідальності за декларування недостовірної інформації. URL: <http://scholar.googleusercontent.com/scholar>.
6. Про запобігання корупції : Закон України від 14 жовтня 2014 р. № 1700-VII. URL: <http://rada.gov.ua/pls/zweb2/web>.
7. Сисоєв Д.О. Криміналізація зловживання повноваженнями службовою особою юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми в контексті державної антикорупційної політики. *Наше право*. 2014. № 7. С. 118–126.
8. Тацій В.Я., Тютюгін, В.М., Киричко В.І. Проблеми кваліфікації корупційних і пов'язаних з корупцією злочинів : навчально-методичний посібник. Харків : Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, 2017. 114 с.

КОНДРАТЮК М. В.,
аспірант кафедри кібербезпеки
та інформаційного забезпечення
(Одеський державний університет
внутрішніх справ)

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736-2019-6-2-7>

КІБЕРБЕЗПЕКА УКРАЇНИ В СИСТЕМІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

У статті розкриті актуальні питання функціонування системи кібербезпеки в системі національної безпеки України. Розкрито основні дефініції – кіберпростір, національна безпека та кібербезпека, показано їх взаємозв'язок і взаємовплив. Визначено, що, незважаючи на широкі можливості застосування поняття кіберпростору на практиці, є чимало часто діаметрально протилежні думки щодо його практичного використання, а в багатьох системах національних законодавств провідних країн світу не виділяються окремі законодавчі акти для його захисту та регулювання. Вказано, що кіберпростір як базова основа кібербезпеки визначається як унікальна форма співіснування сукупності матеріальних та нематеріальних об'єктів і процесів, спрямованих на породження, сприйняття, запам'ятовування, переробку та обмін інформацією.

Подано авторські дефініції національної безпеки та кібербезпеки України відомих вітчизняних вчених, проаналізовано основні авторські підходи до їх врегулювання. Досліджено, що Україні питання кібербезпеки регулюється багатьма законодавчими актами, серед яких найбільшу вагу має Закон України № 2163-VIII від 05 жовтня 2017 р. «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України». Він визначив як загальні засади організації та регулювання безпеки кіберпростору, так і конкретні заходи, норми регулювання, об'єкти та суб'єкти кібербезпеки України. Прослідковано також механізм та хід формування нормативно-правової бази забезпечення кібербезпеки України, зокрема згадано про рішення РНБО «Про стратегію кібербезпеки України», та подано основні зауваження відомих юристів щодо протидії вітчизняним безпековим систем сучасним зовнішнім та внутрішнім кіберзагрозам.

Виокремлено основні проблемні моменти забезпечення кібербезпеки в системі національної безпеки України, проаналізовані думки вчених із цього приводу. Зрештою, виділено ключові шляхи оптимізації боротьби із кіберзагрозами на сучасному етапі розвитку вітчизняної системи національної безпеки.

Ключові слова: кіберпростір, кібербезпека, національна безпека, загрози, інформація, система.

The article deals with topical issues of functioning of the cybersecurity system in the national security system of Ukraine. Basic definitions are disclosed – cyberspace, national security and cybersecurity, and their interconnections and interactions are shown. It is determined that, despite the wide possibilities of application of the concept of cyberspace in practice, there are often diametrical opinions in scientific opinion on its practical use, and in many systems of national laws of the leading countries of the world there are no separate legislative acts for its protection and regulation. It is stated that cyberspace as the basic basis of cybersecurity is defined as a unique form of coexistence of a set of tangible and in tangible objects and processes aimed at the generation, perception, memorization, processing and exchange of information.

The author's definitions of national security and cybersecurity of famous Ukrainian scientists are presented, the main author's approaches to their settlement are analyzed. It has been researched that the issue of cybersecurity is regulated by many legislative acts, among which Law of Ukraine № 2163-VIII of 05.10.2017 "On the basic principles of ensuring cybersecurity of Ukraine" is of the greatest importance. He defined the general principles of the organization and regulation of cyberspace security, as well as specific measures, norms, objects and subjects of cybersecurity of Ukraine. The mechanism and course of formation of the regulatory framework for ensuring cybersecurity of Ukraine were also investigated, in particular, the NSDC decision "On the cybersecurity strategy of Ukraine" was mentioned, and basic remarks of well-known lawyers on counteracting domestic without internal systems with cyber threats were presented.

The main issues of cybersecurity in the national security system of Ukraine are identified, the opinions of scientists on the subject are analyzed. Finally, the key ways to optimize the fight against cyber threats at the current stage of development of the national security system are highlighted.

Key words: cyberspace, cybersecurity, national security, threats, information, system.

Вступ. Сьогодні питання забезпечення національної безпеки держави стало надзвичайно актуальним через активізацію зовнішньої безпекових загроз, до яких слід віднести посилення військової присутності країни-агресора в регіоні, енергетична залежність України від зовнішніх джерел, посилення тиску в сфері економіки, інформаційної політики, технологій тощо. Послугуючись із внутрішніми проблемами в державі (розбалансованістю реформаційних процесів, загальним зниженням обороноздатності країни, дефіцитом державного бюджету та ін.), така ситуація вимагає системних комплексних дій по нейтралізації вказаних загроз, в першу чергу в інформаційному середовищі. Саме інформаційний простір та ресурси, інформаційні технології та інфраструктура найбільше впливають на вирішення зазначених проблем. Тому кібербезпека сьогодні є однією із найважливіших складових елементів у системі національної безпеки України.

Проте сьогодні слід вказати, що реальна ситуація справ у сфері кібербезпеки не в повному обсязі забезпечує можливість держави протистояти зовнішнім і внутрішнім загрозам. Тому постає нагальна потреба в докорінній трансформації системи інформаційної безпеки для забезпечення життєздатності її основних системоутворюючих елементів. Це твердження і визначає актуальність і значимість даного дослідження.

Питання забезпечення кібербезпеки України в системі її національної безпеки розглядалося К.Л. Бугайчуком, І.В. Діордіною, В.А. Ліпканом, Є.Д. Скулишем, В.І. Ткаченком, В.М. Фурашевим, В.П. Шеломенцевим та ін. У своїх дослідженнях вони розглядали тлумачення проблеми кіберпростору та кібербезпеки, роль кібербезпеки у формуванні системи національної безпеки України, окреслювали коло проблем, пов'язаних із формуванням механізму кіберзахисту в державі тощо. Проте ще залишаються малодослідженим питання пошуку ефективних шляхів і механізмів оптимізації кібербезпеки в Україні, чому і присвячена ця стаття.

Постановка завдання. Метою статті є висвітлення системи кібербезпеки України та її місця і ролі у єдиному комплексі національної безпеки держави, для чого було поставлено завдання проаналізувати зміст поняття та дефініцію кібербезпеки, визначити її актуальні проблемні питання та окреслити ймовірні шляхи їх вирішення.

Результати дослідження. На початку ХХІ ст. у світі формується принципово нове, унікальне середовище, що тісно пов'язане з проникненням новітніх технологій та глобальної мережі Інтернет у наше життя – кіберпростір. Кіберпростір виник на основі комп'ютерних, мережевих, телекомунікаційних та інформаційних систем і являє собою віртуальний простір, який надає змогу здійснювати ефективну комунікацію в сфері суспільних відносин через існування сумісних між собою комунікаційних систем з допомогою електронних ресурсів та мережі Інтернет, а також інших ймовірних мереж передачі інформації. Саме таке визначення поняття кіберпростору міститься в Законі України № 2163-VIII від 05 жовтня 2017 р. «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» [1].

Незважаючи на законодавче закріплення даного поняття у вітчизняному законодавстві, в науковому середовищі існують чимало часто діаметрально протилежних думок щодо його практичного використання. Так, Є.В. Скулиш вказує, що саме через сумнівні щодо можливості застосування поняття кіберпростору на практиці у багатьох системах національних законодавств провідних країн світу не виділяються окремі законодавчі акти для його захисту та регулювання, а натомість використовуються традиційні законодавчі акти [8, с. 175].

В.М. Фурашев, доповнюючи думки Є.В. Скулиша, зазначає, що під кіберпростір – це «форма співіснування сукупності матеріальних та нематеріальних об'єктів і процесів, спрямованих на породження, сприйняття, запам'ятовування, переробку та обмін інформацією». Тим самим вчений ототожнює кіберпростір та віртуальний світ, який, ґрунтуючись на реальній, матеріальній основі, має складні та неоднозначні наслідки свого функціонування та розвитку [10, с. 162].

У цих твердженнях, на нашу думку, є значний сенс, оскільки, незважаючи на те, що кіберпростір неможливо відчутти, побачити чи досягнути іншими органами чуттів, він одночасно включає в себе і матеріальну складову (засоби комп'ютерної та мережевої техніки, засоби телекомунікацій, зв'язку та ін.). Кіберпростір став на сьогоднішній день однією із найважливіших складових частин інформаційного простору та ареною ведення справжніх війн у віртуальному середовищі. Тому кібербезпека є основним елементом регулювання кіберпростору і водночас системи національної безпеки країни.

Система забезпечення національної безпеки – це комплекс різноманітних заходів (управлінських, нормативних, методологічних, інформаційних, аналітичних, розвідувальних і контррозвідувальних, пошукових, наукових, технічних кадрових та ін.), які направлені на оптимізацію процесу управління зовнішніми та внутрішніми загрозами національній безпеці держави. Саме таке визначення поняття національної безпеки знаходимо у дослідженнях В.А. Ліпкана, який, на нашу думку, найбільш точно та широко охарактеризував дане поняття. Вчений вказує, що саме національна безпека України гарантує розвиток української нації, її державних інституцій, духовно-культурного життя та внутрішнього добробуту громадян [6, с. 57].

В.П. Гетьманчук, В.К. Гришук, Я.Б. Турчин та інші відомі політологи визначають поняття системи національної безпеки як систему суб'єктів (органів влади, посадових осіб, громадських організацій, громадян тощо), яких об'єднує спрямованість захисту національних інтересів України в процесі здійснення ними визначеної законодавством діяльності [7, с. 332].

Питання національної безпеки держави постійно було в центрі уваги всіх державницьких структур та органів від самого початку існування незалежної України. Так, ще в Декларації про державний суверенітет України (прийнята 16 липня 1990 р.) поняття національної безпеки було винесено при розгляді міжнародних відносин, внутрішньої та зовнішньої політики, екології тощо. Безпекові питання постійно обговорюються як надзвичайно важливі та актуальні в роботі Президента, Верховної Ради, Кабінету Міністрів, інших відомств та організацій і пов'язуються передусім з правом України на власну армію та оборону.

Система національної безпеки, як зазначив В.І. Ткаченко, ґрунтується на відповідній нормативній базі, яка формує офіційну державну позицію на цінності нації, її інтереси, прагнення та цілі розвитку, а також способи та методи протидії внутрішнім та зовнішнім загрозам. Однією з таких загроз і є небезпека, пов'язана з кіберпростором [9, с. 4].

Сьогодні в умовах розвитку інформаційного суспільства кібернетична безпека, або кібербезпека, є необхідною і важливою умовою функціонування та розвитку інформаційного суспільства. З огляду на постійні інтеграційно-глобалізаційні процеси в світі провідні світові держави вже приділяють посилену вагу до питання пошуку систем захисту та протидії кіберзагрозам як внутрішнього, так і зовнішнього характеру. Для цього формуються національні системи кібербезпеки, які здатні об'єднувати зусилля багатьох систем, органів та приватного сектору для боротьби із такими загрозами.

Отже, система кібербезпеки держави – це комплекс спеціальних врегульованих нормативно суб'єктів забезпечення кібербезпеки, а також відповідних методів, засобів, прийомів та заходів, які використовуються та здійснюються з даною метою у кіберпросторі.

В Україні своя власна система кібернетичної безпеки знаходиться в стадії формування. Так, ще в 2005 р. Україна ратифікувала норми Конвенції Ради Європи про кіберзлочинність (Закон України № 2824-IV від 07 вересня 2005 р.). крім того, в свій час у цій сфері була прийнята ще ціла низка нормативно-правових актів, серед яких слід назвати Закони України «Про Державну службу спеціального зв'язку та захисту інформації України», «Про інформацію», «Про державну таємницю», «Про основи національної безпеки України», а також окремі положення Кримінального кодексу, постанови уряду та рішення РНБО [11, с. 301].

Важливим етапом у створенні системи кібербезпеки держави став Указ Президента України № 1119/2010 від 10 грудня 2010 р. «Про виклики та загрози національній безпеці України у 2011 р.». Цей закон схвалив ідею створення Єдиної загальнонаціональної системи протидії кіберзлочинності. Згодом в 2012 р. було створено спеціальний департамент контррозвідувального захисту інтересів держави у сфері інформаційної безпеки відповідно до Указу Президента України «Про внесення змін до деяких законів України про структуру та порядок обліку кадрів Служби Безпеки України» № 34 від 25 січня 2012 р. Крім того, ще в липні 2010 р. для боротьби із кіберзлочинами та пов'язаної з ними торгівлі людьми при МВС України був створений новий підрозділ – Департамент боротьби із кіберзлочинністю та торгівлею людьми.

Згодом питання кібербезпеки, особливо із розв'язанням Росією неоголошеної «гібридної» війни на сході України, вийшло на новий щабель свого обговорення та розв'язання. Так, в травні 2015 р. РНБО прийняла рішення «Про стратегію національної безпеки України», затверджене згодом Указом Президента України № 287/2015 в травні 2015 р. Згодом у січні 2016 р. Рада національної безпеки та оборони ухвалила своїм рішенням новий програмний документ «Про стратегію кібербезпеки України». Дане рішення було введене в дію 16 березня 2016 р. Указом Президента України № 96/2016. Прийнята Стратегія, ґрунтуючись на основних положеннях Конвенції Ради Європи про кіберзлочинність, вітчизняного законодавства в даній сфері, основ зовнішньої та внутрішньої політики. Ця стратегія розрахована до 2020 р. і передбачала розробку, впровадження та реалізацію системи відповідних заходів, напрямів і прийомів забезпечення кібербезпеки держави:

– створення й адаптація державної політики України, спрямованої на подальший розвиток кіберпростору з одночасним досягненням у майбутньому повної сумісності з відповідними безпековими стандартами ЄС і НАТО;

- формування відповідного безпекового середовища у царині електронних комунікаційних мережеских структур, а також надання різноманітних послуг кіберзахисту та захисту інформації;
- залучення висококваліфікованих експертів та експертних груп вітчизняних наукових установ, окремих приватних професійних та громадських об'єднань до обговорення та вирішення питань підготовки проектів концептуальних актів у сфері кібербезпеки;
- подальше підвищення електронної грамотності населення та відповідної культури безпечного поводження в мережі Інтернет;
- подальший розвиток міжнародного кібербезпекового співробітництва [2].

Надалі у грудні 2016 р. РНБО прийняла рішення «Про загрози кібербезпеці держави та невідкладні заходи з їх нейтралізації», яке було введено в дію відповідним Указом Президента України № 32/2017 від 13 лютого 2017 р. [3]. Нарешті 05 жовтня 2017 р. був прийнятий Закон України № 2163-VIII «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України». Цей закон визначив:

- 1) основний термінологічний ряд дефініцій, які використовуються в понятті «кібербезпека»; так зокрема, кібербезпека трактується як «захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства та держави під час використання кіберпростору, за якої забезпечуються сталий розвиток інформаційного суспільства та цифрового комунікативного середовища, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних і потенційних загроз національній безпеці України у кіберпросторі...»; також були визначені дефініції індикаторів кіберзагроз, кібератаки, кіберзагрози, кіберзахист, кіберзлочин (або комп'ютерний злочин), кіберзлочинність та ін.;
- 2) принципи та межі застосування норм кібербезпеки;
- 3) нормативно-правові засади забезпечення кібербезпеки України, яку становлять:
 - Конституція України;
 - Закони України, які торкаються засад національної безпеки, захисту інформації, мережеских ресурсів;
 - Конвенція Ради Європи про кіберзлочинність та інші ратифіковані Верховною Радою України міжнародні правові акти в даній сфері;
 - Укази Президента України в сфері кібербезпеки;
 - акти уряду, РНБО та інших структур;
- 4) об'єкти та суб'єкти кібербезпеки і кіберзахисту в Україні;
- 5) об'єкти інфраструктури, які визначені як критичні в сфері кібербезпеки;
- 6) основні засади створення та функціонування Національної системи кібербезпеки України та органи, які забезпечують її діяльність;
- 7) принципи та норми реагування на комп'ютерні НС в Україні згідно команди CERT-UA;
- 8) основні засади державно-приватної взаємодії у царині кібербезпеки;
- 9) принципи та форми контролю за дотриманням норм і проведенням відповідних заходів із забезпечення кібербезпеки України [1].

До речі, хочеться окремо наголосити саме на команді CERT-UA. ComputerEmergency ResponseTeamofUkraine, або CERT-UA – спеціалізована команда реагування на надзвичайні комп'ютерні ситуації введена в дію ще в 2007 р. як окремий структурний підрозділ при державному центрі захисту ІТ- систем Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації. Основна мета діяльності CERT-UA – забезпечувати захист державних ресурсів інформації від злочинного незаконного доступу та неправомірного їх застосування, системних порушень цілісності інформаційних систем, їх конфіденційності та доступності.

Відзначимо, що сьогодні кібербезпекові загрози характеризуються значною асиметрією, глобальністю та динамікою, що значно ускладнює можливість їх виявлення та практичній реалізації відповідних заходів реагування з боку держави. Ще більше підвищують ризики кіберпростору, за словами І.В. Діордіці, його глобальність і всеосяжність. Вчений разом із В.А. Ліпканом виводить основні кіберзагрози національній безпеці України, серед яких:

- загрози гібридної війни з боку Російської Федерації;
- недостатній рівень кіберграмотності та медіа-культури населення;
- недостатній рівень про робленості на державному рівні комплексного цілісного підходу до комунікативної політики;
- вразливість до сучасних кіберзагроз ключових вітчизняних об'єктів інфраструктури й офіційних електронних ресурсів, особливо від кібератак хакерів;
- моральна застарілість і фізична зношеність матеріальної бази кіберпростору;
- застарілість і недосконалість сучасних форм і методів боротьби з кіберзлочинністю;
- слабкість системи охорони державної таємниці в Україні тощо [5; 6, с. 60].

Саме для подолання цих кіберзагроз і необхідно створення єдиної національної системи кібербезпеки, яке передбачене вище згадуваною нами Стратегією кібербезпеки України для створення безпечних умов використання кіберпростору в інтересах держави і всього суспільства.

Як справедливо зазначають К.Л. Бугайчук і Г.М. Шорохова, для подальшої розбудови ефективної та дієвої системи кібернетичної безпеки в Україні необхідно:

- 1) Чітко визначити спрямованість, зміст, форми та методи державної політики в сфері кібербезпеки.
- 2) Створити та впорядкувати відповідні організаційні структури, які будуть займатися дотриманням безпеки у кіберпросторі.
- 3) Налагодити ефективний процес управління безпекою у кіберпросторі та створити належні умови для реалізації запланованих заходів по кібербезпеці.
- 4) Налагодити чітку взаємодію між відповідними компетентними державними органами у сфері кібербезпеки та відповідну ефективну координацію їх діяльності.
- 5) Створити новітні механізми державного управління кібербезпекою через відкриття спеціалізованих наукових установ, центрів підготовки та експериментальних майданчиків.
- 6) Проводити активні дослідження у сфері інформаційних операцій, заохочувати дослідно-конструкторську та науково-технічну роботу в даній сфері [4, с. 135].

Саме тому питання кібербезпеки держави і далі повинно стояти на порядку денному всіх державних інституцій та систем влади.

Висновки. Кібербезпека є вкрай важливим елементом у системі національної безпеки держави, головна мета якої полягає у забезпеченні безпеки кіберпростору. Саме відповідний рівень захищеності кіберпростору і систем інформації є необхідною умовою функціонування та розвитку сучасного інформаційного суспільства. Нині, незважаючи на велику увагу до даної проблеми, сучасна система кібербезпеки в Україні тільки формується. Ще й досі проблемним питанням залишається ефективність і злагодженість взаємодії компетентних органів та інституцій з громадськістю у цьому питанні. У майбутньому має бути вибудована чітка єдина Національна система кібербезпеки, яка має ґрунтуватися на вдосконаленій нормативно-правовій базі, скоординованій взаємодії СБУ, МВС, РНБО, інших зацікавлених органів та структур та, зрештою, всього суспільства.

Список використаних джерел:

1. «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» : Закон України № 2163-VIII від 05 жовтня 2017 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19/ed20171005#n107> (дата звернення: 11.11.2019).
2. Про рішення Ради Національної безпеки та оборони від 27 січня 2016 р. «Про стратегію кібербезпеки України» : Указ Президента України від 15 березня 2016 р. № 96/2016. URL: <https://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/96/2016> (дата звернення: 11.11.2019).
3. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 10 липня 2017 р. «Про стан виконання рішення Ради національної безпеки і оборони України від 29 грудня 2016 р. «Про загрози кібербезпеці держави та невідкладні заходи з їх нейтралізації» : указ Президента України № 32/2017 від 13 лютого 2017 р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254/2017> (дата звернення: 11.11.2019).

4. Бугайчук К.Л., Шорохова Г.М. Забезпечення кібербезпеки як умова протидії терористичній діяльності: нормативно-правові аспекти. *Протидія терористичній діяльності* : міжнародний досвід і його актуальність для України : матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції (15 грудня 2017 р.). Київ : Національна академія прокуратури України, 2018. С. 135–138.
5. Діордіца І.В. Поняття та зміст національної системи кібербезпеки. URL: <http://goal-int.org/ponyattyata-zmist-nacionalnoi-sistemi-kiberbezpeki/> (дата звернення: 11.11.2019).
6. Ліпкан В.А. Поняття системи забезпечення національної безпеки України. *Право і Безпека*. 2003. Т. 2. № 4. С. 57–60.
7. Політологія : навчальний посібник / М.П. Гетьманчук, В.К. Гришук, Я.Б. Турчин та ін. ; за заг. ред. М.П. Гетьманчука. Київ : Знання, 2010. 415 с.
8. Скулиш Є.Д. Інформаційна безпека: нові виклики українському суспільству. *Інформація і право*. № 2 (5). 2012. С. 175–183.
9. Ткаченко В.І., Смірнов Є.Б., Астахов О.О. Шляхи формування системи забезпечення національної безпеки. *Збірник наукових праць Харківського національного університету Повітряних Сил*. 2015. № 2. С. 3–8.
10. Фурашев В.М. Кіберпростір та інформаційний простір, кібербезпека та інформаційна безпека: сутність, визначення, відмінності. *Інформація і право*. № 2 (5). 2012. С. 162–175.
11. Шеломенцев В.П. Сутність організаційного забезпечення системи кібернетичної безпеки України та напрями його удосконалення. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. Київ : Міжвідом. наук.-дослід. Центр з проблеми боротьби з організ. злочинністю. 2012. № 2 (28). С. 299–309.

КРАВЧУК М. Ю.,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального права та процесу
(Тернопільський національний економічний
університет)

УДК 343.985:343.326

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736-2019-6-2-8>

МІЖНАРОДНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО УКРАЇНИ У СФЕРІ ПРОТИДІЇ ЗАГРОЗАМ БІОЛОГІЧНОГО ТЕРОРИЗМУ

У статті проаналізовано факт існування загроз біологічного тероризму як глобальну проблему світової спільноти та охарактеризовано тенденції міжнародної правової протидії цьому негативному явищу. Доведено, що протидія біо-тероризму вимагає консолідації зусиль усіх держав, а участь України у цьому процесі здійснюється відповідно до міжнародних договорів.

Здійснено аналіз норм окремих міжнародних нормативно-правових актів, що регулюють питання протидії тероризму. Визначено їх основні нормативно-правові приписи, необхідні для виконання Україною, які полягають у тому, що для ефективної боротьби зі збільшенням кількості і посиленням наслідків актів тероризму, а також у зв'язку із міжнародним характером терористичної діяльності, наша держава повинна посилювати співробітництво в цій сфері шляхом:

систематизації обміну інформацією про попередження тероризму; виконання міжнародних конвенцій; укладання угод про взаємну правову допомогу, а також забезпечення цілого ряду інших міжнародно-правових вимог. Визначено необхідним у найближчій перспективі законодавче закріплення плану адміністративних дій щодо протидії біотероризму та загрозам його виникнення, зокрема, удосконалення фізичного заходу об'єктів, на яких можуть здійснюватися біотерористичні акти, поліпшення планів координації дій на випадок надзвичайних ситуацій, що негативно впливають на санітарне та епідеміологічне благополуччя населення тощо. На підставі аналізу вітчизняного законодавства надані пропозиції щодо удосконалення окремих теоретико-прикладних засад міжнародного співробітництва України щодо протидії загрозам біотероризму. Зокрема, визначено нормативні підстави для правомірної відмови щодо виконання органами державної влади України запитів від іноземних держав, а також визначено необхідні напрями активізації та посилення обміну інформацією про біотерористичні загрози, суб'єктів їх вчинення, способи локалізації таких загроз тощо.

Як підсумок дослідження, визначено, що міжнародна антитерористична діяльність України пов'язана із діями щодо виконання приписів міжнародних документів, обміном точними та перевіреними даними відповідно до вимог внутрішнього законодавства про боротьбу з тероризмом, запропоновано напрями та способи зміни окремих норм національного законодавства для забезпечення більшої ефективності протидії біотерористичним загрозам у світі.

Ключові слова: біологічна загроза, запобігання тероризму, міждержавне співробітництво, міжнародний документ, обмін інформацією, резолюції Ради Європи ООН.

The article analyzes the emergence of threats of biological terrorism as a global problem of the world community and describes the tendencies of international legal counteraction to this negative phenomenon. It is proved that counterterrorism requires consolidation of efforts of all states, and Ukraine's participation in this process is carried out in accordance with international treaties.

The norms of certain international normative legal acts regulating the issue of counter-terrorism are analyzed. Their main substantive regulatory content for Ukraine's implementation has been determined, which is that in order to effectively combat the increase and aggravation of the consequences of acts of terrorism, as well as in connection with the international nature of terrorist activity, our state must strengthen cooperation in this field by: systematizing the exchange of information on the prevention of terrorism; implementation of international conventions; concluding mutual legal assistance agreements, as well as providing a number of other international legal requirements. Legislative fixing of the administrative action plan for countering bioterrorism and threats of its occurrence, in particular, improvement of the physical activity of objects on which terrorist acts can be carried out, improvement of emergency coordination plans, negatively affecting sanitary and emergency management and sanitation, was determined necessary in the near future, well-being of the population, etc. On the basis of the analysis of the domestic legislation, the proposals on improvement of some theoretical and applied foundations of international cooperation of Ukraine on counteraction to the threats of bioterrorism are given, in particular, the normative grounds for the legitimate refusal to execute requests from foreign states by the state authorities of Ukraine are determined, as well as the necessary information on directions about bioterrorist threats, subjects of their perpetration, ways of localization of such threats, etc.

As a result of the research it is determined that the international anti-terrorist activity of Ukraine is connected with actions on the fulfillment of the prescriptions of international documents, exchange of accurate and verified data in accordance with the requirements of the domestic legislation on combating terrorism, directions and ways of change of certain norms of national legislation to provide greater effectiveness of counteraction bioterrorist threats in the world.

Key words: *biological threat, prevention of terrorism, interstate cooperation, international document, exchange of information, resolutions of the Council of Europe.*

Вступ. Серед сучасних світових негативних тенденцій тероризм посідає досить вагоме місце та становить глобальну проблему у світі. Саме тому світове співтовариство спрямовує значні зусилля на протидію цьому складному соціально-політичному явищу, що має різноманітні форми прояву. Як один із сучасних високотехнологічних видів тероризму, біологічний тероризм визнається міжнародним злочином, масштаби і ступінь поширення якого відповідають рівневі світової загрози. Протидія цій загрозі вимагає усе більшої консолідації різних держав, спільного використання досвіду, наявного у кожній країні, зокрема і в Україні. Адже у разі виникнення біотерористичних загроз Україна може брати участь у спільних антитерористичних заходах самостійно, а також шляхом сприяння іншим державам у подоланні на їх території зазначеної загрози.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання міжнародного співробітництва України у сфері боротьби з тероризмом як явищем реальної міждержавної суспільно-політичної негативної дійсності ґрунтовно досліджувалося представниками вітчизняної науки, такими як О.В. Губар, В.П. Ємельянов, В.А. Коростиленко, В.В. Крутов, Д.Я. Кучма, Б.Д. Леонов, О.М. Литвак, В.А. Ліпкан, І.І. Мусієнко, Г.П. Синтик та іншими. Однак окреслена авторкою проблема місця і ролі України у міжнародному адміністративно-правовому регулюванні протидії загрозам біологічного тероризму є актуальною та такою, що спонукає науковців до формування елементів міжнародно-правового регулювання відносин протидії біотероризму.

Постановка завдання. Зазначене вище спонукало авторку до більш детального дослідження зазначеної проблематики та визначило **мету** нашої статті – на підставі аналізу міжнародних та вітчизняних нормативно-правових актів антитерористичного законодавства та окремих доктринальних положень сучасної правової науки дослідити окремі заходи міжнародного співробітництва України у сфері протидії загрозам біологічного тероризму та запропонувати шляхи удосконалення окремих норм вітчизняного антитерористичного законодавства для його максимального наближення та міжнародних вимог, а також з метою посилення рівня протистояння України можливим світовим біотерористичним загрозам.

Результати дослідження. Україна є активним учасником протидії міжнародному (транснаціональному) тероризму, який, за авторським визначенням В.А. Ліпкана, є вчиненням терористичними злочинними групами та організаціями кризь державні кордони актів тероризму [1, с. 41]. Розширюючи теоретико-правове тлумачення вказаної категорії, звернімося до позиції О.М. Литвака, який визначає міжнародний тероризм як застосування державою (або групою, організацією) замаху на міжнародний правопорядок, насильством, спрямованим на досягнення міжнародно-протиправних цілей шляхом залякування осіб, що не є безпосередньо жертвами нападів [2, с. 19].

Отже, міжнародне співробітництво України у боротьбі із загрозами виникнення біологічного тероризму як одного із сучасних високотехнологічних видів міжнародного тероризму здійснюється відповідно до міжнародних договорів та інших домовленостей про взаємну правову допомогу. Наша держава відповідно до укладених нею міжнародних договорів співпрацює в питаннях попередження, виявлення і припинення біотерористичних актів із різними суб'єктами, якими є іноземні держави, в особі їх правоохоронних органів та спеціальних служб, а також міжнародними організаціями, що здійснюють боротьбу з тероризмом.

Здійснено аналіз норм окремих міжнародних нормативно-правових актів, що регулюють питання протидії тероризму та діяльності України щодо їх виконання. Отже, у п. 6 Декларації ООН 60/43 від 8 грудня 2005 р. «Про заходи для ліквідації міжнародного тероризму» передбачено, що для ефективної боротьби зі збільшенням кількості і посиленням наслідків актів тероризму, а також у зв'язку із міжнародним характером терористичної діяльності, держави повинні посилювати співробітництво в цій сфері шляхом насамперед систематизації обміну інформацією про попередження тероризму і боротьбу з ним, а також ефективного здійснення відповідних міжнародних конвенцій й укладання угод про взаємну правову допомогу і видачу терористів на двосторонній, регіональній та багатосторонній основі [3].

Аналізуючи цю норму Декларації ООН відзначимо, що державам пропонується терміново переглянути сферу застосування наявних міжнародно-правових положень про попередження, припинення і ліквідацію тероризму в усіх його формах і проявах з метою забезпечення створення всеосяжних правових рамок, що включають усі аспекти цього питання.

На виконання зазначеної вище Декларації ООН Україна співпрацює з іншими країнами з метою попередження, виявлення, припинення і розслідування терористичних актів, притягнення до відповідальності винних осіб і відшкодування збитків потерпілим державам і особам, а також у налагодженні взаємодії між правоохоронними органами і спеціальними службами іноземних держав та міжнародними організаціями, що здійснюють боротьбу з різними видами сучасних терористичних проявів.

Іншим важливим для виконання Україною є Резолюція Ради Безпеки ООН №1456 від 20 січня 2003 р., відповідно до якої держави-учасники покликані: 1) невідкладно стати учасниками усіх відповідних міжнародних конвенцій і протоколів, що стосуються тероризму; 2) підтримувати всі міжнародні ініціативи, започатковані з цією метою; 3) повною мірою використовувати джерела допомоги і майбутні рекомендації; 4) максимально сприяти у справі запобігання, розслідування та покарання за акти тероризму; 5) тісно взаємодіяти у питаннях здійснення у повному обсязі санкцій, спрямованих проти терористів та їх пособників; 6) вживати термінових заходів, щодо позбавлення терористів доступу до фінансових ресурсів, що необхідні для здійснення терористичної діяльності [4].

Необхідно підсумувати, що міжнародно-правове співробітництво України щодо протидії тероризму згідно з викладеною позицією Ради Безпеки ООН надасть результати лише за умови активізації зусиль на національному рівні щодо виконання норм міжнародного права, а також стійкого всеосяжного підходу, що включає активну участь і співробітництво всіх держав, міжнародних і регіональних антитерористичних організацій.

Окремим важливим елементом міждержавного співробітництва України визначається зазначеною вище Резолюцією Ради Безпеки ООН (попередньо було деталізовано у Міжнародній конвенції про боротьбу із фінансуванням тероризму 1999 року [5] та Резолюції Ради Безпеки ООН №1373 від 28 вересня 2001 р. [6]) пропозиція державам щодо «забезпечення залучення до судової відповідальності будь-якої особи, що бере участь у фінансуванні, плануванні, підготовці, здійсненні або підтримці терористичних актів» [4].

Прийняту Радою Європи Конвенцію про запобігання тероризму ратифіковану Законом України «Про ратифікацію Конвенції Ради Європи про запобігання тероризму» від 31 липня 2006 р. № 54-V. Україна, як і інші держави – члени Ради Європи, підписала цю Конвенцію з метою збільшення зусиль щодо запобігання тероризму і його негативним наслідкам, для більш повного забезпечення права людини на життя заходами національного рівня та шляхом міжнародного співробітництва.

Здійснений аналіз міжнародних нормативно-правових документів дає підстави авторці статті визначити необхідний для України у найближчій перспективі план закріплення у національному законодавстві адміністративно-правових дій щодо протидії біотероризму та загрозам його виникнення.

1. Вжити відповідних заходів, зокрема у сфері підготовки кадрів для правоохоронних та інших органів, з метою запобігання біотерористичній діяльності та її негативним наслідкам з одночасним дотриманням зобов'язань стосовно прав людини. Крім того, необхідним

є життя таких заходів, які можуть бути корисними для поліпшення й розвитку співробітництва між національними органами з метою запобігання біотерористичним загрозам та їхнім негативним наслідкам шляхом: а) здійснення обміну інформацією; б) удосконалення фізичного заходу об'єктів, на яких можуть здійснюватися терористичні акти із застосуванням біологічної зброї та її компонентів; в) поліпшення навчання й планів координації дій на випадок надзвичайних ситуацій, що негативно впливають на санітарне та епідеміологічне благополуччя населення.

2. Забезпечити здійснення просвітницьких заходів у сферах освіти, культури, інформації, засобів масової інформації з метою обізнаності населення стосовно існування, причин, серйозності біотерористичних загроз та наслідків їх вчинення. Адже, як зазначає О.Г. Братель, «біологічні засоби ураження через більш прості можливості їх виготовлення, а також їх токсичну властивість дозволяють здійснювати масові ураження за допомогою відносно невеликої кількості речовини, що використовується» [8, с. 79]. Роз'яснювальна робота щодо ймовірності наявних загроз біотерористичної діяльності повинна сприяти заохоченню громадськості до надання допомоги компетентним органам держави, що може сприяти запобіганню терористичним злочинам.

3. Залежно від обставин та з огляду на свої можливості Україна повинна надавати іншим країнам допомогу і підтримку з метою посилення здатності запобігати вчиненню біотерористичної діяльності, зокрема шляхом обміну інформацією, передовим досвідом протидії та здійснення інших можливих зусиль превентивного характеру.

Виходячи з викладених вище вимог міжнародних документів щодо дій Україні у царині міжнародного співробітництва щодо протидії біотероризму, окремо необхідну звернути більш детальну увагу на такий аспект міжнародного співробітництва, як надання допомоги шляхом обміну інформацією про можливість існування біотерористичних загроз. Види такої допомоги визначаються Україною з огляду на міжнародні угоди, згода на обов'язковість яких надана ВР України і національним законодавством. Україна повинна надавати інформацію іншим державам з питань, пов'язаних із боротьбою з міжнародним тероризмом, на підставі відповідного запиту.

Однак, здійснивши аналіз норм Конституції України [9], Закону України «Про національну безпеку» [10] та ряду чинних нормативно-правових актів міждержавного співробітництва, ми встановили, що якщо інше не передбачено міжнародним договором, то у виконанні запитів іноземних держав відповідними органами державної влади України може бути відмовлено у наступних випадках: 1) запити спрямовані некомпетентним органом; 2) за своїм характером запити можуть завдати шкоди суверенітетові, безпеці або основним принципам правової політики нашої держави; 3) правопорушення, за яким подано запит, не розглядається як біотерористичний акт або злочин терористичної спрямованості; 4) запитувані або інші заходи, що спричинили аналогічні наслідки, не дозволені законодавством України або не стосуються правопорушення, з яким пов'язаний запит; 5) постанова про запитувані заходи не може бути винесена, або такі заходи не можуть бути виконані у зв'язку із закінченням строку давності; 6) постанова, прохання про виконання якої направляється, не підлягає примусовому виконанню; 7) процедура, що передуює прийняттю постанови, прохання про виконання якої направляється, не відповідає визначим в Україні правам на захист; 8) є підстави вважати, що запитувані заходи, або постанова, про внесення якої подається запит, передбачають переслідування визначеної особи лише за расовою, статевою, релігійною, національною ознакою або через політичні переконання.

Досліджуючи міжнародні документи щодо протидії тероризму та нормативно-правові акти забезпечення національної безпеки, нами зроблена спроба визначити напрями першочергового національного нормативно-правового удосконалення заходів участі України у цьому процесі та визначити засоби уніфікації вітчизняного законодавства до основних засад до міжнародної антитерористичної політики. З огляду на це пропонується удосконалення системи адміністративно-правового забезпечення щодо підвищення рівня контролю за виробництвом, зберіганням та транспортуванням предметів, що можуть використовувати-

ватись як компоненти біологічної зброї для масового враження людей, тварин і рослин, а також спеціальних боеприпасів та бойових приборів із засобами доставки, що споряджені біологічними засобами.

Крім того, необхідним для ефективної участі України у процесі міжнародно-правової протидії біотерористичним загрозам є різні види обміну інформацією про: 1) біотерористичні загрози: незаконні дослідження хвороботворних властивостей мікроорганізмів (бактерій, вірусів, грибків) та отрути, що виробляються деякими бактеріями, а також збудників значної кількості найбільш небезпечних хвороб людини – чуми, холери, сибірської виразки, сапу, висипного тифу, плямистої лихоманки тощо; 2) нові види біологічних речовин, що з'являються в незаконному обігу, технології їхнього виготовлення і використовуваних при цьому речовинах, а також про нові методи дослідження та ідентифікації таких речовин; 3) вчинені терористичні акти біологічного (бактеріологічного, хімічного) характеру або різного роду загрози учинення таких актів та причетних до них фізичних та/або юридичних осіб; 4) фізичних та юридичних осіб і об'єкти власності, що їх використовують для легалізації (відмивання) доходів від злочинної діяльності.

Серед інших заходів формування системи комплексної міжнародної протидії проявам біотероризму пропонується для України встановлення нормативно-правового забезпечення обміну проектами законодавчих та інших нормативно-правових актів, а також досвідом роботи, у тому числі проведення стажувань, консультацій, семінарів і навчальних курсів, а також інформацією про нові способи та засоби скоєння злочинів біотерористичного характеру та іншого впливу на санітарне та епідеміологічне благополуччя людини та інших видів живих організмів.

Висновки. На підставі викладеного вище можна зробити висновок, що Україна є активним учасником міжнародної співпраці щодо запобігання терористичній діяльності у цілому та виявленню загроз біологічного тероризму зокрема. Така діяльність здійснюється нашою державою шляхом вжиття усіх практично можливих заходів. До таких заходів слід віднести зміни окремих аспектів національного законодавства для запобігання та протидії підготовки у межах власної території або за її межами біотерористичних актів, в тому числі: 1) заходів, які забороняють на її території незаконну діяльність осіб або організацій, які навмисно заохочують, підбурюють, організують або вчиняють ці злочини; 2) заходів, що зобов'язують фінансові установи та інші організації, які беруть участь у здійсненні фінансових операцій, вживати заходів для ідентифікації постійних чи випадкових клієнтів, які здійснюють підозрілі операції, що можуть бути пов'язані із фінансуванням терористичної діяльності, чи заходів щодо її підготовки. Крім того, міжнародна антитерористична діяльність України пов'язана із діями з обміну інформацією на міждержавному рівні, а також координацією заходів, які вживаються з метою попередження біотерористичних загроз шляхом створення та забезпечення функціонування каналів зв'язку між компетентними органами.

Список використаних джерел:

1. Ліпкан В.А. Тероризм і національна безпека України. Київ : Знання, 2000. 184 с.
2. Литвак О.М. Тероризм: соціально-психологічний аспект. *Тероризм і боротьба з ним: міжвідомчий науковий збірник*. Під ред. А.І. Комарової та ін. Київ, 200. Т. 19(1). С. 202–205.
3. Заходи з ліквідації міжнародного тероризму: Резолюція 60/43, прийнята Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй № 60/43 від 8 грудня 2005. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_f87.
4. Резолюція 1456 (2003), ухвалена Радою Безпеки на її 4688-му засіданні, 20 січня 2003. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/995_b22.
5. Міжнародна конвенція про боротьбу із фінансуванням тероризму. Документ ООН A/54/615 від 1999 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/995_518.
6. Резолюція 1373 (2001), ухвалена Радою Безпеки на її 4385-му засіданні, 28 вересня 2001 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/995_854?lang.

7. Про ратифікацію Конвенції Ради Європи про запобігання тероризму: Закон України від 31 липня 2006 року № 54-V. *Відомості Верховної Ради України*. 2006, N 39, ст. 340.

8. Братель О.Г. Екологічний тероризм як дестабілізуючий фактор національної безпеки України. Тероризм і національна безпека України: Матеріали міжнар. конф. Київ : Нац. акад. внутр. справ України, 2002. С. 77–84.

9. Конституція України: Закон від 28.06.1996. № 254к/96-ВР. URL : <http://zakon5.rada.gov.ua>.

10. Про національну безпеку: Закон України від 21.06.2018. № 2469-VIII. *Відомості Верховної Ради*, 2018, № 31, ст. 241.

ПРИХОДЬКО А. А.,

кандидат юридичних наук, адвокат

УДК 342.951:351.82

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736-2019-6-2-9>

КОРУПЦІЙНИЙ ЧИННИК ЯК ДИСТАБІЛІЗАЦІЙНИЙ ЕЛЕМЕНТ НА ШЛЯХУ ДО ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

Стаття присвячена аналізу результативності сформованої антикорупційної політики України та дослідженню реального стану виконання низки вимог Європейського Союзу, висунутих Україні в рамках Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, де перша взяла на себе зобов'язання з вирішення проблем у досліджуваній сфері. Автором розглянуто корупцію як явище, що перешкоджає становленню України повноцінним членом Європейського Союзу, досліджено статистичну й аналітичну інформацію щодо масштабів корупції в Україні на основі офіційних документів основних міжнародних партнерів України. Автором оцінено сучасний стан запобігання та протидії корупції в Україні як задовільний, обумовлюючи таку позицію відсутністю стратегічного планування, зокрема затвердженої антикорупційної стратегії на 2018–2020 роки. Зазначено, що активізація викорінення системної корупції почалась тільки зараз, наприкінці 2019 року. Незважаючи на те, що Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, офіційно набула чинності 1 вересня 2017 року. Загалом, автор дійшов висновку, що вимоги Європейського Союзу до України, висунуті в рамках зазначеної Угоди, у досліджуваній сфері загалом реалізуються, однак якість таких дій є дещо сумнівною. Вбачається, що доки українська спільнота буде пасивно реагувати на корупційні прояви, уповноважені суб'єкти будуть діяти в рамках обмежених спроможностей та в умовах, що не відповідають стандартам європейського законодавства, – чекати позитивних зрушень марно.

Ключові слова: антикорупційна політика, антикорупційна стратегія, ВАС, євроінтеграція, ЄС, корупційні прояви, корупція, НАБУ, НАЗК, протидія та запобігання корупції, публічна адміністрація.

The article is devoted to the analysis of the effectiveness of the anti-corruption policy of Ukraine and the study of the real state of implementation of a number of EU requirements for Ukraine, set in the framework of the Association Agreement between Ukraine, on the one hand, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their member states, on the other hand, where the first undertook to solve problems in the studied area. The author considers corruption as a phenomenon that prevents Ukraine from becoming a full member of the EU. Statistical and analytical information on the extent of corruption in Ukraine is studied on the basis of official documents of the main international partners of Ukraine. The author assessed the current state of preventing and combating corruption in Ukraine as satisfactory, stipulating this position as the absence of strategic planning, in particular, an approved anti-corruption strategy for 2018–2020. It is noted that the intensification of the eradication of systemic corruption began only now, at the end of 2019. And this despite the fact that the Association Agreement between Ukraine, on the one hand, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their member states, on the other hand, officially entered into force on September 1, 2017. In general, the author came to the conclusion that the EU requirements for Ukraine, set under the framework of this Agreement, are being implemented in the field, but the quality of such actions is somewhat questionable. It seems that while Ukrainian society will passively respond to corruption, authorized entities will act within the framework of limited opportunities and in conditions that do not meet the standards of European legislation – waiting for positive changes is useless.

Key words: *anti-corruption policy, anti-corruption strategy, corruption manifestations, corruption, counteraction and prevention of corruption, EU, European integration, National Anti-Corruption Agency, National Anti-Corruption Bureau of Ukraine, public administration, Highest Anti-Corruption Court.*

Вступ. Європейська інтеграція – ключовий пріоритет зовнішньої політики України, який передбачає проведення системних реформ в усіх сферах відповідно до норм і стандартів Європейського Союзу (далі – ЄС) [1; 2, с. 109].

Однією з основних проблем у досліджуваному аспекті та такою, що має принципове значення для ЄС, є системна корупція в публічному та приватному секторах в Україні. Це всеохоплююче явище, яке пронизує все суспільство, загрожує національній безпеці, реально протистоїть конституційному і суспільному ладу, є однією із причин зростання в Україні «тіньової» економіки. Вона проникає у владні інституції, залучаючи у свої ряди окремих політичних і громадських діячів. Корупційні прояви вражають усі сфери суспільного життя, призводять до поширення організованої злочинності, створюють соціальне напруження, породжують у населення зневіру у здатність влади здійснити організаційні та практичні заходи щодо подолання системної кризи та відродження України [3, с. 3].

З огляду на зазначене, актуальність дослідження корупції як однієї з перепон на шляху до становлення України повноцінним членом ЄС не потребує додаткового обґрунтування.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз результативності сформованої анти-корупційної політики України та реального стану виконання низки вимог ЄС до України, поставлених у рамках Угоди про асоціацію, де остання взяла на себе зобов'язання з вирішення проблем у досліджуваній сфері.

Корупцію як системне явище та гальмівний чинник на євроінтеграційному шляху України досліджували багато вітчизняних та іноземних учених, зокрема: А. Волошенко, М. Глотов, Т. Грек, М. Дем'яненко, Є. Невмержицький, О. Онищук, І. Пятак, О. Снігерьев, І. Яцків і багато інших. Однак їхні напрацювання стосувались дотичних і суміжних актів заявленої нами до розгляду проблематики.

Результати дослідження. На вкрай загрозливі масштаби корупції прямо вказано в нещодавніх офіційних документах основних міжнародних партнерів України. Так, Парламент ЄС у резолюції від 17 липня 2014 р. (2014/2717 (RSP)) після укладення Угоди про асоціацію з Україною констатував, що в Україні «поширена корупція та наявна колосальна тіньова економіка» (п. 19) [4]. У резолюції від 15 січня 2015 р. (2014/2965 (RSP)) Парламент ЄС зазначив, що антикорупційна стратегія, основною метою якої є нульова терпимість до корупції, вкрай необхідна Україні, і закликав українську владу вжити заходів щодо «викорінення системної корупції» (п. 13) [5]. У 2017 р. ПАРЕ у своїй резолюції 2145 (2017) продовжує оцінювати корупцію в Україні як «поширену» та висловлює щодо цього особливу занепокоєність (п. 10) [6; 7].

У низці вимог ЄС до України остання в рамках Угоди про асоціацію зобов'язана вирішити проблеми в досліджуваній сфері. Здійснимо спробу розкрити зазначене детальніше.

По-перше, необхідно було оновити національні антикорупційні стратегії та державні програми з її виконання [20].

Нові засади державної антикорупційної політики в Україні передбачені Законом України «Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014–2017 рр.». З метою їх імплементації, а також належного впровадження нового базового антикорупційного законодавства, зокрема законів України «Про запобігання корупції» та «Про Національне антикорупційне бюро України», Кабінет Міністрів України затвердив Державну програму щодо реалізації засад державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційну стратегію) на 2015–2017 рр. [9].

Метою даного акта було створення системи запобігання корупційним проявам на основі нових засад формування та реалізації антикорупційної політики, періодичний перегляд і забезпечення відповідності актуальним корупційним викликам і загрозам. Серед очікуваних результатів планувалось досягти такого: 1) Національне агентство з питань запобігання корупції (далі – НАЗК) утворене та забезпечує ефективне виконання покладених на нього функцій у сфері антикорупційної політики; 2) формування антикорупційної політики здійснюється на основі аналізу якісних даних про корупцію; 3) моніторинг реалізації антикорупційної політики здійснюється системою уповноважених органів (Верховна Рада України, Національна рада з питань антикорупційної політики при Президенті України, Агентство), що забезпечує ефективне і своєчасне коригування антикорупційної політики; 4) громадськість активно залучається до формування, моніторингу та реалізації антикорупційної політики [10].

Однак строк дії даної Антикорупційної стратегії завершується і, згідно з висновками підготовленого НАЗК Аналітичного звіту про її виконання, лише дві третини передбачених заходів було виконано [7].

Протягом 2014–2015 рр. ухвалено низку антикорупційних законів, зокрема запроваджено систему електронних закупівель, електронну систему декларування майна, доходів, витратів та зобов'язань фінансового характеру, відкрито державні реєстри щодо інформації про кінцевих бенефіціарних власників. У 2014 р. ухвалено Закон України «Про прокуратуру», у червні 2016 р. – Закон України «Про судову систему і статус суддів», у грудні 2016 р. – Закон України «Про Вищу раду правосуддя». Також утворено низку державних органів, діяльність яких спрямована на подолання корупції, зокрема, окрім згаданого вище НАЗК, це Національне антикорупційне бюро України (далі – НАБУ), Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів, Спеціалізовану антикорупційну прокуратуру. Проте не всі зазначені органи своєчасно отримали задовільне матеріальне і кадрове забезпечення та розпочали роботу [9].

Незважаючи на окремі позитивні здобутки, в Україні не повністю завершено формування законодавчої й інституційної основи для розроблення та реалізації антикорупційної політики [9]. Саме тому уряд схвалив проект закону України «Про Антикорупційну стратегію на 2018–2020 рр.», розроблений НАЗК із метою визначення комплексу заходів, спрямованих на зменшення рівня корупції в Україні та подальше просування антикорупційних

ініціатив у державі [11]. Проте офіційно даний акт не набрав чинності та перебуває у стані корегування.

Наступна вимога – забезпечення функціонування НАЗК та посилення його інституційної спроможності щодо перевірки електронних декларацій осіб, уповноважених на здійснення функцій держави та місцевого самоврядування [8].

НАЗК як центральний орган виконавчої влади зі спеціальним статусом, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України, утворене постановою Кабінету Міністрів України від 18 березня 2015 р. № 118. З огляду на правову природу та обсяг компетенції в системі державних органів України, НАЗК відведено роль превентивної антикорупційної інституції, відповідальної за формування та моніторинг реалізації антикорупційної політики в державі, запобігання та врегулювання конфлікту інтересів, здійснення фінансового контролю за майновим станом публічних службовців та моніторингу їхнього способу життя, державне фінансування політичних партій та реалізацію інших, визначених Законом України «Про запобігання корупції» та міжнародними зобов'язаннями України, превентивних антикорупційних механізмів, зокрема забезпечення ведення Єдиного державного реєстру декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, та Єдиного державного реєстру осіб, які вчинили корупційні або пов'язані з корупцією правопорушення [12].

Однією з головних причин критики діяльності НАЗК стали проблеми із системою електронного декларування [13]. НАЗК має вести реєстр декларацій, перевіряти їх, а результати направляти у правоохоронні органи. Фактично, у розпорядженні органу – один із найпотужніших антикорупційних інструментів, створених реформою. Однак два роки НАЗК не могло забезпечити ефективної перевірки декларацій [14].

Українські чиновники повинні були подати свої е-декларації за 2016 р. до 1 квітня 2017 р. Але в березні 2017 р. багато чиновників скаржилися, що не можуть заповнити е-декларації на сайті НАЗК, оскільки Єдиний державний реєстр декларацій працював неналежно [13]. Тобто у 2016 р. з незрозумілих причин там відмовились від автоматичної перевірки. Два наступні роки всі перевірки відбувались у ручному режимі – за 2017–2018 рр. прийнято 615 рішень, або 0,03% з усіх поданих декларацій [14]. А вже з початку 2019 р. затверджено результати 1 474 повних перевірок декларацій, з яких 989 відібрані автоматичною системою [15].

Прес-служба НАЗК запевнює, що Єдиний державний реєстр декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, працює без збоїв, усі подані декларації мають відобразитись у Реєстрі. Однак, наприклад, громадськістю зафіксовано факт відсутності щогорічної декларації глави правління «Укрпошти» (Ігоря Смілянського) [16].

Окрім зазначеного, НАЗК має й інші «слабкі місця», зокрема, на законодавчому рівні не вирішено питання забезпечення йому належного доступу інформації, необхідної для реалізації його повноважень; немає автоматизованого доступу до Спадкового реєстру, Єдиного реєстру довіреностей і Реєстру актів цивільного стану; немає затвердженої антикорупційної стратегії на 2018–2020 рр.; незадовільний стан наповнення державних реєстрів і баз даних, зокрема відсутність у державних реєстрах та базах даних повної інформації, необхідної для автоматизованої перевірки зазначених у деклараціях відомостей; відсутність територіальних органів [15] та ін.

До речі, за результатами опитування 184 респондентів, з яких 80% є представниками міжнародних компаній, у 2017 р., 36% опитуваних вважають, що рівень корупції знизився за останній рік (у 2016 р. таких було 47%). НАБУ, на думку більшості опитаних, є «антикорупційним чемпіоном» у 2017 р. Половина респондентів вважають запуск електронних декларацій найбільшим успіхом в антикорупційній боротьбі за останній рік [12].

Ще однією вимогою для України проголошена необхідність унесенні змін до законодавства щодо права НАБУ знімати інформацію з каналів зв'язку [20].

Постановою Кабінету Міністрів України від 2 березня 2016 р. уряд включив НАБУ до переліку державних органів, яким надано право здійснювати розроблення, виготовлення,

реалізацію та придбання спеціальних технічних засобів для зняття інформації з каналів зв'язку, інших засобів негласного отримання інформації. Постанова ухвалена для забезпечення належного виконання завдань, покладених на НАБУ. Документом вносяться зміни в перелік суб'єктів, які можуть бути державними замовниками розроблення, виготовлення та придбання спеціальних технічних засобів для зняття інформації з каналів зв'язку, інших засобів негласного отримання інформації [17].

Водночас ухвалена постанова Кабміну не вирішує питання щодо можливості НАБУ самостійно знімати інформацію з каналів зв'язку. Виключне право на зняття інформації з каналів зв'язку до кінця 2019 р., відповідно до ст. 263 Кримінального процесуального кодексу України, мали Національна поліція й органи безпеки. Бюро отримувало інформацію з каналів зв'язку, користуючись можливостями Служби безпеки України [18]. І тільки 4 жовтня зазначеного року внесено зміни у ст. 263 Кримінального процесуального кодексу, згідно з якими НАБУ і Державне бюро розслідувань будуть уповноважені знімати інформацію із транспортних телекомунікаційних мереж, що фактично є правом на прослуховування [19].

Наступна вимога – підвищити рівень кваліфікації вищих посадових осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, державних службовців, посадових осіб місцевого самоврядування з питань запобігання та протидії корупції [8].

Здебільшого така діяльність регламентується спеціалізованими професійними програмами підвищення кваліфікації, які розробляються з метою формування у працівників органів державної влади й органів місцевого самоврядування навичок запобігання і протидії корупційним правопорушенням [20]. За інформацією, що міститься в Національній доповіді щодо реалізації засад антикорупційної політики у 2018 р., протягом зазначеного року вищезгадані суб'єкти брали участь у навчаннях і тренінгах, ознайомчих заходах та семінарах, організованих як НАЗК, так і фахівцями з питань запобігання та протидії корупції країн Європи, Азії, а також представниками міжнародних організацій як в Україні, так і за кордоном [21].

Остання нагальна модернізація стосувалась ухвалення законодавства щодо Вищого антикорупційного суду України (далі – ВАС) та забезпечення його повноцінної роботи [8].

Зокрема, 7 червня 2018 р. Верховною Радою України ухвалений Закон України № 2447–VIII «Про Вищий антикорупційний суд», який набрав чинності 14 червня 2018 р., крім пп. 3 п. 2 р. VI «Прикінцеві та перехідні положення» Закону № 2447–VIII (зміни до Кримінального процесуального кодексу України), який набирає чинності із дня початку роботи ВАС. Відповідно до рекомендацій Transparency International Україна на 2018 р., ухвалений Закон загалом відповідає рекомендаціям Венеціанської комісії і передбачає ключову роль міжнародних експертів у доборі суддів, а також для малої приватизації, оренди комунальної нерухомості та вагонів «Укрзалізниці», у продажах яких стали використовувати систему ProZorro [21].

Завдання ВАС – здійснення правосуддя відповідно до визначених законом засад і процедур судочинства з метою захисту особи, суспільства та держави від корупційних і пов'язаних із ними злочинів та судового контролю за досудовим розслідуванням цих злочинів, дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні, а також вирішення питання про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави у випадках, передбачених законом, у порядку цивільного судочинства [22].

Загалом існування ВАС – це іспит для України. Його створення тривало більше трьох років. У Меморандумі про взаєморозуміння між Україною та Європейським Союзом, ратифікованому Законом № 2613–VIII від 8 листопада 2018 р., підхід до визначення часу початку роботи ВАС був дещо м'якшим, оскільки не передбачав прив'язки до конкретних місяця і року. Завдяки створенню необхідних правових і організаційних умов у період із 2 серпня 2018 р. до 6 березня 2019 р. відбувся конкурс, результатами якого стало направлення Вищою кваліфікаційною комісією суддів рекомендацій щодо кандидатів на посади суддів до Вищої ради правосуддя. Після цього (18 березня) Вища рада правосуддя внесла Президенту України подання про призначення суддів. 11 квітня 2019 р. Президент України видав укази

№ 128/2019 і № 129/2019, якими призначив на посади суддів і Апеляційної палати цього суду. Проте саме призначення суддів ще не завершило процес його створення [23].

Збори суддів ВАС 7 травня 2019 р. ухвалили рішення про початок роботи установи 5 вересня [24]. Річ у тому, що станом на дату проведення зборів не було сформованого апарату, працівники якого могли б забезпечити прийняття проваджень для їх розгляду суддями [23].

Водночас деякі рекомендації залишилися невиконаними, зокрема, не підвищилась роль громадськості у процесі перевірки кандидатів на посади суддів [21]. Конкурс для суддів проводився за участю Громадської ради міжнародних експертів замість Громадської ради доброчесності. До складу першої увійшло 6 міжнародних експертів, які мали бездоганну ділову репутацію [25].

Висновки. Усе вищевикладене дає можливість сформулювати висновок, згідно з яким сучасний стан виконання зобов'язань України із запобігання та протидії корупції в державі є задовільним, що обумовлюється насамперед відсутністю стратегічного планування в даній сфері, оскільки відсутність затвердженої антикорупційної стратегії на 2018–2020 рр. якнайкраще розкриває зазначене. Активізація викорінення системної корупції почалась тільки зараз, наприкінці 2019 р. Незважаючи на те, що Угода про асоціацію офіційно набула чинності 1 вересня 2017 р.

Вимоги ЄС до України, висунуті в рамках зазначеної Угоди, у досліджуваній сфері загалом реалізуються, однак якість таких дій є дещо сумнівною. Доки українська спільнота буде пасивно реагувати на корупційні прояви, уповноважені суб'єкти будуть діяти в рамках обмежених спроможностей та в умовах, що не відповідають стандартам європейського законодавства, – чекати позитивних зрушень марно.

Список використаних джерел:

1. Європейська інтеграція. *Міжнародна Дипломатична Місія Народної Дипломатії «Європейська Україна»*. URL: euroukraine.com.ua.
2. Волошенко А. Проблема подолання корупції на євроінтеграційному шляху України. *Актуальні проблеми економіки*. 2016. № 2. С. 108–114.
3. Невмержицький Є. Корупція як соціально-політичний феномен : автореф. дис. ... докт. політ. наук: 23.00.02. Київ, 2009. 34 с.
4. Corruption Perceptions Index 2014 : Results. *Transparency International*. 2015. URL: <http://www.transparency.org/cpi2014/results/>.
5. Резолюція Європейського Парламенту от 15 января 2015 г. о ситуации в Украине. *Европейский парламент*. 2015. URL: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?type=TA&reference=P8-TA-2015-0011&language=EN&ring=P8-RC-2015-0008>.
6. The functioning of democratic institutions in Ukraine : Resolution 2145 (2017). *PACE*. URL: <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=23453&lang=en>.
7. Пояснювальна записка до проекту закону України «Про Антикорупційну стратегію на 2018–2020 рр.». *Верховна Рада України*. 2019. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=63942.
8. План заходів з виконання Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони : постанова Кабінету Міністрів України від 25 жовтня 2017 р. № 1106. *Урядовий портал*. 2017. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-vikonannya-ugodi-pro-asociaciyu-mizh-ukrayinoyu-z-odniyeyi-storoni-ta-yevropejskim-soyuzom-yevropejskim-spivtovaristvom-z-atomnoyi-energiyi-i-yihnimi-derzhavami-chlenami-z-inshoyi-storoni>.
9. Про Антикорупційну стратегію на 2018–2020 рр. : проект закону України від 26 квітня 2018 р. № 8324. *Платформа LIGA:ZAKON*. 2019. URL: http://search.ligazakon.ua/1_doc2.nsf/link1/JH6F800A.html.
10. Про затвердження Державної програми щодо реалізації засад державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційної стратегії) на 2015–2017 рр. : постанова Кабінету Міністрів України від 29 квітня 2015 р. № 265. *Урядовий кур'єр*. 2015. № 83.

11. Уряд схвалив проєкт закону України «Про Антикорупційну стратегію на 2018–2020 рр.». *Урядовий портал*. 2018. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/uryad-shvaliv-proekt-zakonu-ukrayini-pro-antikorupciynu-strategiyu-na-2018-2020-roki>.
12. Національна доповідь щодо реалізації засад антикорупційної політики у 2017 р. *НАЗК*. 2018. URL: <https://nazk.gov.ua/wp-content/uploads/2019/06/Natsdopovid-2017.pdf>.
13. Дем'яненко М. Ефективність роботи Національного агентства з питань запобігання корупції в оцінках політиків і експертів. *Україна: події, факти, коментарі*. 2017. № 8. С. 4–14.
14. НАЗК: 5 проблем, які має вирішити перезапуск провального органу. *Реанімаційний пакет реформ*. 2019. URL: <https://tpr.org.ua/news/nazk-5-problem-yaki-maje-vyrishyty-perezapusk-provalnoho-orhanu/>.
15. Досягнення, стан справ та плани Агентства на кінець 2019 р. та 2020 р. *НАЗК*. 2019. URL: <https://nazk.gov.ua/uk/novyny/nazk-dosyagnennya-stand-sprav-ta-plany-agentstva-na-kinets-2019-ta-2020-rik/>.
16. Реєстр декларацій працює без збоїв – НАЗК. *Укрінформ*. 2019. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2671755-reestr-deklaracij-pracue-bez-zboiv-nazk.html>.
17. Про внесення зміни до п. 3 Положення про порядок розроблення, виготовлення, реалізації та придбання спеціальних технічних засобів для зняття інформації з каналів зв'язку, інших засобів негласного отримання інформації. *Урядовий портал*. 2016. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/248941118>.
18. Постанова КМУ не дає повноважень НАБУ самостійно знімати інформацію з каналів зв'язку. *НАБУ*. 2016. URL: <https://nabu.gov.ua/novyny/postanova-kmu-ne-daye-rovnovazhen-nabu-samostiyno-znimaty-informaciyu-z-kanaliv-zvyazku>.
19. Зеленський підписав закон, який дає НАБУ і ДБР автономне право на прослушку. *Інтерфакс-Україна*. 2019. URL: <https://ua.interfax.com.ua/news/general/619034.html>.
20. Пояснювальна записка до професійної програми підвищення кваліфікації державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування IV–VII категорій посад з питань запобігання і протидії корупції на державній службі та службі в органах місцевого самоврядування. *Запорізька обласна державна адміністрація*. 2011. URL: <http://www.zcprkk.com.ua/download/file/338>.
21. Національна доповідь щодо реалізації засад антикорупційної політики у 2018 р. *НАЗК*. 2019. URL: <https://nazk.gov.ua/wp-content/uploads/2019/07/Natsdopovid-2018.pdf>.
22. Про Вищий антикорупційний суд : Закон України від 7 червня 2018 р. № 2447–VIII. *Голос України*. 2018. № 107.
23. Глозов М. Запуск антикорупційного суду: фінішна пряма, або чому саме 5 вересня обрано днем початку роботи Вищого антикорупційного суду. *LexInform*. 2019. URL: <https://lexinform.com.ua/dumka-eksperta/zapusk-antikoruptsiynogo-sudu-finishna-pryama-abo-chomu-same-5-veresnya-obrano-dnem-pochatku-roboty-vyshhogo-antikoruptsiynogo-sudu/>.
24. Рада ухвалила закон про початок роботи Антикорупційного суду. *Укрінформ*. 2019. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/2782481-rada-uhvalila-zakon-pro-pocatok-roboti-antikoruptsiynogo-sudu.html>.
25. Пятак І. ВККС України: реформировать нельзя оставлять. *Украинская Правда* : интернет-издание. 2019. URL: <https://wwwpravda.com.ua/rus/columns/2019/06/29/7219395/>.

СЕВРУК Ю. Г.,

здобувач кафедри адміністративного
та господарського права

(Запорізький національний університет)

УДК 342.9 (477)

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736-2019-6-2-10>

ІСТОРІЯ ВИНИКНЕННЯ ТА РОЗВИТКУ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ФУНКЦІЙ ПРОКУРАТУРИ УКРАЇНИ

У науковій публікації досліджується історія виникнення та розвитку адміністративно-правового забезпечення реалізації функцій прокуратури. Акцентовується увага на основних історичних закономірностях появи та розвитку функцій прокуратури. Виділяються основні історичні етапи формування органів прокуратури й адміністративно-правового забезпечення основних напрямів їх діяльності.

В історії виникнення та розвитку адміністративно-правового забезпечення реалізації функцій прокуратури України виділяються п'ять основних періодів: перший, пов'язаний з організацією прокуратури на українських землях під владою гетьманів у XVI–XVII століттях, за аналогією з організацією роботи прокуратури у середньовічній Франції, де прокурори були посередниками між судами та королівською владою і передусім захищали інтереси корони; другий, пов'язаний із запровадженням та наступною ліквідацією функції загального нагляду прокуратури царської Росії у XVIII–XIX століттях (на першому етапі генерал-прокурор підпорядкований імператору, на другому – міністр юстиції одночасно є генерал-прокурором, і прокуратура фактично стає частиною судової системи); третій, пов'язаний зі становленням Української Народної Республіки, у якій адміністративно-правове забезпечення реалізації функцій прокуратури здійснювали органи судової влади, зокрема генеральний секретар судових справ (фактично прокуратори були частиною судової системи, що характерно для французької моделі організації та діяльності органів прокуратури); четвертий період, коли за радянських часів посилилась тенденція щодо законодавчого врегулювання основних функцій та повноважень органів прокуратури, натомість прокурори отримали достатньо дієвий адміністративно-правовий інструментарій своєї діяльності; п'ятий період, пов'язаний із появою та розвитком прокуратури незалежної України, скасуванням функції загального нагляду та подальшим реформуванням органів прокуратури (адміністративно-правове забезпечення реалізації функцій прокуратури здійснює Генеральна прокуратура України).

Формулюється висновок про те, що вдосконалення адміністративно-правового забезпечення реалізації функцій прокуратури неможливе без дослідження його історії, основних етапів і особливостей у різні історичні періоди. Проаналізований історичний досвід доводить важливість функції загального нагляду, якої нині позбавлені органи прокуратури України, що значно ускладнює реалізацію інших функцій прокуратури та їх адміністративно-правове забезпечення, обмежує можливості впливу на інші органи публічної адміністрації з метою дотримання принципів верховенства права та законності. За результатами проведеного дослідження формулюються пропозиції щодо вдосконалення чинного законодавства та юридичної практики у сфері адміністративно-правового забезпечення функцій прокуратури України.

Ключові слова: прокуратура, функції, історія, адміністративно-правове забезпечення, загальний нагляд, представництво, підтримка публічного обвинувачення, верховенство права, законність.

The scientific publication is devoted to the history of the emergence and development of administrative and legal support for the implementation of prosecutor's office functions. Emphasis is placed on the basic historical patterns of the emergence and development of functions of the prosecutor's office. The basic historical stages of formation of bodies of prosecutor's office and administrative and legal support of the main directions of their activity are distinguished.

In the history of the emergence and development of administrative and legal support for the implementation of the functions of the Prosecutor's Office of Ukraine there are five main periods: the first, related to the organization of the prosecutor's office in the Ukrainian lands under the rule of hetmans in the XVI–XVII centuries, by analogy with the organization of the prosecutor's office in the Middle Ages France, where prosecutors mediated between the courts and the royal authorities and, above all, defended the interests of the Crown; the second, related to the introduction and subsequent elimination of the function of general oversight of the prosecutor's office of tsarist Russia in the XVIII–XIX centuries (in the first stage, the Prosecutor General is subordinate to the Emperor; in the second, the Minister of Justice is at the same time the Prosecutor General and the Prosecutor's Office actually becomes part of the judicial system); the third, related to the establishment of the Ukrainian National Republic, in which the administration of the prosecutor's office was provided by the judicial authorities, in particular, the Secretary-General of Judicial Affairs (in fact, the prosecutors were part of the judicial system, which is characteristic of the French model of organization and operation of the prosecuting authorities); the fourth period, when in the Soviet times there was a tendency for legislative regulation of the main functions and powers of the prosecutor's office, instead the prosecutors received a sufficiently effective administrative and legal toolbox of their activity; the fifth period related to the emergence and development of the Prosecutor's Office of Independent Ukraine, the abolition of the general oversight function and the further reformation of the Prosecutor's Office (the Prosecutor General's Office provides administrative and legal support for the implementation of the prosecutor's office functions).

The conclusion is made that the improvement of the administrative and legal support of the functions of the prosecutor's office is impossible without the study of its history, major stages and features in different historical periods. The historical experience analyzed proves the importance of the general oversight function, which is being deprived of the prosecuting authorities of Ukraine, which significantly complicates the implementation of other functions of the prosecutor's office and their administrative and legal support, limits the ability to influence other public administration bodies in order to comply with the rule of law and law. According to the results of the research, proposals are made to improve the current legislation and legal practice in the field of administrative and legal support of the functions of the prosecutor's office of Ukraine.

Key words: *prosecutor's office, functions, history, administrative and legal support, general oversight, representation, public prosecution support, rule of law, legality.*

Вступ. Проведення глибокого наукового аналізу будь-якого правового явища чи процесу неможливе без дослідження історії його виникнення та розвитку. Прокуратура України перебуває у процесі реформування відповідно до Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо першочергових заходів із реформи органів прокуратури», яким передбачена атестація прокурорів, утворення Офісу Генерального прокурора, обласних і окружних прокуратур, внесення змін до порядку притягнення прокурорів до дисциплінарної відповідальності тощо. Без змін залишається перелік передбачених

Конституцією України функції прокуратури щодо підтримання публічного обвинувачення в суді; організації і процесуального керівництва досудовим розслідуванням, вирішення відповідно до закону інших питань під час кримінального провадження, нагляду за негласними та іншими слідчими і розшуковими діями органів правопорядку; представництва інтересів держави в суді у виключних випадках і в порядку, що визначені законом [1]. 14 жовтня 2014 р. Верховна Рада України ухвалила Закон про внесення змін до Закону України «Про прокуратуру», яким позбавила органи прокуратури в Україні функції загального нагляду й усіх пов'язаних із цією функцією повноважень. Прокурори припинили здійснювати нагляд за додержанням і застосуванням законів усіма суб'єктами права та вживати заходів для усунення порушень закону щодо будь-кого, хто відповідний закон порушує. У 2016 р. в рамках судової реформи внесені зміни до Конституції України, які остаточно залишили прокуратуру без повноважень здійснювати загальний нагляд.

Отже, позбавлені функції загального нагляду за додержанням прав і свобод людини і громадянина, додержанням законів із цих питань органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, їх посадовими і службовими особами органи прокуратури втратили потужний правовий інструментарій впливу на суб'єктів владних повноважень із метою забезпечення дотримання принципів верховенства права та законності.

Прихильники такого обмеження повноважень прокуратури наголошували на тому, що прокурори часто використовували загальний нагляд для отримання неправомірної вигоди як умови скасування прокурорських перевірок і невинесення актів прокурорського реагування. Проте, незважаючи на корупційні ризики, функція загального нагляду та відповідні повноваження надавали можливість прокурорам ефективно реагувати на порушення законності та вимагати їх усунення від посадових осіб органів публічної адміністрації й інших осіб, ініціювати притягнення винуватих осіб до дисциплінарної, адміністративної чи кримінальної відповідальності.

Варто зазначити, що функція загального нагляду прокуратури та її адміністративно-правове забезпечення мають своє історичне коріння. Необхідність правового закріплення функції загального нагляду зумовлена позитивним історичним досвідом діяльності органів прокуратури, що доводить актуальність, теоретичну та практичну значущість проведення даного дослідження.

Питання адміністративно-правового забезпечення діяльності правоохоронних органів досліджуються в роботах фахівців у сфері адміністративного права, серед яких праці О. Бандурки, В. Бевзенка, М. Віхляєва, Н. Губерської, С. Гусарова, Р. Калужного, Т. Коломоєць, В. Колпакова, А. Комзюка, О. Кузьменко, В. Курила, Д. Лук'янця, Д. Лученка, П. Лютикова, Р. Мельника, О. Миколенка, Н. Нижник, Д. Приймаченка, С. Стеценко, М. Тищенко, А. Школика й інших учених-адміністративістів. Проте питання історії становлення та розвитку адміністративно-правового забезпечення функцій прокуратури досліджено фрагментарно, більшою мірою в рамках більш загальних тем, що актуалізує проведення даного дослідження.

Методологія даного дослідження ґрунтується на комплексному поєднанні філософських (закони діалектики та метафізики), загальнонаукових і спеціально-юридичних методів дослідження (методологія порівняльного правознавства, метод юридичного моделювання тощо), принципів об'єктивності й історизму.

Постановка завдання. Метою наукової публікації є дослідження історії виникнення та розвитку адміністративно-правового забезпечення реалізації функцій прокуратури в різні історичні періоди, що має теоретичне та практичне значення для реформування прокуратури України з урахуванням позитивного історичного досвіду.

Результати дослідження. Зародження первинних функцій прокуратури відноситься до часів Стародавнього Риму. За правління імператора Августа великого значення набула діяльність прокураторів (від лат. *procurator* – «управитель, представник»), яким доручалися збір податків, управління невеликими провінціями; вони виконували різноманітні господарські функції. Прокуратори призначалися з вершників, а також вільновідпущеників.

Із імператорських вільновідпущеників та рабів комплектувалися нижчі чини імператорської бюрократії, яка набула згодом виняткового значення в державі. Імператор Клавдій розширив права прокураторів, вони одержали право виносити судові рішення.

За глибокої давнини почалося формування правової системи, а з нею і певних функцій прокуратури, і на території сучасної України. На етапі розвитку звичаєвого права також на рівні звичаю формувалася наглядова функція деспотичних володарів скіфської держави. У VI–IV ст. до н. е. скіфи зустрілися із грецькими поселенцями. У Північному Причорномор'ї елліни заснували свої міста-держави: Ольвію, Пантікапей, Феодосію, Херсонес та ін. Основними джерелами права в них були закони та рішення народних зборів і рад міст, постанови колегій, а також місцеві звичаї. Законодавча ініціатива належала народним зборам, радам міст, їх головам, колегіям, а також своєрідним попередникам сучасних прокурорів – номофілакам (стражам законів), які повинні були стежити за оформленням законів, поведінкою людей та посадових осіб і вимагали від них виконання законів. Крім номофілаків, існувала колегія продиктів (юридичних радників), які також виконували наглядові функції [2].

Отже, прокуратори та номофілаки фактично виконували функцію загального нагляду за дотриманням указів імператора та законів відповідно.

Королівський прокурор (франц. *procureur* від лат. *procuro* – «підключаюся, керую») як державний чиновник з'являється у середньовічній Франції. За правління короля Філіпа IV Красивого у 1302 р. вперше визначається законом положення королівських прокурорів у судах. Як повноважна державна установа прокуратура складається наприкінці XVII ст. Прокурори були посередниками між судами та королівською владою і передусім захищали інтереси корони.

Із Франції інститут прокуратури був запозичений Англією, Німеччиною й іншими європейськими державами, звідки посада прокурора перекочує і на схід – до Польщі та Росії. За свідченням, наведеним у виданій у 1999 р. у Варшаві книзі Володимира Свербигуза «Старосвітське панство», у 1578 р. на сеймі Речі Посполитої було утворено особливий для України трибунал – Луцький. Це був вищий суд для України, його дія поширювалася на Київське, Волинське та Брацлавське воєводства, офіційною мовою визнавалася українська. Наступного року в Батурині було утворено Український трибунал, що складався із семи департаментів. На початку діяльності трибуналу його депутати щорічно обирали прокурора (інстигатора). Наглядачі приватних мастків передавали прокуророві детальні відомості про позови та характер правопорушень, прокурор наглядав за чинністю подання позовів до трибунальського суду [2].

Посада прокурора збереглася в Україні і в XVII ст. У вищезгаданій книзі знаходимо, що в Українському трибуналі з гетьманом, генеральним писарем, генеральним возним, генеральним суддею й іншими вищими чинами засідав і прокурор. До речі, прокурора названо одразу ж після гетьмана.

Діяльність Українського трибуналу і, зокрема, прокурорів була тісно пов'язана з іменами кошових отаманів, гетьманів українського козацтва Івана Підкови, Северина Наливайка, Самійла Кішки, Петра Сагайдачного, Михайла Дорошенка й інших [2].

Отже, адміністративно-правове забезпечення реалізації функцій прокуратури на українських землях здійснювалось владою гетьманів, за аналогією з організацією роботи прокуратури в середньовічній Франції, де прокурор був посередником між судами та королівською владою.

Походження російської прокуратури датується часом правління Петра I, який у 1722 р. запровадив французьку модель прокуратури як контрольного органу, що наглядав за центральними та місцевими адміністративними органами («око государево»). Прокурор підпорядковувався безпосередньо імператору і зобов'язаний був здійснювати наглядові функції – наглядав за діяльністю сенату та колегій, «щоб не порушувалася воля його величності». Утворення прокуратури в Росії тих часів було історичною закономірністю. Намагання йти європейським шляхом розвитку спонукало монарха приділяти певну увагу законотворчості, насамперед у сфері державного управління. Водночас хабарництво під час установа

нового порядку правління у країні не тільки не зменшилося, але навпаки – поширилося. Тому потрібен був апарат, який стежив би за виконанням законів і уживав заходів щодо притягнення до відповідальності винних у їх порушенні. З ухваленням відповідних указів прокурорський нагляд почав відігравати помітну роль у державному житті, хоча правові засоби нагляду зводилися до протестування та нагадування про необхідність виконання посадовими особами законів і своїх обов'язків, а також до донесень про бездіяльність і беззаконня.

Подальші істотні зміни у правовому регулюванні організації і діяльності прокуратури Росії, а разом і України як складової частини імперії, відбулися в період правління Катерини II та Олександра II. У 1764 р. у зв'язку з реформою сенату розширюється інститут оберпрокурорів, які одержали право наглядати за законністю рішень п'яти департаментів сенату. Зокрема, нагляд за першим департаментом, що виконував функції уряду, був доручений генерал-прокурору, посада якого була введена ще в 1722 р. На місцях вводилися посади провінційних прокурорів, що мали такі ж повноваження, як і губернські прокурори. Згідно з указом 1775 р. прокурорські посади були введені при судах, а посади провінційних прокурорів, навпаки, ліквідовані, їхні функції почали виконувати повітові прокурори та товариші (помічники) губернських прокурорів.

Система прокуратури в тому вигляді, що склалася при Катерині II, практично без помітних змін проіснувала до судових реформ другої половини XIX ст. «Основні положення реформування судової частини в Росії», затверджені імператором 29 вересня 1862 р., передбачали установа при кожному суді посади прокурора і, за необхідності, його товаришів. Призначення прокурорів окружних судів та їхніх товаришів проводилося міністром юстиції (генерал-прокурором) за поданням прокурора судової палати. Призначення на посаду оберпрокурорів сенату, прокурорів судових палат та їхніх товаришів проводилося імператором за поданням міністра юстиції. До обов'язків прокурора входило стежити за однаковим і точним дотриманням закону; виявляти і переслідувати всілякі порушення законного порядку, вимагати його відновлення; пропонувати суду застосування попереднього ув'язнення у випадках, передбачених судочинством. На прокурорів покладалася також нагляд за провадженням слідства і підтриманням обвинувачення в судах. Здійснення загального нагляду серед функцій прокуратури не згадувалося [2].

Судові статuti 1864 р. зробили новий крок у регулюванні прокурорської системи. Прокуратура була позбавлена функції загального повсюдного нагляду, до її компетенції входили лише процесуальні функції. Передбачалася поступова ліквідація губернських прокуратур та заміна їх прокуратурами створюваних судових округів.

Торкаючись питання ліквідації загального нагляду, було б слушним навести слова видатного юриста А. Коні, який певний час працював товаришем прокурора на території України – у Сумах і Харкові. Виступаючи проти звуження повноважень прокуратури під час судової реформи 60-х рр. XIX ст. у Росії, він писав: «Упразднение связанных с нею (должностью прокурора) прав и обязанностей по надзору за ходом несудебных дел следует признать большою ошибкою <...>. В торопливом осуществлении страстного желания поскорее расчистить для новых насаждений место, поросшее бурьяном и полусгнившими деревьями, был срублен дуб, стоявший на страже леса <...>» [2].

Отже, історія запровадження та наступна ліквідація функції загального нагляду прокуратури царської Росії продемонструвала неоднозначну оцінку таких реформ юристами того часу. На першому етапі адміністративно-правове забезпечення реалізації функцій прокуратури здійснював безпосередньо імператор, якому підпорядковувалась прокуратура, а також генерал-прокурор. Генерал-прокурор спочатку був главою сенатської канцелярії і завідував сенатським діловодством, він керував прокуратурою, яка складалася із триступеневої системи контролю над сенатом і всіма адміністративними і судовими установами, – як центральними, так і місцевими. Помічником генерал-прокурора в сенаті був оберпрокурор. Контроль за діяльністю органів влади здійснювався через підлеглих – прокурорів і фіскалів.

На другому етапі, після судової реформи 1862–1864 рр., призначення прокурорів окружних судів та їхніх товаришів (помічників прокурора) проводилося міністром юстиції

(генерал-прокурором) за поданням прокурора судової палати. Прокуратура була позбавлена функції загального нагляду, а губернські прокуратури були замінені прокуратурами створених судових округів, що було суттєвим звуженням повноважень прокуратури.

Наступним етапом становлення та розвитку адміністративно-правового забезпечення діяльності органів прокуратури був період розбудови Української Народної Республіки (далі – УНР). У листопаді 1917 р. III Універсалом Центральної Ради проголошено УНР. Створення судів та прокурорського нагляду стало одним із першочергових завдань влади. Мала Рада затвердила запропонований Генеральним секретаріатом законопроект, відповідно до якого «суд на Україні твориться іменем Української Народної Республіки». Секретарство судових справ 12 грудня внесло на розгляд Центральної Ради законопроект про утворення до скликання Установчих зборів тимчасового Генерального Суду, і через три дні він був ухвалений Центральною Радою. Прокуратура УНР опинилася в подвійному підпорядкуванні. З одного боку, вона діяла при Генеральному Суді і називалася – Прокуратура Генерального Суду, а із другого – її регламент затверджувався Секретарством судових справ, і воно ж надавало одному із прокурорів звання старшого й доручало «провід над прокуратуриєю» [3, с. 10].

На початку січня 1918 р. Центральна Рада ухвалила спеціальний Закон «Про урядження прокурорського догляду на Україні». Це було продовженням розпочатої роботи зі створення структур прокурорського нагляду УНР. Прокуратури організовувалися при апеляційних і окружних судах. Очолювали відповідні прокуратури старші прокуратори. Усі прокуратори призначалися генеральним секретарем судових справ. Водночас скасовувалися посади прокурорів і товаришів прокурора окружних судів. Наказом генерального секретаря судових справ від 18 січня 1918 р. № 7 на посаду старшого прокуратора Генерального Суду призначено Маркевича Дмитра Васильовича. У березні цього ж року Центральна Рада затвердила штати Генерального Суду. До штату Прокуратури входили старший прокуратор, три прокуратори, писар та помічник писаря [2; 3, с. 10].

Отже, за часів УНР адміністративно-правове забезпечення реалізації функцій прокуратури здійснювали органи судової влади, зокрема, генеральний секретар судових справ. Фактично прокуратори були частиною судової системи, що характерно для французької моделі організації та діяльності органів прокуратури.

Декретом Ради народних комісарів Української Соціалістичної Радянської Республіки (далі – УСРР) від 14 лютого 1919 р. «Про суд» ліквідовано, поряд із судовими установами, які існували на території України до встановлення радянської влади, і прокурорський нагляд. Нагляд за законністю зосереджувався головним чином у Народному комісаріаті юстиції і його місцевих органах, губернських і міських юридичних відділах. Правову основу організації та діяльності державного механізму республіки на початку 20-х рр. визначала конституція УСРР 1919 р.

28 червня 1922 р. ВУЦВК затвердив Положення про прокурорський нагляд. Державна прокуратура УСРР входила до складу Міністерства юстиції. Керівником прокуратури, як прокурор республіки, був Народний комісар юстиції УСРР [3, с. 11].

Органи прокуратури здійснювали нагляд за законністю дій усіх (крім ВУЦВК і Раднаркому УСРР) органів влади й управління на території України, а також господарських і громадських організацій; порушували кримінальні справи проти тих, хто вчинив злочин. Органи прокуратури мали право опротестовувати у встановленому законом порядку постанови, накази, циркуляри і розпорядження, якщо вони не відповідали закону. Вони здійснювали нагляд і керівництво діяльністю органів дізнання та слідства.

Конституція СРСР 1977 р. сформулювала основні положення про організацію і діяльність прокурорських органів у наступному періоді, що тривав до проголошення незалежності України. Конституція визначала зміст, цілі та завдання прокурорського нагляду, принципи побудови і діяльності прокурорської системи, структуру органів прокуратури, строки повноважень і порядок призначення прокурорів від вищої до нижчої ланки, відповідальність і підзвітність Генерального прокурора СРСР. Конституція встановлювала, що прокура-

тура являє собою систему єдиних централізованих органів, підпорядкованих тільки центру в особі Генерального прокурора СРСР. Про прокуратуру йшлося і у гл. 19 Конституції УРСР 1978 р., де визначалося, що найвищий нагляд за точним і однаковим виконанням законів усіма міністерствами, державними комітетами й відомствами, підприємствами, установами й організаціями, виконавчими і розпорядчими органами місцевих рад, колгоспами, кооперативними й іншими громадськими організаціями, службовими особами, а також громадянами на території України здійснюється Генеральним прокурором СРСР та підлеглими йому Прокурором УРСР і нижчими прокурорами (ст. 162). Прокурор УРСР і прокурори областей призначалися Генеральним прокурором СРСР. Районні та міські прокурори призначалися Прокурором УРСР і затверджувалися Генеральним прокурором СРСР.

На підставі і відповідно до Конституції СРСР 30 листопада 1979 р. Верховна Рада СРСР ухвалила Закон «Про прокуратуру СРСР», де визначалися завдання, основні напрями діяльності та принципи організації органів прокуратури, а також система цих органів. Згідно із Законом, прокуратура являла собою виключно централізовану систему із широкими повноваженнями Генерального прокурора СРСР. У 1987 р. Закон «Про прокуратуру СРСР» доповнено нормами, що передбачали право прокурорів використовувати як засоби реагування на порушення законів приписи і застереження [2].

Отже, за радянських часів посилилась тенденція щодо конституційного та законодавчого врегулювання основних функцій та повноважень органів прокуратури, натомість прокурори отримали достатньо дієвий адміністративно-правовий інструментарій своєї діяльності.

У зв'язку із проголошенням незалежності Верховна Рада України 4 вересня 1991 р. припинила повноваження прокуратури УРСР і колегії. Цього ж дня призначено першого Генерального прокурора України – Віктора Івановича Шишкіна (вересень 1991 р. – жовтень 1993 р.), а через два місяці, 5 листопада, ухвалено Закон України «Про прокуратуру» і низку інших нормативних актів, які й утворили правову базу діяльності органів прокуратури незалежної України [3, с. 11].

У 1995 р. Україна стала членом Ради Європи (далі – РЄ) і взяла на себе зобов'язання провести реформу у країні відповідно до стандартів РЄ. Вони включають такі вимоги, як: незалежність прокурорів, їхня свобода від політичного впливу, спеціалізація, належна винагорода, соціальне забезпечення, належна вища освіта і безперервна підготовка, повага до поділу влади і подібні обов'язки та зобов'язання як держав-членів, так і окремих прокурорів [4].

У серпні 2013 р. до Венеціанської комісії був офіційно внесений ще один законопроект, який загалом отримав її позитивну оцінку. Більшість рекомендацій Венеціанської комісії були враховані, 31 жовтня 2013 р. законопроект був поданий на розгляд Верховної Ради України, 14 жовтня 2014 р. відповідний закон ухвалено.

Новий закон містив чимало інституційних новел, спрямованих насамперед на децентралізацію та наближення української прокуратури до європейських стандартів. Ці нововведення включали нову прозору процедуру початкового добору прокурорів Кваліфікаційно-дисциплінарною комісією прокурорів. Крім того, було розширено гарантії процесуальної автономії прокурорів, вжито заходів щодо кращого захисту незалежності прокуратури від неправомірного політичного впливу та втручання в роботу прокурорів. Такі заходи включали створення органів самоврядування (всеукраїнської конференції працівників прокуратури та Ради прокурорів) та щорічні перевірки доброчесності підрозділом внутрішньої безпеки. Найнижчий рівень прокуратури був реорганізований у 178 місцевих прокуратур замість приблизно 700 районних прокуратур.

2 червня 2016 р. Верховна Рада України ухвалила Закон України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)». 30 вересня 2016 р. набули чинності поправки до Конституції. Значною мірою змінений текст передбачав інший статус і більш вузькі повноваження прокуратури [4].

З ухваленням Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо першочергових заходів із реформи органів прокуратури» від 19 вересня 2019 р.

[5] розпочато реформування органів прокуратури, яке, на жаль, не торкається питань розширення повноважень та змін функцій прокуратури. Проте активно здійснюється адміністративно-правове забезпечення реформування системи органів прокуратури та реалізації її функцій, визначених Конституцією України.

Висновки. Проведене дослідження дозволило сформулювати висновок про те, що вдосконалення адміністративно-правового забезпечення функцій прокуратури неможливе без дослідження його історії, основних етапів і особливостей в різні історичні періоди.

В історії виникнення та розвитку адміністративно-правового забезпечення реалізації функцій прокуратури України доцільно виділити п'ять основних періодів: перший, пов'язаний з організацією прокуратури на українських землях під владою гетьманів у XVI–XVII ст., за аналогією з організацією роботи прокуратури в середньовічній Франції, де прокурори були посередниками між судами та королівською владою і передусім захищали інтереси корони; другий, пов'язаний із запровадженням та наступною ліквідацією функції загального нагляду прокуратури царської Росії у XVIII–XIX ст. (на першому етапі генерал-прокурор підпорядкований імператору, на другому – міністр юстиції одночасно є генерал-прокурором, і прокуратура фактично стає частиною судової системи); третій, пов'язаний зі становленням УНР, у якій адміністративно-правове забезпечення реалізації функцій прокуратури здійснювали органи судової влади, зокрема генеральний секретар судових справ (фактично прокуратори були частиною судової системи, що характерно для французької моделі організації та діяльності органів прокуратури); четвертий період, коли за радянських часів проявилась тенденція щодо законодавчого врегулювання основних функцій та повноважень органів прокуратури, натомість прокурори отримали достатньо дієвий адміністративно-правовий інструментарій своєї діяльності; п'ятий період, пов'язаний із появою та розвитком прокуратури незалежної України, скасуванням функції загального нагляду та подальшим реформуванням органів прокуратури (адміністративно-правове забезпечення реалізації функцій прокуратури здійснює Генеральна прокуратура України).

Проведений науковий аналіз історії виникнення та розвитку адміністративно-правового забезпечення функцій прокуратури України показує, що в різні історичні періоди для органів прокуратури була характерною функція загального нагляду, яка надавала прокурорам достатньо потужний правовий інструментарій для забезпечення дотримання принципу законності суб'єктами владних повноважень, підприємствами, установами, організаціями незалежно від форми власності. Адміністративно-правове забезпечення функцій прокуратури в різні історичні епохи здійснювалось судовими органами, органами юстиції та безпосередньо керівництвом прокуратури. Виявлено тенденцію щодо посилення ролі законодавчого забезпечення реалізації функцій прокуратури, зважаючи на їхнє значення для ефективного функціонування всієї системи органів кримінальної юстиції.

Список використаних джерел:

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. Дата оновлення: 30.11.2015 р. URL: <https://www.president.gov.ua/ua/documents/constitution/konstituciya-ukrayini-rozdil-viii>.
2. Історія прокуратури України. *Офіційний вебпортал Генеральної прокуратури України*. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/history_gpu.html.
3. Литвак О., Шумський П. Становлення та розвиток прокуратури України. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2012. № 3. С. 10–15.
4. Реформування прокуратури України: інституційний аспект. Аналітичний звіт DRI розроблено в оригіналі англійською мовою Наталією Дрьоміною-Волокта, редактовано експертами DRI із правових питань. URL: <https://democracy-reporting.org/ua/public-prosecutors-ukraine/>.
5. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо першочергових заходів із реформи органів прокуратури : Закон України від 19 вересня 2019 р. № 113–IX. Дата оновлення: 17.10.2019 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/113-IX>.

ФЕДОСЄВ П. М.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри права
(Придунайська філія Міжрегіональної
академії управління персоналом)

УДК 347.1

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736-2019-6-2-11>

СУЧАСНИЙ СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ ЗАСТОСУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ПРОЦЕСІ ЗДІЙСНЕННЯ ТА ЗАХИСТУ СУБ'ЄКТИВНИХ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ

Статтю присвячено проблематиці залучення інформаційних технологій у процесі реалізації та захисту суб'єктивних цивільних прав. Визначено, що сучасний стан розвитку інформаційних технологій та їх широке використання в усіх сферах людського життя зумовлюють необхідність осмислення наукою цивільного права взаємного впливу інформаційних технологій та цивільних правовідносин. З'ясовано, що саме розуміється під інформаційними технологіями, яке функціональне навантаження покладається на них в цивільних правовідносинах. Визначено, що ефективність впровадження інформаційних технологій до цивільно-правових відносин також залежить від визнання окремих об'єктів інформаційних відносин. Класифіковано напрями впливу інформаційних технологій на цивільні правовідносини за сферою відносин: використання інформаційних технологій у сімейних відносинах (ведення реєстрів актів цивільного стану), спадкових відносинах (складання заповітів в електронній формі, функціонування Спадкового реєстру), підприємницьких відносинах (ведення реєстру юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців), договірних відносинах (функціонування електронних майданчиків державних закупівель), майнових відносинах (ведення єдиного реєстру майнових прав, забезпечення доступу до баз даних щодо банківських вкладів). Класифіковано способи використання інформаційних технологій у процесі здійснення та захисту цивільних прав за такими напрямками: використання інформаційних технологій для розширення можливостей виникнення, зміни та припинення цивільних правовідносин; забезпечення гарантій практичної реалізації цивільних прав фізичних і юридичних осіб; використання інформаційних технологій для фіксування юридичних фактів і юридичних станів; залучення інформаційних технологій для забезпечення режиму правового регулювання для найбільш широкого кола цивільних відносин; включення наявних технологічних рішень до актуального переліку способів захисту суб'єктивних цивільних прав і забезпечення функціонування ефективних механізмів використання таких способів захисту на практиці.

***Ключові слова:** інформаційні технології, суб'єктивні цивільні права, цивільні правовідносини, електронний цифровий підпис, єдиний державний реєстр, віртуальні об'єкти.*

The article deals with the problem of involvement of information technologies in the processes of realization and protection of subjective civil rights. It is determined that the current state of development of information technologies and their widespread use in all spheres of human life necessitate the comprehension by science of civil law of the mutual influence of information technologies and civil

legal relations. It is found out what exactly is meant by information technologies and what functional load is placed on them in civil relations. It is determined that the effectiveness of the implementation of information technology in civil law relations also depends on the recognition of certain objects of information relations. The directions of influence of information technologies on civil legal relations by sphere of relations are classified: use of information technologies in family relations (keeping of registers of civil status acts), hereditary relations (drawing up of wills in electronic form, functioning of hereditary register), business relations (keeping of the register of legal entities and physical persons-entrepreneurs), contractual relations (functioning of electronic public procurement sites), property relations (maintaining a single register of property pr access to databases on bank deposits). The ways of using information technologies in the process of realization and protection of civil rights are classified according to the following directions: use of information technologies for expansion of possibilities of origin, change and termination of civil legal relations; providing guarantees for the practical realization of the civil rights of individuals and legal entities; the use of information technology to record legal facts and legal situations; attracting information technology to provide a regulatory regime for the widest range of civil relations; integrating existing technological solutions into the current list of ways to protect subjective civil rights and to ensure that effective mechanisms are in place to use such protection in practice.

Key words: *information technology, subjective civil rights, civil legal relations, electronic digital signature, unified state registry, virtual objects.*

Вступ. Цивільні відносини як найбільш динамічна сфера суспільних відносин перебувають у постійному процесі адаптації їх до реалій сьогодення. В епоху побудови інформаційного суспільства цивільні відносини зазнають значного впливу інформаційних технологій, які щодня створюють виклики для цивілістів і законодавця щодо вбудування нових цивільних відносин у систему вже врегульованих цивільних правовідносин. Широке використання інформаційних технологій у повсякденному житті ставить перед наукою цивільного права завдання систематизації знань щодо ефективного використання інформаційних технологій у процесі реалізації цивільних прав та прогнозування тенденцій щодо подальшої взаємодії інформаційних технологій і цивільних правовідносин.

Питання використання інформаційних технологій у процесі здійснення цивільних прав фрагментарно висвітлено багатьма авторами, серед яких С. Аліна, Н. Голубева, Р. Енан, К. Єфремова, К. Некіт, Г. Стихара та багато інших. Однак, попри значний дослідницький інтерес до проблематики інформаційних правовідносин, віртуальних об'єктів тощо, цивілісти залишили поза увагою питання загальної характеристики залученості інформаційних технологій до актуальних цивільних правовідносин.

Постановка завдання. Метою дослідження є визначення ступеня впливу інформаційних технологій на зміст і динаміку цивільних правовідносин, з'ясування сфер цивільних правовідносин, що потребують технологічних рішень для забезпечення ефективного здійснення та захисту прав суб'єктів цивільних прав.

Результати дослідження. Використання інформаційних технологій для полегшення процесів людської діяльності не є чимось новим. Сьогодні неможливо уявити модерну людину, яка якимось чином уникає використання інформаційних технологій у повсякденному житті або під час виконання професійних обов'язків. Спостерігається тенденція до розширення кола людських відносин, які в сучасних умовах нерозривно пов'язані з надбаннями людської цивілізації (технологічними рішеннями). У результаті діджиталізації суспільних відносин науково-технічний прогрес зумовив появу нових об'єктів цивільного права, нових способів здійснення цивільних прав, нових сфер виникнення та припинення цивільних правовідносин та й нових цивільних правовідносин.

На початку проведення аналізу ступеня залученості інформаційних технологій до сучасної сфери цивільних правовідносин необхідно визначити, що мається на увазі під

інформаційними технологіями. М. Жалдак визначає інформаційну технологію як сукупність методів і технічних засобів збирання, організації, зберігання, обробки, передачі, подання інформації, які розширюють знання людей і розвивають їхні можливості управління технічними і соціальними процесами [3, с. 4]. Мета функціонування ланцюжка з методів, виробничих процесів і програмно-технічних засобів, тобто інформаційної технології, – це зниження трудомісткості процесів використання інформаційного ресурсу та підвищення їхньої надійності й оперативності [2, с. 44].

Аналогічну мету мають інформаційні технології і в цивільних правовідносинах. Інформаційні технології використовуються як способи підтвердження наявності та безперешкодного здійснення цивільних прав і виконання цивільних обов'язків. Також інформаційні технології можуть виступати засобами контролю походження, об'єктивності та цілісності інформації як об'єкта цивільних прав. Інформаційні технології також є ефективними інструментами гарантування інформаційної безпеки в будь-яких цивільних відносинах: від персональної інформаційної безпеки людини до інформаційної безпеки суспільства і держави.

Одним із критеріїв, за яким можна поділити напрями впливу інформаційних технологій на цивільні правовідносини, є сфера таких відносин. Так, можна виділити використання інформаційних технологій у сімейних відносинах (ведення реєстрів актів цивільного стану), спадкових відносинах (складання заповітів в електронній формі, функціонування Спадкового реєстру), підприємницьких відносинах (ведення реєстру юридичних осіб і фізичних осіб-підприємців), договірних відносинах (функціонування електронних майданчиків державних закупівель), майнових відносинах (ведення єдиного реєстру майнових прав, забезпечення доступу до баз даних щодо банківських вкладів) тощо.

Ефективність упровадження інформаційних технологій до цивільно-правових відносин напряму залежить від визнання окремих об'єктів інформаційних відносин. Насамперед необхідно говорити про нові (віртуальні) об'єкти, які повинні бути наділені правовим статусом, серед яких криптовалюти активи, віртуальна власність, персональні акаунти тощо. Включення таких об'єктів до цивільного обігу та забезпечення державою захисту відносин щодо таких об'єктів є важливою передумовою подальшого взаємопроникнення інформаційних технологій і суспільних відносин. Саме така позиція держави стимулює подальший науковий прогрес.

Ще одним важливим чинником діджиталізації суспільства є запровадження електронної держави. Як бачимо із практики, створення умов для функціонування єдиних реєстрів у державі та вироблення єдиного процедурного механізму ведення та доступу до таких реєстрів є важливою гарантією непорушності суб'єктивних цивільних прав. Крім того, відомості з таких реєстрів є таким об'єктом цивільних прав, що потребують особливого правового режиму їх збирання, обробки та підстав розголошення. Попри всю позитивність досвіду впровадження судового, спадкового, майнового й інших єдиних реєстрів, існують й окремі недоліки, що визначають перспективи реформування процедур ведення таких реєстрів. Наприклад, Спадковий реєстр сьогодні дозволяє спадкоємцям мати додаткові гарантії реалізації їхніх спадкових прав [5, с. 168]. Однак у Спадковому реєстрі міститься інформація лише про те, ким і коли складені заповіти, а зміст заповіту – на паперовому носії в нотаріуса, який його посвідчив, або в нотаріальному архіві [1, с. 120]. На захист такої позиції виступають окремі науковці, вказуючи на те, що для заповідачів більш надійним є зберігання оригіналу заповіту в себе чи передання його спадкоємцю [4, с. 19]. Варто зазначити, що дане питання вирішується шляхом підвищення ступеня інформаційної безпеки відомостей з реєстру. Подібні ж заходи буди застосовані до Єдиного реєстру майнових прав та їх обтяжень, коли до механізмів функціонування реєстру було додано можливість фіксувати суб'єкта, що переглядав дані, що містяться в його окремому розділі.

Серед потенційних змін у механізмі функціонування електронних реєстрів також необхідно згадати вже давно анонсовану та декларовану можливість осіб не надавати окремо до державних і муніципальних органів підтвердження фактів, що містяться в даних загальнодоступних реєстрів.

Невід'ємним атрибутом сучасного інформаційного суспільства є поступовий перехід від архаїчних паперових засобів формалізації договірних відносин до більш прогресивних

цифрових. Діджиталізація договірних відносин неможлива без упровадження сучасних способів індивідуалізації суб'єктів договірних відносин. Одним із таких засобів слугує електронний цифровий підпис. Електронний цифровий підпис накладається за допомогою особистого ключа та перевіряється за допомогою відкритого ключа. За правовим статусом він прирівнюється до власноручного підпису (печатки). За умови правильного зберігання власником секретного (особистого) ключа його підробка неможлива. Електронний документ також неможливо підробити: будь-які зміни, не санкціоновано внесені в текст документа, будуть миттєво виявлені [6, с. 17].

Перспективним напрямом утвердження рівноцінності паперової й електронної форм договорів повинно стати активне залучення технології блокчейн до системи договірних відносин. Переваги криптографічних способів захисту первинного тексту договору можуть суттєво допомогти у вирішенні спорів щодо захисту прав сторін договору.

Отже, за результатами дослідження можна класифікувати способи використання інформаційних технологій у процесі здійснення та захисту цивільних прав за такими напрямами:

- використання інформаційних технологій для розширення можливостей виникнення, зміни та припинення цивільних правовідносин; забезпечення гарантій практичної реалізації цивільних прав фізичних та юридичних осіб (наприклад, використання електронних цифрових підписів для здійснення правочинів; правове регулювання й ефективне здійснення засобів електронної комерції; законодавче закріплення можливості укладення електронних заповітів тощо);

- використання інформаційних технологій для фіксування юридичних фактів і юридичних станів (наприклад, розробка та функціонування єдиних реєстрів майнових прав, актів цивільного стану, спадкового реєстру тощо);

- залучення інформаційних технологій для забезпечення режиму правового регулювання для найбільш широкого кола цивільних відносин (закріплення в законодавстві правового режиму віртуальної власності, цифрових грошових активів; створення умов для ефективного здійснення та захисту майнових і немайнових цивільних прав щодо цифрових активів);

- включення наявних технологічних рішень до актуального переліку способів захисту (зокрема, самозахисту) суб'єктивних цивільних прав, забезпечення функціонування ефективних механізмів використання таких способів захисту на практиці.

Висновки. Отже, інформаційні технології сьогодні є невід'ємним елементом ефективного функціонування системи цивільних правовідносин. Від ступеня залученості інформаційних технологій та коректності їх використання в окремих сферах суспільного життя напряму залежить ефективність здійснення суб'єктами своїх цивільних прав. Серед завдань держави щодо впорядкування сфери цивільних відносин та забезпечення всіх необхідних гарантій непорушності цивільних прав важливим є забезпечення безперешкодного доступу осіб до інформаційних технологій і активне впровадження їх у процеси функціонування державного механізму.

Список використаних джерел:

1. Аліна С. Електронний заповіт в системі сучасних спадкових правовідносин. *Часопис цивілістики* : науково-практичний журнал. 2018. № 29. С. 119–122.
2. Андрощук О. Інформаційні технології та їх вплив на розвиток суспільства. *Збірник наукових праць Центру воєнно-стратегічних досліджень Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського*. 2014. № 1. С. 42–47.
3. Жалдак М. Проблема інформатизації навчального процесу у школі і вузі. *Сучасна інформаційна технологія в навчальному процесі* : збірник наукових праць. Київ : КДП ім. М.П. Драгоманова, 1991. 180 с.
4. Когут Н. Прогалини та аномалії у правовому регулюванні спадкових відносин. *Юридична Україна*. 2016. № № 1–2. С. 17–27.
5. Криштопа О. Про запровадження в Україні Базельської конвенції щодо системи реєстрації заповітів: актуальні питання. *Вісник Вищої ради юстиції*. 2011. № 3. С. 168–177.
6. Орлик О. Електронно-цифровий підпис та особливості його використання. *Інформатика та інформаційні технології* : матеріали Студентської наукової конференції, 20 квітня 2015 р. Одеса : ОНЕУ, 2015. С. 16–19.

ХОМУТЯНСЬКИЙ В. В.,
старший викладач кафедри
адміністративного права і процесу
та митної безпеки
(Університет державної фіскальної
служби України)

УДК 342.95

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736-2019-6-2-12>

СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ ЮРИДИЧНОЇ КВАЛІФІКАЦІЇ ПОРУШЕНЬ МИТНИХ ПРАВИЛ

Стаття присвячена висвітленню сучасних проблем юридичної кваліфікації порушень митних правил, обґрунтуванню напрямів вдосконалення чинного законодавства у цій сфері, в тому числі уточненню актуальних норм, кваліфікація яких має проблемний характер. Обґрунтовано, що класифікація митних адміністративних правопорушень насамперед має значення для практичної діяльності митних та судових органів, для правильної кваліфікації діянь, які порушують митні правила та відмежування їх від інших правопорушень.

Визначено, що порушення митних правил посідають самостійне місце у структурі адміністративних правопорушень, оскільки, по-перше, регламентуються окремим законодавчим актом – Митним кодексом України, по-друге, родовим (видовим) об'єктом посягання виступає встановлений порядок переміщення товарів та транспортних засобів через митний кордон України, по-третє, порядок притягнення до адміністративної відповідальності регламентується Митним кодексом України, а в частині, яка не врегульована ним, – відповідно до законодавства України. Обґрунтовано, що під час накладення адміністративних стягнень необхідно в кожному конкретному випадку враховувати такі фактори: факт вчинення протиправного діяння; тривалість та/або безперервність вчинення протиправного діяння; встановлення моменту виявлення правопорушення; встановлення моменту настання шкідливих наслідків.

У результаті проведеного дослідження визначено, що перспективи розвитку юридичної кваліфікації порушень митних правил зумовлюються тим, що в Україні ще не повністю врегульовано питання, пов'язані з визначенням, правомірністю та співвідношенням складників порушень митних правил, які повинні чітко регламентуватися національним законодавством для дієвості виявлення і припинення порушень митного законодавства. У зв'язку з цим правозастосовна практика митних органів під час кваліфікації деяких ПМП потребує законодавчого вдосконалення.

Ключові слова: митна діяльність, законність, правопорушення, юридична кваліфікація, юридична відповідальність.

The article is devoted to covering modern problems of legal qualification of violations of customs rules, substantiation of directions of improvement of the current legislation in this field, including clarification of actual norms, qualification of which is problematic. It is substantiated that the classification of customs administrative offenses, first of all, is important for the practical activity of customs and judicial authorities, for the proper qualification of actions that violate customs rules and differentiate them from other offenses.

It has been determined that violations of customs rules occupy an independent place in the structure of administrative offenses, because, first, they are regulated by a separate legislative act – the Customs Code of Ukraine, and secondly, the generic (species) object of assault is the established procedure for the movement of goods and vehicles. the customs border of Ukraine, third, the procedure for bringing to administrative responsibility is regulated by the Customs Code of Ukraine, and in the part that is not regulated by it - in accordance with the legislation of Ukraine. It is substantiated that when imposing administrative penalties it is necessary to take into account in each case the following factors: the fact of committing an unlawful act; the duration and / or continuity of the offense; establishment of the moment of detection of the offense; establishment of the moment of occurrence of harmful consequences.

As a result of the conducted research, it is determined that the prospects for the development of the legal qualification of violations of customs rules are due to the fact that in Ukraine the issues related to the definition, legality and correlation of constituents of violations of customs rules, which should be clearly regulated by national legislation for detection and effectiveness, are still not fully settled cessation of violations of customs legislation. For this reason, the law enforcement practice of the customs authorities in the qualification of some violation of customs rules requires legislative improvement.

Key words: *customs, legality, offense, legal qualification, legal responsibility.*

Вступ. На сучасному етапі у правовій системі України постійно підвищується роль митного законодавства як однієї з найбільш динамічних галузей вітчизняного законодавства, яка суттєво впливає на формування нової системи правовідносин, становлення України як суверенної, незалежної, демократичної, правової держави, суб'єктів зовнішньоекономічних процесів і міжнародної торгівлі. Для рівноправної участі нашої держави як асоційованого члена Європейського Союзу у Світовій організації торгівлі, набуття реального статусу країни з ринковою економікою необхідно покращити економічну ситуацію. Вказані процеси неодмінно супроводжуються активним використанням митних засобів державного регулювання і постійними порушеннями митних правил.

Порушення митних правил негативно впливає на економічні інтереси нашої держави та, як наслідок, на рівень життя населення. Територіальне розміщення України, де перетинаються торговельні шляхи з півночі на південь, зі сходу на захід, робить її привабливою не лише для зарубіжних партнерів, але й для так званих прибічників незаконного бізнесу.

Суб'єкти господарювання і фізичні особи, які переміщують товари й транспортні засоби через державний кордон, мають дотримуватись установленого порядку переміщення через митний кордон України. Однак більшість суб'єктів ЗЕД для власного збагачення намагаються обійти обов'язкові процедури митного контролю і митного оформлення з метою уникнення сплати податків і зборів до бюджету під час переміщення товарів та інших предметів через митний кордон. Тому головним завданням митних органів є протидія митним правопорушенням і боротьба з контрабандою.

Огляд останніх досліджень і публікацій. Проблеми юридичної кваліфікації митних правопорушень, зокрема їх виокремлення, досліджені у роботах таких науковців, як Є.В. Додін, В.Я. Настюк, В.В. Прокопенко, І.О. Федотова, та інших. Втім, окремі проблеми, що розглядатимуться у цій статті, залишаються невирішеними.

Постановка завдання. Метою цієї статті є висвітлення сучасних проблем юридичної кваліфікації порушень митних правил, обґрунтування напрямів вдосконалення чинного законодавства у цій сфері, в тому числі уточнення актуальних норм, кваліфікація яких має проблемний характер.

Результати дослідження. Загальновизнаною класифікацією правопорушень є їх класифікація за ступенем суспільної небезпеки та завданої шкоди. Залежно від міри суспільної небезпеки правопорушення поділяють на [1, с. 366]:

– злочини – передбачені і заборонені кримінальним законодавством, протиправні суспільно небезпечні діяння, які спричиняють чи можуть спричинити істотну шкоду певним охоронюваним державою суспільним відносинам;

– проступки – протиправні, винні діяння, які не настільки небезпечні, як злочини, але завдають шкоду особі, суспільству, державі, вчиняються в усіх врегульованих правом сферах суспільного життя, мають різні об'єкти посягання і викликають юридичні наслідки за їх вчинення – стягнення.

Щодо митних правопорушень, то до злочинів, що вчиняються в галузі митної справи, належать діяння, передбачені Кримінальним кодексом України від № (далі – КК України) [2]. Так, у статті 201 КК України під контрабандою розуміється переміщення через митний кордон України поза митним контролем або з приховуванням від митного контролю культурних цінностей, отруйних, сильнодіючих, вибухових речовин, радіоактивних матеріалів, зброї або боєприпасів (крім гладкоствольної мисливської зброї або бойових припасів до неї), частин вогнепальної нарізної зброї, а також спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації. Видом контрабанди є переміщення через митний кордон України поза митним контролем або з приховуванням від митного контролю лісоматеріалів або пиломатеріалів цінних та рідкісних порід дерев, лісоматеріалів необроблених, а також інших лісоматеріалів, заборонених до вивозу за межі митної території України (ст. 201-1 КК України). Окремим видом можна вважати також контрабанду наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів або фальсифікованих лікарських засобів (ст. 305 КК України) [2].

Найпоширенішим видом порушень у митній сфері є порушення митних правил. Відповідно до ст. 226 Основ митного законодавства країн – учасниць СНД порушенням митних правил визнається протиправна дія (бездіяльність) особи, що посягає на встановлений національним законодавством і міжнародними договорами держави порядок переміщення через митний кордон держави товарів і транспортних засобів, здійснення їх митного контролю і митного оформлення, обкладання митними платежами та їх сплати, надання митних пільг і користування ними, а також на нормальну діяльність митних органів, за які національним законодавством передбачена відповідальність [3].

Т.В. Курило наводить таке визначення порушення митних правил: «порушення митних правил – це протиправна, винна (навмисна або необережна) дія чи бездіяльність, яка посягає на:

- встановлений порядок переміщення через митний кордон України товарів і транспортних засобів;
- здійснення митного оформлення і митного контролю за ними;
- обкладання митом, податками та митними зборами товарів і транспортних засобів» [4, с. 100].

Можна дійти висновку, що залежно від того, на який саме порядок посягає те чи інше порушення митних правил, Т.В. Курило відносить його до однієї із трьох груп.

Основною відмінною рисою порушень митних правил від митних злочинів є їх менша суспільна небезпека. Склади правопорушень встановлюються в законодавстві України з метою правової охорони одних і тих же суспільних цінностей, благ у галузі митної справи. На думку О.В. Константи, інститут порушень митних правил, порівняно із засобами кримінального права, відіграє «додаткову» роль для цілей забезпечення митних інтересів держави [5, с. 8–9].

Порушення митних правил (або, як визначають ці дії міжнародні конвенції з питань митної справи, – порушення митного законодавства) – це митна злочинність та митна деліктність, що займає особливе місце в системі протиправної поведінки, загрожує не тільки національній, але й міжнародній безпеці, незалежно від того, скоєні ці діяння транснаціональними організованими злочинними угрупованнями або однією фізичною особою; резидентом чи нерезидентом нашої країни тощо. Декриміналізація деяких митних злочинів, або їх гуманізація, яка зроблена законом «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності)» [6],

в жодному разі не змінює стану їх суспільної безпеки. Вони як були, так і залишаються діями, визнаними світовим суспільством як такі, що «становлять загрозу економічним, соціальним та фінансовим інтересам держав та законним інтересам торгівлі» [7].

Аналізуючи сучасні погляди на це питання, робимо висновок, що порушення митних правил належать до категорії адміністративних правопорушень.

Відповідно до ст. 458 Митного кодексу України (далі – МКУ) порушення митних правил (ПМП) є адміністративним правопорушенням, яке являє собою протиправні, винні (умисні або з необережності) дії чи бездіяльність, що посягають на встановлений МКУ та іншими актами законодавства України порядок переміщення товарів, транспортних засобів комерційного призначення через митний кордон України, пред'явлення їх органам доходів і зборів для проведення митного контролю та митного оформлення, а також здійснення операцій з товарами, що перебувають під митним контролем або контроль за якими покладено на органи доходів і зборів МКУ чи іншими законами України, і за які Митним кодексом передбачена адміністративна відповідальність [8].

Зазначене визначення з деякими особливостями фактично дублює визначення адміністративного правопорушення (проступку), що міститься в ст.9 КпАП України.

ПМП має свій юридичний склад. Під юридичним складом порушення митних правил передбачають визначену нормами митного права сукупність загальних елементів, за наявності яких ту або іншу дію можна вважати порушенням митних правил [9, с. 202–203]. Це два елементи, що характеризують зовнішню сторону правопорушення, – об'єкт, об'єктивна сторона, та два елементи, що характеризують внутрішню сторону правопорушення, – суб'єкт, суб'єктивна сторона [10, с. 263–266].

Отже, на основі аналізу визначень поняття «порушення митних правил» ми зробили висновок, що порушення митних правил – це діяння суб'єктів митних правовідносин, для яких характерні такі обов'язкові ознаки:

- протиправність (порушення конкретної норми Митного кодексу України);
- винність (умисне протиправне діяння або протиправне діяння з необережності);
- караність (передбачена відповідальність Митним кодексом України за вчинене порушення).

Протиправність – це юридична оцінка суспільної безпеки правопорушення. Вона виявляється в тому, що порушення митних правил визнається таким тоді, коли воно передбачене чинним законодавством, тобто це діяння, яке завжди посягає на встановлені нормативно-правовими актами загальнообов'язкові правила.

Винність характеризує психологічне ставлення особи до вчиненої дії чи бездіяльності та її наслідків, виражене у формі умислу або необережності. Винність – діяння, яке є проявом волі і свідомості, завжди є вчиненим умисно або з необережності.

Караність – протиправне винне діяння є адміністративним правопорушенням винятково у разі, коли законодавством за його вчинення передбачено адміністративну відповідальність;

Діяння – дія чи бездіяльність, інші прояви психічної діяльності людини (думки, бажання тощо) до ознак адміністративного правопорушення не належать; суспільний ризик також зустрічається в науці як антигромадська спрямованість, суспільна безпека, суспільна шкідливість [11, с. 18].

У результаті дослідження встановлено, що порушення митних правил посідають самостійне місце у структурі адміністративних правопорушень, оскільки, по-перше, регламентуються окремим законодавчим актом – Митним кодексом України, по-друге, родовим (видовим) об'єктом посягання виступає встановлений порядок переміщення товарів та транспортних засобів через митний кордон України, по-третє, порядок притягнення до адміністративної відповідальності регламентується Митним кодексом України, а в частині, яка не врегульована ним, – відповідно до законодавства України.

Під структурою порушень митних правил пропонується розуміти питому вагу і співвідношення усередині зазначеного масиву різних видів порушень митних правил.

Порушення митних правил є адміністративними правопорушеннями, які посідають самостійне місце у структурі адміністративних правопорушень, оскільки їх об'єднує загальний об'єкт посягання – суспільні відносини у сфері митної справи – особливій сфері суспільного життя.

Поширеною є класифікація порушень митних правил за об'єктом посягання. За цим критерієм у науці розрізняють чотири об'єкти посягання на суспільні відносини у сфері державної митної справи, а отже, чотири групи порушень митних правил, зокрема, правопорушення, пов'язані з такими правовідносинами:

- здійснення митного контролю (статті 468, 470, 471, 474, 475, 479, 484 Митного кодексу України);
- здійснення митного оформлення (статті 469, 472, 478 Митного кодексу України);
- переміщення через митний кордон товарів і транспортних засобів (статті 473, 476, 477, 480, 481, 482, 483 Митного кодексу України);
- сплати митних платежів (стаття 485 Митного кодексу України).

При цьому класифікація порушень митних правил за критерієм об'єкта посягання має доволі умовний характер, оскільки правопорушення може посягати не лише на порядок митного контролю, а й на порядок митного оформлення. Як приклад у статті 482 Митного кодексу України «Переміщення або дії, спрямовані на переміщення товарів, транспортних засобів комерційного призначення через митний кордон України поза митним контролем» діяння водночас посягає на встановлений порядок переміщення товарів і транспортних засобів через митний кордон та на порядок митного контролю, тому що переміщення поза митним контролем є одним із способів незаконного переміщення.

Крім того, стаття 485 Митного кодексу України є досить поширеною щодо правозастосовної діяльності правоохоронного блоку органів доходів і зборів, оскільки одним із завдань органів доходів і зборів є забезпечення справляння митних платежів, контроль правильності обчислення, своєчасності та повноти їх сплати, застосування заходів щодо їх примусового стягнення у межах повноважень, визначених цим кодексом, Податковим кодексом та іншими актами законодавства України, попри те, що у понятті «Порушення митних правил», передбаченому статтею 458 Митного кодексу України, відсутня норма про те, що об'єктом посягання такого виду правопорушення є порядок сплати митних платежів.

Порушення митних правил можна класифікувати з урахуванням ознак об'єктивної сторони. Відповідно до форми вчинення протиправних діянь розрізняють правопорушення, що вчиняються шляхом:

- дії, тобто здійснення тих чи інших дій (статті 468, 469, 471, 473, 474, 476, 477, 478, 482, 483, 484, 485 Митного кодексу України);
- бездіяльності – утримання від виконання тих чи інших дій (статті 470, 472, 475, 479, 480, 481 Митного кодексу України).

Митним кодексом України передбачено два види суб'єктів порушень митних правил: загальний та спеціальний, при цьому санкції статей 468-485 Митного кодексу України не розрізняють окремі види покарання для фізичних (приватних) осіб та посадових осіб суб'єктів господарювання. Таким чином, залежно від суб'єктів порушення митних правил вони можуть бути поділені на:

- порушення, суб'єктами яких можуть бути будь-які фізичні (приватні) особи, у тому числі фізичні особи – посадові особи суб'єктів господарювання (статті 468, 469, 470, 471, 472, 473, 474, 476, 477, 481, 482, 483, 484, 485 Митного кодексу України);
- порушення, суб'єктами яких можуть бути тільки спеціальні суб'єкти – посадові особи підприємств (статті 475, 478, 479, 480 Митного кодексу України).

Залежно від наявності шкідливих наслідків виділяються:

- порушення митних правил з формальним складом (статті 468, 469, 470, 474, 475, 477, 478, 479, 480, 481 Митного кодексу України);
- порушення митних правил з матеріальним складом (статті 471, 472, 473, 476, 482, 483, 484, 485 Митного кодексу України).

Залежно від обчислення строків накладення адміністративних стягнень порушення митних правил також поділяються на:

– триваючі (статті 469, 477, 478, 479, 480, 481, 482, 483, 484, 485 Митного кодексу України);

– порушення, що мають разовий характер (статті 468, 470, 471, 472, 473, 474, 475, 476 Митного кодексу України).

Митний кодекс України (далі – МК України) [8] у ст. 467 «Строки накладення адміністративних стягнень у справах про порушення митних правил» встановлює строки розгляду митними органами справ про триваючі порушення митних правил із застосуванням цих строків до ст. 469, 477-481, 485. Строк адміністративного стягнення – не пізніше, ніж через шість місяців з дня виявлення цих правопорушень. Митний кодекс України в ст. 268 передбачає можливість допущення у митній декларації помилок та право декларанта на їх виправлення. Але якщо особа систематично (більше двох разів протягом місяця) допускає у митній декларації помилки (крім орфографічних помилок), митний орган застосовує до такої особи санкції, передбачені ст. 460 Митного Кодексу. Таким чином, не виключається можливість застосування положень щодо триваючого правопорушення за систематичного допущення помилок у митній декларації.

При цьому у різних наукових дослідженнях, що стосуються державної митної справи, принципи класифікації порушень митних правил адаптуються до предмету дослідження з метою забезпечення втілення новизни у правозастосовній діяльності державних та судових органів, зокрема, щодо профілактики порушень митних правил та притягнення винних до відповідальності [12; 13; 14].

Така класифікація порушень митних правил не є винятковою та може бути доповнена іншими критеріями, залежно від напряму дослідження.

Таким чином, із запропонованих критеріїв класифікації можемо зробити висновок про те, що класифікація митних адміністративних правопорушень передусім має значення для практичної діяльності митних та судових органів, для правильної кваліфікації діянь, які порушують митні правила та відмежування їх від інших правопорушень.

Висновки. Проведене дослідження надає підстави для таких висновків. Класифікація митних адміністративних правопорушень насамперед має значення для практичної діяльності митних та судових органів, для правильної кваліфікації діянь, які порушують митні правила, та відмежування їх від інших правопорушень.

Порушення митних правил посідають самостійне місце у структурі адміністративних правопорушень, оскільки, по-перше, регламентуються окремим законодавчим актом – Митним кодексом України, по-друге, родовим (видовим) об'єктом посягання виступає встановлений порядок переміщення товарів та транспортних засобів через митний кордон України, по-третє, порядок притягнення до адміністративної відповідальності регламентується Митним кодексом України, а в частині, яка не врегульована ним, – відповідно до законодавства України.

Під час накладення адміністративних стягнень необхідно в кожному конкретному випадку враховувати такі фактори:

- факт вчинення протиправного діяння;
- тривалість та/або безперервність вчинення протиправного діяння;
- встановлення моменту виявлення правопорушення;
- встановлення моменту настання шкідливих наслідків.

Перспективи розвитку юридичної кваліфікації порушень митних правил зумовлюються тим, що в Україні ще не повністю врегульовано питання, пов'язані з визначенням, правомірністю та співвідношенням складників порушень митних правил, які повинні чітко регламентуватися національним законодавством для дієвості виявлення і припинення порушень митного законодавства. У зв'язку з цим правозастосовна практика митних органів під час кваліфікації деяких ПМП потребує законодавчого вдосконалення.

Список використаних джерел:

1. Загальна теорія держави і права: підруч. / М.В. Цвік, О.В. Петришин, Л.В. Авраменко та ін. Харків : Право, 2009. 584 с.
2. Кримінальний кодекс України: ред. від 03.09.2017 №2114-19. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25–26. С. 131. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення 12.11.2019).
3. Рішення про Основи митного законодавства країн – учасниць Співдружності Незалежних Держав від 10.02.1995 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=997_509 (дата звернення 12.11.2019).
4. Курило Т.В. Митне право України : навч. посібник. «Новий світ/2000», 2007. 240 с.
5. Константа О.В. Адміністративно-правові заходи боротьби з порушеннями митних правил : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2008. 120 с.
6. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності): Закон України від 27.09.2011 р. реєстраційний номер 9221. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&pf3511=41271 (дата звернення 10.11.2019)
7. Міжнародна конвенція про взаємну адміністративну допомогу у відверненні, розслідуванні та припиненні порушень митного законодавства від 09.06.1977 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_926 (дата звернення 12.11.2019)
8. Митний кодекс України від 26.07.2017 № 4495-17. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2012, № 44-45, № 46-47, № 48. с. 552.
9. Митне право України : навч. посібн. / В.В. Ченцов, С.В. Кувакін, А.В. Мазур, та ін. ; за ред. В.В. Ченцова. Київ, 2007. 283 с
10. Актуальні питання теорії та практики митної справи : монографія / за заг. ред. І.Г. Бережнюка. Хмельницький : ПП Мельник А.А., 2013. 428 с.
11. Додін Є.В. Митна злочинність: поняття та структура. *Митна справа*. 2010. № 3 (69). С. 17–29.
12. Баранов С.О. Попередження адміністративних правопорушень, що посягають на митні відносини : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київський національний університет ім. Тараса Шевченка. 2002. 227 с.
13. Константа О.В. Адміністративно-правові заходи боротьби з порушеннями митних правил : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. Харків, 2008. 223 с.
14. Шевченко В.М. Правила переміщення через митний кордон України підакцизних товарів та відповідальність за їх порушення : дис. канд. юрид. наук : 12.00.07. Київський університет ім. Тараса Шевченка. Київ, 2000. 200 с.

ХРІДОЧКІН А. В.,доктор юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри загальноправових
дисциплін*(Дніпровський гуманітарний
університет)***ЄВТУШЕНКО М. М.,**студент юридичного факультету
*(Дніпровський гуманітарний
університет)*

УДК 347.73.336.22 (477)

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736-2019-6-2-13>**ДО ХАРАКТЕРИСТИКИ ФОРМ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ
В СУЧАСНІЙ ПОДАТКОВІЙ СИСТЕМІ УКРАЇНИ**

Стаття присвячена характеристиці форм публічного адміністрування в сучасній податковій системі України. Розкрито зміст поняття «публічне адміністрування» на основі його порівняння з більш традиційним «державне управління» шляхом з'ясування кількісної та якісної відмінностей категорій «публічне» й «адміністрування», особливостей їх застосування в державній податковій системі. Розкрито коло суб'єктів публічного адміністрування в даній сфері з урахуванням специфіки діяльності, усієї внутрішньодержавної та закордонної широти публічного владного впливу, можливості залучення до таких процесів суб'єктів недержавного сектора. Визначено роль та способи групування форм публічного адміністрування в державній податковій системі. Установлено критерії ідентифікації правових форм владно-впорядковуючого впливу, на основі яких виокремлено та досліджено такі способи його зовнішнього вираження, як адміністративні акти, адміністративні договори, автоматизовані правові наслідки. Окрему увагу приділено попереднім рішенням і консультаціям як адміністративним актам із перехідними властивостями, що відіграють роль перешкод; установлено природу та проблеми позитивно-правового забезпечення податкового компромісу у справах про порушення податкових правил. Доведено, що правовими формами публічного адміністрування в державній податковій системі є такі способи його зовнішнього вираження, яким властива імперативна пов'язаність і наступність із правовим наслідком. Виокремлено форми публічного адміністрування в податковій сфері за досягнутими результатами, за спрямованістю, за суб'єктним складом, за суб'єктом ініціативи, за умовами застосування, за юридичним змістом і за способом вираження. Охарактеризовано методи публічного адміністрування в державній податковій системі, співвідношення прямих і непрямих методів із використанням традиційних та ліберальних засобів регулювання податкової діяльності, визначено закордонне та вітчизняне підґрунтя методології галузевого адміністрування в умовах конкурентного податкового простору.

Ключові слова: *оподаткування, податкова система, податок, публічне адміністрування, публічне управління, публічний орган, процедура, форма.*

The article is sanctified to description of forms of public administration in the modern tax system of Ukraine. Maintenance of concept “public administration” is exposed on the basis of his comparing to more traditional “state administration”

by finding out of quantitative and quality difference of categories is “public” and “administration”, features of their application in state tax to the system. The circle of subjects of public administration is exposed in the field of given taking into account the specific of activity, all domestic and foreign breadth of public imperious influence, possibility of bringing in to such processes of subjects non-state to the sector. A role and methods of grouping of forms of public administration are certain in state tax to the system. The criteria of authentication of legal forms of regulate influence, on the basis of that such methods are distinguished and investigational him external expression, are set, as administrative acts, administrative agreements automated law consequences. Separate attention it is spared to the previous decisions and consultations as to the administrative acts with transitional properties that play a impedimental role; nature and problems of the positively-legal providing of tax compromise are set in matters about violation of tax rules. It is well-proven that the legal forms of public administration in the state tax system are such methods him external expression, for that peculiar imperative tie-up and following with a legal consequence. Selection of form of public administration in a tax sphere on the attained results, after an orientation, after subject composition, after the subject of initiative, on the terms of application, on legal maintenance and on the method of expression. The methods of public administration are described in state tax to the system, correlation of direct and indirect methods with the use of traditional and liberal facilities of adjusting of tax activity, foreign and home soil of methodology of branch administration is certain in the conditions of competition tax space.

Key words: *taxation, tax system, tax, public administration, public management, public organ, procedure, form.*

Вступ. Публічне адміністрування у сфері оподаткування являє собою абстрактне явище для органів контролю, а для суб'єктів оподаткування – єдиний шлях сприйняття ідеї та порядку його здійснення. Спрямованість на забезпечення податкового інтересу, гласність, готовність до координації й інші якісні характеристики сучасного урядування стають очевидними приватним особам завдяки зміні співвідношення існуючих і впровадження нових форм. Дотримання вимог кожної з форм, їх адекватне застосування дозволяють розрізнити реальний і декларований зміст публічного адміністрування. Зокрема, орієнтовні показники суми оподаткування впроваджуються з відступом від вимог п. 4 Податкового кодексу України (далі – ПК України), оскільки вони можуть розцінюватися лише як інформація, що змусила сумніватися у правильності визначення суми податків, хоча їх оприлюднення і не звільняє від обґрунтування причин відмови у визначенні суми податкових та/або грошових зобов'язань платника податків, порядку їх сплати й оскарження рішень контролюючих органів або витребування податкових документів. Натомість у п. 3.2. ст. 54 ПК України передбачено, що у випадках спрацювання електронної системи аналізу й управління ризиками за напрямом перевірки правильності визначення суми оподаткування посадова особа перевіряє відомості, які містяться в документах, що підтверджують заявлене податкове зобов'язання, відповідно до чинного законодавства України, запитує додаткові документи [1]. З огляду ж на закріплення цією статтею вичерпного переліку підстав для запиту і не зарахування до нього показників системи управління ризиками можемо констатувати, що законодавчий припис свідчить про порушення таких фундаментальних засад галузевого публічного адміністрування, як законність, економічність оподаткування, додержання прав і охоронюваних законом інтересів осіб тощо.

Постановка завдання. Метою статті є розкриття своєрідності форм публічного адміністрування в сучасній податковій системі України.

Результати дослідження. Публічне адміністрування в державній податковій системі характеризується існуванням спеціалізованих дорадчих структур, що сприяють обстоюванню інтересів невіддільних суб'єктів, наявністю механізмів урахування громадської думки у процесі підзаконної нормотворчої діяльності та позиції приватних осіб у процесі

правозастосування. Внутрішнім способом устрою адміністративної діяльності є процесуальна форма, яка закладає програму, алгоритм діяльності, забезпечує порядок, цілеспрямований рух суб'єктів і учасників цієї діяльності до досягнення певного, заздалегідь визначеного, бажаного результату [2, с. 165]. Юридичний процес історично пов'язаний із правосуддям, і саме так сприймається в більшості країн світу, а включення до його змісту адміністративної правотворчості і правозастосування призводить до «розмивання» понять.

Нагомість на позначення управлінського процесу як порядку діяльності інших органів державної влади у вітчизняній науці утвердився термін «процедура», зміст якого може охопити і позитивні, і юрисдикційні, і правотворчі адміністративні провадження [3, с. 77–78]. Саме податкове законодавство одним із перших сприйняло новий термін і забезпечило його становлення в конкретно-прикладному галузевому обсязі – «податкові процедури». Щоправда, зміст цих процедур отримав дещо неоднозначне викладення у ПК України 2010 р. у зв'язку з наявністю суміжних понять: «сукупність рішень і процедур контрольних органів», «процедури адміністративного оскарження». Податкове законодавство зберігає поняття «процедура» і в загальному розумінні, а саме як порядку діяльності у сфері публічного адміністрування, що забезпечує організовану послідовність втілення певних формальностей, зокрема і порядку направлення гарантованих вимог щодо сплати податкових платежів (ст. 40 ПК України), провадження контрольної діяльності (ст. 41 ПК України), збору доказів, необхідних для проведення документальної перевірки (ст. 42 ПК України).

Відсутність чіткої і зрозумілої процедури може мати два негативні наслідки. Перший – це неадекватне застосування матеріальної норми права, коли природно необхідний порядок адміністрування утверджується неформально, що зазвичай супроводжується порушенням інших загальнообов'язкових приписів і в багатьох випадках є неприйнятним концептуально. Другий негативний наслідок – це ускладнена або взагалі унеможливлена реалізація правового припису. Наприклад, неврегульованість порядку розстрочення і відстрочення грошових зобов'язань або податкового боргу платника податків (ст. 100 ПК України), що виключає можливість набуття відповідного статусу, щодо порядку видачі відповідних дозволів із використанням засобів інформаційних технологій залишається неприйнятною, оскільки ускладнює відповідний сектор галузевого адміністрування, особливо в частині контролю грошових зобов'язань або податкового боргу в межах процедури відновлення платоспроможності боржника, яка використовується згідно із законодавством із питань банкрутства.

Не менш важливі процеси спрощення податкового контролю й автоматизації процедур податкового контролю і податкового оформлення, які можна визнати одними із ключових чинників забезпечення ефективності галузевого публічного адміністрування, інтеграції до міжнародного конкурентного податкового простору тощо. У ПК України передбачена спрощена система оподаткування і звітності (гл. 1 р. XIV ПК України), що є проявом методу заохочення; подальше використання юридичними і фізичними особами спрощеного способу декларування й оподаткування (ст. 291 ПК України); полегшений порядок вжиття окремих податкових заходів. Отже, можна помітити тенденцію до спрощення внутрішньої форми публічного адміністрування, що є частиною методу заохочення і засобом оптимізації галузевого владного впливу.

Таким чином, якщо процедура виступає гарантією, тобто дозволяє уникнути свавілля держави, засобом забезпечення режиму законності і демократизму [4, с. 43], вона, безумовно, має поширюватися на більшу частину галузевого публічного адміністрування, що не є юрисдикційною.

Узагальнення вітчизняних наукових досягнень дозволяє виокремити групи проваджень, що вимагають детального врегулювання процедурної форми: контрольно-наглядові й інші неюрисдикційні провадження (їхня підстава – наявність загрози негативних наслідків для приватної сторони, яка зазвичай не бажає вжиття певних заходів і не готова до них); юрисдикційні провадження, серед яких притягнення до відповідальності (підстава для них – відсутність конкретизованого порядку може призвести до необґрунтованого стягнення); адміністративне або судове оскарження (підставою стає необхідність зваженого вирішення публічно-правового спору, що виник і набув загострення у процесі адміністрування).

Крім обмежувальних і юрисдикційних заходів, впорядкування і структуризації потребують і заявні провадження, адже безпідставна відмова в реалізації прав або задоволенні законних інтересів не менш негативна, ніж необґрунтоване покладення додаткових обов'язків. Тому процедурна форма є способом устрою публічного адміністрування, за надання податковими органами різноманітних дозволів.

Зважаючи на необмеженість «офіційного встановлення» юридичними засобами і можливість прийняття «за звичаєм», цілком виправданим є розгляд категорії «соціальні процедури», які включають і правові, і етичні, і регламентні, і спеціальні режимні порядки (ст. ст. 209, 220 ПК України) тощо. В аспекті організації діяльності державного службовця дослідниками виокремлюються такі процедури, як формування іміджу служби, діловодства, підготовки і проведення нарад тощо [5, с. 188]. Стадійна послідовність останніх включає: визначення теми (переліку питань); з'ясування доцільності проведення наради; визначення складу учасників; організація (встановлення часу, місця, ресурсів тощо); проведення наради; протоколювання.

Отже, процедурна форма – це спосіб внутрішньої організації публічного адміністрування в державній податковій системі, який включає різні за детальністю залежно від характеру матеріальних приписів правові процедури і, у деяких випадках, позаправові процедури як науково обґрунтовані, узвичаєні або закріплені в офіційний неюридичний спосіб послідовності, що гарантують раціональність адміністрування.

Водночас визнання неправових процедур не дає підстав стверджувати, що частина публічного адміністрування позбавлена правового підґрунтя. Навіть тоді, коли йдеться про організаційні способи зовнішнього вираження владно-розпорядчого впливу, порядок втілення яких установлений наукою або усталеною практикою, мінімальною основою для вжиття таких заходів має бути відповідний компетенційний припис. Згідно із ч. 2 ст. 19 Конституції України, «органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, у межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України».

Отже, якщо в законодавстві прямо не закріплене повноваження владного суб'єкта вживати заходів публічного адміністрування в державній податковій системі, він не може цього зробити. Цитована конституційна норма не поширюється безпосередньо на деяких суб'єктів галузевого адміністрування (носії делегованих повноважень, закордонні утворення), але спеціально-дозвільний тип правового регулювання характерний для них також, а можливо, і «у першу чергу», оскільки вони здебільшого перебувають поза сферою вітчизняного урядування і можуть увійти до неї лише на основі конкретного юридичного припису, будучи змушеними керуватися правилами: «дозволено лише те, що прямо передбачено» або «все, що не дозволено, – заборонено».

Форми публічного адміністрування в державній податковій системі поділяються за різними критеріями.

І. Щодо змісту існують: 1.1. Процедурна форма – правове впорядкування структури адміністрування. Саме про неї йдеться у випадках, коли форми адміністрування, без деталізації способу взаємозв'язку зі змістом, поділяються на процедурні та процесуальні [6, с. 145]. Підставою розмежування в цьому випадку є ступінь розробленості порядку; 1.2. Форми зовнішнього вираження адміністрування; 1.3. Правова форма закріплення і розвитку адміністрування. Інші соціальні регулятори теж можуть бути засобом фіксування.

Основна ж увага зазвичай приділяється другій формі публічного адміністрування як способу зовнішнього вираження владно-впорядковуючого впливу (нормативно-правові акти, адміністративні акти, адміністративні договори тощо). Засоби, що традиційно називалися формами державного управління, а нині позначаються словосполученням «форми публічного адміністрування» (адміністративні акти, адміністративні договори тощо), отримують у науці різні найменування. Із деякими уточненнями видаються прийнятними терміни: «форми діяльності органів виконавчої влади» [7, с. 136]; «адміністративно-правові форми» [8, с. 99]. Видається, у цьому разі відбувається відступ від напрацьованих загальнотеоретичної юриспруденції, адже право і владна діяльність різні за суттю, а форма права – спосіб зовнішнього вираження загальнообов'язкових правил поведінки за допомогою нормативних актів;

вкоріненість у вітчизняній правовій свідомості радянського трактування єдності адміністративного права і державного управління можемо назвати основною передумовою вищезначеного підходу, хоча він подекуди має місце і в західноєвропейських публічно-правових ученнях [9, с. 103].

Із викладеного стає зрозуміло, що перші дві проблеми вже усунуто в межах форм публічно адміністрування. Стосовно ж останньої вважаємо необхідним у контексті терміна «форма» вести мову про акти, договори, дії, заходи, а не їх «видання», «укладення», «здійснення», адже ці слова позначають динаміку/активність, яка не корелюється з узагальнюючим словом, але відповідала б «інструментам діяльності». Не вбачаючи об'єктивних підстав для записання закордонної термінології, і надалі характеризуватимемо «форми» публічного адміністрування в державній податковій справі.

II. За наслідками: 2.1. Правові, які приводять до юридично значущих наслідків у державній податковій системі (притягнення до відповідальності тощо). Часто вони характеризуються як такі, що приводять до конкретного юридичного результату або мають правовий ефект, юридичний сенс у вигляді встановлення і застосування правових норм; 2.2. Організаційні, які не мають безпосереднього юридичного значення для державної податкової системи (нарада, обмін інформацією з іншими державними органами або суб'єктами оподаткування, інформування про податкові правила, проведення податкових експертиз (ст. 84 ПК України) тощо).

Під час виокремлення цієї групи акцентується саме на безпосередніх наслідках, адже ці форми мають опосередковане юридичне значення, виступаючи основою або прикладним організаційним супроводженням правових форм. Іменування ж способів зовнішнього вираження публічного адміністрування «неправовими» відображає властивості прямих результатів відповідних дій і не повинно сприйматися як ознака режиму здійснення таких, виключати їхнє юридичне компетентнісне, а інколи й процедурне, підґрунтя або ототожнюватися з «неправомірністю» (протиправністю) [10, с. 215–216].

Наведене унеможлиблює визнання некоректною усталену класифікацію форм або використану для її позначення термінологію. Підтримуючи тезу про первинність вивчення правових форм у межах юридичної науки, вважаємо за необхідне виокремлювати і неправові форми публічного адміністрування в державній податковій системі, які пов'язані і навіть якісно взаємно детермінуються з першими. Так, податкові експертизи, згідно зі ст. 84 ПК України, проводяться з метою виявлення характеристик, визначальних для: класифікації податків, зборів, платежів; перевірки задекларованої суми оподаткування; уникнення подвійного оподаткування; узгодження суми податкового боргу в міжнародних правовідносинах; відкликання податкових повідомлень міжнародних відносин.

III. За характером і правовою природою форми публічного адміністрування в державній податковій системі: 3.1. Видання адміністративних актів (нормативних та індивідуальних); укладення адміністративних договорів; 3.2. Учинення інших юридично значущих дій; 3.3. Проведення організаційних дій (наради, збори, обговорення, розробка прогнозів, діяльність дорадчих інституцій тощо); 3.4. Виконання матеріально-технічних операцій (статистичних, довідкових, інформаційно-технологічних тощо). Перші три форми є правовими, а остання – неправова.

Часто вказані чотири способи зовнішнього вираження адміністрування виокремлюються на основі іншого критерію – ступеня правової регламентації. Визнаючи можливість його субсидіарного застосування, не вважаємо послідовним зменшення обсягу правового впорядкування від нормативних адміністративних актів до матеріально-технічних операцій: організаційні заходи можуть бути більш регламентовані, ніж нормотворчість деяких суб'єктів, а матеріально-технічні операції – ніж порядок укладення адміністративних договорів тощо.

Виокремлюються також інші види форми публічного адміністрування: за досягнутими результатами – позитивне регулювання і реакція на негативні явища; за спрямованістю – зовнішні та внутрішні; за колом осіб – загальнообов'язкові й адресовані конкретним суб'єктам; за суб'єктом складом – односторонні, дво- або багатосторонні; за суб'єктом ініціативи – ініційовані публічною адміністрацією або приватними особами; за умовами застосування – за звичайних умов і за надзвичайного стану; за юридичним змістом – зобов'язуючі,

забороняючі та дозвольні; за ступенем юридичного вираження – основні (видання правових актів) і похідні; за способом вираження – письмові, усні та конклюдентні [11, с. 104].

Узагальнюючі розглянуті варіанти групування форм, варто сказати: по-перше, вони в багатьох випадках орієнтовані на особливості змісту впорядковуючого впливу і могли б бути використані для видового розподілу публічного адміністрування, що ще раз підтверджує діалектичний зв'язок форми і змісту; по-друге, існуючі класифікації значною мірою враховують і наслідують розроблені в загальнотеоретичній юриспруденції форми діяльності державних органів (правотворчість і правозастосування, яке, у свою чергу, поділяється на позитивне і негативне); по-третє, усі згадані вище види форм мають місце і у процесі публічного адміністрування в державній податковій системі.

Висновки. Під формами владного впливу публічної адміністрації розуміються способи його зовнішнього вираження, які правильніше називати формами публічного адміністрування. Терміни «форми діяльності органів виконавчої влади», «адміністративно-правові форми», «форми адміністративного права», «форми адміністративно-правового захисту права власності суб'єктів господарювання» або «інструменти діяльності публічної адміністрації» використовуються на позначення лише частини форм публічного адміністрування, що є наслідком беззмістовного запозичення закордонної термінології, або характеризують відмінні від адміністрування аспекти правової реальності. Правовими формами публічного адміністрування в державній податковій системі є такі способи його зовнішнього вираження, яким властиві імперативна пов'язаність і наступність із правовим наслідком; останній водночас може виникати в результаті усвідомлених вольових або інколи неусвідомлених діянь і знаходить прояв у: виникненні, зміні, припиненні правовідносин; виникненні, зміні, припиненні, призупиненні, поновленні об'єктивного і суб'єктивного права/обов'язку матеріального або процедурно змісту (зокрема, відповідні модифікації правових статусів); неможливості виникнення суб'єктивних прав і/або правовідносин (право перешкоджання).

Список використаних джерел:

1. Податковий кодекс України : Закон України від 2 грудня 2010 р. № 2755–VI. URL: <http://www.zakon.rada.gov.ua/go/2755-17>.
2. Логвин А.В. Аналіз сучасного стану нормативно-правового регулювання адміністрування податків в Україні. *Правова позиція*. 2017. № 1. С. 163–173.
3. Костенко Ю.О. Податкова реформа: деякі аспекти адміністрування податків та зборів. *Наука і правоохорона*. 2016. № 4. С. 76–81.
4. Скапоущенко О.Д. Правові засади порядку електронного адміністрування податків в Україні. *Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2017. Вип. 3. С. 40–50.
5. Єсімов С.С. Нормативно-правове регулювання інформаційного забезпечення діяльності податкового адміністрування. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. Серія «Юридична». 2016. Вип. 2. С. 186–196.
6. Греца С.М. Правовий статус суб'єктів адміністрування податку на додану вартість. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія «Право». 2016. Вип. 40 (1). С. 145–147.
7. Костенко Ю.О. Нове в податковому адмініструванні України. *Правничий часопис Донецького університету*. 2016. № № 1–2. С. 135–141.
8. Медведєв М.Ю. Щодо класифікації суб'єктів публічного адміністрування в податковій системі України. *Право та інновації*. 2017. № 4. С. 96–102.
9. Христофоров А.Б. Щодо визначення адміністрування податків і зборів. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського*. Серія «Юридичні науки». 2018. Т. 29 (68). № 3. С. 102–108.
10. Коваль О.О. Методологічні засади реалізації процесу адміністрування податків та зборів. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія «Юридичні науки». 2015. Вип. 1 (2). С. 215–219.
11. Дегтярьова С.В. Значення податкового адміністрування в Україні в умовах реформування. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2017. № 4. С. 102–108.

ФІНАНСОВЕ ПРАВО

КІКАЛІШВІЛІ М. В.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права та
кримінології
(Київський національний
університет імені Тараса Шевченка)

УДК 343.2

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736-2019-6-2-14>

**ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ СТРАТЕГІЇ Й ТАКТИКИ ПРОТИДІЇ
КОРУПЦІЙНИЙ ЗЛОЧИННОСТІ ЯК ЕЛЕМЕНТІВ АНТИКОРУПЦІЙНОЇ
ПОЛІТИКИ ТА ЇХ СПІВВІДНОШЕННЯ**

Стаття присвячена розгляду питання та проблемних аспектів розвитку та вдосконалення елементів антикорупційної політики – стратегії й тактики протидії корупційній злочинності.

Автор зазначає, що розуміння антикорупційної політики з її елементами стратегією та тактикою в рамках протидії корупції набуває дедалі більшої актуальності для нашої держави.

У статті розкриваються визначення понять «антикорупційна політика», «стратегія» й «тактика», більш ретельно досліджуються категорії «стратегія протидії корупційній злочинності» та «тактика протидії корупційній злочинності», а також наводяться тактичні прийоми при розслідуванні корупційних злочинів, а також їх поняття.

Під терміном антикорупційна політика автор розуміє головний вектор політики протидії корупційній злочинності, що перевтілюється в стратегію й тактику реалізації політики протидії корупції. Стратегія відповідає на питання що робити, а тактика – як робити.

Автором звертається увага на те, що за відсутності стратегічних концептуальних ідей й мети, принципів й пріоритетів, довгострокових програм загальнодержавного типу, що засновуються на науковому підґрунті, не може бути жодної антикорупційної політики, а виключно її видимість. В стратегічних напрямках антикорупційної політики формується антикорупційна тактика, котрою передбачено розробку визначених задач та способів їхнього вирішення.

У статті також досліджується поняття тактичних прийомів при розслідуванні корупційних злочинів, а також їх перелік та роль. Тактичними прийомами в цій ситуації є комплекс слідчих (розшукових) дій гласного та негласного типу й інших заходів, котрий направлено на доказування фактів й обставин, що відіграють важливу роль задля розслідування злочинів із корупційною складовою частиною.

Автор у межах статті розглядає тактичні прийоми таких дій, як: проведення огляду місця події; затримання особи, що підозрюється у здійсненні корупційного злочину; проведення обшуків місця проживання (роботи) підозрюваної особи, інших місць (дачі, гаражів), а інколи і місць проживання близьких і рідних осіб підозрюваних; допит й перехресний допит; судові експертизи; а також слідчий експеримент, пред'явлення особи або речей задля впізнання й інші слідчі дії.

Ключові слова: *корупція, корупційна злочинність, стратегія, тактика, антикорупційна політика.*

The article is devoted to consideration problem aspects of perfection of anticorruption policy's elements – strategy and tactics of counteraction to corruption criminality.

The author notes that the understanding of anti-corruption policy with its elements (strategy and tactics) in the fight against corruption is becoming increasingly important for our country.

The article reveals definitions of the concepts of “anti-corruption policy”, “strategy” and “tactics”, more thoroughly researches the categories of “strategy of counteraction to corruption criminality” and “tactics of counteraction to corruption criminality”, and also gives tactical methods in the investigation of corruption crimes and the definition of this concept.

The concept of anti-corruption policy is the main vector of policy of counteraction to corruption criminality, which is transformed into the strategy and tactics of anti-corruption policy implementation. The strategy answers the question of what to do, and the tactics – how to do it.

The author draws attention to the fact that in the absence of strategic conceptual ideas and goals, priorities, long-term national programs, which are based on scientific basis, there can be no anti-corruption policy. In the strategic directions of anti-corruption policy, anti-corruption tactics are formed, which provides for the development of certain tasks and ways of solving them.

The article also explores the concept of tactics in the investigation of corruption crimes, as well as their list and role. Tactical methods in this situation are a set of investigative actions and other measures aimed at proving the facts and circumstances that play an important role in the investigation of corruption crimes.

The author considers such tactics as: conducting an inspection of the scene of an incident; detaining a person suspected of committing a corruption offence; conducting searches of the suspect's place of residence (place of work), other places (summer residences, garages) and, in some cases, the residence of the suspect's family members and relatives; questioning and cross-examination; forensic examinations; and conducting investigative experiments, presenting a person or thing for identification and other investigative actions.

Key words: *corruption, corruption criminality, strategy, tactics, anti-corruption policy.*

Постійна боротьба із корупційною злочинністю та загалом корупцією в Україні все ще залишається в центрі уваги суспільства, оскільки сучасні масштаби та системний характер цього явища є значною загрозою не лише економічній стабільності нашої держави, однак і національній безпеці.

На жаль, стан корумпованості (особливо серед вищих посадовців) в нашій державі постійно зростає. Зазначена негативна тенденція спостерігається, не дивлячись на позитивні зрушення, які стали відбуватися починаючи з 2014 р. (створення ряду антикорупційних органів із спеціальними повноваженнями, вдосконалення нормативно-правової бази антикорупційного характеру, загальне формування негативного відношення до корупції серед населення шляхом залучення до подібної роботи громадських об'єднань і ЗМІ).

Виходячи із зазначеного вище, очевидним стає, що питання розуміння антикорупційної політики з його елементами – стратегією та тактикою в рамках протидії корупції набуває все більшої актуальності для нашої держави. Аби дієво протидіяти явищу корупції, необхідно повністю вивчити зазначений феномен. Щоб мати повноцінне уявлення про таке явище, як корупційна злочинність, не останнє місце займає задача визначення поняття стратегії й тактики протидії корупційній злочинності як елементів антикорупційної політики та їх співвідношення.

Проблемним питанням протидії корупції присвячено численні монографії, публікації, певні аспекти було обговорено на науково-практичних конференціях. Базові наукові дослідження в межах даного напрямку здійснюються вітчизняними вченими: В.Б. Авер'яновим, О.М. Бандуркою, А.В. Волошиною, І.П. Голосніченком, Н.О. Гуторовою, Р.А. Калюжним, С.В. Ківаловим, Н.Р. Нижник, В.В. Цветковим, В.О. Шамраєм, Ю.С. Шемшученком, В.К. Шкарупою.

Зважаючи на об'ємно сформульовану фундаментальну базу наукових робіт, слід зауважити, що аспекти визначення поняття стратегії й тактики протидії корупційній злочинності як елементів антикорупційної політики вимагають подальших досліджень, що і було поставлено за мету цієї статті. Задля досягнення зазначеної мети, висунуто наступне завдання: дослідження визначень поняття «антикорупційна політика», її складових «стратегія» та «тактика», більш детальне ознайомлення з категоріями «стратегія протидії корупційній злочинності» та «тактика протидії корупційній злочинності», а також дослідження тактичних прийомів при розслідуванні корупційних злочинів.

Переходячи до безпосереднього розгляду обраної теми, слід відмітити, що певні автори зауважують, що кримінологічна політика постає науково обґрунтованою стратегією й тактикою запобігання злочинності завдяки системі заходів спеціально-кримінального характеру, а також завдяки відверненню певних злочинів та покладання їм краю. Виходячи із поняття кримінологічної політики, стає зрозумілим, що державною антикорупційною політикою постає науково обґрунтовані стратегія й тактика держави щодо запобігання корупційній злочинності.

Антикорупційною політикою постає головний вектор політики протидії корупційній злочинності, що перевтілюється в стратегію й тактику реалізації політики протидії корупції. Стратегія й тактика відповідають на наступні два одвічні запитання: що робити і як робити. На перше запитання відповідає стратегія, а на друге – тактика [12, с. 186].

Задля більш детального розуміння стратегії й тактики протидії корупційній злочинності, нижче пропонується проаналізувати поняття стратегії й тактики протидії корупційній злочинності.

Певні кримінологи вважають, що стратегією постають засоби досягнення мети, мистецтво боротьби зі злочинністю загалом або окремими її різновидами, вибір вирішального напрямку задля досягнення раніше накресленої мети [7, с. 327].

Тактикою постає елемент стратегії, ті визначені поточні задачі, котрі вирішують в рамках стратегій аби досягти її кінцеві цілі [3, с. 243]. Стосовно діяльності із запобігання злочинності, під тактикою розуміється найбільш спрямована до досягнення цілей система прийомів, методів, способів правомірного, науково обґрунтованого характеру, а також винахідок під час виконання заходів аби реалізувати стратегії, що зазначаються в рамках Державної програми стратегій запобігання злочинності [4].

Зупиняючись і детальніше аналізуючи питання стратегії протидії корупційній злочинності, зауважимо, що як вважає О.М. Литвинов, кримінологічною стратегією можна визнати систему обґрунтованих і прийнятих в офіційному порядку поглядів, принципів та норм щодо шляхів, засобів та механізмів із захисту життєво істотних громадських, суспільних, державних, правових інтересів від загроз злочинності внутрішнього та зовнішнього характеру [9, с. 138].

Стратегія – це визначення перспективних цілей і пріоритетів діяльності, чільних напрямів і засобів реалізації зазначених цілей на основі державницької, національної ідеології правової соціальної держави [12, с. 187].

Здійснюючи аналізування однієї з найбільш пріоритетних стратегій запобігання та протидії злочинності, С.С. Шрамко [13, с. 195] зазначив, що, зважаючи на поняття та специфіку стратегії зменшення вчинення злочинів і правопорушень, ця стратегія вперше була розроблена в якості соціального методу містобудування, архітектурного та дизайнерського забезпечення підприємств промислового типу, освітлення, житлових приміщень, бізнесу, банків, магазинів, застосування систем із контролювання, формування ефективніших фізич-

них перепон, бар'єрів для проявів злочинного типу, здійснення поліцейського патрулювання разом із громадянами, тощо. У сучасному вигляді ця стратегія може бути представлена в якості стратегії «захисного простору і фізичних бар'єрів для злочинності» [5, с. 64–65].

Таким чином, зважаючи на всі вищенаведені тлумачення, можна визначити те, що стратегією постає обґрунтована потребою система заходів, що спрямовано на отримання визначених цілей.

Цілком зрозуміло, що протидія корупції залежить від загальнонаціональної стратегії держави по викоріненню цього явища.

На сьогоднішній день триває робота над одним з основних документів законодавчого характеру, котрим буде визначатися антикорупційна політика України в найближчій перспективі – проектом стратегії протидії корупції. Беручи до уваги те, що проект Антикорупційної стратегії на 2018–2020 рр. [10, с. 10], котрий розроблювався Національним агентством з питань запобігання корупції, хоч і було ухвалено урядом України, експерти доволі критично поставились до змісту цього документу, адже певні із заходів Антикорупційної стратегії було сформульовано таким чином, що здається, що розробники проекту писали законопроект не для мети корупційного запобігання, а із турботою про корупціонерів й до них наближених. Таким чином, з 2018 р. в нашій державі нема Антикорупційної стратегії – комплексного документу загальнодержавного рівня, котрим визначаються заходи із запобігання та протидії корупції.

Антикорупційна стратегія постає істотною структурною складовою антикорупційної політики. За відсутності стратегічних концептуальних ідей й мети, принципів й пріоритетів, довгострокових програм загальнодержавного типу, що засновуються на науковому підґрунті, не може бути жодної антикорупційної політики, а виключно її видимість. В стратегічних напрямках антикорупційної політики формується антикорупційна тактика, котрою передбачено розробку визначених задач та способів їхнього вирішення. Системне поєднання проаналізованих стратегічних напрямків корупційної протидії можна визнати як запоруку дієвості антикорупційної політики, вони вимагають подальшого наукового поглибленого аналізу [8, с. 180].

Природно, що подібна Стратегія потрібна державі й стратегічні плани по боротьбі з корупцією повинні оновлюватися, оскільки сама корупція зазнає постійних динамічних змін, проте, багато в чому зазначена Стратегія дублює ті, що вже стали історією. Відтак зазначена Стратегія та подібні їй нормативні документи не дають реальних шляхів протидії корупції в державі.

Стратегія протидії корупційній злочинності є системою узгодженої, безперервної й постійно діючої на рівні міжнародного, державного, міжрегіонального, регіонального типу організації заходів стосовно усунення корупційних проявів, причин її існування й умов поширення. Базаданої різнопланової діяльності формується із системи взаємопов'язаних, взаємодоповнюючих й упорядкованих заходів протидії (подолання, нейтралізації, стримування) корупційної злочинності.

Нижче пропонується зупинитися на тактиці протидії корупційній злочинності, що постає оптимальним сполученням індивідуальних форм впливу, оперативно-розшукових заходів гласного й негласного типу, методів та засобів переконання й примусу аби здійснити профілактику й припинити корупцію.

Велика кількість науковців зауважують, що криміналістичною тактикою обіймається центральна позиція в криміналістиці, тактикою є загальна система розслідування злочинів [2, с. 28]. Ця роль їй відведена через те, що криміналістичну техніку застосовують за допомогою тактики, без неї вона є безпредметною. Методикою розслідування певних різновидів злочинів здійснюється розробка прийомів тактичного характеру із розслідування певних різновидів злочинів, іншими словами знову відбувається ґрунтування на тактиці [11].

Нижче пропонується дослідити тактичні прийоми під час розслідування корупційних злочинів. Так, тактичними прийомами в цій ситуації є комплекс слідчих (розшукових) дій гласного та негласного типу й інших заходів, котрий направлено на доказування фактів

й обставин, що відіграють важливу роль задля розслідування злочинів із корупційною складовою [6, с. 142–143].

Співробітництво слідчого й оперативних працівників після одержання інформації щодо вчинення кримінального корупційного правопорушення відіграє істотну тактичну роль. Зважаючи на тактичні характерні риси розслідування злочинів з корупційною складовою частиною, слідчий має здійснити аналіз та прийняти рішення виключно беручи до уваги надані йому матеріали або досліджені особисто обставини. Це правило пояснюється тим, що слідчий може бути введений в оману оперативними працівниками стосовно окремих обставин здійснення злочину, зокрема, завдяки неофіційному повідомленню оперативної інформації, що надалі буде легалізованою визнано доказом [6, с. 143].

Важливу роль під час досудового розслідування відіграє ефективне слідче проведення огляду місця події, а також затримання особи, що підозрюється у здійсненні корупційного злочину. Здійснюючи аналізування слідчих ситуацій, котрі реалізуються при розслідуванні корупційних злочинів, виділяють три основні місця проведення огляду, зокрема: службове приміщення, де працює злочинний суб'єкт (наприклад, робочий кабінет, тощо); житло або інше володіння особи; інші місця, огляд котрих може знадобитися: місце зустрічі корупціонерів не у службових приміщеннях (наприклад, кафе, інші громадські місця тощо), автомобілях, житлових приміщеннях тощо [6, с. 143].

Складність затримання підозрюваного у здійсненні злочину зумовлюється зазвичай характерними рисами суб'єкта злочину, пов'язаного із корупцією. Слідчий, прокурор мають бути готові до імовірних спроб впливання на них заради (не) прийняття відповідних рішень процесуального характеру, зокрема і стосовно процедури затримання. Такий вплив може бути виражено вповажаннях (не) вчинити певні дії за матеріальну вигоду, через погрози настання наслідків негативного характеру у випадку реалізації слідчих дій, тощо.

Починаючи досудове розслідування також здійснюють проведення обшуків місця проживання (роботи) підозрюваної особи, інших місць (дачі, гаражів), а інколи і місцепроживання близьких й рідних осіб підозрюваних, у відповідності до приписів ухвали слідчого-судді. За потреби проведення обшуків декількох місцях (групові обшуки), ці слідчі дії бажано здійснювати одночасно, а отже варто сформулювати декілька угруповань оперативних працівників, що будуть скеровуватися слідчим чи прокурором.

Тактичні прийоми допиту (як обов'язкової слідчої дії) підозрюваних у справах щодо злочинів, пов'язаних із корупцією, дуже відрізняються від тактики допиту, що застосовується під час розслідування решти злочинів. У складних проблемно-конфліктних випадках, що заявляються при розслідуванні злочинів корупційної спрямованості, до головних прийомів допиту підозрюваних осіб прийнято відносити пред'явлення доказів, перш за все, різноманітних документів, знайдення та пред'явлення допитуваній особі логічних суперечностей в її свідченнях, зупинення брехні, нейтралізацію мотивів протидії. Обрання та здійснення прийомів допиту підозрюваного обумовлюється змістом реального слідчого випадку, характерними рисами особистості допитуваного [1].

За наявності протиріч між показаннями допитаних осіб при розслідуванні злочинів корупційної природи варто одночасно допитати декількох й більше раніше допитаних осіб аби з'ясувати причини розбіжностей в їх показаннях.

Надалі при розслідуванні злочинів, пов'язаних із корупцією, можуть бути призначені різноманітні види судових експертиз, а саме експертизи:

- судово-економічного характеру – аби перевіряти фінансові та господарські операції підприємств, організацій чи окремих посадовців; задля перевірки планування промислової, товарної, фінансової природи;
- судово-товарознавчого типу – аби встановити якість готових промислових та продовольчих товарів, їх сортність, вартість, тощо;
- судово-технічного спрямування – аби з'ясувати причини порушень процесів технологічного характеру, термінів будівництва тощо;

- криміналістичної (техніко-криміналістичної) природи – аналізування документів;
- почеркознавчого, фоноскопічного й інших типів особливих експертиз [6, с. 146].

За потреби при розслідуванні злочинів, що пов'язано із корупцією, здійснюється проведення слідчого експерименту, пред'явлення особи або речей задля впізнання й інші слідчі дії.

Реалізація тактичних прийомів під час слідства у справах щодо корупційних злочинів надасть можливість завершити досудове розслідування та скласти обвинувальний акт-гарантує належну процедуру розгляду справи в суді.

Отже, підсумовуючи усе вищевикладене можна дійти висновку, що антикорупційною політикою постає головний вектор політики протидії корупційній злочинності, що перетворюється у стратегію і тактику реалізації політики протидії корупції. Антикорупційною стратегією є той компас, що дозволяє віднайти єдино правильний шлях до науково обґрунтованих, раціональних рішень у межах сфери протидії корупційній злочинності, а тактика протидії корупційній злочинності допомагає реалізувати такі рішення та саму стратегію.

Стосовно співвідношення двох елементів антикорупційної політики, можна сказати, що стратегія і тактика дають відповіді на два одвічні питання: що робити і як робити. На перше питання дає відповідь стратегія, на друге – тактика.

Підводячи підсумок, варто зазначити, що формування стратегії й тактик в межах сфери протидії корупційній злочинності мають вагомe значення задля втілення в життя як антикорупційної, так і державної політики протидії злочинності загалом, оскільки в ній знаходиться вираження політична воля суспільства, у формі політико-правових ідей втілюються основні засади організації та провадження відповідної діяльності, визначаються пріоритети її гуманітарної, економічної та правозастосовної основи, створюються передумови для формування адекватних механізмів реалізації правоохоронного потенціалу та запровадження новітніх підходів із метою оптимізації та підвищення ефективності функціонування системи як на загальнодержавному, так і на регіональному рівнях.

Список використаних джерел:

1. Башмаков И.С. Особенности первоначального этапа расследования коррупционных преступлений, совершаемых представителями органов местной власти : автореф. ... дис. канд. юрид. наук : 12.00.09. URL: <https://www.disscat.com/content/osobennosti-pervonachalnogo-etapa-rassledovaniya-korrupsionnykh-prestuplenii-sovershaemykh->
2. Гладкова Є.О. Кримінологічні засади стратегії й тактики протидії наркозлочинності в Україні : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2019. 41 с. URL: <http://univd.edu.ua/science-issue/issue/3762>.
3. Голіна В.В., Лукашевич С.Ю., Колодяжний М.Г. Державне програмування і регіональне планування заходів запобігання злочинності в Україні / за заг. ред. В.В. Голіни. Харків : Право, 2012. 304 с. URL: https://ivpz.kh.ua/wp-content/uploads/2019/02/golina_kolodzhnii_monografiya_2012_.pdf.
4. Голіна В.В. Кримінологічні та кримінально-правові проблеми боротьби з бандитизмом: соціально-правове і кримінологічне дослідження: монографія. Харків : Регіон-інформ, 2004. С. 151–196.
5. Громадськість у запобіганні і протидії злочинності: вітчизняний та міжнародний досвід: монографія / В.В. Голіна, М.Г. Колодяжний, С.С. Шрамко та ін. ; за заг. ред. В.В. Голіни, М.Г. Колодяжного. Харків : Право, 2017. 284 с.
6. Кимлик Н.В. Тактичні прийоми розслідування злочинних корупційних діянь за новим КПК України. *Європейські перспективи*. 2012. № 4 (1). С. 142–146. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/evpe_2012_4%281%29_26
7. Криминология : учебник / под общ. ред. А.И. Долговой. Москва : Инфра-М-НОРМА, 1997. 784 с.
8. Кушнар'ов І.В. Стратегія протидії корупції як складова антикорупційної політики. *Право і Безпека*. 2012. № 5. С. 177–181. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pib_2012_5_40.

9. Литвинов О.М. Кримінологічна стратегія як компонент стратегії національної безпеки України. *Право і Безпека*. 2010. № 3. С. 137–141. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pib_2010_3_31.

10. Миськевич Т. Стратегія антикорупційної політики України. *Громадська думка про правотворення (Інформаційно-аналітичний бюлетень на базі оперативних матеріалів)*. № 10 (154). 2018. С. 10–14. URL: <http://nbuviar.gov.ua/images/dumka/2018/10.pdf>.

11. Тактика розслідування злочинів. Поняття криміналістичної тактики, її значення в діяльності приватних детективів та детективних агентств. URL: <http://www.detektiff.com.ua/rozsliduvannya-zlochiviv/>.

12. Туев О. Кримінологічна політика і стратегії протидії рейдерству. *Публічне право*. 2012. № 4. С. 185–190. URL: <http://www.yourfuture.org.ua/ua/pb/2012/8/Tuev.pdf>.

13. Шрамко С.С. Поняття та специфіка стратегії зменшення можливостей вчинення злочинів. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2017. № 1 (8). С. 193–202. URL: http://nauka.nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2017/07/11_Shramko.pdf.

РОМАНЮК Ю. П.,

студент V курсу

(Навчально-науковий інститут права
Університету державної фіскальної
служби України)

УДК 347.73:336

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736-2019-6-2-15>

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПУБЛІЧНОГО КРЕДИТУ

У статті розглянуто сутність правового регулювання публічного кредиту, встановлені основні принципи, ідеї та чинники, які зумовлюють необхідність отримання публічного кредиту, а також визначено основні засади кредитування в Україні. Встановлено низку чинних нормативно-правових актів, які безпосередньо окреслюють тлумачення публічного кредиту та за допомогою встановлених норм регулюють публічний кредит.

Висвітлюються питання законодавчої бази, яка регулює саме в даний час відносини публічного кредиту та визначається ефективність чинної нормативно-правової бази щодо регулювання питання публічного кредиту в Україні. Наводиться низка визначень публічного кредиту та кредиту зокрема. Досліджуються методи, які виступають засобом пізнання публічного кредиту. Розглянуто питання щодо зобов'язання, позики та державного боргу.

У статті також висвітлюються теоретичні аспекти публічного кредиту, наводиться низка заходів та методів, які застосовуються в умовах сьогодення для надання публічного кредиту, звертається увага на несприятливу ситуацію в законодавчому врегулюванні питань із надання кредиту.

Чітко зазначається, що законодавство України натепер не може регулювати питання публічного кредиту, адже нема чіткого та єдиного нормативно-правового акта, який висвітлював би дане питання повністю, а не через відсилочні норми до іншого нормативного акта.

Зазначається, що правове регулювання публічного кредиту дуже важливе як для держави, так і для фізичних та юридичних осіб. Висвітлюється

питання щодо встановлення найефективнішого механізму правового регулювання публічного кредиту шляхом ухвалення єдиного систематизованого нормативного акта, який би чітко врегулював проблематику публічного кредиту та зосередив у собі всі основоположні засади, ідеї, принципи, завдання, сторони публічного кредиту, а також санкції за порушення тих чи інших вимог, які мають бути належно висвітлені в певному нормативному акті.

Ключові слова: публічний кредит, державний бюджет, кредитування, кредитні відносини, нормативно-правова база публічного кредитування, зобов'язання, грошово-кредитна політика, позика, грошові кошти.

The article deals with the essence of legal regulation of public credit, establishes basic principles, ideas and conditions that make it necessary to obtain public credit, and defines the basic principles of crediting in Ukraine. A number of valid legal acts have been established, which directly outline the interpretation of the public credit and regulate the public credit with the help of the established norms.

The issues of the legislative framework that regulates the current relationship of public credit and determine how effectively the current legal framework regulates the issue of public credit in Ukraine are covered. There are a number of definitions of public credit and credit in particular. Methods that serve as a means of learning about public credit are established. Also, when considering the subject of public credit, it is impossible not to pay attention to the coverage of issues related to obligations, loans and public debt.

The article also covers the theoretical issues of public credit, outlines a number of measures and methods used in the current context for public credit, and draws attention to the adverse situation in the legislative regulation of credit issues.

It is clearly stated that the legislation of Ukraine, at present, is not able to regulate the issue of public credit, because there is no clear and uniform legal act that would cover this issue in full, and not having reference norms to another normative act.

It is noted that legal regulation of public credit is very important, both for the state and for individuals and legal entities in particular. The question of establishing the most effective mechanism for legal regulation of public credit, which should occur by adopting a single systematized regulatory act, which clearly implements the regulation of the problem of public credit and focuses on all the basic principles, ideas, principles, tasks, parties and public credit for violations of certain requirements, which should be clearly stated in a specific legal act.

Key words: public credit, state budget, lending, credit relations, legal framework of public lending, liabilities, monetary policy, loan, cash.

Вступ. У сучасному світі таке явище, як публічний кредит, характерне для всіх країн без винятку. Використання публічного кредиту пояснюється необхідністю усунути суперечності між неухильно зростаючими потребами держави у фінансових ресурсах і обмеженими можливостями отримання доходів, які формують державний бюджет країни.

Держава змушена позичати кошти у власного населення та різних організацій, а також в іноземних держав і суб'єктів міжнародного права.

Низка науковців дотримуються думки, що продуктивним засобом подолання бюджетного дефіциту завжди був державний кредит, який проявляється у формі беземісійного методу мобілізації грошових коштів разом із підвищенням податкових ставок і емісій.

Варто зазначити, що ефективнішим із цих способів є державний кредит, адже саме він дозволяє акумулювати досить велику суму грошових коштів за короткий термін без загрози інфляції, яка цілком вірогідно відбулася б за емісією.

Саме тому вже чимало років наша країна виступає позичальником коштів у фізичних та юридичних осіб для погашення боргу держави.

Питання правового регулювання публічного кредиту досліджували такі вчені, як: О. Зайцев, А. Щетин, Н. Лубкей, Б. Івасів, А. Демків, О. Давидов, Я. Зінченко, В. Геращенко, О. Величко, Б. Скоков, Ю. Потійко, О. Юсупов.

Постановка завдання. Мета статті полягає в обґрунтуванні теоретичних засад публічного кредиту, дослідженні правового регулювання питань публічного кредиту й аналізі етапів розвитку публічного кредиту, оскільки наявність інституту публічного кредиту зумовлена необхідністю фінансування державних видатків, що постійно зростають.

Результати дослідження. Позитивним явищем для розвитку суспільства та конкретного індивіда в Україні є надання кредиту за умовами чинного законодавства.

Зауважимо, що перехід ринкової економіки до розвинених ринкових відносин багато в чому залежить від створення належних умов функціонування суб'єктів господарювання та правового забезпечення ринкових реформ щодо дотримання ними вимог чинного законодавства.

Сьогодні державний кредит є однією з основних складових частин фінансової системи сучасної держави, ефективне використання якого є результатом розвитку пріоритетних сфер діяльності держави, інноваційного процесу суспільства, але насамперед це гальмування інфляційних процесів та підтримання балансу державного бюджету.

Варто визнати, що хоча основні доходи державного і місцевих бюджетів мобілізуються за допомогою основного – обов'язкового методу збору фінансових ресурсів, однак цих коштів жодній державі у світі не вистачає, тому більшість держав, Україна також, активно вдається до методу добровільної мобілізації тимчасово вільних грошових засобів фізичних і юридичних осіб. Цей вид фінансових правовідносин є публічними відносинами, які впливають із державного кредиту.

Варто зазначити, що кредит (від лат. credere – «довіряти», credo – «віра») – це відносини між юридичними або фізичними особами під час надання один одному цінностей (грошей, майна) на відповідний термін за відповідну плату на умовах повернення [1, с. 32].

Розглядаючи економічну категорію кредиту, науковці виділяють низку основних засад кредиту, які полягають в тому, що:

– кредит – це особливий тип економічних відносин, що базується на взаємній довірі сторін певних відносин;

– економічною основою кредиту є мобілізація й накопичення тимчасово вільних коштів, які згодом становлять позичковий капітал;

– кредитування – це акт передачі в тимчасове користування позичальнику кредитором певної суми капіталу на умовах повернення, добровільності та платності [1, с. 34].

Форма економічних відносин між суб'єктами господарської діяльності та державою, а також населенням та іншими країнами або міжнародними фінансовими організаціями називається публічним кредитом [2, с. 35].

Варто зазначити, що публічний (муніципальний, державний) кредит можна визначити як відносини із залучення публічно-територіальними утвореннями тимчасово вільних коштів фізичних або юридичних осіб на засадах терміновості, відплатності, добровільності, поверненості з метою фінансування інших публічних інтересів, покриття бюджетного дефіциту, виконання завдань і функцій держави та територіальних утворень, які врегульовані правовими нормами [2, с. 58].

Вплив на безперервність процесів виробництва та реалізації продукції є одним із проявів ролі публічного кредиту. Завдяки наданню позикових коштів для задоволення тимчасових потреб відбуваються «припливи» та «відпливи» коштів позичальників. Це сприяє подоланню затримки відтворювального процесу, забезпечує безперервність і сприяє його прискоренню [1, с. 60].

Одним із дійових інструментів розвитку процесів інтеграції національної економіки у світову економічну систему є публічний кредит. Процес структурної перебудови та стабілізації вітчизняної економіки практично неможливий без кредитної допомоги світового співтовариства держав [1, с. 44].

Зростання вагомості ролі публічного кредиту в сучасних умовах відбувається з огляду на інфляцію як постійне явище в економіці держави, а регулювання грошової маси в обігу здійснюється за допомогою кредиту, що забезпечує підтримку стабільної спроможності грошової одиниці [3].

Позитивна роль публічного кредиту проявляється шляхом проведення результативної грошово-кредитної політики, яка в сучасних умовах здебільшого полягає у використанні жорстких заходів із регулювання обсягу грошових і кредитних операцій. Особливо велике значення має захист інтересів позичальників і кредиторів, а також підтримка стійкості та стабільності національної грошової одиниці [1, с. 54].

Зауважимо, що призначення публічного кредиту полягає насамперед у тому, що він є засобом мобілізації в державі додаткових грошових ресурсів. Інакше кажучи, для вирішення проблем у процесі підвищення надходжень бюджету держава використовує беземісійний метод шляхом залучення тимчасово вільних грошових коштів юридичних та фізичних осіб.

Отже, залучені ресурси використовуються для фінансування соціальних і економічних програм держави, а державний кредит, як засіб розширення фінансових можливостей держави, може виступати важливим чинником її соціально-економічного розвитку, залучення ж коштів для фінансування загальнодержавних завдань сприяє упорядкуванню грошового обігу [4, с. 243].

Варто зазначити той факт, що як метод мобілізації додаткових грошових коштів державний кредит є досить складним явищем, а віднесення правового інституту публічного кредиту до галузі фінансового права здійснюється на підставі реалізації в цьому режимі функції мобілізації державою грошових коштів на задоволення суспільних потреб [2, с. 94].

Інститут державного кредиту виокремлює норми, які регулюють відносини, що характеризують участь фізичних і юридичних осіб у формуванні централізованих фондів грошових коштів держави та територіальних громад [4, с. 244].

Крім того, державний кредит дозволяє фізичним і юридичним особам із певною економічною вигодою розмішувати особисті грошові кошти в державні цінні папери.

Варто наголосити, що, аналізуючи проблематику публічного кредиту, потрібно звернути увагу на характеристику іншого, похідного від нього явища – державного боргу, адже наявність державних боргових зобов'язань не завжди пов'язана з безвихідною ситуацією в розвитку виробництва.

Водночас унаслідок неконтрольованого використання державного кредиту надмірний державний борг може призвести до серйозних економічних і політичних ускладнень.

Неконтрольоване зростання боргових зобов'язань зумовлює посилення податкового тягара, додаткові невиробничі витрати, що пов'язані з погашенням боргу й виплатою відсотків по ньому [5, с. 59].

Зазначимо, що правове регулювання публічного кредиту в Україні має певну історію, а економічні та правові основи публічного кредиту закріплені в чинному законодавстві держави.

Неможливо не погодитись із визначенням науковців, які стверджують, що публічний кредит є однією з ланок фінансів України, окремим інститутом фінансового права, предметом якого є сукупність відносин, у яких держава виступає в ролі позичальника, кредитора або гаранта [5, с. 66].

Щодо правового регулювання публічного кредиту, то варто визнати, що до 2010 р. фінансове законодавство містило визначення поняття «кредит», яке полягало в тому, що кредитом визначалися як кошти, так і матеріальні цінності, які надаються резидентами або нерезидентами в користування юридичним або фізичним особам на визначений строк та під процент [5, с. 68].

Саме тому науковці поділяли кредит на: фінансовий, товарний, інвестиційний, податковий і кредит під цінні папери, що засвідчують відносини позики [4, с. 76].

Варто зазначити, що з ухваленням Податкового кодексу України [6] дане визначення втратило чинність, водночас загальне визначення поняття «кредит» не відображено

в загальній частині Податкового кодексу України, а є визначення лише податкового кредиту й інших спеціальних понять податкового права.

Немає також визначення публічного кредиту і в Бюджетному кодексі України [7].

Проте варто зазначити, що в нормах Бюджетного кодексу міститься визначення понять державних і місцевих запозичень, зокрема, у ст. 15 Бюджетного кодексу України першими серед джерел фінансування визначені кошти від державних (місцевих) внутрішніх і зовнішніх запозичень, а ст. 16 Бюджетного кодексу України спрямована безпосередньо на врегулювання здійснення відповідних публічних запозичень і управління борговими зобов'язаннями [7].

Правове регулювання бюджетних запозичень відбувається, водночас із загальними конституційними нормами, насамперед положеннями Бюджетного кодексу України, законами України про бюджет та рішеннями органів місцевого самоврядування.

У ст. 2 Бюджетного кодексу України державні запозичення визначені як операції, пов'язані з отриманням державою кредитів (позик) на умовах повернення, платності та строковості з метою фінансування державного бюджету [7].

Варто наголосити, що згідно з бюджетним законодавством поняття «кредит» досить часто порівнюється з «позикою», наприклад, «державне запозичення – це операції, пов'язані з отриманням державою кредитів (позик)» [4, с. 88], проте бюджетне законодавство додатково та чітко не регулює ці відмінні за своєю юридичною сутністю поняття.

Проте дані поняття, зокрема, відповідно до цивільного законодавства, є відмінними, наприклад, незважаючи на те, що у статтях Цивільного кодексу України зазначено, що до кредитних відносин застосовуються положення правового регулювання договору позики, під кредитом розуміють надання грошових коштів (кредиту), а позикою є як грошові кошти, так і інші речі, визначені родовими ознаками [8].

Основоположними законодавчими актами, які висвітлюють дане питання та регулюють кредитні відносини, є: Цивільний кодекс України [8], закони України «Про банк і банківську діяльність» [9], «Про фінансово-кредитні механізми і управління майном при будівництві житла та операціях з нерухомістю» [10].

Основні засади правового кредитування закріплені у ст. 92 Конституції України, де зазначається: «Виключно законами України встановлюються: <...> принципи створення та функціонування фінансового, кредитного, грошового та інвестиційного ринку, а також статус національної та іноземної валюти на території України <...>» [11].

Відповідно до Закону України «Про банки і банківську діяльність», Національний банк України (далі – НБУ) видає банкам дозвіл (ліцензію) на видачу кредитів за умови виконання переліку вимог, що затверджені НБУ [9].

Сьогодні не можна не бачити наявних проблем публічного кредитування в умовах ринкової економіки, адже протягом останніх років кредитування здійснюється за таких несприятливих умов, як:

- незадовільний стан економіки загалом;
- занепад промислового виробництва у країні;
- відсутність чинної законодавчої бази, яка б чітко регулювала будь-яке питання

[1, с. 67].

Зауважимо, що проблеми публічного кредитування потребують негайного вирішення.

Серед основних заходів, спрямованих на подолання негативних наслідків, можна виділити такі:

- обрати й реалізувати в банківській сфері модель реструктуризації проблемних активів;
- забезпечити відкритість і прозорість інформації, яка стосується обсягів кредитної діяльності;

– створити чітку чинну законодавчу базу, яка не мала б відсилочних норм, а навпаки, чітко б регулювала питання щодо виплати кредиту [2, с. 69].

Варто зазначити, що є низка проблем у правовому регулюванні кредитних операцій, які потребують вирішення. Одна з найгостріших проблем – відсутність єдиного кодифіко-

ваного закону, який би чітко регулював усі відносини, що виникають у процесі публічного кредитування.

Висновки. Отже, публічний кредит – це врегульовані правовими нормами відносини щодо залучення тимчасово вільних коштів юридичних і фізичних осіб на принципах добровільності, строковості, відплатності і поверненості з метою покриття державних потреб, який на даний час не передбачає чіткого регулювання законодавчою базою.

Саме тому сфера правового регулювання публічного кредиту потребує як наукового становлення, так і активізації з боку держави, чіткої політичної концепції, відповідної уваги як законодавця, так і уповноважених виконавчих органів, оскільки далеко не останнє місце в системі засобів стимуляції розвитку економіки та здійснення ефективної фінансової діяльності в державі належить публічному кредиту.

Правове регулювання публічного кредиту є необхідним елементом у суспільстві, адже відсутність Банківського кодексу найбільш відчутна в разі виникнення спорів, судового позову, коли йдеться про захист інтересів сторін.

Також немає єдиного нормативного акта для захисту сторін, а наявні прогалини у відсилочних нормах законодавства не пришвидшують розвиток економіки та держави загалом, навпаки, заважають розвитку країни, у якій публічний кредит повинен стати тим джерелом фінансування, що покликане забезпечити активний інноваційний, отже, і економічний та суспільний розвиток держави загалом.

Список використаних джерел:

1. Потійко Ю. Ще раз про кредит. Вісник Національного банку України. 2004. № 4. С. 58–60.
2. Опря А., Верига Ю., Капасаєва Л. Правові засади державного кредиту : навчальний посібник. Київ : Центр навчальної літератури, 2004. 248 с.
3. Нормативно-правове забезпечення відносин у галузі державного кредиту. URL: <http://www.ebk.net.ua/Book/FPravo/11-20/11203.htm> (дата звернення: 15.11.2019).
4. Зайцева Н. Публічно-правова природа державного кредиту. Проблеми законності. 2008. № 98. С. 243–248.
5. Гетманцев Д. Фінансово-правове зобов'язання як окрема категорія фінансового права : монографія. Київ : Юрінком-Інтер, 2011. 368 с.
6. Податковий кодекс України : Закон України від 2 грудня 2010 р. (зі змінами та доповненнями від 20 жовтня 2019 р.) / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17> (дата звернення: 15.11.2019).
7. Бюджетний кодекс України : Закон України від 8 липня 2010 р. (у редакції від 25 вересня 2019 р.) / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17> (дата звернення: 14.11.2019).
8. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 р. (у редакції від 7 березня 2018 р.) / Верховна Рада України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/435> (дата звернення: 15.11.2019).
9. Про банки і банківську діяльність : Закон України (зі змінами та доповненнями від 1 січня 2019 р.) / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2121-14> (дата звернення: 14.11.2019).
10. Про фінансово-кредитні механізми і управління майном при будівництві житла та операціях з нерухомістю : Закон України (у редакції від 10 червня 2017 р.) / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/978-15> (дата звернення: 15.11.2019).
11. Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. Київ : Преса України, 1997. 80 с. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%B> (дата звернення: 15.11.2019).

**ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА,
КРИМІНОЛОГІЇ ТА КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОГО ПРАВА****АНДРУШКО А. В.,**кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права
та процесу*(Ужгородський національний
університет)*

УДК 343.43

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736-2019-6-2-16>**КІЛЬКІСНО-ЯКІСНІ ПОКАЗНИКИ НЕЗАКОННОГО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ
АБО ВИКРАДЕННЯ ЛЮДИНИ**

У статті на підставі вивчення офіційних статистичних даних та матеріалів 370 кримінальних справ (проваджень), розглянутих судами України за період з 2010 по 2018 рік, проаналізовано кількісно-якісні показники незаконного позбавлення волі або викрадення людини (ст. 146 Кримінального кодексу України).

Встановлено, що за 2013 рік органами прокуратури обліковано 267 випадків незаконного позбавлення волі або викрадення людини, у 2014 зареєстровано 1925, у 2015 – 807, у 2016 – 536, у 2017 – 503, у 2018 – 558, за 10 місяців 2019 року – 479 таких злочинів. Підкреслюється, що у загальній структурі злочинності досліджувані посягання, як і загалом злочини проти волі, честі та гідності особи, займають мізерну частку. Відзначається, що незаконне позбавлення волі або викрадення людини – найпоширеніше діяння серед злочинів проти волі, честі та гідності особи.

Підкреслюється, що рівень латентності розглядуваного діяння є доволі високим, що підтверджується, зокрема, результатами вивчення доступної емпіричної бази, опитуванням працівників правоохоронних органів та дослідженнями інших науковців. Проаналізовано причини латентності незаконного позбавлення волі або викрадення людини. Висловлено припущення, що найвищий рівень латентності характерний для незаконного позбавлення волі як виду домашнього насильства, натомість найнижчий рівень латентності характерний для викрадення малолітньої дитини, яке завжди супроводжується значним суспільним резонансом, активністю правоохоронних органів, спрямованою на розкриття даного злочину, завдяки чому його вдається розкрити по «гарячим слідам». Підкреслюється, що рівень латентності розглядуваних посягань залежить від часу, протягом якого особу незаконно утримували.

Досліджено особливості територіальної поширеності незаконного позбавлення волі або викрадення людини. Найбільше таких посягань зафіксовано у Донецькій, Луганській, Одеській, Дніпропетровській, Запорізькій, Харківській, Київській областях та місті Києві, найменше – в Івано-Франківській, Чернівецькій, Чернігівській, Закарпатській, Тернопільській, Рівненській, Хмельницькій, Кіровоградській, Львівській областях.

Відзначається, що близько 60% розглядуваних посягань вчиняється в містах, 10% – у селищах міського типу, орієнтовно 30% – в сільській місцевості.

З-поміж міст України найбільша кількість аналізованих діянь фіксується в столиці України – Києві.

Проаналізовано також інші кількісно-якісні показники незаконного позбавлення волі або викрадення людини.

Ключові слова: злочини проти волі, честі та гідності особи, незаконне позбавлення волі або викрадення людини, кримінологічна характеристика, кількісно-якісні показники злочинів.

The article analyzes quantitative and qualitative indicators of unlawful deprivation of liberty or abduction of a person (Article 146 of the Criminal Code of Ukraine) based on the study of official statistics and materials of 370 criminal cases (proceedings) considered by the courts of Ukraine from 2010 to 2018.

It was established that in 2013 the prosecutor's office accounted for 267 cases of unlawful deprivation of liberty or abduction, 1925 were registered in 2014, 807 in 2015, 536 in 2016, 558 in 2017, 558 in 2018, and 479 in the 10 months of 2019. It is emphasized that the said encroachments, as well as crimes against the liberty, honor and dignity of a person in general, comprise a negligible share in the general structure of crimes. It is noted that unlawful deprivation of liberty or abduction is the most common act among crimes against the liberty, honor and dignity of a person.

It is emphasized that the level of latency of the act in question is quite high, which is confirmed, in particular, by the results of the study of the available empirical data, the survey of law enforcement officials and the research conducted by other scientists. The reasons for the latency of unlawful deprivation of liberty or abduction are analyzed. It is suggested that the highest level of latency is characteristic of unlawful deprivation of liberty as a form of domestic violence, whereas the lowest level of latency is characteristic of the abduction of infants which is usually accompanied by high social outcry, the activity of law enforcement agencies aimed at solving this crime in the short term. It is emphasized that the latency level of the encroachments in question depends on the time during which the person was unlawfully detained.

The peculiarities of the territorial prevalence of this encroachment are investigated. Most of such encroachments were recorded in Donetsk, Lugansk, Odesa, Dnipropetrovsk, Zaporizhia, Kharkiv, Kyiv oblasts and the city of Kyiv, the least in Ivano-Frankivsk, Chernivtsi, Chernihiv, Transcarpathian, Ternopil, Rivne, Khmelnytsky, Kirovohrad, L'viv oblasts.

It is noted that about 60 % of the considered encroachments are committed in cities, 10 % – in urban settlements, approximately 30 % – in rural areas. Among the cities of Ukraine, the largest number of analyzed actions is recorded in the capital of Ukraine – Kyiv.

Other quantitative and qualitative indicators of unlawful deprivation of liberty or abduction have also been analyzed.

Key words: crimes against liberty, honor and dignity of a person, unlawful deprivation of liberty or abduction, criminological characteristics, quantitative and qualitative indicators of crimes.

Вступ. Для розробки ефективних заходів запобігання злочинам проти волі, честі та гідності особи важливе значення має інформаційно-аналітичне забезпечення, що, зокрема, передбачає наявність у розпорядженні суб'єктів запобігання об'єктивної інформації про кількісно-якісні показники вказаних злочинів, зокрема про незаконне позбавлення волі або викрадення людини (ст. 146 Кримінального кодексу (далі – КК) України).

Окремі аспекти кримінологічної характеристики злочинів проти волі, честі та гідності особи загалом і незаконного позбавлення волі або викрадення людини зокрема

розглядалися В.С. Батиргарєєвою, В.В. Голіною, О.В. Лисодєдом, С.Г. Лісняк та іншими науковцями. Разом з тим після публікації статей вказаних дослідників минуло чимало часу, що вимагає свіжого погляду на відповідну проблематику.

Мета статті – на підставі вивчення офіційних статистичних даних та матеріалів 370 кримінальних справ (проваджень), розглянутих судами України за період з 2010 по 2018 рік, проаналізувати кількісно-якісні показники незаконного позбавлення волі або викрадення людини.

Результати дослідження. За 2013 рік органами прокуратури обліковано 267 випадків незаконного позбавлення волі або викрадення людини, у 2014 зареєстровано 1925, у 2015 – 807, у 2016 – 536, у 2017 – 503, у 2018 – 558, за 10 місяців 2019 року – 479 таких злочинів [1]. Таким чином, найменша кількість вказаних посягань зареєстрована у 2013 році, найбільша – у наступному, 2014-му. При цьому у 2014 році мав місце надзвичайно різкий стрибок – кількість зареєстрованих діянь, відповідальність за які передбачена ст. 146 КК України, збільшилась у понад сім разів (+620,1%). На наш погляд, такий стан речей можна пояснити передусім запровадженням нового порядку приймання, реєстрації та розгляду в органах прокуратури України заяв, повідомлень та іншої інформації про злочини, а також початком антитерористичної операції на сході України. Після 2014 року чисельність розглядуваних посягань знижувалась (за винятком 2018 року), при цьому динаміка зменшення була нерівномірною. Так, порівняно з 2014 роком, у 2015-му кількість облікованих випадків незаконного позбавлення волі або викрадення людини зменшилась більш як удвічі (–58%). У 2016 році зниження було меншим, але все ж доволі помітним (–33,6%). І лише починаючи з 2016 року динаміка розглядуваних посягань не характеризувалась різкими перепадами. У розглядуваному контексті варто мати на увазі, що статистичні дані за період з 2014 року не враховують кількості незаконних позбавлень волі або викрадень людей, вчинюваних на окупованих територіях Криму та Донбасу.

Офіційні статистичні дані дозволяють також прослідкувати динаміку досліджуваних злочинів, вчинених щодо малолітнього: у 2013 році обліковано 10, у 2014 – 4 (–60%), у 2015 – 10 (+150%), у 2016 – 6 (–40%), у 2017 – 13 (+116,6%), у 2018 – 12 (–7,7%), за 10 місяців 2019 року – 9 таких злочинів [1]. Як бачимо, у структурі потерпілих від даного діяння кількість малолітніх є незначною. Оскільки мотивом розглядуваних посягань, вчинених щодо вказаної категорії осіб (зазвичай йдеться про викрадення малолітнього), переважно є бажання виховувати дитину, наведені коливання у динаміці вказаних діянь, на наш погляд, мають ситуативний характер.

У загальній структурі злочинності незаконне позбавлення волі або викрадення людини, як і загалом злочини проти волі, честі та гідності особи, займає мізерну частку. Так, протягом 2018 року органами прокуратури обліковано 487133 злочини, з яких лише 882 – злочини проти волі, честі та гідності особи (0,18%). Як зазначалося, за цей рік зареєстровано 558 випадків незаконного позбавлення волі або викрадення людини, що складає 0,11% від усіх облікованих в Україні злочинів (63,3% у структурі злочинів проти волі, честі та гідності особи).

Незаконне позбавлення волі або викрадення людини – найпоширеніше діяння серед злочинів проти волі, честі та гідності особи. Вказаний факт залишається незмінним незалежно від проаналізованих вище коливань у динаміці даного злочину. Це й не дивно, зважаючи на те, що незаконне позбавлення волі або викрадення людини є «базовим» у розділі III Особливої частини КК України, який об'єднує діяння, що посягають на волю, честь та гідність особи. Варто також відзначити суттєву різницю у кількісних показниках незаконного позбавлення волі або викрадення людини та торгівлі людьми, тобто того діяння, яке є другим за чисельністю серед злочинів проти волі, честі та гідності особи. Так, у 2013 році органами прокуратури обліковано 130 випадків торгівлі людьми, у 2014 – 118, у 2015 – 110, у 2016 – 114, у 2017 – 340, у 2018 – 268, за 10 місяців 2019 року – 301 такий злочин [1]. Таким чином, у 2013 році кількість зареєстрованих випадків незаконного позбавлення волі або викрадення людини перевищувала чисельність облікованих за цей рік випадків торгівлі людьми удвічі, у 2016 – майже вп'ятеро, у 2015 – у понад сім разів, а у 2014 – у понад шістьнадцять (!) разів.

Кількість зареєстрованих випадків незаконного позбавлення волі або викрадення людини варто співвіднести з іншими показниками. Так, необхідним видається проаналізувати чисельність вказаних злочинів, за якими провадження направлені до суду з обвинувальним актом. У 2013 році таких виявилось 120, у 2014 – 100, у 2015 – 122, у 2016 – 112, у 2017 – 129, у 2018 – 210, за 10 місяців 2019 року – 192 [1]. Звідси можна зробити два важливих висновки. По-перше, надто різких коливань у показниках направлених до суду з обвинувальним актом кримінальних проваджень про вчинення незаконного позбавлення волі або викрадення людини не спостерігається. По-друге, має місце разюча кількісна різниця між облікованими випадками скоєння вказаного діяння та чисельністю злочинів, за якими провадження направлені до суду з обвинувальним актом. Зауважимо також, що відповідна різниця наявна вже на етапі вручення особам повідомлення про підозру у вчиненні вказаного посягання. Так, у 2013 році повідомлення про підозру у незаконному позбавленні волі або викраденні людині було вручено лише 145 особам, у 2014 – 153, у 2015 – 184, у 2016 – 157, у 2017 – 197, у 2018 – 260, за 10 місяців 2019 року – 251 особі [1]. Окреслений стан речей пов'язаний, вочевидь, з низкою факторів, серед яких – недоліки існуючого порядку реєстрації кримінальних правопорушень, недостатній рівень професіоналізму правоохоронних органів та пов'язаний з цим низький рівень розкриття вказаних злочинів тощо.

Звертає на себе увагу той факт, що ситуація із розкриттям розглядуваних посягань, вчинених щодо малолітнього, виглядає дещо краще. Так, у 2013 році з обвинувальним актом до суду направлено 6 кримінальних проваджень про даний злочин, вчинений щодо вказаної категорії осіб, у 2014 – 1, у 2015 – 6, у 2016 – 3, у 2017 – 4, у 2018 – 8, за 10 місяців 2019 року – 5 [1]. Як видається, відповідний стан речей можна пояснити, зокрема, підвищеною резонансністю таких злочинів, що пов'язана з віком жертви. Крім того, зважаючи на специфіку вказаних діянь, здебільшого вони розкриваються по «гарячим слідам».

Наведені вище дані відображені в офіційній статистичній звітності, яка не враховує латентну злочинність, обсяги якої, за оцінками експертів, перевищують зареєстровану у кілька разів [2, с. 55]. Рівень латентності розглядуваного діяння є доволі високим, що підтверджується, зокрема, результатами вивчення доступної емпіричної бази, опитуванням працівників правоохоронних органів та дослідженнями інших науковців [3, с. 136; 4, с. 194; 5, с. 128–129; 6, с. 194; 7, с. 621; 8, с. 37].

Однією з причин високого рівня латентності розглядуваного посягання є те, що воно (особливо у формі незаконного позбавлення людини волі, не пов'язаного з її викраденням) помилково не сприймається частиною населення як кримінально каране. Обвинувачені нерідко стверджують, що вони «не вважали свій вчинок злочином» [9], «не думали, що таким чином порушують закон» [10] тощо. Не випадає сумніватися, що й частина потерпілих від вказаного діяння не заявляє в правоохоронні органи про те, що стали його жертвами, оскільки не знають, що за це діяння настає кримінальна відповідальність. Так, результати проведеного нами анкетування 400 мешканців Закарпатської та Львівської областей засвідчили, що кожен п'ятий (21,8%) респондент не розглядає незаконне позбавлення волі як злочинне діяння.

Вочевидь, найвищий рівень латентності характерний для незаконного позбавлення волі як виду домашнього насильства (іншими причинами латентизації незаконного позбавлення волі як прояву домашнього насильства є те, що жертви не хочуть руйнувати сім'ю через такі «дрібниці», не бажають визнавати, що з ними погано поводяться найближчі люди, бажають уникнути незручностей, ганьби, побоюються бути підданими ще серйознішому насильству, впевнені у тому, що правоохоронні органи не зможуть їм реально допомогти тощо) [11, с. 18]. Натомість можна сміливо припустити, що найнижчий рівень латентності характерний для викрадення малолітньої дитини, яке, повторимось, завжди супроводжується значним суспільним резонансом, активністю правоохоронних органів, спрямованою на розкриття даного злочину, завдяки чому часто його вдається розкрити по «гарячим слідам».

Крім того, як видається, рівень латентності розглядуваних посягань залежить від часу, протягом якого особу незаконно утримували. На наш погляд, більш латентними є випадки

незаконного позбавлення волі, які тривали упродовж короткого часу; причому є підстави припустити, що чим меншим був цей час, тим більший рівень латентності характерний для незаконного позбавлення людини свободи (нагадаємо, що вказаний злочин вважається закінченим з моменту фактичного обмеження потерпілої особи свободи пересування).

Іншою причиною того, що частина розглядуваних посягань стає латентною, є те, що потерпілі свідомо не повідомляють про факт вчинення щодо них даного злочину, побоюючись реалізації висловленої погрози заподіяння шкоди потерпілому чи членам його сім'ї та не вірячи у здатність правоохоронних органів захистити їх. Приміром, потерпілий Г. пояснив, що певний час не звертався до правоохоронних органів, оскільки викрадачі «погрожували, що якщо він звернеться в міліцію, то його та його рідних повбивають» [12]. Інший приклад: потерпіла неповнолітня у судовому засіданні повідомила, що про вчинений щодо неї злочин вона боялася комусь розповісти, оскільки викрадач пригрозив їй, що «коли вона розповість про дану подію комусь, то наступного разу він її вже так просто не відпустить і наслідки будуть набагато гірші» [13].

Вивчення емпіричної бази засвідчило, що до незаконного позбавлення волі або викрадення людини нерідко призводить неправомірна поведінка жертви, зокрема вчинення нею кримінально караного діяння (найчастіше крадіжки). У зв'язку з цим логічним буде припустити, що такі жертви часто не звертаються до правоохоронних органів, побоюючись кримінальної відповідальності за вчинений ними злочин.

Здійснене дослідження засвідчило, що потерпілі іноді не заявляють про незаконне позбавлення їх волі або викрадення, оскільки зневірилися у можливостях правоохоронної системи. Наприклад, потерпіла Т. повідомила, що неодноразово зверталася із заявами про вчинений щодо неї колишнім співмешканцем злочин, однак міліція належним чином не реагувала на них, «після чого їй це набридло» [14]. Можна, таким чином, припустити, що певна частина таких злочинів не реєструється у встановленому порядку, внаслідок чого вони не потрапляють до офіційної статистичної звітності.

Доводиться констатувати, що рівень довіри населення до правоохоронних органів залишається низьким, що також не може не позначатися на латентності розглядуваних посягань. У цьому контексті варто навести такий приклад: потерпілий від викрадення повідомив, що протягом певного часу не заявляв до міліції про вчинений стосовно нього злочин, оскільки знав, що у його викрадачів є «дах» у правоохоронних органах, а тому не бачив у цьому сенсу [15].

Відзначимо також, що у правозастосовній практиці мають місце чималі труднощі, пов'язані з кримінально-правовою кваліфікацією розглядуваного посягання, зокрема при розмежуванні його із суміжними складами злочинів. У зв'язку з цим дане діяння іноді кваліфікується за іншими статтями закону про кримінальну відповідальність, що також спотворює об'єктивну картину кількості досліджуваних посягань.

На рівень латентності розглядуваного діяння певною мірою вказує також кількість осіб, які зникли безвісти. Так, за даними Червоного Хреста, станом на серпень 2019 року в Україні вважалися зниклими безвісти 1500 осіб; крім того, 1000 людей були або поховані, або не ідентифіковані й знаходилися у моргах [16]. Окреслена проблема, як відомо, особливо загострилася останніми роками внаслідок бойових дій на сході України.

Оскільки об'єктивна сторона розглядуваного злочину передбачає дві альтернативні форми – незаконне позбавлення людини волі або її викрадення, варто з'ясувати їх кількісне співвідношення. Для цього автором проаналізовано матеріали 370 кримінальних справ (проваджень), розглянутих судами України за період з 2010 по 2018 рік. Результати нашого дослідження засвідчили, що частіше (орієнтовно 2/3) трапляється викрадення людини. Разом з тим маємо підстави стверджувати, що незаконному позбавленню волі, не пов'язаному з викраденням людини, притаманний значно вищий рівень латентності. У цьому контексті зазначимо, що окремі зарубіжні дослідники дійшли висновку про переважання кількості незаконних позбавлень волі над чисельністю викрадень [8, с. 40]. Утім, не варто забувати, що викрадення людини без незаконного позбавлення її свободи неможливе.

Стаття 146 КК України, яка встановлює відповідальність за розглядуване діяння, включає основний, кваліфікований та особливо кваліфікований склади. Аналіз емпіричної бази засвідчив, що з-поміж 558 засуджених за незаконне позбавлення волі або викрадення людини за ч. 1 ст. 146 КК України засуджено 46 осіб (8,2%), за ч. 2 цієї статті – 462 особи (82,8%), за ч. 3 – 50 осіб (9%). Домінування кваліфікованого виду даного злочину пояснюється, зокрема, тим, що аналізоване посягання (а насамперед викрадення людини) переважно вчиняється за попередньою змовою групою осіб (ч. 2 ст. 146). Крім того, аналіз судової практики засвідчив наявність численних помилок, що мають місце при кваліфікації розглядуваного діяння й призводять до спотворення реальної чисельності основного, кваліфікованого та особливо кваліфікованого видів незаконного позбавлення волі або викрадення людини [17].

Аналіз єдиних звітів про кримінальні правопорушення за 2016–2018 рр., доступних на сайтах прокуратур областей та м. Києва, дозволив встановити територіальну поширеність розглядуваного злочину. Найбільше таких посягань нами зафіксовано у Донецькій, Луганській, Одеській, Дніпропетровській, Запорізькій, Харківській, Київській областях та місті Києві, а найменше – в Івано-Франківській, Чернівецькій, Чернігівській, Закарпатській, Тернопільській, Рівненській, Хмельницькій, Кіровоградській, Львівській областях. Зазначимо, що отримані нами дані загалом корелюють з наявною інформацією про територіальну поширеність злочинності в Україні [18, с. 120; 19, с. 41, 44].

Варто зауважити, що в окремих областях (зокрема, Запорізькій, Львівській, Миколаївській, Черкаській) протягом аналізованого періоду спостерігалися доволі різкі коливання показників розглядуваного злочину. Так, наприклад, прокуратурою Львівської області у 2016 році обліковано 15, у 2017 – 4 (–73,3%), а у 2018 – 10 (+150%) випадків незаконного позбавлення волі або викрадення людини [20]. Прокуратурою Запорізької області у 2016 році зареєстровано 20, у 2017 – 36 (+80%), а у 2018 – 17 (–52,8%) вказаних посягань [21]. Щорічне зменшення кількості незаконних позбавлень волі або викрадень людини має місце у Херсонській області, прокуратурою якої у 2016 році обліковано 18, у 2017 – 13 (–27,8%), а у 2018 – 8 (–38,5%) вказаних посягань [22]. Щорічне зростання кількості розглядуваних діянь зафіксовано у Харківській області, прокуратурою якої у 2016 році зареєстровано 18, у 2017 – 24, а у 2018 – 35 випадків незаконного позбавлення волі або викрадення людини, та у Хмельницькій області, прокуратурою якої у 2016 році обліковано 3, у 2017 – 7 (+133,3%), а у 2018 – 12 (+71,4%) випадків незаконного позбавлення волі або викрадення людини [23].

Аналіз емпіричної бази дає підстави для висновку, що близько 60% розглядуваних посягань вчиняється в містах, 10% – у селищах міського типу, орієнтовно 30% – в сільській місцевості. З-поміж міст України найбільша кількість аналізованих діянь фіксується в столиці України – Києві. Так, у 2016 році прокуратурою міста Києва обліковано 64, у 2017 – 45, у 2018 – 54 випадки незаконного позбавлення волі або викрадення людини [24]. Відзначимо, що незаконне позбавлення волі або викрадення людини, як правило, вчиняється за місцем проживання винної особи, чому, зрозуміло, сприяє краще знання нею довколишньої місцевості та місцевих особливостей.

Офіційні статистичні дані не містять відомостей про ціну такого злочинного діяння як незаконне позбавлення волі або викрадення людини. Водночас аналіз доступних матеріалів кримінальних проваджень дає підстави для висновку, що в результаті вказаного посягання більшості потерпілих заподіюється шкода здоров'ю (внаслідок застосування до потерпілої особи фізичної сили задля подолання її опору та недопущення можливості звільнення) і моральна шкода. Разом з тим, якщо заподіяння тілесних ушкоджень (переважно легкого ступеня тяжкості) знаходить належне відображення у вивчених матеріалах проваджень, то далеко не завжди це можна сказати про завдану моральну шкоду. Зазвичай суди не конкретизують вказану шкоду або ж ставляться до цього надто формально. Одним із винятків може слугувати вирок Бучацького районного суду Тернопільської області, у якому підкреслено, що завдана потерпілій моральна шкода полягає в негативних змінах у її житті; суд пояснив, що маються на увазі «щоденні думки та спогади про наслідки психотравмуючої події, страх можливого повторення подій, негативні переживання та спогади, потреба в униканні аналогічних обставин, настороженість, тривога, емоційні реакції

при згадуванні, переживання психологічного дискомфорту, тимчасова відірваність від активного соціального життя, знижений та нестійкий настрій, порушення сну, неприємні сновидіння, емоційна напруга, нервозність, дратівливість, реакції замикання, бажання уникати контактів, почуття образи, обурення, приниження гідності» [25].

Ціною розглядуваних посягань є не лише заподіяння шкоди здоров'ю потерпілих та завдання їм моральної шкоди. Аналіз емпіричної бази змушує констатувати, що розглядуваний злочин іноді вчиняється військовослужбовцями на контрольованій Україною частині Донбасу, в тому числі щодо мирних жителів. У зв'язку з цим варто звернути увагу на вирок Апеляційного суду Донецької області, який слушно підкреслив, що, вчинивши даний злочин щодо мирних жителів (з метою отримання від викрадених інформації про осіб, які можуть сприяти діяльності незаконних збройних формувань), військовослужбовці-контрактники знехтували «конституційним обов'язком захищати країну, посягли на авторитет Збройних Сил України та довіру до них з боку населення, особливо в умовах сьогодення, на території поряд із зоною проведення бойових дій» [26].

Висновки. Підсумовуючи викладене вище, необхідно підкреслити, що успішне запобігання незаконним позбавленням волі або викраденням людей можливе лише за умови врахування проаналізованих даних про кількісно-якісні показники вказаних посягань.

Список використаних джерел:

1. Статистична інформація про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування за 2013–2019 рр. / Офіційний сайт Генеральної прокуратури України. URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/statinfo.html> (дата звернення: 20.11.2019).
2. Оболенцев В.Ф. Латентна злочинність: проблеми теорії та практики попередження. Харків : Видавець СПД ФО Вапнярчук Н.М., 2005. 128 с.
3. Голина В.В., Батыргареева В.С. Проблемы борьбы с преступлениями против личной свободы человека в Украине. *Проблеми законності: респ. міжвідом. наук. зб.* Харків, 2001. Вип. 49. С. 131–141.
4. Лісняк С.Г. Кримінологічна характеристика злочинів проти волі, честі та гідності особи (2010–2014 роки). *Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки.* 2015. № 1 (II). С. 188–195.
5. Лысодед А.В. Актуальные криминологические проблемы преступлений против свободы, чести и достоинства личности. *Проблеми законності: респ. міжвід. наук. зб.* Харків, 2006. Вип. 81. С. 127–136.
6. Криминологія: підручник / за ред. В.В. Голіни, Б.М. Головкина. Харків : Право, 2014. 440 с.
7. Теоретические основы исследования и анализа латентной преступности: монография / под ред. С.М. Иншакова. Москва : ЮНИТИ-ДАНА : Закон и право, 2011. 839 с.
8. Науменко С.В. Незаконное лишение свободы: уголовно-правовой и криминологический аспекты: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Москва, 2011. 274 с.
9. Архів Новоодеського районного суду Миколаївської обл. за 2010 рік. Справа № 1-28/10.
10. Архів Кагарлицького районного суду Київської обл. за 2017 рік. Справа № 368/594/17.
11. Андрушко А.В. Незаконне позбавлення волі як вид домашнього насильства (криминологічний аспект). *Організаційно-правові засади запобігання домашньому насильству: реалії та перспективи* : матеріали круглого столу, 31 травня 2019 р. / за ред. О.П. Рябчинської. Запоріжжя, 2019. С. 18–22.
12. Архів Подільського районного суду м. Києва за 2013 рік. Справа № 1-297/11.
13. Архів Андрушівського районного суду Житомирської області за 2017 рік. Справа № 272/578/16-к.
14. Архів Ленінського міськрайонного суду м. Кіровограда за 2011 рік. Справа № 1-325/11.

15. Архів Богунського районного суду м. Житомира за 2014 рік. Справа № 1-153/12.
16. Скільки в Україні зниклих безвісти: статистика від Червоного Хреста. *Канал* 24. 30 серпня 2019 р. URL: https://24tv.ua/skilki_v_ukrayini_zniklih_bezvisti_statistika_vid_chervonogo_hresta_n1199058
17. Андрушко А.В. Типові помилки при кваліфікації незаконного позбавлення волі або викрадення людини. *Теорія та практика протидії злочинності у сучасних умовах* : збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції (8 листопада 2019 року) / уклад. О.В. Авраменко, С.С. Гнатюк, І.І. Сидорук. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2019. С. 11–13.
18. Бабенко А.М. Запобігання злочинності в регіонах України: концептуально-методологічний та праксеологічний вимір : монографія. Одеса : ОДУВС, 2014. 416 с.
19. Кулик О.Г. Злочинність в Україні: тенденції, закономірності, методи пізнання : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2011. 288 с.
20. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за 2016–2018 рр. / Прокуратура Львівської обл. URL: https://lviv.gp.gov.ua/ua/lvdoc.html?_m=publications&t=rec&id=221921&fp=24 (дата звернення: 21.11.2019).
21. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за 2016–2018 рр. / Прокуратура Запорізької обл. URL: https://zap.gp.gov.ua/ua/documents.html?dir_id=112773&libid= (дата звернення: 21.11.2019).
22. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за 2016–2018 рр. / Прокуратура Херсонської обл. URL: https://kherson.gp.gov.ua/ua/documents.html?dir_id=113419&libid=&s=print (дата звернення: 21.11.2019).
23. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за 2016–2018 рр. / Прокуратура Хмельницької обл. URL: https://khmel.gp.gov.ua/ua/documents.html?dir_id=113395&libid= (дата звернення: 21.11.2019).
24. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за 2016–2018 рр. / Прокуратура міста Києва. URL: https://kyiv.gp.gov.ua/ua/documents.html?dir_id=112297&libid= (дата звернення: 21.11.2019).
25. Вирок Бучацького районного суду Тернопільської обл. від 16 травня 2016 р. (справа № 595/93/16-к) / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/57713149> (дата звернення: 22.11.2019).
26. Вирок Апеляційного суду Донецької обл. від 6 червня 2017 р. (справа № 264/6729/15-к) / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/66946519> (дата звернення: 22.11.2019).

БУДЯЧЕНКО О. М.,
викладач кафедри цивільно-правових
дисциплін
(Одеський державний університет
внутрішніх справ)

УДК 343.23:504.1(477)
DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736-2019-6-2-17>

ІСТОТНА ШКОДА ЯК ОБОВ'ЯЗКОВА ОЗНАКА ОБ'ЄКТИВНОЇ СТОРОНИ ЗЛОЧИНУ ЗА СТАТТЕЮ 246 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

У статті досліджено правові аспекти істотної шкоди як обов'язкової ознаки об'єктивної сторони злочину за ст. 246 Кримінального кодексу України. Встановлено, що у правозастосовній практиці та науковій площині відсутній однаковий підхід до визначення розміру істотної шкоди, заподіяної внаслідок незаконної порубки лісу, та документального підтвердження факту її нанесення. Наголошено, що ключове значення при визначенні розміру істотної шкоди має відіграти ґрунтовність відповідних такс, а саме врахування при їх розробленні таких факторів, як кількість об'єктів рослинного світу та лісу, їх густота або охоплена поверхня, роль щодо збереження їх видів, рідкість, здатність розмноження тощо.

Констатовано відсутність ґрунтовних методик оцінки наслідків таких порушень у сфері природокористування. На підставі аналізу позиції вчених щодо витрат, які треба враховувати при визначенні розміру істотної шкоди та судової практики, зроблено висновок про доцільність визначення розміру істотної шкоди, заподіяної шкоди внаслідок незаконної порубки лісу на підставі постанови Кабінету Міністрів України від 23 липня 2008 р. № 665 «Про затвердження такс для обчислення розміру шкоди, заподіяної лісу».

Висловлено аргументи відносно недопустимості встановлення розміру істотної шкоди, заподіяної шкоди внаслідок незаконної порубки лісу на підставі розрахунку розміру шкоди, складеного державним інспектором з охорони навколишнього природного середовища. Акцентовано увагу на значенні встановлення належності об'єктів рослинного походження до конкретного біологічного таксона (родини, роду, виду тощо) у процесі застосування такс для обчислення розміру шкоди, заподіяної лісу.

Обґрунтована доцільність визначення розміру шкоди, заподіяної шкоди внаслідок незаконної порубки лісу шляхом проведення комплексної судово-економічної та біологічної експертизи.

Ключові слова: істотна шкода, незаконна порубка лісу, кримінальна відповідальність, злочин, судово-економічна експертиза, біологічна експертиза, такси для обчислення розміру шкоди, кваліфікація діяння.

The article explores the legal aspects of substantial harm as a mandatory feature of the objective side of a crime under Article 246 of the Criminal Code of Ukraine. It is established that the law and practice do not have the same approach to determining the amount of material damage caused as a result of illegal logging and documentary confirmation of the fact of its infliction. It is emphasized that the key to determining the amount of significant damage should be the soundness of the relevant fees, namely, taking into account when they are developed such factors as the number

of objects of flora and forest, their density or surface covered, the role of conservation of their species, rarity, ability reproduction, etc.

It was stated that there are no sound methods for assessing the consequences of such violations in the field of environmental management. Based on the analysis of the position of scientists on the costs to be taken into account in determining the amount of material damage and case law, it was concluded that it is advisable to determine the amount of material damage caused by illegal logging on the basis of the Cabinet of Ministers of Ukraine of 23.07.2008 № 665 “To calculate the amount of damage caused to the forest”.

Arguments were made regarding the inadmissibility of establishing the amount of material damage caused by the illegal logging on the basis of the calculation of the amount of damage made by the state inspector of environmental protection. Emphasis is placed on the importance of establishing the identity of plant objects to a specific biological taxon (genus, species, etc.) in the application of fees to calculate the amount of damage caused to the forest.

The expediency of determining the amount of damage caused by illegal logging through a comprehensive forensic economic and biological examination is substantiated.

Key words: *material damage, illegal logging, criminal liability, crime, forensic and economic expertise, biological expertise, fees for calculating the amount of damage, qualification of the act.*

Вступ. Одним із важливих аспектів реалізації кримінальної відповідальності за незаконну порубку лісу є визначення шкоди, яка нанесена внаслідок здійснення незаконних рубок. Чинне законодавство опосередковано регламентує правила визначення такої шкоди у процесі кваліфікації діяння за ст. 246 Кримінального кодексу України (далі – КК України) [1]. Неправильне визначення розміру такої шкоди може бути наслідком притягнення особи до адміністративної, а не кримінальної відповідальності за незаконну порубку лісу, що є недопустимим з огляду на суспільну небезпечність таких діянь. Правозастосовна практика свідчить про відсутність однакового підходу до визначення розміру істотної шкоди, заподіяної внаслідок незаконної порубки лісу та документального підтвердження факту її нанесення, що знижує ефективність дії заходів кримінально-правового впливу на осіб, які здійснюють незаконну порубку лісу, в певних випадках є перепорою у застосуванні кримінальної відповідальності за незаконну порубку ліса.

Положення ст. 246 КК України щодо визначення істотної шкоди як обов’язкової ознаки об’єктивної сторони відповідного злочину є недостатньо конкретизованими, що ускладнює їх реалізацію на практиці.

У науковій літературі об’єктивні ознаки злочину, передбаченого ст. 246 КК України були предметом досліджень Р.Л. Максимовича [2], О.О. Дудорова [3], В.М. Завгородньої [4], В. Локтіонової [5], Є.О. Письменського [3], В.М. Попревича [6], О.В. Скворцової [7]. Водночас особливості визначення істотної шкоди як ознаки об’єктивної сторони злочину за ст. 246 Кримінального кодексу України залишаються малодослідженим у сучасній вітчизняній доктрині.

Постановка завдання. Вищевикладене вказує на актуальність дослідження, метою якого є обґрунтування пропозицій щодо істотної шкоди як обов’язкової ознаки об’єктивної сторони злочину за ст. 246 КК України.

Результати дослідження. У науковій площині слушно відзначають, що об’єктивна сторона незаконної порубки лісу має подвійну форму вираження, адже її диспозиція охоплює як матеріальний, так і формальний склад [7, с. 11]. Звісно, кваліфікація діяння за ст. 246 КК України допускається за умови заподіяння істотної шкоди в результаті незаконної порубки лісу, зокрема шкоди, яка у двадцять і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум

доходів громадян, або шкоди, завданої навколишньому природному середовищу в частині забезпечення ефективної охорони, належного захисту, раціонального використання та відтворення лісів.

Із урахуванням положень ст. 169 Податкового кодексу України [8] та ст. 7 Закону України «Про Державний бюджет України на 2019 рік» від 28 лютого 2019 р. [9] розмір такої шкоди має становити суму, яка перевищує 20 060 грн. Зважаючи на складність визначення оптимального розміру істотної шкоди при незаконній порубці лісу, вважаємо, що варто зосередити увагу на правилах обчислення такої шкоди, які не регламентовані чинним законодавством. Погоджуємося із В.М. Попревичем, котрий наголошує, що відсутність офіційного й однозначного тлумачення терміна «істотна шкода» значно знижує ефективність кримінально-правової охорони лісів, ускладнює проведення слідчих дій у справах про лісопорушення, а також прийняття судами кваліфікованих рішень [6, с. 184]. Р.Л. Максимович із цього приводу відзначає, що не визначення того, які обставини мають братися до уваги при вирішенні питання про наявність чи відсутність істотної шкоди, у судовій практиці інколи приводить до неоднозначних і сумнівних рішень [2, с. 339].

Доцільність доопрацювання цього аспекту правозастосування є очевидною з огляду на наявність різної судової практики щодо витрат, які треба враховувати при визначенні розміру істотної шкоди. Так, зі змісту вироку Коростенського міськрайонного суду Житомирської області від 10 вересня 2019 р. у справі № 279/2162/19 вбачається, що при визначенні розміру істотної матеріальної шкоди було враховано витрати на очищення місць рубок, лісопоновлення та недоотриманий внаслідок продажу деревини сосни прибуток [10]. В Ухвалі Житомирського районного суду від 02 вересня 2019 р. у справі № 293/1469/19 суд наголосив на необхідності врахування вартості та кількості незаконно вирубаного лісу та розміру шкоди, завданої довкіллю [11]. У справі № 733/969/19 Ічнянський районний суд Чернігівської області, розмір матеріальної шкоди, завданої незаконною порубкою дерев, було обраховано відповідно до Постанови КМУ від 23 липня 2008 р. за № 665 «Про затвердження такси для обчислення розміру відшкодування шкоди, заподіяної лісу», тобто виключно із врахуванням відповідних такс за кожне насадження [12].

Відсутня однакова позиція, а подекуди і конкретика у вирішенні питання щодо витрат, які треба враховувати при визначенні розміру шкоди і серед науковців. Так, В.І. Антипов наголошує на необхідності врахування всіх витрат лісгосподарського виробництва при визначенні такої шкоди, зокрема, вартості, екологічної цінності, кількості добутого, пошкодженого чи знищеного, зменшення чи втрати водоохоронних, захисних, санітарно-гігієнічних, оздоровчих, рекреаційних корисних властивостей лісів тощо [13, с. 511]. О.О. Дудоров, Є.О. Письменський вважають, що визначення істотної шкоди має відбуватися із застосуванням комплексного підходу, який має враховувати кількісні та вартісні критерії, а так само інші обставини [3, с. 27].

В. Локтіонова щодо визначення істотної шкоди при вчиненні вважає необхідним враховувати такі складники: «1) вартість предмета злочину проти довкілля; 2) кількість добутого; 3) цінність предмета злочину; 4) особливу екологічна цінність; 5) витрати на покриття збитків від вчинення злочину проти довкілля» [5, с. 104].

В.М. Завгородня складовими істотної шкоди від незаконного вирублення лісу вказує вартість деревини при незаконній рубці, посадочного матеріалу при знищенні сіянців і саджанців, недержані доходи, невикористані затрати, вкладені у лісове господарство, витрати на проведення лісовідновлювальних робіт та ін. [4, с. 74–75].

О.В. Скворцова, з огляду на відсутність визначення у 2007 р. на законодавчому рівні розміру шкоди, яка є істотною, пропонувала встановити розмір такої шкоди й обчислювати його за затвердженими Кабінетом Міністрів України таксами, що діяли на момент скоєння злочину [7, с. 11]. Аргументами на користь такої пропозиції вчена вказала необхідність полегшення процесу кваліфікації діянь, які містять матеріальний склад незаконної порубки лісу й однакового розуміння їх наслідків на практиці.

Звісно, постановою Кабінету Міністрів України від 23 липня 2008 р. № 665, затвердженні такси для обчислення розміру шкоди, заподіяної лісу підприємствами, установами,

організаціями та громадянами незаконним вибуванням і пошкодженням дерев і чагарників до ступеню припинення росту [14]. Допускаємо, що правозастосовні органи не завжди застосовують вищенаведену постанову з огляду на відсутність законодавчо закріпленої вказівки на обов'язковість її застосування при визначенні шкоди в процесі кваліфікації діяння за ст. 246 КК України.

О. Сторчоус наголошує, що «загальним принципом таксового визначення заподіяної лісу шкоди є його залежність від виду допущених лісопорушень, розміру та кількості знищених чи пошкоджених дерев і чагарників, а також категорії лісів, у межах яких скоєно порушення» [15, с. 36].

На конструктивність застосування такс вказує і В.М. Завгородня, адже відзначає, що у такий спосіб значно спрощуються процес обчислення розміру шкоди, заподіяної природно-заповідному фонду та відпадає потреба у складному (а іноді й неможливому) доказуванні збитків, що підлягають відшкодуванню [4, с. 77].

Вважаємо, що полегшення процесу обчислення розміру шкоди від незаконної порубки лісу не може бути основним аргументом на користь їх використання. Ключове значення має відіграти їх ґрунтовність, а саме врахування при їх розробленні таких факторів, як кількість об'єктів рослинного світу та лісу, їх густота або охоплена поверхня, роль щодо збереження їх видів, рідкість, здатність розмноження тощо.

З огляду на закритість інформації про порядок розрахунку Кабінетом Міністрів України такс для обчислення розміру шкоди, заподіяної лісу, залишається тільки сподіватися про врахування вищезазначених аспектів при їх розробленні. Саме тому, варто відзначити доцільність їх застосування при визначенні шкоди в усіх випадках здійснення незаконних порубок лісу, з огляду на відсутність ґрунтовних методик оцінки наслідків таких порушень у сфері природокористування.

На окрему увагу заслуговує питання підтвердження факту спричинення істотної шкоди від незаконної порубки лісу. Доводиться констатувати про використання в судовій практиці різних варіантів доказування розміру такої шкоди. Зокрема, у вироку Бобринецького районного суду Кіровоградської області від 20 червня 2019 р. по справі № 383/341/18 на підтвердження розміру нанесеної незаконною порубкою істотної шкоди суд посилався на розрахунок такої шкоди, проведений державним інспектором з охорони навколишнього природного середовища [16]. Таку практику не можна підтримати, оскільки такі розрахунки можуть не мати обґрунтування, інспектори можуть підходити менш відповідально до їх підготовки з огляду на відсутність відповідальності за їх достовірність. Більш того, використання розрахунків істотної шкоди за незаконну порубку лісу не відповідає загальним засадам доказування у кримінальних справах.

На необґрунтованість подібного підходу вказав Верховний суд у постанові від 22 січня 2019 р. у справі № 673/902/16-к, наголосивши на невиконанні судом першої інстанції вимог ст. 91 КПК України з огляду на підтвердження наявності істотної шкоди лише розрахунком Державної екологічної інспекції, який не може вважатися висновком експерта [17].

У судовій практиці мають місце факти підтвердження розміру істотної шкоди від незаконної порубки лісу висновками експерта, проте таких висновків експерти доходять внаслідок проведення судової інженерно-екологічної експертизи [18], комплексної судової інженерно-екологічної й економічної експертизи [19], судово-економічної експертизи [20]. Проведення різних видів судових експертиз задля підтвердження однакового факту – розміру істотної шкоди заподіяної незаконною порубкою ліса, вбачається неконструктивним.

У ракурсі порушеного питання С.І. Глущенко й О.М. Ступак стверджують, що проведення судово-економічної експертизи дозволяє вирішити питання щодо документального і нормативного обґрунтування розрахунків розміру шкоди, заподіяної внаслідок незаконної порубки ліса, складених державними інспекторами з охорони навколишнього природного середовища [21, с. 614]. Отже, науковці прямо відзначають відсутність у розрахунках інспекторів обґрунтування. Відтак є недоречним проведення розрахунків одним фахівцем, а їх обґрунтування – іншим. Зазначене обумовлює конструктивність визначення розміру істотної шкоди від незаконної порубки лісу шляхом проведення судово-економічної експертизи.

О.М. Пилипенко із цього приводу однозначно стверджує, що встановити обсяг матеріальної шкоди, що була заподіяна злочином можна за допомогою судової, товарознавчої, економічної експертизи у комплексі з судовими експертизами екологічного спрямування [22, с. 116].

Важко погодитися з таким твердженням, адже зазначене коло допустимих експертиз є занадто широким.

Заслугує на увагу позиція С.І. Глущенко й О.М. Ступак про те, що за загальним правилом слід призначати судово-економічні експертизи за умови наявності у матеріалах справи розрахунку розміру шкоди, складеного державним інспектором з охорони навколишнього природного середовища, призначати комплексні судово-економічні та біологічні експертизи слід тільки для повного та всебічного дослідження й визначення обґрунтованості включення до розрахунку таких показників, як вид знищеного або пошкодженого дерева, його діаметр у корі біля шийки кореня тощо [21, с. 616–617].

Підтримуємо науковців у частині визначення необхідних видів експертиз, адже дійсно, саме в процесі біологічної експертизи встановлюється належність об'єктів рослинного походження до конкретного біологічного таксона (родини, роду, виду тощо), що має ключове значення при застосуванні такс (п. 25.2 Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень і Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень, яка затв. наказом Міністерства юстиції України від 08 жовтня 1998 р. № 53/5) [23]. Позиція вчених про конструктивність призначення комплексної експертизи тільки у випадку необхідності повного та всебічного дослідження вбачається доволі спірною, адже будь-яка кримінальна справа вимагає повного та всебічного дослідження. Більш того, запропонована вченими умова призначення комплексної судово-економічної та біологічної експертизи є оціночною та може сформувати необґрунтовано різну практику доказування по справам про незаконну порубку лісу.

Приведені вище роз'яснення, думки і приклади правозастосовної практики дозволяють зробити висновок про доцільність визначення розміру істотної шкоди, заподіяної шкоди внаслідок незаконної порубки лісу на підставі постанови Кабінету Міністрів України від 23 липня 2008 р. № 665 «Про затвердження такс для обчислення розміру шкоди, заподіяної лісу» шляхом проведення комплексної судово-економічної та біологічної експертизи.

Висновки. Враховуючи вищевикладене, законодавство в частині визначення істотної шкоди, яка нанесена внаслідок здійснення незаконних рубок лісу потребує уточнення шляхом викладення прим. 1 ст. 246 КК України в наступній редакції: «У цій статті істотною шкодою вважається така шкода, яка у двадцять і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян та обчислюється відповідно до такс, які затверджені Кабінетом Міністрів України, або інша істотна шкода, завдана навколишньому природному середовищу в частині забезпечення ефективної охорони, належного захисту, раціонального використання та відтворення лісів». Наявність шкоди незаконною порубкою лісу та її розмір визначаються на підставі комплексної судово-економічної та біологічної експертизи.

Реалізація запропонованих змін у кримінальне законодавство сприятиме підвищенню рівня невідворотності відповідальності за незаконну порубку лісу й ефективності протидії знищенню лісів України, які мають важливу природоохоронну, наукову та господарську цінність. Більш того, уточнення законодавства в цій частині є проявом дії принципу верховенства права, згідно з якою юридичні норми мають бути чіткими, ясними і недвозначними, оскільки інше не може забезпечити їх однакове застосування та не виключає необмеженості трактування у правозастосовній практиці.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05 квітня 2001 р. № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25–26. Ст. 131.
2. Максимович Р.Л. Істотна шкода як наскрізне кримінально-правове поняття. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2013. № 3. С. 335–342.
3. Дудоров О.О., Письменський Є.О. Кримінально-правова кваліфікація незаконної порубки лісу : практичний посібник / Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е.О. Дідоренка. Сєверодонецьк : РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2017. 213 с.

4. Завгородня В.М. Майнова відповідальність за порушення лісового законодавства : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06 / Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького, Київ, 2004. 198 с.
5. Локтіонова В. Завдання істотної шкоди як наслідок вчинення злочинів проти довкілля. *Юридична Україна*. 2012. № 2. С. 102–107.
6. Попревич В.М. Сучасний стан та перспективи розвитку кримінально-правової охорони лісів України. *Вісник Маріупольського державного університету*. 2014. № 8. С. 180–186.
7. Скворцова О.В. Кримінально-правова характеристика незаконної порубки лісу за кримінальним законодавством України (на підставі матеріалів практики АР Крим) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Нац. ун.-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2007. 18 с.
8. Податковий кодекс України : Закон України від 02 грудня 2010 р. № 2755. *Відомості Верховної Ради*. 2011. № 13–17. Ст. 112.
9. Про Державний бюджет України на 2019 рік : Закон України від 28 лютого 2019 № 2629. *Відомості Верховної Ради*. 2019. № 14. Ст. 66.
10. Вирок Коростенського міськрайонного суду Житомирської області від 10 вересня 2019 р., судова справа № 279/2162/19. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/84125383> (дата звернення: 17.11.2019).
11. Ухвала Житомирського районного суду від 02 вересня 2019 р., судова справа № 293/1469/19. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/83961621> (дата звернення: 17.11.2019). <http://reyestr.court.gov.ua/Review/83961621> (дата звернення: 17.11.2019).
12. Вирок Ічнянського районного суду Чернігівської області від 26 вересня 2019 р., судова справа № 733/969/19. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/84542790> (дата звернення: 17.11.2019).
13. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / відп. ред. С.С. Яценко. Київ : А.С.К., 2005. 848 с.
14. Про затвердження такс для обчислення розміру шкоди, заподіяної лісу : постанова Кабінету Міністрів України від 23 липня 2008 р. № 665. *Офіційний вісник України*. 2008. № 56. Ст. 1868.
15. Сторчоус О. Кримінальна відповідальність за самовільні порубки лісу : навчальний посібник. ВАІТЕ. Київ, 2012. 116 с.
16. Вирок Бобринецького районного суду Кіровоградської області від 20 червня 2019 р., судова справа № 383/341/18. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/82505762> (дата звернення: 17.11.2019).
17. Постанова Верховного суду від 22 січня 2019 р., судова справа № 673/902/16-к. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/80037139> (дата звернення: 17.11.2019).
18. Вирок Ічнянського районного суду Чернігівської області від 26 вересня 2019 р., судова справа № 733/969/19 URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/84542790> (дата звернення: 17.11.2019).
19. Вирок Липоводолинського районного суду Сумської області від 16 липня 2019 р., судова справа № 581/279/18 URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/83035079#>. (дата звернення: 17.11.2019).
20. Ухвала Ізюмського міськрайонного суду Харківської області від 04 жовтня 2019 р., судова справа № 623/3948/19 URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/84751514#> (дата звернення: 17.11.2019).
21. Глущенко С.І., Ступак О.М. Особливості проведення судово-економічних експертиз щодо розрахунку розміру шкоди, заподіяної внаслідок незаконної вирубки або пошкодження дерев. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2011. Вип. 11. С. 611–617.
22. Пилипенко О.М. Основи методики розслідування незаконної порубки лісу : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Харків. нац. ун.-т ім. В.Н. Каразіна. Харків, 2018. 199 с.
23. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : наказ Міністерства юстиції України від 08 жовтня 1998 р. № 53/5. *Офіційний вісник України*. 1998. № 46. Ст. 1715.

ГУСАР Л. В.,кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального права
(Чернівецький національний
університет імені Юрія Федьковича)

УДК 343.95

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736-2019-6-2-18>

ПОНЯТТЯ Й ОЗНАКИ СЕРІЙНИХ ВБИВСТВ

Актуальність потреби розробки нового підходу до розуміння поняття серійних вбивств зумовлена неточним визначенням його вітчизняними теоретиками, коли відбувається сплутування понять масових і серійних вбивств, а також стереотипним уявленням, що панує серед працівників правоохоронних органів про особистість серійного вбивці. Формується дане уявлення у результаті акцентування уваги засобів масової інформації лише на типових випадках вчинення серійних вбивств із сексуальних мотивів. Відсутність наукової уваги до проблеми розслідування серійних вбивств зумовлена не стільки незначною кількістю серійних вбивств, що вчиняються на території України, скільки їх високою латентністю як таких, небажанням працівників правоохоронних органів визнавати існування вказаного різновиду вбивств, тим самим не сіяти паніку у суспільстві, уникати резонансності розслідувань, не привертати зайвої уваги до якості своєї роботи, не погіршувати її показники.

Проаналізувавши літературу, пропонуємо таке визначення серійного вбивства: це вчинене 1-єю чи більше особами умисне позбавлення життя 3-ьох чи більше осіб, кожне з яких є окремим епізодом, не пов'язаним з попередньою злочинною діяльністю, відокремленим у часі та місці, однак об'єднаних єдиним (-и) мотивом (ами).

Сформульовані ознаки, які притаманні серійним вбивствам: 1) наявність 3-х чи більше жертв; 2) вчинення одноособово чи групою осіб; 3) значна відокремленість у часі та наявність «періоду охолодження» (тобто повернення злочинця до нормального життя між епізодами); 4) наявність спільного (-их) мотиву (-ів) для злочинів усієї серії; 5) вчинення вбивств серії не пов'язане з прихованням попередньої злочинної діяльності; 6) вчинення вбивства має своїм наслідком зняття психологічної напруги у вбивці та отримання задоволення; 7) поступове формування психологічної залежності від протиправної поведінки, а також потреби визнання суспільством своєї винятковості та / чи значимості; 8) особистість жертви, як правило, не є значимою для вбивці, однак у деяких випадках може мати для нього символічне значення; 9) протягом усієї серії вбивств простежується наявність «індивідуального почерку», який може дещо видозмінюватись; 10) не скоєні у зв'язку з військовою службою, політичним тероризмом, організованою злочинністю.

Ключові слова: *серійні вбивства, ознаки серійних вбивств, мотиви, серія, множинність, рецидив, повторність, сукупність, багатоепізодність.*

Urgency of the need to develop a new approach to understanding of the concept of serial murders is caused by its imprecise definition by Ukrainian authors in this field who sometimes confuse concepts of mass and serial murders as well as by stereotypical image of a serial killer prevailing among law enforcement officials.

This image is formed as a result of emphasis made by the mass media on typical cases of serial murders committed for sexual motives only. Lack of scientific attention to the problem of serial murders investigation is caused not only by the small number of serial murders committed on the territory of Ukraine, but also by their high latency that is by the unwillingness of law enforcement officials to recognize the existence of the said murder type thereby trying to avoid panic among the public, investigation of high-profile cases, attraction of unnecessary attention to quality of their work, impairment of its performance.

Due to the lack of a unified methodology and/or algorithm for law enforcement actions during investigation of serial murders there is a need to develop and implement one.

Based on the results of the study we suggest the following definition of a serial murder: a deliberate homicide of 3 or more persons committed by 1 or more persons as a separate event not related to the previous unlawful activity, separated in time and place but united by common motive(s).

The following signs characteristic for serial murders were formed: 1) 3 or more victims; 2) committed individually or by a group of persons; 3) significant separation in time and existence of “cooling off period” (i.e. return of the offender to a normal life between episodes); 4) existence of common motive(s) for crimes throughout the whole series; 5) serial murders are not aimed at concealment of previous criminal activity; 6) committing a murder has the effect of relieving psychological tension of a killer and having fun; 7) gradual formation of psychological dependence on unlawful behaviour as well as the need for recognition of his / her exclusiveness and / or significance by the society; 8) the victim’s personality is usually not significant to the killer; however, in some cases it can have a symbolic meaning; 9) there is a traceable “individual style” throughout the series of murders that may be slightly modified; 10) murders are not committed in connection with military service, political terrorism, organized crime.

Key words: *serial murders, signs of serial murders, motives, series, multiplicity, recurrence, repetition, totality, multiple episodes.*

Вступ. Серійні вбивства існували здавна, але термін, що використовувався для позначення цього злочину, змінювався протягом століть. У середньовічній Європі жорстоких вбивць наділяли надзвичайними здібностями і вважали надлюдьми. Тоді їх називали не соціопатами і маніяками, а лікантропами (від грец. «lykos» – вовк, «anthropos» – людина) – вовками-перевертнями [1, с. 145]. Сьогодні зростає увага суспільства до цих злочинів, про що свідчить широке висвітлення серійних вбивств у засобах масової інформації (далі – ЗМІ), збільшення кількості створених фільмів, які зображують реальних вбивць, котрі є центральними героями картин. Вибух кінематографу відбувся на поч. 1990-х, коли кількість таких стрічок збільшилась від 23-х до більше 150-ти, і продовжує зростати. Така «популярність» серійних вбивць може спонукати потенційних маніяків, наслідувати інших «відомих» злочинців заради отримання слави.

Статистичні дані про серійні вбивства, вчинені протягом минулих століть, свідчать про значну їх поширеність у США, що може бути результатом високого рівня звітності правоохоронних органів чи збільшення рівня терпимості до жорстокості, що просочилася в Американську масову культуру. Так, у США з ХІХ ст. до 1990 р. було зафіксовано 105 серійних вбивць, тоді як у Франції цей показник – 11 вбивць, у Німеччині – 17, Великій Британії – 39, Австралії – 10, Канаді – 5, СРСР – 3 серійні вбивці. В інших країнах мали місце лише одиничні випадки виявлених серійних вбивць [2, с. 325]. В Україні відсутня офіційна статистика серійних вбивств, однак наявні офіційні відомості Генеральної Прокуратури України щодо облікованих вбивств двох і більше осіб [3]. Абсолютно правильно, на нашу думку, зазначає В.Н. Ісаєнко, що формування поняття серійних вбивств є однією з основних проблем

науково-методичного забезпечення діяльності по їх виявленню, розкриттю та розслідуванню. Визначення поняття є неодмінною методичною складовою наукового пізнання будь-якого об'єкта, виявлення сутності, розкриття змісту і характерних ознак [4, с. 18].

Постановка завдання. Здійснити аналіз і сформулювати поняття й ознаки серійних вбивств.

Окремі проблеми характеристики серійних вбивств відображені у працях таких науковців: Н.А. Аверіної, Ю.М. Антоняна, Р.Г. Ардашева, С.А. Афанасьєва, В.В. Буракова, О.О. Бухановської, О.О. Бухановського, І.Н. Горбулінської, В.Н. Ісаєнко, Н.Н. Китаєва, Д.А. Кирюхин, Н.Ф. Кузнецової, О.Ю. Михайлової, О.І. Скрипнікова, О.Р. Павлова, Ю.М. Самойлова, О.В. Тихонової, І.В. Усанова, А.С. Фоміної, Т.М. Шамонової.

Результати дослідження. Терміни, що використовуються на позначення досліджуваного нами явища, доволі різноманітні. Зустрічаються такі мовленнєві конструкції, як «серійні вбивства», «серійні сексуальні вбивства», «сексуально-садистські вбивства», вбивство із задоволення – «lustmord», серійні (багатоєпізодні) сексуальні вбивства.

Приблизно до сер. ХХ ст. у науці стосовно до вбивств, які нині мають назву серійних, використовувалося поняття «множинні» або «багатоєпізодні» вбивства, а починаючи з 70-х рр. ХХ ст. поняття «серійне вбивство» стало широко використовуватися у ЗМІ та у практиці [5, с. 95]. Уперше термін «serialkiller» був запропонований спеціальним агентом ФБР Робертом Ресслером під час розслідування у Нью-Йорку вбивств, скоєних Девідом Берковіцем [6, с. 2].

Визначення поняття серійних вбивств у вітчизняній криміналістичній літературі з'явилося на початку 90-х рр. Його сформулював Ю.М. Самойлов, як вчинення особою або групою осіб декількох злочинів цього виду, що мають логічний зв'язок: один і той самий об'єкт посягання, мотив, спосіб вчинення [7, с. 60].

Згідно з тлумачним словником української мови «серія – ряд однорідних або споріднених за спільною ознакою предметів чи послідовний ряд яких-небудь дій, подій» [8, с. 1117]. З етимологічного погляду слово «серія» походить від французького «serie», а першоджерелом є латинське «series» – «ряд», «низка» [5, с. 95].

Поняття серійності тісно пов'язано з поняттям «множинність», що є вчинення однією особою двох чи більше кримінально караних діянь, які містять ознаки окремих складів злочинів. Множинність проявляється у певних формах: повторність, сукупність і рецидив. Поняття «повторність», відповідно до ч. 1 ст. 32 КК України є вчинення двох або більше злочинів, передбачених тією самою статтею або частиною статті Особливої частини КК України, тобто вчинення тотожних злочинів. Загальне розуміння поняття «серійності» дозволяє віднести її до реальної сукупності злочинів, оскільки часто вбивства, що складають серію, можуть бути кваліфіковані за різними частинами ст. 115 КК України [9, с. 131].

Терміни «сукупність» і «рецидив» ще більш змістовно-віддалені від визначуваного нами поняття, оскільки «сукупність» застосовується при акцентуванні уваги на групі різnorідних злочинів, а другий своєю сутнісною ознакою має попереднє засудження особи. Також варто звернути увагу на ще одне суміжне поняття – «багатоєпізодність». Правоохоронні та судові органи оперують цим поняттям, а також воно вживається у нормативних актах МВС, однак законодавчо сутність поняття не визначена. Епізод слід розуміти як обмежений у місці, часі, ситуації самостійний акт завершеної або незавершеної кримінальної довольної (вольової) поведінки. Багатоєпізодність передбачає наявність не менше 2-х злочинних актів, кожен з яких може включати декілька складів злочинів.

Основною ознакою, що відрізняє серійне та багатоєпізодне вбивство між собою є відносна однорідність криміналістичних ознак злочинів, що складають окремі епізоди. Ми підтримуємо думки О.Ю. Михайлової, С.Б. Целіковського, які вважають, що багатоєпізодне вбивство включає у себе цілий ряд дуже різних за правовими і психологічними характеристиками діянь, наприклад, вбивства свідків або співучасників раніше скоєного злочину і т. д. Серійні ж вбивства відрізняються від багатоєпізодних цілим рядом ознак, а саме: 1) найчастіше окремі епізоди у таких вбивствах вчиняються з різними мотивами та носять різний психологічний зміст для винного, тоді як багатоєпізодні вбивства об'єднані єдиною злочинною

метою, і навіть при наявності розриву у часі повинні кваліфікуватись за п. 1 ч. 2 ст. 115 КК України. При вчиненні серійних вбивств, навіть коли злочини вчиняються на основі схожої мотивації у злочинця зберігається персоніфіковане ставлення до кожного злочинного акту; 2) у багатоепізодних вбивствах відсутні ознаки стереотипності та ритуальності агресивної поведінки. Єдність мотивації та деперсоніфікація жертви визначають реалізацію одного і того ж стереотипу поведінки у різних епізодах серійних злочинів [10, с. 40–41].

Таким чином, сутнісна відмінність між серійними та іншими багатоепізодними вбивствами полягає у відмінності умислу. При вчиненні конкретних епізодів серійних вбивств у свідомості злочинця не існує наміру вчинити конкретну кількість вбивств, а умисел на вчинення наступного виникає після вчинення попереднього. У той же час поняття «багатоепізодність» співвідноситься з поняттям «серійність» як загальне з окремим, «серійність» – є одним із різновидів багатоепізодності.

Серійні вбивства у вітчизняній правовій науці часто розглядаються виключно як такі, що мають сексуальне підґрунтя. О.Н. Кузнєцова вважає, що для серійних вбивств характерна певна мотивація (головним чином з яскраво вираженим сексуальним забарвленням) [11, с. 149]. Можна припустити, що специфіка такого «сексуально-мотиваційного» підходу до визначення поняття серійних вбивств пояснюється відсутністю достатньої об'єктивної інформації про інші типи серійних вбивств, окрім сексуальних маніяків.

Науковці також включають до визначення поняття серійного вбивства таку ознаку, як «вчинення в умовах неочевидності» (А.О. Бухановський [12]). Так, ця характеристика може відображати специфіку первинної слідчої ситуації, однак згодом можуть бути встановлені свідки подій. Безсумнівним є факт, що розслідування серійних вбивств пов'язано з браком криміналістичної інформації, у т.ч. показань свідків чи потерпілих, та частим здійсненням підозрюваним дій по прихованню слідів злочину. Дана обставина є характеристикою обстановки вчинення серійних вбивств, однак не визначальною ознакою для диференціювання їх від інших видів злочинів.

Інші науковці визначають серійні вбивства через єдність мотивів, способів вчинення. Наприклад, І.Н. Горбулінська, визначає серійні вбивства як вчинені різночасно два та більше вбивства, що характеризуються схожістю мотиву, часом, місцем і обстановкою злочинів, однотипністю способів вчинення і приховування злочинів, збігом характеристик загиблих осіб та іншими ознаками, що дають достатні підстави для висунення версії про вчинення злочинів однією особою [13, с. 8]. Тут робиться акцент на «автографі» («signature») вбивці, під яким розуміються «дії, необхідні для вчинення злочину, у вчиненні яких злочинець відчуває потребу» [14, с. 271–272]. На нашу думку, виділення такої специфічної ознаки, як однотипність жертв, не притаманна усім видам серійних злочинців. Також «почерк» серійного вбивці може змінюватися з часом. Логічною буде характеристика серійних вбивств, як злочинів, що становлять окремі епізоди (події злочину), кожному з яких притаманні власні ознаки складу злочину (обстановки, місця, часу), що нерідко можуть збігатись, однак формальна відсутність будь-якої з них не повинна впливати на характеристику цих епізодів як серії.

Виділення такої процесуальної ознаки як «достатності підстав для висунення версії про вчинення злочинів однією особою», на нашу думку, є формальним, оскільки ця ознака серійних вбивств не є сутнісною та не дозволяє відмежувати їх від інших видів множинності злочинців.

Масові та серійні вбивства мають безліч подібних рис, наприклад: жертвами переважно є випадкові особи (тобто між злочинцем і потерпілим немає особистих зв'язків), а злочинці страждають від розладів психіки, і, як і серійні вбивці, нерідко переживали дитячі травми [15, с. 289]. Масові вбивства призводять до більшої кількості жертв, ніж серійні (Джефрі Дамер, наприклад, вбив 17 осіб). Хоча і масові, і серійні вбивства викликають страх і тривогу у суспільстві, реакція на масові вбивства є більш локалізованою. Справа у тому, що ми схильні сприймати масове вбивство як більш зрозуміле, більш «людське» явище: неконтрольований вибух емоцій особистості.

Під «massmurder» (масовим вбивством) розуміється вбивство 4-ьох і більше людей, що сталося в одному місці. Виділяють 2 типи масових вбивць: людина, чії проблеми зросли до такої міри, що вона діє проти випадкових людей, через сплеск жорстокості. Другий тип – «сімейні» масові вбивці, жертвами яких стають члени сім'ї [16, с. 96].

Відмінність між масовим і серійним вбивством проявляється у просторово-часових характеристиках, вибірковості жертв, знаряддях і мотивах. Масовий вбивця зазвичай використовує вогнепальну зброю для встановлення психологічного бар'єру між ним і жертвою, керується корисливим мотивом і мотивом помсти, вбиває з невеликим проміжком часу в одному місці, тоді як серійні вбивства мають зовсім інші криміналістичні характеристики, які будуть висвітлені нижче.

У багатьох іноземних державах взагалі не закріплено поняття серійного вбивства (наприклад, у Кримінальному кодексі Австралії 1995 р. [17], Франції 1992 р. [18]). У ч. 2 ст. 211 Кримінальному кодексі Німеччини встановлено, що карається довічним позбавленням волі вбивство людини, зокрема з садистських мотивів чи для задоволення сексуального потягу [19]. У першому випадку вбивство людини саме по собі приносить задоволення і є цілком злочинного діяння, а друге своєю ціллю має вчинення сексуальних дій.

Дискусійним серед науковців є питання щодо кількості вбивств, що є важливим для визнання серії. Ця кількість різниться від двох до десяти [20, с. 326]. NCAVC наводить дані, про те, що 60,9% серійний вбивць посягали на життя від 2 до 4-х жертв, а число випадків, коли жертв було більше, ніж 10, складає 12,0% від загальної кількості вчинених серійних вбивств [21, с. 17].

Федеральний закон США «Захист дітей від сексуального насилля» 1998 р. визначає серійне вбивство, як: 3 чи більше вбивства, не менш як одне з яких було вчинено на території США, які мають загальні риси, що дозволяє припускати вчинення їх однією особою чи особами [22].

На симпозіумі у Сан Антоніо науковці дійшли згоди, що серійні вбивства повинні володіти наступними ознаками: 1) вчинено однією чи більше особами; 2) наявні дві чи більше жертви; 3) події були окремими інцидентами, що сталися у різний час [23, с. 9].

Цікавими є міркуваннями Джонні Моузос і Девіда Веста з Австралійської асоціації кримінології, які підкреслюють таку проблему: вбивця, який вчинив лише два гоміциди (лат. homicide – вбивство) і затримується поліцією, не буде вважатися серійним і піддаватиметься слабшому кримінально-правовому впливу, хоча мотивація та суспільна небезпечність його буде така сама, як і того, який вбив п'ятьох [24]. З цієї думкою не можна не погодитися, однак варто вважати сутнісною рисою, що відрізняє вбивство двох і більше осіб і серійне вбивство, таку як здійснення останнього на постійній основі, тобто систематично. Згідно з п. 10 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 24 жовтня 2003 р. № 7 у контексті вирішення питання про скасування звільнення від відбування покарання з випробуванням, систематичним вчиненням адміністративних правопорушень вважається вчинення три і більше діянь [25]. Тому вважаємо, що серійним повинно вважатися вбивство трьох і більше осіб, оскільки таким чином здійснюється відмежування від вбивства двох і більше осіб, що передбачене у п. 1 ч. 2 ст. 115 КК України, яке володіє меншою суспільною небезпечністю та за яке передбачене альтернативне основне покарання у виді позбавлення волі від 10 до 15 років або довічного позбавлення волі. На нашу думку, санкція за вчинення серійних вбивств повинна бути безальтернативною у вигляді довічного позбавлення волі, зважаючи на надзвичайну суспільно небезпечність цих злочинів.

Серійні вбивства не вчиняються лише одноособово. Ці злочини становлять підвищену суспільну небезпечу, так як дії двох і більше злочинців полегшують досягнення злочинного результату, дають можливість легше приховати сліди злочину. Ерік Хіккі ж констатує, що кожне 4-те серійне вбивство вчиняється у співучасті [26, с. 6]. Причому серійні вбивства у парах можуть вчинятися як 2-ма жінками чи чоловіками, а також чоловіком і жінкою. Отіс Тул і Генрі Лукас вбили заради задоволення більше 600 осіб. Тул був гомосексуалістом, Лукас – бісексуалом і садистом. Сексуально мотивовані вбивства можуть бути вчинені не лише чоловіками, а і сімейними парами – Геральд і Шарлін Галего, які вбивали неповнолітніх, перед тим тримаючи їх у сексуальному рабстві [27, с. 47–48]. У таких парах зазвичай

є домінантна особистість із садистськими схильностями, зазвичай чоловік, а жінка ж боїться партнера та допомагає йому вчиняти вбивства.

На нашу думку, мотив, є сутнісною характеристикою злочину та без його з'ясування неможливе розуміння серійних вбивств як діянь, що умисно вчиняються людиною. Типовою вважається така мотивація серійного вбивці як сексуальне задоволення або внутрішнє психологічне задоволення [28, с. 326]. Інші дослідники стверджують, що серійні вбивці діють з потребою протиставити себе суспільству, в якому вони почуваються безпорадними [27, с. 289–290]. Для усіх серійних вбивць характерно знеособлення жертви, її особистість не має жодного значення для вбивці. Навіть тоді коли вбивця «полює» на певний тип жертв, для нього важливою є лише особистість, яку символізують потерпілі. Попереднє знайомство з жертвою має нетривалий характер і не встановлює тісних особистісних зв'язків між ними. Тому випадки вчинення вбивств із мотивів ревності, образи, помсти чи на іншій особистій основі не стосуються досліджуваної категорії вбивств. Наприклад, особа, що ненавидить повій, вважає їх дії аморальними й очищує від них світ кардинально відрізняється від того, хто вбиває за зраду, навіть неодноразово протягом певного часу. Помітно, що обома керувало почуття ненависті, однак перший сприймав жертв знеособлено, і їх вбивство приносило йому задоволення або не суперечило його системі цінностей, тоді як останнього із жертвою пов'язували особисті стосунки.

Можна стверджувати, що діями злочинця керує почуття влади, однак все ж найбільш загальним є гедоністичний мотив, тобто прагнення отримання задоволення, що при вчиненні серійних вбивств пов'язано із спогляданнями страждань жертв, відчуттям влади над людським життям, власної унікальності й особливості, нездоланності.

Висновки. В Україні та у багатьох іноземних державах законодавчо поняття серійне вбивство не закріплено, хоч і вживається на практиці. Подібний висновок підтверджує необхідність розробки цього поняття та єдності розуміння сутності серійних вбивств. Загальним у поглядах науковців є те, що «серійність» вбивств означає, що вони скоєні послідовно, з певним проміжком у часі, певною особою, у разі збігу мотиву, мети, способу вчинення.

Проаналізувавши проаналізовану літературу, пропонуємо таке визначення серійного вбивства: це вчинене 1-єю чи більше особами умисне позбавлення життя 3-ьох чи більше осіб, кожне з яких є окремим епізодом, не пов'язаним з попередньою злочинною діяльністю, відокремленим у часі та місці, однак об'єднаних єдиним(-и) мотивом(-ами).

Сформульовані ознаки, які притаманні серійним вбивствам: 1) наявність 3-х чи більше жертв; 2) вчинення одноособово чи групою осіб; 3) значна відокремленість у часі та наявність «періоду охолодження» (тобто повернення злочинця до нормального життя між епізодами); 4) наявність спільного (-их) мотиву (-ів) для злочинів усієї серії; 5) вчинення вбивств серії не пов'язане з прихованням попередньої злочинної діяльності; 6) вчинення вбивства має своїм наслідком зняття психологічної напруги у вбивці та отримання задоволення; 7) поступове формування психологічної залежності від протиправної поведінки, а також потреби визнання суспільством своєї винятковості та / чи значимості; 8) особистість жертви, як правило, не є значимою для вбивці, однак у деяких випадках може мати для нього символічне значення; 9) протягом усієї серії вбивств простежується наявність «індивідуального почерку», який може дещо видозмінюватись; 10) не скоєні у зв'язку з військовою службою, політичним тероризмом, організованою злочинністю.

Список використаних джерел:

1. Шехтер Е. Энциклопедия серийных убийств / перевод с англ. О. Блейз. Москва : КРОН-ПРЕСС, 1998. С. 145.
2. Warf B. Heinous spaces, perfidious places: the sinister landscapes of serial killers. *Social & Cultural Geography*. 2002. Vol. 3. № 3. P. 325.
3. Статистична інформація за 2017 та 2018 роки. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. URL: www.gp.gov.ua/ua/stat.html.
4. Исаенко В.Н. Проблемы теории и практики расследования серийных убийств : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.09. Москва, 2005. С. 18.
5. Крюкова Е.С. Криминалистический взгляд на понятие серийное убийство. *Юридический вестник Дагестанского государственного университета*. 2013. № 2. С. 95.

6. Miller L. Serialkillers: I. Subtypes, patterns, and motives. *Aggression and Violent Behavior*. 2014. P. 2.
7. Самойлов Ю.М. Организация работы правоохранительных органов по раскрытию серийных убийств. *Расследование убийств в зарубежных странах* : сборник статей. Москва : Изд-во ВНИИ МВД, 1991. С. 60.
8. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ – Ірпінь : ВТФ «Перун», 2004. С. 1117.
9. Кримінальний кодекс України від 05 квітня 2001 р. № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25–26. Ст. 131.
10. Михайлова О.Ю. Судебно-психологическая экспертиза личности серийных сексуальных преступников. Москва : КРЕДО, 2008. С. 40–41
11. Кузнецова О.Н. Роль адвоката в защите лиц, совершивших серийные убийства. *Серийные убийства и социальная агрессия* : Материалы 2-й международной научной конференции. Ростов-на-Дону, 1998. С. 149.
12. Бухановский А.О. Психически расстройству серийных сексуальных преступников. Аналитический обзор 2003. URL: <http://www.studfiles.ru/preview/2143954/page:2/#2143954>.
13. Горбулинская И.Н. Использование специальных познаний в процессе расследования серийных убийств: первоначальный этап расследования : автореф. ... дис. канд. юрид. наук : 12.00.09. Барнаул, 2007. С. 8.
14. Дуглас Д. Охотники за умами: ФБР против серийных убийц / пер. с англ. А. Соколова. Москва, 1998. С. 271–272.
15. Meloy J. Introduction to this Issue: Serial and Mass Homicide. *Behavioral Sciences and the Law*. 2004. № 22. P. 289.
16. Douglas J. Crime classification manual: a standard system for investigating and classifying violent crime. San Francisco, Calif.: Jossey-Bass 2006. P. 437. URL: <http://www.murders.ru/Classific.pdf>.
17. Criminal Code Act 1995 № 12, 1995. Australian Government. Comlaw. URL: <http://www.comlaw.gov.au/Details/C2015C00254>.
18. Criminal Code of the French Republic 1992 (2005) (English version). URL: <http://www.legislationline.org/documents/section/criminal-codes>.
19. German Criminal code (Strafgesetzbuch, StGB) 13 November 1998. URL: http://www.gesetze-im-internet.de/englisch_stgb/index.html.
20. Kraemer G. Comparing Single and Serial Homicide Offenses. *Behavioral Sciences and the Law*. 2004. № 22. С. 326.
21. Morton R. Serial Murder: Pathways for investigations. US FBI. P. 17.
22. Public law 105–314–ОСТ. 30, 1998 Protection of children from sexual predators Title 18, United States Code. URL: <http://www.gpo.gov/fdsys/pkg/PLAW-105publ314/pdf/PLAW-105publ314.pdf>.
23. Serial Murder. Multi-Disciplinary Perspectives for Investigators. National Center for the Analysis of Violent Crime (FBI). P. 9. URL: <http://www.fbi.gov/stats-services/publications/serial-murder>.
24. Mouzos J. An examination of serial murder in Australia. Australian Institute of Criminology. Trends & Issues in crime and criminal justice. 2007. URL: http://aic.gov.au/media_library/publications/tandi_pdf/tandi346.pdf.
25. Про практику призначення судами кримінального покарання: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 24 жовтня 2003 р. № 7. URL: <http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/0/2B7E0AAF30853651C3256DF7002E9A19Open>.
26. Hickey E. Serial Murderers and Their Victims. Wadsworth, Cengage Learning, 2013. С. 6. URL: <https://www.cengagebrain.com.mx/content/9781285283807.pdf>.
27. Holmes R. Serial murder. USA: Sage publications, 2010. P. 47–48.
28. Kraemer G. Comparing Single and Serial Homicide Offenses. *Behavioral Sciences and the Law*. 2004. № 22. P. 326.
29. Ferguson C.J. Defining and classifying serial murder in the context of perpetrator motivation. *Journal of Criminal Justice*. 2003. № 31. P. 289–290.

ДАНЧЕНКО К. М.,
старший викладач кафедри
кримінально-правових дисциплін
та оперативно-розшукової діяльності
(Прикарпатський факультет
Національної академії внутрішніх справ)

ЛУК'ЯНОВИЧ Я. О.,
курсант II курсу
(Прикарпатський факультет
Національної академії внутрішніх справ)

УДК 343.211.2

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736-2019-6-2-19>

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ЗАСТОСУВАННЯ АНАЛОГІЇ ПРАВА У КРИМІНАЛЬНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ

Стаття присвячена дослідженню юридичної природи аналогії в кримінальному праві України та країн Європейського Союзу як способів усунення прогалів у кримінальному законодавстві, здійснюється аналіз різної літератури, присвяченої вивченню даної теми.

Доводиться, що аналогія є одним із найбільш багатоаспектних інститутів права. Аналогія – це спосіб дозволу конкретного випадку, не передбаченого кримінально-процесуальним законодавством, але що знаходиться у сфері правового регулювання, на підставі статей, регулюючих схожі кримінально-процесуальні відносини.

Встановлено, що підстави застосування аналогії у кримінальному праві ті ж, що і в інших галузях права. Вони полягають в недосконалості законодавства, в необхідності заповнення наявних у законі пропусків. Особливе значення ця проблема має у сфері кримінального права як галузі публічного права, для якого характерним є спеціально – дозвільний тип правового регулювання.

З'ясовано, що питання про застосування аналогії в кримінальному праві залишається відкритим. Є дві протилежні думки: від повного схвалення до категоричного заперечення. Одні відкидають аналогію, а інші заявляють, що обійтися без аналогії у кримінальному процесі не видається можливим.

Таким чином, можна зробити висновок, що однією з особливостей чинного кримінально-процесуального законодавства є різке обмеження застосування закону аналогії, а звідси і тенденція подальшої відмови від аналогії. Поряд із загальноновизначеними умовами застосування правової аналогії в кримінальному провадженні слід виокремити і специфічні умови, наукове дослідження та формулювання яких є актуальним і важливим напрямком наукового пошуку.

Ключові слова: аналогія права, прогалини у праві, усунення прогалів у праві, кримінальне законодавство.

The article is devoted to study the legal nature of the analogy in criminal law of Ukraine and the European Union countries as a way of eliminating the gaps in the criminal legislation, the analysis of various literature devoted to the study of this topic.

It turns out that Analogy is one of the most multidimensional institutions of law. an analogy is a way of resolving a specific case not provided for by the criminal procedure legislation, but which is within the sphere of legal regulation, on the basis of articles regulating similar criminal procedural relations.

It is established that the grounds for applying the analogy in criminal law are the same as in other branches of law. They are imperfect in legislation, in need of filling in the gaps in the law. This problem is of particular importance in the field of criminal law as a field of public law, which is characterized by a specifically – permissive type of legal regulation.

It has been found that the question of the application of the analogy in criminal law remains open. There are two opposing points of view: from full approval to categorical objection. Some reject the analogy, while others argue the exact opposite, saying that it is not possible to do without an analogy in criminal proceedings.

Thus, it can be concluded that one of the peculiarities of the current criminal procedural legislation is the sharp restriction of the application of the law of analogy, and hence the tendency of further rejection of the analogy. Along with the generally recognized conditions of application of legal analogy in criminal proceedings, specific conditions should be distinguished, scientific research and formulation of which is a relevant and important area of scientific search.

Key words: law analogy, gaps in law, elimination of gaps in law, criminal law.

Вступ. Питання встановлення прогалин у праві загалом, а також способів їх усунення (подолання) мають значення як для законотворчої, так і правозастосовної діяльності. Особливе значення ця проблема має у сфері кримінального права як галузі публічного права.

Дослідження та детальний аналіз інституту аналогії у кримінальному праві пов'язані з розглядом її співвідношення з іншими інститутами кримінального процесу: конкретизацією, поширювальним тлумаченням, судовим прецедентом та ін. Необхідність такого співставлення зумовлена тим, що вказані категорії є взаємопов'язаними, і нерідко аналогію ототожнюють з котроюсь із них.

Прогалини у кримінальному законодавстві традиційно вважаються одним із найпоширеніших видів юридичних дефектів, які слід віднести до групи системно-структурних дефектів. Поява прогалин є наслідком ігнорування або несвоєчасного внесення змін і доповнень у чинну правову систему.

Водночас розвиток кримінальних відносин, реформування кримінального законодавства, особливо останніми роками, зумовлює необхідність більш глибокого аналізу та поглиблення знань про прогалини в кримінальному праві, способи їх усунення та подолання, який би відповідав потребам сьогодення.

Безперечним є те, що дослідження цієї проблеми вимагає комплексного підходу, врахування нових напрямків розвитку вітчизняної юридичної науки, з одночасним переосмисленням наукових поглядів минулого, висвітленням прикладних аспектів цього напрямку дослідження.

Теоретичним підґрунтям обраної теми стало опрацювання теоретичних положень, що містяться в наукових працях таких вчених, як: В.Н. Карташов, М.С. Строгович, М.О. Громов, В.В. Лазарєв, Д.Ю. Сільченко, В.Д. Бабкін, Л.М. Кельман, О.В. Колотова, Т.В. Мальярчук, П.М. Рабінович, О.Ф. Скакун, Ю.С. Шемшученко, І.О. Рощина та ін.

Постановка завдання. Метою і завданням цієї статті є з'ясування сутності аналогії права як способу усунення прогалин у кримінальному праві. Аналіз юридичних аспектів інституту аналогії в кримінальному праві України та Німеччини, розробці теоретичних основ її застосування. А також теоретичне осмислення поняття та можливості застосування аналогії.

Результати дослідження. Найбільш актуальним і хрестоматійним визначенням поняття прогалини як правового явища в теорії держави та права є таке: «Прогалини

у праві – це повна чи часткова відсутність у чинному законодавстві необхідних юридичних норм» [5, с. 215].

Погоджуючись із думкою С.С. Алексеева, що характеристика способу заповнення пропусків у праві за допомогою аналогії як «аномальна», «нетипова» форма застосування права є неточною, варто зазначити, що для права це цілком природний, нормальний порядок застосування, що забезпечує його функціонування як динамічної системи і «самоналагодження» відповідно до вимог суспільних відносин, що розвиваються. Але цей порядок діє в обмежених межах; він підкоряється умовам, які виключають можливість перетворення правозастосовних органів в органи, що здійснюють правотворчі функції [1, с. 267].

І хоча останніми роками спостерігається активний процес вдосконалення кримінально-процесуального законодавства який скорочує кількість пропусків в кримінально-процесуальному праві, це не виключає необхідності збереження добре відпрацьованих механізмів заповнення пропусків в праві: вони повинні постійно знаходитися в стані «бойової готовності», забезпечуючи у разі потреби «самонастройку» права як динамічної системи суспільного регулювання» [1, с. 270].

Аналогія (у кримінальному праві) – це застосування по відношенню суспільно небезпечного діяння, яке прямо непередбачається законом в момент його скоєння, статті кримінального закону, яка встановлює кримінальну відповідальність за злочин, найбільш схожий властивістю й характером. Згідно з найбільш поширеною у кримінально правовій науці думку, аналогія не допускається. Значна частина кримінальних законів країн світу містять чіткі норми, у яких прямо забороняється застосування аналогії, причому, у більшості країн аналогія не допускається не лише в межах Особливої частини, але й в межах Загальної частини кримінального закону.

Але тут необхідно розуміти, що аналогія закону й аналогія права не є тотожними поняттями, оскільки аналогія закону – це специфічний спосіб прийняття юридично значущого рішення у разі прогалин у законодавстві, що стосуються відповідного конкретного випадку, а аналогія права – це застосування щодо суспільних відносин, не регламентованих у правовому порядку безпосередньо, загальних принципів національної чи міжнародної систем права, які визначають «ratiolegis». На відмінно від країн Європи в Україні аналогія права має допоміжний характер і обмежену сферу застосування, яка звужується у процесі розвитку і вдосконалення законодавства [2, с. 105].

Насамперед, варто зазначити, що аналогія права у сфері кримінального провадження, на відміну від аналогії закону, не мала і не має великої кількості прихильників, як така, що суперечить самій ідеї законності, адже однією з головних умов законності й обґрунтованості застосування норм кримінального процесуального права є точна відповідність норми її змісту фактичним обставинам конкретного випадку, у зв'язку з яким норма права застосовується [3, с. 248].

Застосування закону про кримінальну відповідальність за аналогією заборонено ч. 4 ст. 3 Кримінального кодексу України. Класичним прикладом є заборона аналогії в кримінальному праві, унаслідок чого склади злочинів не можуть встановлюватися лише шляхом судження за аналогією або іншого доповнення норм права (принцип «nulla poena sine lege»).

Якщо досліджувати кримінальне право Європейського союзу, то варто зауважити, що немає єдиного нормативного акту, який би врегульовував кримінальні та кримінально-процесуальні відносини країн, що входять до складу ЄС. Незважаючи на це, країни, що входять до Європейського союзу, відрізняються досвідом ефективного здійснення кримінального судочинства, що може послужити Україні в процесі реформування норм чинного кримінально-процесуального законодавства.

Відповідно до Римського Статуту Міжнародного кримінального суду, ніхто не може підлягати відповідальності по справжньому Статуті, якщо тільки інкриміноване діяння на момент його вчинення не визнавалося злочином, що підпадає під юрисдикцію Суду (ч. 1 ст. 22). В рішенні Європейського Суду з прав людини «SW v United Kingdom» від 22 листопада 1995 р. міститься недвозначна вказівка на те, що неприпустимо ніяке відступ

від принципу «немає злочину без вказівки на те в законі», навіть «під час війни або іншого надзвичайного стану» з метою «забезпечення максимально ефективного захисту особи від довільного кримінального переслідування, засудження і покарання».

Відповідно до позиції Конституційного суду Німеччини, принцип немає покарання без закону (*nulla poena sine lege*) складається з чотирьох окремих вимог:

– **Nulla poena sine praevialege poenali.** «Немає покарання без попередньо установленого закону. Це забороняє існування законів із зворотною дією та їх ретро застосування»;

– **Nulla poena sine lege scripta.** «Не існує покарання без писаного закону. Тобто, кримінальні заборони повинні бути затверджені в письмових правових документах загального характеру, зазвичай в законах, прийнятих у формі, відповідно до вимог конституційного права. Це виключає звичаєве право як основу кримінального покарання»;

– **Nulla poena sine lege certa.** «Немає покарання без визначеного права. Це передбачає, що кримінальний закон повинен визначити карну поведінку і покарання з достатньою певністю, що дозволить громадянам передбачити конкретні вчинки, за які можна отримати покарання, і поводити себе належним чином. Правило визначає загальний принцип правової визначеності у контексті кримінального права. Воно визнане і закріплене в багатьох національних юрисдикціях, так само, як і у праві Європейського суду, справедливості як «загального принципу права Європейського Союзу»;

– **Nulla poena sine lege stricta.** «Немає покарання без строгого закону. Це забороняє застосовувати за аналогією законодавчі положення в області кримінального права».

Ст. 58 Конституції України проголошує: «Ніхто не може відповідати за діяння, які на час їх вчинення не визнавалися законом як правопорушення». Тут діє непорушний принцип: «немає покарання без закону», що служить гарантією захисту закону. Прикладом зловживання аналогією в галузі кримінального законодавства мало місце у Фашистській Німеччині і тим самим на законодавчому рівні відкрився шлях для судової сваволі і розправи з політичними супротивниками.

Не можна не погодитися з думкою В. Вовк про те, що в жодному разі не можна отожднювати процедуру застосування аналогії із законодавчою діяльністю. Остання передбачає врегулювання суспільних відносин через створення нових норм права. Використання ж аналогії не передбачає створення нової правової норми [5, с. 22].

Таким чином, застосування аналогії є прототипом застосування принципу рівності: використання аналогії побудовано на уявленні про внутрішню послідовність права і на презумпції послідовності законодавця: якщо б він передбачав цей випадок, то вноормував би його так само, як вирішив унормувати схожі з ним по суті випадки – *ubi ea dem legisratio, ibi ea dem legis disposition* [4, с. 342, 348]. Те, що є рівним або в суттєвому є рівним, мусить юридично рівно трактуватися [7, с. 129].

Ч. 6 ст. 9 КПК України надає можливість у випадках, коли положення КПК не регулюють питання кримінального провадження, застосовувати загальні засади кримінального провадження, визначені ч. 1 ст. 7 КПК України.

Аналізуючи зміст даної норми можна зробити принаймні два важливих висновки: 1) законодавець дозволив застосовувати при виявленні прогалин кримінального процесуального аналогію права, а не аналогію закону; 2) не визначаючи конкретне коло суб'єктів, які вправі застосовувати аналогію у кримінальному провадженні, законотворець надає таку можливість будь-якому правозастосовнику (отже, для вітчизняного кримінального процесуального права немає потреби застосовувати класифікацію шляхів подолання прогалин, запропоновану Ф.Р. Уранським).

Прогалини, які негативно впливають на визначення правового статусу учасників кримінального провадження, реалізацію їх прав та процесуальних можливостей впливати на хід і результати кримінальної процесуальної діяльності, відносяться до числа переборних і можуть бути подолані шляхом застосування аналогії права.

Прогалини, що перешкоджають здійсненню суду, слідчому судді, прокурору, слідчому, керівнику органу досудовому розслідування та оперативним підрозділам повноважень,

спрямованих на досягнення завдання забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду, навпаки, не можуть бути подолані завдяки застосуванню аналогії права. Даний вид прогалин може бути усунутий винятково шляхом внесення змін і доповнень до кримінального процесуального законодавства.

Висновок. Отже, аналогія права є невід'ємним елементом процесу реалізації дискреційних повноважень. Суд не ухвалює рішення за власним бажанням, з огляду на власні переконання, він обмежений загальними засадами кримінального провадження, принципами правової політики, вимогами справедливості і верховенства права. Проте не в будь-яких кримінальних процесуальних відносинах можливе застосування аналогії, адже воно суперечило б принципу правової визначеності щодо підстав для кримінальної процесуальної відповідальності. Кримінальний кодекс України створений у дусі демократичних цінностей, однак окремі його норми потребують реформування з метою покращення механізму захисту прав, свобод і законних інтересів особи. Доцільним є досвід Франції, Федеративної Республіки Німеччини та Великої Британії. Вважається доцільним у новому КПК України закріпити окрему статтю, яка б регламентувала умови допустимості застосування аналогії. Заборона аналогії в кримінальному праві («кодекс встановлює, які діяння визнаються злочинами...») має не юридичний, а політичний характер, стоїть на захисті прав і свобод громадян, що зовсім не означає, що в кримінальному праві аналогія відсутня.

Список використаних джерел:

1. Алексеев С.С. Проблема теории права. Т. 2. 1973. 270 с.
2. Юридична енциклопедія. 1998. Т. 1. 669 с.
3. Бондар О.В. Поняття і значення застосування аналогії в кримінальному судочинстві. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*. 2009. Вип. 21. С. 246–251.
4. Васильковский Е.В. Цивилистическая методология. Учение о толковании и применении гражданских законов. 2002. 508 с.
5. Вовк В. Порядок застосування аналогії у кримінальному судочинстві України. *Адвокат*. 2010. № 5. С. 18–22.
6. Зайчук. К. Теорія держави і права. 2008. URL: http://www.ebk.net.ua/Book/law/zaychuk_tdp/part3/1605.htm.
7. Pavnik M. Juristisches Verstehen und Entscheiden: Vom Lebenssachverhalt zur Rechtsentscheidung. Ein Beitrag zur Argumentation im Recht (Forschungen aus Staat und Recht). Springer-Verlag, 1993. 193 p.

ДАНЧЕНКО К. М.,
старший викладач кафедри
кримінально-правових дисциплін
та оперативно-розшукової діяльності
(Прикарпатський факультет
Національної академії внутрішніх справ)

ШИРОКОВА А. А.,
курсант IV курсу
(Прикарпатський факультет
Національної академії внутрішніх справ)

УДК 343.26

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736-2019-6-2-20>

ПОНЯТТЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ У СФЕРІ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ

Стаття присвячена дослідженню поняття кримінально-правової політики України у сфері виконання покарань. Державна політика боротьби зі злочинністю складається з певних стратегічних напрямів, характерні риси яких зумовлені завданнями, предметом та методами досягнення необхідних для суспільства результатів. Такими напрямками (підсистемами) є: кримінально-правова, кримінально-процесуальна, кримінально-виконавча та кримінологічна політики.

Сьогодні у кримінально-правовій науці ще не вироблено єдиного найбільш ефективного підходу розуміння кримінально-правової політики. На думку переважної більшості дослідників цієї проблематики, відсутність цілісної сучасної концепції кримінально-правової політики в країні, у т. ч. стратегії розвитку національного законодавства про кримінальну відповідальність, призводить до постійних змін законодавства про кримінальну відповідальність. Це має своїм наслідком, виникнення ситуацій невідповідності кримінального законодавства іншим нормативно-правовим актам, у тому числі і Основному закону – Конституції України, що у свою чергу, тягне за собою суттєві проблеми у правозастосовній діяльності.

У процесі дослідження даної тематики було проаналізовано поняття кримінально-виконавчої політики; здійснено спробу знайти нові підходи до покращення ефективності роботи кримінально-правової політики у сфері виконання покарань.

Досліджуючи проблематику питання ми дійшли висновку, кримінально-правова політика є системоутворюючим елементом усієї політики у сфері боротьби зі злочинністю, яка розробляє стратегію і тактику, формулює основні завдання, принципи, напрями і цілі кримінально-правового впливу на злочинність та засоби їх досягнення. Таким чином принципи кримінально-виконавчої політики є тотожними принципам політики у сфері боротьби зі злочинністю загалом.

Ключові слова: кримінально-виконавча політика, запобігання злочинності, права людини, політика у сфері боротьби зі злочинністю.

This article is devoted to study of the concept of penal policy of Ukraine in the field of corrections. Public policy in the fight against crime consists of specific strategic directions, the characteristic features which stem from the objectives, subject and methods of achieving the required results. Such vectors (subsystems) are: criminal law, criminal procedure, penal and criminological policy.

Solving topical problems related to reforming and improving the legal system of modern Ukraine depends to a large extent on the study and assimilation of historical experience, the knowledge of those law-making processes that took place in Ukraine before, because only after independence gained the opportunity to actively study the history of statehood of the Ukrainian people in the context of pan-European and world civilizational processes in the formation of criminal enforcement policy.

Today, in criminal law theory has not yet produced a single most effective approach understanding of criminal law policy. In the opinion of the majority of researchers of this problem, the lack of an integrated the modern concept of penal policy in the country, including the development strategy of the national legislation about criminal responsibility, leads to constant changes in the law on criminal responsibility. This has resulted in the emergence of situations of inconsistency in criminal legislation and other normative legal acts, including the fundamental law – the Constitution of Ukraine, which, in turn, entails significant problems in enforcement.

In the process of research of the topic has been analyzed the concept of penal policy an attempt has been made to find new approaches to improving the effectiveness of criminal justice policy.

Exploring the issue, we have come to the conclusion that criminal policy is a systematic element of all crime policy, which develops strategies and tactics, formulates the main goals, principles, directions and goals of criminal impact on crime and means of their achievement. Thus, the principles of criminal enforcement are identical to those of crime in general.

Key words: *criminal executive policy, crime prevention, human rights, policy in the field of struggle against criminality.*

Вступ. Політика виражає функції держави щодо керівництва зовнішніми і внутрішніми сферами та напрямками суспільного життя. Важливою складовою внутрішньої політики є боротьба зі злочинністю, що покликана знизити її рівень та забезпечити стан, який відповідає потребам захисту суспільства від злочинів [1]. Ідеться про різні за вагомістю напрями державної діяльності в цій сфері, визначення форм, завдань, змісту діяльності держави та її органів щодо боротьби зі злочинністю і тісно пов'язаними з нею іншими видами антисуспільної поведінки [2]. Головним суб'єктом формування такої політики є державна влада [3].

Державна політика боротьби зі злочинністю складається зі стратегічних напрямів, характерні риси яких зумовлені завданнями, предметом та методами досягнення необхідних для суспільства результатів. Такими напрямками (підсистемами) є: кримінально-правова, кримінально-процесуальна, кримінально-виконавча та кримінологічна політики [4].

Сьогодні у кримінально-правовій науці ще не вироблено єдиного найбільш ефективного підходу щодо розуміння кримінально-правової політики. На думку переважної більшості дослідників цієї проблематики, відсутність цілісної сучасної концепції кримінально-правової політики в країні, у тому числі стратегії розвитку національного законодавства про кримінальну відповідальність, призводить до постійних змін законодавства про кримінальну відповідальність. Це має своїм наслідком, виникнення ситуацій невідповідності кримінального законодавства іншим нормативно-правовим актам, у тому числі і Основному закону – Конституції України, що у свою чергу, тягне за собою суттєві проблеми у правозастосовній діяльності.

Розробку теоретичних основ кримінально-правової політики, без сумніву, можна віднести до найбільш гострих та актуальних проблем у правовій науці сьогодення.

Теоретичні основи кримінально-правової політики були закладені ще у XIX ст. у працях видатних вчених криміналістів Феррі, Ліста, Принса, Тарда. У вітчизняній науці перше ґрунтовне дослідження проблем кримінальної політики належить М.П. Чубинському. Саме йому вітчизняна наука зобов'язана теорією цієї наукової дисципліни [5].

У період розбудови незалежної демократичної держави, її правових основ та формування громадянського суспільства історичне минуле і правова спадщина українського народу відіграють важливу роль.

Ретроспективне дослідження різних соціальних явищ завжди цікавило науковців з точки зору встановлення діалектичного взаємозв'язку між часовими категоріями – минуле – дійсність – майбутнє. Не є виключенням і кримінально-виконавча політика, як соціально – обумовлений феномен. В історичному аспекті його вивчали такі вчені як Б.Ф. Водолазський, А.П. Гель, О.М. Джужа, А.І. Зубков, І.В. Іваньков, С.С. Кузьмін, О.М. Литвак, Г.О. Радов та ін.

Постановка завдання. Метою і завданням цієї статті є з'ясування поняття, цілей, змісту та розвитку кримінально-правової політики України у сфері виконання покарань і визначення місця цього елементу державної політики у сфері боротьби зі злочинністю.

Результати дослідження. Вирішення актуальних проблем, пов'язаних із реформуванням і вдосконаленням правової системи сучасної України, великою мірою залежить саме від дослідження та засвоєння історичного досвіду, знання тих правотворчих процесів, які мали місце в Україні раніше, адже тільки після здобуття незалежності з'явилася можливість об'єктивно дослідити історію державності українського народу в контексті загальноєвропейських і світових цивілізаційних процесів із формування кримінально-виконавчої політики.

Її зміст завжди був відображенням пануючих у тому чи іншому суспільстві поглядів на засоби боротьби зі злочинністю. На думку О.М. Джужи, науково-практичну цікавість до походження в межах кримінальної політики її компонентів можна задовольнити шляхом спостережень упродовж певних історичних періодів. З цією метою дослідником запропоновано власну концепцію такої періодизації у хронологічних межах від другої половини XIX ст. дотепер, у якій виділено умовно три основні етапи.

Перший етап – зародження і формування основ кримінальної політики (друга половина XIX ст. – 1917 р.), коли знані тогочасні юристи (Е. Феррі, Ф. Лист, М. Полянський, С. Гогель, М. Чубинський та ін.) уперше визначили кримінальну політику як вчення про наявні заходи боротьби зі злочинністю, розкрили її зміст і намітили перспективи розвитку.

Другий етап – формування радянської кримінальної політики (20-ті рр. – кінець 80-х рр. XX ст.), коли завдяки працям відомих учених (Н. Кириленко, А. Піонтковський, Н. Скрипник, А. Трайнін, А. Естрін, В. Владимиров, Ю. Ляпунов та ін.) напрями і масштаби кримінальної політики значно розширилися за рахунок більш сучасного кримінального, кримінально-процесуального і виправно-трудоного законодавства.

Третій етап – формування кримінальної політики у пострадянський період (початок 90-х рр. XX ст. і дотепер), визначення на державному рівні нового змісту та сутності кримінальної політики, що регулює цінності правової держави: безпеку особи, суспільства і держави, права і свободи людини та громадянина, законність, гуманізм і справедливість [6, с. 167].

Водночас цілком очевидним є той факт, що кримінальні покарання від епохи до епохи втрачають свою соціальну ефективність і змушують шукати шляхи їх удосконалення. Це повною мірою є характерним як для України, так і для інших країн.

Незважаючи на те, що кримінально-виконавча система України тільки у XX ст. (з березня 1917 р. по квітень 1998 р.) у контексті організаційної побудови та підпорядкування пережила кілька періодів так званого реформування, суттєвих змін у реалізації задекларованої у законодавстві політики виконання покарань не відбулося [7, с. 7].

Незважаючи на значний обсяг наукових праць, присвячених проблемам кримінально-правової у сфері виконання покарань, в яких розглядаються важливі концептуальні питання, досі не існує комплексного монографічного дослідження, що і свідчить про актуальність теми дослідження, є гостра потреба у подальшому її науковому осмисленні.

Серед всіх напрямів політики у сфері запобігання злочинності, які перебувають між собою у функціональній залежності й взаємодії та зумовленні предметом, завданнями й методами підтримання правопорядку в суспільстві, кримінально-правова політика держави, за думкою переважної більшості вітчизняних вчених, розробляє стратегію і тактику, формулює основні задачі, принципи, напрями і цілі кримінально-правової дії на злочинність, засоби їх досягнення, і виражається в нормах закону про кримінальну відповідальність, практиці їх застосування, актах офіційного тлумачення кримінально-правових норм і постановах Пленуму Верховного Суду України (складові частини кримінально-правової політики).

Досліджуючи зміст, структуру та завдання кримінально-правової політики неможливо оминати питання визначення її місця в системі самої державної політики у сфері запобігання злочинності, яка водночас виступає частиною правової політики держави.

Це може бути здійснено шляхом як застосування загальної діалектичної методології, яка дає можливість встановити її місце у внутрішній політиці держави, так і політиці боротьби зі злочинністю [8, с. 4].

П.Л. Фріс із цього приводу, зокрема, зазначає, що кримінально-виконавча політика визначає основні напрями правотворчої діяльності держави і правозастосовної діяльності відповідних державних органів у сфері реалізації кримінальних покарань. Реалізацію кримінального покарання вважає вторинною щодо кримінального закону і кримінально-правової політики. Визначальний вплив кримінально-правової політики на кримінально-виконавчу політику, як зазначає вчений, реалізується: через визначення загальних напрямів кримінально-правової репресії; через формування системи та видів кримінального покарання; через практику призначення окремих видів покарання. Втім, відзначається, що кримінально-виконавча політика не є пасивним відображенням кримінально-правової політики, вона визначає цілі, принципи, стратегії і напрями функціонування кримінально-виконавчої системи, основні форми і методи реалізації кримінального покарання і, водночас, здійснює зворотний вплив на формування правової політики держави у сфері боротьби зі злочинністю, в цілому, і кримінально-правової політики, зокрема [9].

Тому тісніший взаємозв'язок існує між кримінально-правовою політикою та кримінально-виконавчою політикою. Як кримінально-правова політика визначає кримінально-правові заходи впливу на злочинність (коригує зміни та доповнення в законодавстві щодо кримінальної відповідальності; її диференціації та індивідуалізації криміналізації і декриміналізації діянь, пеналізації та депеналізації мети системи і видів покарань, їх змісту, а також звільнення від покарань. Кримінально-виконавча політика, будучи залежною від кримінально-правової політики, у свою чергу, визначає реальність зміст і сутність конкретних видів покарань і кримінально-правових санкцій, процесуальних рішень у виді вироку, ухвали чи постанови суду, в яких проголошується воля держави і реалізується і юридична декларація, сформульована кримінально-правовою та кримінально-процесуальною політикою [10].

Виконання кримінальних покарань є складовою сучасною соціально-правовою проблемою, яка має стійку тенденцію щодо зростання її актуальності як в Україні, так і за її межами.

Кримінально-виконавча діяльність – це кінцевий етап правозастосування, який є своєрідним підсумком у функціональній системі кримінальної юстиції. Тому забезпечення правопорядку та законності, прав і свобод людини, задекларовані на конституційному рівні як предмет захисту суспільства і як обов'язок, насамперед, лежить на державі та її органах. Однак сам по собі факти конституційного закріплення обов'язку держави у цій сфері діяльності є певною мірою формальною обставиною. Тому такі гарантії державного захисту повинні бути підкріплені конкретними державними заходами та практичною реалізацією [10].

Сьогодні у функціонуванні правоохоронної системи можна спостерігати певну невідповідність між практичною і теоретичною складовою, але це швидше за все пов'язане з перехідним періодом розвитку української державності та цілого комплексу чинників економічного політичного та організаційного характеру які мають місце.

Отже, до вивчення будь-якого соціального явища чи процесу слід підходити з позиції філософсько-світоглядної основи теорії права і держави як фундаментальної юридичної науки. Саме специфіка соціальної форми руху матерії, що відрізняє від інших форм руху, визначається в діалектичній єдності матеріального та ідеального, матерії і свідомості. Ця діалектична єдність фіксується в понятті «соціальна діяльність» [11].

Розглядаючи питання концептуального визначення кримінально-виконавчої політики у співвідношенні з правом слід з'ясувати цей вид державної діяльності примусового характеру як один із аспектів правоохоронного напрямку політики, спрямований на забезпечення виконання покарань і протидії злочинності, зокрема рецидивній.

Кримінальне та кримінально-процесуальне право і правовідносини, що існують їх межах, мають свою природу, соціальну мету, завдання та функції, а кримінально-виконавче право і правовідносини в цій сфері мають своє соціальне призначення і зміст, який впливає із конкретних передбачених законом, норм і приписів суду на стадії виконання кримінального покарання. Тому політику у цій сфері можна вважати як надбудову над вказаним соціально-правовим базисом [10].

Важливим також є те, що цього виду державна діяльність спрямована не тільки на охорону права в буквальному розумінні її тлумачення з етимологічних позицій.

По-перше, вона як форма реалізації правоохоронної функції держави охороняє лише предметну частину права, визначену в кримінально-виконавчому законі. Її зміст становить захист непростого об'єктивного права, а тих соціальних цінностей, які підлягають захисту і мають життєво важливе значення в реальній обстановці протидії злочинності.

По-друге, оскільки вищою формою руху соціальної, у тому числі правової, матерії є людина, саме вона є вирішальним суб'єктом для зовнішньої форми вияву того чи іншого правового феномену чи процесу.

З огляду на це, напрям державної діяльності у виді кримінально-виконавчої політики може і повинен мати свою «природну сутність» на відміну від сутності кримінальної та кримінально-процесуальної політики щодо виконання основної функції – як важливий важіль регулювання суспільних відносин. Однак він не може брати на себе всю повноту цих суспільних відносин, а також власні об'єктивні та суб'єктивні фактори актуалізації, що детермінують форми його існування і здійснення [10].

Опираючись на вище зазначене можна виділити таке:

1. Сутність цієї діяльності, об'єктивні та суб'єктивні фактори її актуалізації (зовнішнього вияву, форм і методів реалізації) можуть відображатися в рамках існуючої соціальної реальності, якої виступає діалектична єдність правових, соціально-політичних і соціально-культурних компонентів [10].

2. Ґрунтуючись на розумінні співвідношення діалектичної єдності і діалектичного протиріччя об'єктивного і суб'єктивного факторів у системі даних правовідносин, необхідним є їх удосконалення. Як зауважив свого часу І. Кант «право може слугувати як засіб обмеження свавілля, так і засіб покарання (плюндрування) свобод людини» [12]. Аналогічна думка І.А. Ільїна щодо призначення права як зброї порядку, миру і братерства, останнє не повинно перетворюватися у своєму застосуванні на «прикриття неправди та насилля, що тягне за собою ворожечу, бунт та війну» [13]. Тому в політиці цього напрямку слід враховувати подвійний характер діяльності, її обумовленості – з одного боку, забезпечити порядок і безпеку, з іншого, – під час застосування правових приписів не допустити свавілля і беззаконня і не сприяти розвитку тенденції, щодо якої ще Г. Гегелем було зазначено: «Права людини і громадянина відступають перед тотальним правом наступу держави на громадянина», а формули природного права не мають для самої держави ніякої зобов'язуючої сили» [14].

3. Сутність кримінально-виконавчої політики об'єктивна з огляду на характер суспільних потреб у такому виді соціальної діяльності, а також суб'єктивна – через суб'єктивний характер цілепокладення у такій людській діяльності.

Таким чином, об'єктом вивчення кримінально-виконавчої політики є її концептуальна сутність і зміст – як специфічного елемента внутрішньої правової політики держави, який

тісно інтегрується з іншими елементами в системі соціально-правових інституцій антикримінального комплексу [10].

До предмета кримінально-виконавчої політики можуть бути включені такі її компоненти, як: поняття, цілі та завдання, принципи, стратегічні й тактичні напрями виправлення та ресоціалізації засуджених, суб'єкти формування та реалізації цієї політики, заходи і засоби щодо підвищення ефективності кримінально-виконавчого впливу на злочинність, у тому числі на рецидивну, завдяки розробленню і прийняттю відповідних законодавчих, нормативних, організаційних, виховних та інших конструктивних рішень на ґрунті наукових досліджень – доктринальних положень тощо [10].

До джерел кримінально-виконавчої політики слід віднести: Конституція України саме як джерело усієї внутрішньої правової політики держави і законодавства України; законодавство та наукову базу кримінально-виконавчого права як специфічної галузі права, інших галузей, у тому числі кримінально-правової та кримінально-процесуальної політики і права, криминологічної політики як інтегруючої ланки системі інституцій, протидії злочинності, а також Укази Президента України, Постанови Кабінету Міністрів України, Рішення Конституційного Суду України, Постанови Пленуму Верховного Суду України, міжнародні договори, які ратифіковані Верховною Радою України [10].

Зміст кримінально-виконавчої політики як складової внутрішньої політики, полягає у визначенні кола проблем, що становлять її предмет, на різних етапах розвитку держави України, шляхів її удосконалення та трансформації в конкретних соціально-економічних умовах.

Цілями кримінально-виконавчої політики України є забезпечення ефективної діяльності соціально-правових інститутів щодо: а) захисту інтересів особи, суспільства і держави шляхом створення умов для виправлення і ресоціалізації засуджених; б) запобігання вчиненню нових злочинів як засудженими, так і іншими особами; в) запобігання тортурам та нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню із засудженими [15].

Виходячи з цілей, найактуальнішими завданнями, що стоять сьогодні перед кримінально-виконавчою політикою, є: а) розроблення і доктринальне визначення генеральної стратегічної лінії щодо забезпечення ефективного функціонування нормативно-правової системи та практичної діяльності органів і установ виконання покарань на певний період часу відповідно до курсу внутрішньої політики та чинного законодавства; б) визначення актуальних проблем у сфері правового регулювання стану та процесу виконання покарань щодо ефективності дії конкретних нормативно-правових актів та окремих норм, розроблення законопроектів щодо змін і доповнень до чинних і видання нових законодавчих і підзаконних актів відповідно до вимог і положень кримінально-правової, кримінально-процесуальної та криминологічної політики і законодавства України; в) удосконалення кримінально-виконавчої практики, запровадження новітніх форм, методів і засобів виправлення та ресоціалізації засуджених, втілення позитивного вітчизняного і зарубіжного досвіду в практику органів і установ виконання покарань; г) кадрове, матеріально-технічне, фінансово-економічне забезпечення системи органів і установ виконання покарань та ін. [15].

Названі цілі та завдання, кримінально-виконавча політика створює першооснову ефективною практики виконання покарань в Україні. Ця практика повинна базуватися на принципах: а) суверенітету, наукової обґрунтованості та незалежності від ідеологічних установок і рішень будь-яких політичних партій течій; б) пріоритету загальноновизнаних людських цінностей, життя і здоров'я людини; в) пріоритету прав людини над державними і суспільними інтересами з умов і гармонійного поєднання; г) гуманізму та милосердя; д) справедливості та моральності; е) гласності; ж) демократичного характеру кримінально-виконавчої діяльності; з) відповідальності держави перед громадянами і суспільством за результати своєї діяльності та ін. [15].

Окремі напрямки кримінально-виконавчої політики називаються кримінально-виконавчими функціями. Взагалі, функція – це характерний рід діяльності, роль, призначення. Можна виділити: ініціативну, програмно-координаційну, інформаційну, гарантійну, захисну і регулятивну функції кримінально-виконавчої політики.

Названі функції кримінально-виконавчої політики об'єднуються загальною – регулятивною функцією, оскільки ця політика й організаційно-правовим засобом регулювання поведінки суб'єктів і учасників кримінально-виконавчих правовідносин [15].

Висновки. Підсумовуючи викладене, слід зазначити, що кримінально-правова політика є системоутворюючим елементом усієї політики у сфері боротьби зі злочинністю, яка розробляє стратегію і тактику, формулює основні завдання, принципи, напрями і цілі кримінально-правового впливу на злочинність і засоби їх досягнення. Також слід відзначити, що процес становлення і розвитку такого соціального явища, як кримінально – виконавча політика, відбувався в суспільстві в залежності від єдиної правової політики держави на певних історичних етапах. Кримінально-виконавча політика відображає результати еволюції суспільства, держави та їх інститутів і відповідає певним періодам їх функціонування.

Список використаних джерел:

1. Борисов В.І. Сучасна політика держави у сфері боротьби зі злочинністю та її кримінально-правовий напрям. *Право України*. 2012. № 1–2. С. 232.
2. Диваилов И.А. Преступления и уголовная политика (актуальные проблемы организации борьбы с преступностью). 1990. С. 124.
3. Селіванов А.А. Правова політика – важлива складова внутрішньої політики Української держави. *Голос України*. 2007. № 43. С. 13–14.
4. Фріс П.Л. Кримінально-правова політика Української держави: теоретичні, історичні та правові проблеми : монографія. 2005. С. 11.
5. Фріс П.Л. Кримінально-правова політика України : автореф. дис. ... докт. юрид. наук. 2005. 39 с.
6. Джужа О.М. Науково-практичний інтерес до становлення кримінально-виконавчої та кримінологічної політики України. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. Київ : Міжвід. наук. центр по боротьбі з орг. злочинністю та корупцією. 2005. № 11. С. 164–175.
7. Радов Г.О. Роль та місце пенітенціарної системи в структурі державного управління. *Проблеми пенітенціарної теорії і практики*. 1997. № 2. С. 5–10.
8. Коржанський М.Й. Уголовне право України. Частина Загальна. 1996. 336 с.
9. Джужа О.М., Богатирьов І.Г., Колб О.Г., Василевич В.В. та ін. Кримінально-виконавче право України. 2010. 752 с.
10. Фофанов В.П. Социальная деятельность как система. 1981. С. 105.
11. Кант И. Собрание сочинений. Т. 4. Ч. 2. 1965. С. 140.
12. Ильин И.А. О сущности правосознания. 1983. С. 225.
13. Гегель Г.-В. Ф. Феноменология Духа. 1959. С. 256–258.
14. Радов Г.О. Першочергові проблеми сучасної пенітенціарної політики України на сучасному етапі. 1996. С. 12–13.

ПІВОВАРОВ В. В.,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінології
та кримінально-виконавчого права
(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого)

УДК 343.9

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736-2019-6-2-21>

ДЕСТРУКТИВНИЙ КОНТЕНТ У СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖАХ ЯК ФАКТОР КРИМІНОГЕННОГО ВПЛИВУ НА СУСПІЛЬНУ СВІДОМІСТЬ

У статті проаналізовано діяльність груп деструктивного контенту в соціальних мережах, потенціал їх криміногенного впливу на людину та суспільство, можливий зв'язок із корпоративною злочинністю, надано кримінологічний аналіз «груп смерті». Метою статті є, серед іншого, популяризація тематики мережевої соціальної деструкції серед науковців, учнівської та студентської молоді, правників-практиків.

Доводиться, що активність груп негативного контенту в соціальних мережах має достатні ознаки корпоративної злочинної діяльності, адже вона: посягає на основоположні права людини і громадянина, має псевдоринковий характер, посягає на унікальний об'єкт – людину, її волю і свідомість, феномен суспільної свідомості, здійснюється особливим суб'єктом – потужними, скоординованими і захищеними організованими утвореннями з ознаками кримінально караної діяльності. Надприбутковий характер корпоративного злочинного впливу пояснюється через проекцію результату деструктивного коригування суспільної свідомості на економічно орієнтовані сфери корпоративної злочинності. Скоригована негативним чином людина, людина зі штучно створеного класу «непотрібних людей», втративши волю і здатність до опору, навички критичного мислення і продуктивної суспільної взаємодії, стає ідеальним людським матеріалом для всіх сучасних форм рабства, продажу органів власного організму, споживання непотрібних і шкідливих продуктів, участі в незаконних збройних формуваннях світу, участі у військових конфліктах, учинення злочинів проти миру і людяності тощо. Усе це дає підстави сформулювати досить обґрунтоване припущення щодо злочинного корпоративного характеру явища цілеспрямованого впливу груп деструктивного контенту в соціальних мережах.

Сформульовано негативний кримінологічний прогноз суспільних наслідків і ефектів діяльності груп деструктивного контенту в соціальних мережах, акцентовано на необхідності вивчення детермінуючого впливу груп негативного контенту, формулювання розгорнутого обґрунтованого прогнозу, розроблення заходів коригування, декриміналізації такого впливу.

Ключові слова: *негативний контент у соціальних мережах, «групи смерті», криміногенний потенціал суспільства, корпоративна злочинність.*

The article discusses the activities of destructive groups in social networks, the potential of their criminal impact on a person and society, a possible connection with corporate crime, and provides a criminological analysis of “death groups”. Also, the goal of the article is to popularize the topics of network social destruction among scientists, pupils and students, practicing lawyers.

It is alleged that the activity of destructive groups in social networks has sufficient signs of corporate criminal activity, because it: encroaches on the fundamental rights of a person and a citizen, has a pseudo-market character, encroaches on a unique object – a person, his will and consciousness, the phenomenon of public consciousness, is carried out by a special subject – powerful, coordinated and protected organized entities with signs of criminally punishable activity. The highly profitable nature of corporate criminal influence is explained through the projection of the result of destructive adjustment of public consciousness on the economically oriented areas of corporate crime. A person who is corrected by a negative rank, a person from an artificially created class of “unnecessary people”, who has lost the will and ability to resist, the skills of critical thinking and productive social interaction, is becoming the ideal human material for all modern forms of slavery, selling organs of his own body, consuming unnecessary and harmful products, participation in illegal armed groups of the world, participation in military conflicts, crimes against peace and humanity, etc. All this gives reason to formulate a reasonably reasonable assumption regarding the criminal corporate nature of the targeted influence of destructive content groups on social networks.

A negative criminological forecast of social consequences and the effects of the activities of destructive groups on social networks is formulated, emphasized on the need to study the determinism of negative content groups, formulate a detailed substantiated forecast, develop corrective measures, decriminalize such an impact.

Key words: *negative content on social networks, “death groups”, criminal potential of society, corporate crime.*

Вступ. Сьогодні інформаційні технології досягли такого рівня розвитку, що використання мережі Інтернет, соціальних мереж є буденною справою. Окрім позитивних аспектів використання останніх, неможливо не зазначити негативні наслідки і явища, які вони породжують. Зокрема, зі стрімким розвитком різноманітних соціальних мереж живе спілкування замінюється на віртуальне. У представників таких груп спілкування розвивається інтернет-залежність, що визнається лікарями як хворобливий стан, який впливає на перебіг психічних процесів людини. Спостерігається виникнення значної кількості інтернет-орієнтованих соціальних явищ, які мають наслідком перетворенням суспільства на «хворобливу» групу людей зі зміщеними життєвими цінностями. Такі групи, зокрема, формують хибне уявлення про життєві орієнтири, маніпулюють психікою, ведуть до масових суїцидів або суїцидів розважально-демонстративних.

Окрім питання запобігання криміногенному впливу суїцидних інтернет-груп розглядали у своїй роботі учені Р. Веприцький, Є. Гладкова, питання психологічних методів дослідження віртуальних груп – Л. Жихарева. Відомі науковій спільноті праці В. Христенко, Є. Вроно, Б. Положий, І. Малкіної-Пих висвітлюють питання цільополагання в поведінці, формування суїцидальної поведінки підлітків у межах загальної психології і педагогіки. Сучасні детермінанти злочинності в Україні і світі ставали предметом ґрунтовних наукових досліджень Б. Головкина [1], В. Голіни, О. Джужи й інших учених-кримінологів.

Отже, унаслідок швидкої появи й ефекту раптового «фокусування» інтернет-аспекту проблеми питання кримінологічного аналізу цільового деструктивного впливу на суспільну свідомість і криміногенний потенціал суспільства через соціальні мережі до цього часу не були предметом спеціальних кримінологічних досліджень.

Постановка завдання. Метою статті є з’ясування сутності деструктивних груп у соціальних мережах, потенціалу їх криміногенного впливу на людину та суспільство, можливого зв’язку з корпоративною злочинністю, кримінологічний аналіз «груп смерті», а також популяризація тематики мережевої соціальної деструкції серед науковців, учнівської і студентської молоді, правників-практиків.

Результати дослідження. Для розуміння витоків формування суїцидальної поведінки в людини слід звернутися до праць американського соціолога Девіда Філіпса, який увів у науковий обіг термін «ефект Вертера». «Ефект Вертера» дістав свою назву від назви роману Й. Гете «Страждання юного Вертера», де головний герой самогубство вважає гідним виходом із життєвої кризи. Девід Філіпс вивчав щомісячні дані про самогубства у Сполучених Штатах Америки (далі – США) з 1948 по 1968 рр. Провівши дослідження, Д. Філіпс дійшов висновку, що після публікації на перших шпальтах статей про самогубство, число скоєних суїцидів збільшується. Він пояснив це тим, що особи, у житті яких виникла схожа з газетним описом ситуація, вбачають підказку для вирішення проблеми. Так, можна сказати, що в наш час люди, які хочуть довести до суїциду, просто створюють ситуації, які нібито схожі на їхні, і найкращим виходом убачають суїцид [2].

І сьогодні новини масмедіа переповнені статтями про суїциди. Контент-аналіз цих повідомлень показує, що однією із причин смертності є вплив мережі Інтернет. З'являється термін «кіберсуїцид» – індивідуальне чи групове самогубство, пов'язане з користуванням мережею Інтернет.

Так, дослідженням групи англійських учених [3] виділено такі типові прояви суїцидних дій у мережі Інтернет.

1. Комунікативний, “flashmob-cybersuicide”. Характеризується мережевим спілкуванням суїцидально налаштованих осіб, які раніше не були знайомі одна з одною, але об'єднуються з метою здійснення колективного самогубства внаслідок укладення між ними віртуального договору через Інтернет.

Соціальні медіаплатформи, як-от чатові кімнати та дискусійні форуми, можуть становити ризик для вразливих груп, впливаючи на рішення щодо самогубства. Зокрема, взаємодії через чат-кімнати або дискусійні форуми можуть заохочувати користувачів до ідолопоклонства тому, хто покінчив життя самогубством, або закликати укласти суїцидальні пакти. Пакт про самогубство – це угода між двома та більше людьми, які покінчили життя самогубством у певний час і часто тим самим смертельним засобом. Пакт про самогубство, який був певним чином сформований або поширений через мережу Інтернет, називають пактом про кіберсуїцид. Ці пакти укладаються зазвичай між незнайомцями. Використання онлайн-чатів і віртуальних оголошень і форумів може забезпечити необмежений простір для обміну почуттями з іншими однодумцями, і цей обмін буде простішим, ніж розмови про такі думки та почуття особисто.

У кінцевому підсумку це спілкування може зменшити сумніви або побоювання людей, які думають про самогубство. Запис про самогубство, залишений людьми через соціальні мережі, миттєво стає доступним для громадськості та може впливати на рішення інших уразливих людей. Соціальні мережі також можуть становити загрозу для вразливих людей завдяки формуванню та впровадженню онлайн-груп, які заохочують і забезпечують підтримку вірувань та поведінки, які зазвичай неприйнятні в суспільстві, як-от самогубство та навмисна ампутація. Отже, зростає кількість доказів того, що соціальні мережі можуть впливати на прозорість поведінки. Оскільки Інтернет усуває географічні перешкоди для спілкування між людьми, поява посилань на сайти із закликами до самогубства в соціальних мережах може створювати новий ризик для вразливих людей, які інакше не піддавалися цій потенційній небезпеці.

2. Інформаційний, “information-cybersuicide” – суїцид унаслідок отримання за допомогою Інтернету відомостей про те, яким способом і за допомогою яких засобів краще здійснити самогубство.

Величезна кількість інформації на тему самогубства доступна в Інтернеті та через соціальні мережі. За результатами системного вебпошуку за 12 пов'язаними із самогубством термінами («самогубство», «способи самогубства», «як вбити себе», «найкращі методи самогубства» тощо), імітуючого результати типового пошуку, було проаналізовано перші 10 сайтів, отриманих для кожного пошуку. Майже половина з них виявилися вебсайтами, що надавали фактичну інформацію про самогубство. Сайти, що пропагують, та чати, де

обговорювалися загальні питання, пов'язані із самогубством, найчастіше траплялись у перших кількох сторінках пошуку. Водночас констатовано, що отримати інформацію в Інтернеті щодо самогубства, включаючи детальну інформацію про методи самогубства, дуже легко.

3. Адиктивний, “addiction-cybersuicide” – здійснення аутоагресивних дій, що є спровокованими інтернет-залежністю: гемблінг, кіберзалежування, кібербулінг тощо. Згідно з результатами проведеного опитування, приблизно 2 000 учнів середніх шкіл підтвердили, що стали жертвами комп'ютерного нападу, такі жертви майже вдвічі частіше вчиняли спроби самогубства, ніж ті учні, які не зазнавали нападу. Звісно, використання соціальних мереж не може бути визначено як єдиний прогноз самогубства в підлітків і молодих людей, але воно здатне збільшити ризик самогубства, посилюючи почуття ізоляції, нестабільності та безнадійності для тих, хто має суто психологічні або психологічні стресові причини.

4. Онлайн-суїцид, або снафф-відео – здійснення самогубства в реальному часі, перед вебкамерою, без будь-яких спецефектів.

Також варто звернути увагу на ефект загального зараження сучасних засобів масової інформації суїцидальним контентом. Нещодавнє дослідження, проведене вченими, які вивчали можливі ефекти впливу на суїцидальну поведінку, показало, що із 719 опитаних осіб віком від 14 до 24 років 79% повідомили про те, що зазнають впливу суїцидального контенту через сім'ю, друзів і традиційні засоби масової інформації, як-от газети, а 59% – через інтернет-джерела [4]. Моніторинг повідомлень засобів масової інформації показує, що комунікативний різновид суїцидального впливу на поведінку найпоширеніший на території України й інших пострадянських країн. Здебільшого йдеться про створення в мережі Інтернет «груп смерті» з різними, часто асоціативно пов'язаними з ідеями повної особистісної автономії назвами («Сині кити», наприклад), учасники яких спілкуються на тему смерті. У цих групах обов'язково є «куратор» – відкритий або прихований адміністратор, який спрямовує спілкування, видає учасникам покрокові завдання суїцидального характеру.

Суспільний розголос випадків з організованими суїцидами в Україні, який набув особливого звучання у 2017–2018 рр., – це достатній маркер, який може діяти на випередження у проблемі безпеки суспільства і держави лише за умови системного кримінологічного осмислення, формулювання системних висновків і вжиття невідкладних заходів кримінологічного випередження. Перше, на що треба звернути увагу фахівцям, – це наявність організованої структури, яка здатна стабільно і регулярно функціонувати протягом тривалого часу, залучаючи людей у суїцидальні групи й утримуючи їх на цьому шляху. Організація контрольних процесів у цьому утворенні (регулярні дзвінки вночі, відлік днів, годин, хвилин для кожної людини тощо) налагоджена на такому високому рівні, який характерний для мережеских структур комерційного характеру, але не для групи ентузіастів-аматорів. Структура ця дуже наполеглива в забезпеченні стабільності своєї діяльності: у разі закриття одних сторінок відкриваються нові, групи в Мережі дуже численні і дублюються як програмно, так і організаційно. По-друге, використовувані методи (позбавлення нормального сну, встановлення умов і обмежень тощо) відомі у психологічних і психіатричних практиках як засоби пригнічення вольових якостей і опірності особистості, засоби управління людською поведінкою.

Отже, із погляду суспільної і державної безпеки варто визначити такі ключові моменти. По-перше, слід від початку відкинути версію про те, що таку системну роботу може підтримувати суто деструктивна енергія любителів-одинаків – по суті, саме цей варіант розглядають деякі засоби масової інформації ліберальної спрямованості, що пропонують як пояснення інтерес сектантського характеру. Це очевидне спрощення проблеми. У даному випадку матеріальний аспект прямо не виявлений – людей схиляють до самогубства, але не вимагають принести з дому цінності, переказати кошти чи видати номери рахунків. Отже, доходимо висновку, що ресурс, який цікавить організацію, – це: 1) індивіди як суспільні одиниці; 2) потенційна здатність індивідів до дій, які вони можуть учинити «на замовлення», що тестується на готовності до самогубства. Можемо припустити деякі варіанти реалізації цього аморального і протиправного інтересу. Один із них – існування «ринку смерті».

Снафф-відео (а можливо, і особиста присутність під час самогубства) можуть бути реальним товаром, запропонованим покупцеві за гроші. Водночас покупець майже не ризикує, навіть якщо його буде спіймано безпосередньо за отриманням файлів, їх переглядом, чи така особа «випадково» виявиться на місці самогубства. Очевидно, законодавці багатьох країн не готові до протидії цій небезпеці. Так, Збірник федерального і регіонального законодавства США, виданий Федеральним дослідним центром при конгресі США у 2009 р., містить докладний опис злочинів, пов'язаних із втягненням неповнолітніх у сексуальну діяльність, поширенням порнографії, а також переслідуваннями і цькуванням у Мережі (до останнього належать погрози й образи), але непрямі підбурювання до самогубства можуть перебувати ще на межі закону. У законодавстві Європейського Союзу проблема мережевої безпеки висвітлена в Європейській стратегії для кращого Інтернету для дітей (European Strategy for a Better Internet for Children) від 2012 р., яка порушує питання про необхідність посилення контролю за неповнолітніми в Мережі. Однак механізми реалізації досі викликають суперечки. Одне з головних питань – контроль за особистою активністю в соцмережах.

Інший варіант реалізації протиправного інтересу не менш загрозливий – відпрацювання технологій управління масовою поведінкою з метою формування моделей деструктивної поведінки широких верств населення. На думку окремих авторів, простежуються певні паралелі між нешкідливими флешмобами (збираємося в точці «X» і підстрибуємо рівно о 12 годині, це весело) і швидким збором значних мас громадян із використанням мобільних засобів зв'язку під час масових заворушень і державних переворотів. Обидва ці варіанти можуть здатися дивними з погляду оцінки потенційних загроз, але відкидати їх не варто. Тому для оцінки ступеня небезпеки для держави і суспільства слід зосередити увагу не тільки на спільнотах у Мережі, але і на можливих каналах просування потенційної «продукції ринку смерті» – у засобах масової інформації, культурному середовищі, психотерапії, на тренінгах тощо. У будь-якому разі жодне здорове суспільство не може миритися з існуванням у ньому деяких груп людей, що організовано працюють на доведення людей до самогубства, які б не були їхні цілі. Під контролем, а точніше, під наглядом, повинні перебувати громадські групи, передусім молодіжні, щоби деструктивні процеси не виявлялися такими, що зайшли занадто далеко [5, с. 2–23].

Підсумовуючи, доходимо проміжного висновку, що активність груп негативного контенту в соціальних мережах має достатні ознаки корпоративної злочинної діяльності, адже вона: посягає на основоположні права людини і громадянина, має псевдоринковий характер, посягає на унікальний об'єкт – людину, її волю і свідомість, феномен суспільної свідомості, здійснюється особливим суб'єктом – потужними, скоординованими і захищеними організованими утвореннями з ознаками кримінально каранної діяльності [6, с. 208–209]. Надприбутковий характер корпоративного злочинного впливу вбачаємо у проекції результату деструктивного коригування суспільної свідомості на «економічно орієнтовані» сфери корпоративної злочинності. Скоригована негативним чином людина, людина зі штучно створеного класу «непотрібних людей»¹, втративши волю і здатність до опору, навички критичного мислення і продуктивної суспільної взаємодії, стає ідеальним людським «матеріалом» для всіх сучасних форм рабства (робітничого, сексуального, виношування дітей та ін.), продажу органів власного організму, споживання непотрібних і шкідливих продуктів, участі в незаконних збройних формуваннях світу, участі у військових конфліктах, учинення злочинів проти миру і людяності тощо. Усе це дає підстави сформулювати досить обґрунтоване припущення щодо злочинного корпоративного характеру явища цілеспрямованого впливу груп деструктивного контенту в соціальних мережах.

Вивчення статистичних даних міжнародних організацій свідчить про кількості нав'язаних суїцидів, втягнення в них усе більшої кількості учасників. Згідно зі звітом Світової статистики охорони здоров'я, у 2016 р. майже 800 тисяч людей у світі наклали на себе руки,

¹ «Непотрібні люди» – відомий феномен все зростаючої кількості людей, які не можуть знайти місця в сучасній глобальній економіці, отже, є абсолютно непродуктивними, а їх існування підтримується виключно опікою держави.

а найвищий рівень самогубств зберігається у країнах Європи – 14,1 випадків на 100 тисяч людей. Найнижчий рівень (3,8 самогубств на 100 тис. населення) зафіксовано у регіоні Східного Середземномор'я, а саме: в Азербайджані (3,3%), Таджикистані (4%), Албанії (4,3%), Греції (4,3%), Кіпрі (4,7%), Вірменії (5,4%), Ізраїлю (5,5%), Боснії і Герцеговині (6%), Мальті (6%), замикає десятку Грузія (6,7%). Сумне лідерство у світі утримує Шрі-Ланка, де зареєстровано 35,3 випадків самогубств на 100 тисяч людей. Друга сходинка – і перша в Європі – у Литви: 47,1 самогубств на 100 тисяч населення. На третій позиції – Південна Корея (36,1 випадків), у Казахстані – 48,1%, Білорусі – 35%, Польщі – 32,7%, Латвії – 21,7%. Україна входить до європейської десятки лідерів за статистикою самогубств із показником 28,7 самогубств на 100 тисяч населення, вона поділяє 9–10 місця разом із Російською Федерацією (показник 32,2). Водночас суїцидні показники України значно перевищують статистичні дані більшості країн Європейського Союзу та багатьох пострадянських країн. Особливо загрозливою виглядає статистика суїцидів серед неповнолітніх: пік смертності припадає на дітей і молодих людей від 10 до 25 років, які мешкають у бідних країнах. Левову частку наведений даних становлять кіберсуїциди, тому серед дослідників поширюється переконання в необхідності негайного створення довгострокових і широких програм щодо запобігання самогубствам, фінансувати які повинні уряди. Нині, за даними Всесвітньої організації охорони здоров'я, подібні програми існують тільки у 28 країнах. Такі програми вже створені у Фінляндії, де отримано результат: рівень самогубств у країні скоротився за десятиліття на 30% [7; 8; 9; 10].

Один із найважливіших аспектів проблеми – стан правопорядку, нормативно-правового забезпечення заходів боротьби із протизаконним впливом негативного контенту в соціальних мережах, зокрема, актуальне питання відповідальності кураторів «груп смерті».

За статистичними даними 2017 р., Національною поліцією України виявлено 434 групи деструктивного спрямування, заблоковано з них 102 групи. Кількість облікових записів, яких вдалося ідентифікувати як такі, що зареєстровані на території України, становить 34 970. Державна служба статистики фіксувала за 2015 р. 148 випадків навмисних самоушкоджень підлітків віком до 18 років. Раніше Міністерство внутрішніх справ України повідомляло, що за шість місяців 2015 р. зареєстровано 184 випадки самоушкоджень дітей, з яких 100 – самогубства, 84 – спроби самогубства. Показники 2016 р. і далі не оприлюднювалися [11].

Серед законодавчих ініціатив варто згадати законопроект № 6748 від 17 липня 2017 р., яким пропонувалось встановлення кримінальної відповідальності за доведення до самогубства чи схилення до каліцтва себе за допомогою «груп смерті» у соцмережах. Через низку недоліків законопроект отримав несприятливу оцінку Головного науково-експертного управління Верховної Ради України, згодом був відкликаний [12]. Утім, ухвалення Закону України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» № 2163–VIII від 5 жовтня 2017 р. свідчить про увагу законодавця до проблем кібербезпеки української держави. Уважаємо, що така законодавча новела є початком нормотворчого шляху в напрямі протидії загрозам протизаконного впливу деструктивного контенту в соціальних мережах, знаменує початок розроблення правових, організаційно-технічних заходів запобігання такому явищу.

Висновки. Вищевикладене дає підстави для досить негативного кримінологічного прогнозу суспільних наслідків і ефектів діяльності груп деструктивного контенту в соціальних мережах. Система антисоціальних деструктивних груп, утворених за моделлю корпоративної злочинної організації, може здійснювати вагомий вплив на населення країни і значною мірою загрожувати національній безпеці. Найсуттєвішим є те, що цільова аудиторія таких груп – підлітки та молодь, майбутнє нації. Попри тимчасове стихання соціального розголосу діяльності аналізованих нами «груп смерті», є підстави вважати, що експеримент з управління суспільною свідомістю виявився вдалим. Можливість штучного утворення і розширення класу «непотрібних людей» за допомогою мережевого негативного контенту потенційно загрожує криміногенним сценарієм орієнтування діяльності новоутворених прошарків суспільства. Усе це зумовлює необхідність спрямування уваги науковців на вивчення

детермінуючого впливу груп негативного контенту, формулювання розгорнутого обґрунтованого прогнозу і розроблення заходів коригування, декриміналізації такого впливу.

Список використаних джерел:

1. Головкін Б. Загальна характеристика детермінантів злочинності в Україні. *Форум права*. 2014. № 1. С. 106–111. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2014_1_21.pdf (дата звернення: 10.11.2019).
2. Phillips D. Clustering of teenage suicides after television news stories about suicide. *The New England journal of medicine*. 1986. URL: https://www.researchgate.net/publication/19414008_Clustering_of_Teenage_Suicides_after_Television_News_Stories_about_Suicide (дата звернення: 10.11.2019).
3. Brown M., Barraclough B. Epidemiology of suicide pacts in England and Wales, 1988–92. *BMJ*. 1997, 315 : 286–7.
4. Luxton D., June J., Fairall J. Social Media and Suicide: A Public Health Perspective. *Am J Public Health*. 2012. May. URL: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3477910/>.
5. «Группы смерти»: от игры к моральной панике / А. Архипова и др. Москва : РАН-ХиГС, 2017. 24 с.
6. Пивоваров В., Корицкий В. Корпоративний ракурс транснаціональної організованої торгівлі людьми. *Право і суспільство*. 2017. № 1. Ч. 2. С. 206–210.
7. Age-standardized suicide rates (per 100 000 population), 2016 / World Health Organization. URL: http://gamapserver.who.int/gho/interactive_charts/mental_health/suicide_rates/atlas.html (дата звернення: 10.11.2019).
8. Рівень самогубств у світі: Україна у десятці європейських «лідерів». *Euronews*. 2017. URL: <http://ua.euronews.com/2017/05/18/suicide-rate-is-highest-in-europe-un-health-agency-report> (дата звернення: 10.11.2019).
9. Мазурено А. В Україні зафіксовано 20,1% самогубств на 100 тис. населення – ВООЗ. *Українські національні новини*. 2017. URL: <http://www.unn.com.ua/uk/news/1665278-v-ukrayini-zafiksovano-20-1-samogubstv-na-100-tis-naselennya-vooz> (дата звернення: 10.11.2019).
10. Перассо В. Чому підлітки часто скоюють самогубства. *BBC World Service*. 2015. URL: http://www.bbc.com/ukrainian/society/2015/09/150924_suicides_teens_vj_stats_it (дата звернення: 10.11.2019).
11. Поліція: самогубств не стало більше, однак у «групах» 35 тисяч користувачів з України. *Українська правда*. 2017. URL: <https://life.prawda.com.ua/society/2017/03/6/222976/> (дата звернення: 10.11.2019).
12. Проект закону про внесення змін до Кримінального кодексу України (щодо розширення переліку кримінально карних способів доведення до самогубства чи самокалічення або замаху на самогубство чи самокалічення) № 6748 від 17 липня 2017 р. *Верховна Рада України* : офіційний вебпортал. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62323 (дата звернення: 10.11.2019).

ПЛАКСЮК І. Ю.,

аспірант

(Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса)

УДК 343.359.8

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736-2019-6-2-22>**ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД БОРОТЬБИ З УМИСНИМ ВВЕДЕННЯМ В ОБІГ НА РИНОК НЕБЕЗПЕЧНОЇ ПРОДУКЦІЇ**

Статтю присвячено дослідженню кримінального законодавства закордонних країн, що встановлює кримінальну відповідальність за злочини, аналогічні до злочину, передбаченого статтею 227 Кримінального кодексу України «Умисне введення в обіг на ринку України (випуск на ринок України) небезпечної продукції». З'ясовуються спільні та відмінні риси визначення складу даного злочину у вітчизняному законодавстві та законодавстві деяких закордонних країн.

З'ясовано, що в законодавстві іноземних держав існують різні підходи до розуміння правової природи злочину, аналогічного до умисного введення в обіг на ринку України (випуску на ринок України) небезпечної продукції. Даний злочин має різні назви в законодавстві закордонних держав. На відміну від Кримінального кодексу України, де досліджуваний злочин міститься в розділі «Злочини у сфері господарської діяльності», законодавці інших країн визначають аналогічні злочини як злочини проти громадської безпеки, здоров'я населення, життя і здоров'я особи, економічної діяльності. Отже, родовий об'єкт даного злочину є різним. На відміну від об'єкта, суб'єкт досліджуваного злочину в законодавстві більшості держав є загальним, що є спільною рисою Кримінальних кодексів різних країн світу. Мета злочину не в усіх випадках є обов'язковою ознакою складу злочину. Наслідки даного злочину здебільшого стосуються здоров'я людини.

В Україні, на відміну від деяких інших країн, де передбачено суворі покарання за вчинення досліджуваного злочину, як-от тривалий строк позбавлення волі та навіть смертна кара в Китаї, покарання за вчинення злочину, передбаченого статтею 227 Кримінального кодексу, є досить м'яким, а саме штраф від 500 до 1 000 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян із позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років. Автор погоджується з думкою, що така санкція не відповідає суспільній небезпечності даного діяння.

Ключові слова: кримінальне законодавство, небезпечна продукція, кримінальна відповідальність, введення в обіг небезпечної продукції, зарубіжний досвід.

The article is devoted to the investigation of the criminal legislation of foreign countries, which establishes criminal liability for crimes similar to the crime envisaged by Article 227 of the Criminal Code of Ukraine "Deliberate putting into circulation in the Ukrainian market (release on the market of Ukraine) of dangerous products". The common and distinctive features between the definition of the composition of a crime in domestic law and the legislation of some foreign countries are clarified. It is found that the laws of foreign countries have different approaches to understanding the legal

nature of the crime, similar to the deliberate introduction into the market of Ukraine (release to the Ukrainian market) of dangerous products.

This crime has different names in the laws of foreign countries. Unlike the Criminal Code of Ukraine, where the investigated crime is in the section “Crimes in the field of economic activity”, legislators of other countries define similar crimes as crimes against public safety, public health, life and health of a person, economic activity. Therefore, the generic object of this crime is different. In contrast to the subject matter, the subject of the crime under investigation in the law of most states is common, which is a common feature of the Criminal Codes of the world. The purpose of the crime is not always a necessary feature of the crime. In most cases, the consequences of this crime relate to human health.

In Ukraine, unlike some other countries where severe penalties are imposed for committing an investigated crime, such as long imprisonment and even the death penalty in China, the punishment for committing a crime under Article 227 of the Criminal Code is rather mild, namely fine from 500 to 1 000 non-taxable minimum incomes of citizens with deprivation of the right to occupy certain positions or engage in certain activity for a term of up to three years. The author agrees with the opinion that such a sanction does not correspond to the public danger of the act.

Key words: *criminal law, dangerous products, criminal liability, introduction of dangerous products, foreign experience.*

Вступ. Науку кримінального права та кримінальне законодавство України про кримінальну відповідальність за умисне введення в обіг на ринку України (випуск на ринок України) небезпечної продукції не можна розглядати ізольовано від того, що відбувається в інших країнах світу.

Проблема випуску на ринок небезпечної продукції є досить дослідженою вітчизняними науковцями, зокрема такими, як: М.І. Хавронюк, О.О. Дудоров, О.В. Зверева, Н.В. Наумчук та інші вчені. Проте вітчизняне законодавство все ще потребує більш дієвого механізму притягнення до кримінальної відповідальності осіб, винних у вчиненні даного злочину. Саме тому ця стаття присвячена дослідженню законодавчої практики закордонних країн, досвід яких надзвичайно цінний для українського законодавця.

Постановка завдання. Мета статті – зробити аналіз норм кримінального законодавства закордонних країн, що встановлюють кримінальну відповідальність за випуск на ринок небезпечної продукції.

Результати дослідження. Назва злочину, передбаченого ст. 227 Кримінального кодексу України, по-різному сформульована законодавцями інших держав. Ст. 238 Кримінального кодексу Російської Федерації передбачає кримінальну відповідальність за виготовлення, зберігання, перевезення, або збут товарів та продукції, виконання робіт або надання послуг, що не відповідають вимогам безпеки [1]. Ст. 337 Кримінального кодексу Республіки Білорусь встановлює кримінальну відповідальність за випуск або реалізацію недоброякісної продукції [2]. Ст. 310 Кримінального кодексу Туркменистану встановлює кримінальну відповідальність за випуск чи продаж товарів, надання послуг, що не відповідають вимогам безпеки [3]. Ст. 186 Кримінального кодексу Республіки Узбекистан установлює кримінальну відповідальність за виготовлення, зберігання, перевезення з метою збуту або збут товарів, виконання робіт або надання послуг, що не відповідають вимогам безпеки [4]. Ст. 200 Кримінального кодексу Азербайджанської Республіки передбачено кримінальну відповідальність за обман споживачів або виготовлення та збут неякісної продукції [5]. § 189 гл. 20 Кримінального кодексу Данії передбачає кримінальну відповідальність за продаж чи розповсюдження іншим чином як ліки чи засоби попередження хвороб продуктів, що не підходять для вказаних цілей та, якщо використовуються для даної мети, можуть бути небезпечними для життя чи здоров'я інших осіб [6]. Ст. 288 Кримінального кодексу Албанії встановлено

кримінальну відповідальність за виготовлення та продаж продуктів та інших речовин, небезпечних для здоров'я [7]. Ст. 363 Кримінального кодексу Іспанії встановлює кримінальну відповідальність за пропонування на ринку харчових продуктів, що не мають або мають порушені реквізити, встановлені в законах або регламентах про строки придатності та зберігання продуктів; виробництво чи продаж напоїв чи продуктів, призначених для масового споживання, які є шкідливими для здоров'я; торгівлю зіпсованими товарами; виробництво продуктів, використання яких заборонено та спричиняє шкоду здоров'ю, а також торгівлю ними; приховування чи викрадення товарів, які йдуть на знищення чи дезинфекцію, з метою їх продажу [8]. Ст. 140 Кримінального кодексу Китайської Народної Республіки встановлює відповідальність за пересортування та фальсифікацію продукції, видачу підробленої продукції за справжню, другосортної за хорошу або неякісної за якісну виробником, продавцем; ст. 141 – за виробництво та реалізацію підробних лікарських засобів, які можуть завдати шкоди здоров'ю людини; ст. 143 – за виробництво та реалізацію харчової продукції, що не відповідає санітарно-гігієнічним нормам, може спричинити тяжку харчову інтоксикацію або інше серйозне харчове отруєння; ст. 144 – за наявність у харчовій продукції, що виробляється та реалізується, токсичних, шкідливих неїстівних домішок або завідоме знання продавця про факт вмісту у продукції, що реалізується, токсичних, шкідливих, неїстівних речовин; ст. 146 – за виробництво невідповідної ГОСТам із безпеки продукції для життя людини і спеціальним (професійним) стандартам електрообладнання, посуду (ємностей) гідравлічного типу, легкозаймистої та вибухової або іншої невідповідної ГОСТам із безпеки для життя людини та спеціальним (професійним) стандартам продукції, а також реалізацію завідомо невідповідної ГОСТам із безпеки для життя людини та спеціальним (професійним) стандартам продукції, що призвели до серйозних наслідків; ст. 147 – за виробництво підробних отрутохімікатів, ветеринарних препаратів, добрив, а також реалізацію завідомо підробних або непридатних до вжитку, таких, що втратили ефективність, отрутохімікатів, ветеринарних препаратів, добрив, насіння, або реалізацію виробником чи продавцем неякісних отрутохімікатів, ветеринарних препаратів, добрив, насіння під виглядом якісних, чим у результаті завдано відносно серйозної шкоди виробництву; ст. 148 – за виробництво невідповідної санітарним нормам косметичної продукції, а також реалізацію завідомо невідповідної санітарним нормам косметичної продукції, що спричинило серйозні наслідки [9].

У Кримінальному кодексі (далі – КК) України ст. 227 міститься в р. VII «Злочини у сфері господарської діяльності». У Російській Федерації (далі – РФ), наприклад, законодавець пішов шляхом зміни спрямованості та змісту кримінально-правової норми, яка за сутністю та змістом є аналогічною до норми національного кримінального законодавства про відповідальність за випуск або реалізацію недоброякісної продукції. Ст. 238 Кримінального кодексу РФ законодавець включив до глави про відповідальність за злочини, які посягають на здоров'я населення [10, с. 12–13]. У кодексах інших держав відповідні статті розміщені в розділах (главах), які передбачають відповідальність за злочини проти:

1) громадської (загальної) безпеки: КК Голандії, Норвегії, Італії, Данії, Франції, Албанії, Польщі, Таїланду;

2) здоров'я населення (громадського, народного здоров'я): КК РФ, Киргизької Республіки, Грузії, Казахстану, Туркменістану, Таджикистану, Вірменії, Білорусі, Литви, Естонії, Молдови, Норвегії, Болгарії, Сербії;

3) життя і здоров'я особи: КК Бельгії, Швейцарії, Австрії, Швеції, Федеративної Республіки Німеччина, Японії, Республіки Корея, штату Техас США;

4) економічної (господарської) діяльності: КК Латвії, Грузії, Азербайджану, Італії, Болгарії, Китаю [11, с. 37–38].

Отже, доходимо висновку, що в різних країнах законодавець по-різному визначає об'єкт досліджуваного злочину.

У більшості складів злочинів КК закордонних держав не зазначено жодних спеціальних ознак суб'єкта злочину, тому це дає змогу стверджувати, що суб'єкт злочину – загальний. Проте в низці складів злочинів «Випуск або реалізація недоброякісної продукції» КК

закордонних держав законодавці визначили спеціальні ознаки суб'єкта злочину. Ознаки спеціального суб'єкта злочину є: 1) у ст. 397 КК Туреччини: «особа, яка має дозвіл на продаж медичних препаратів», ст. 400 КК Туреччини: «лікар, фармацевт, особа, що займається професійною діяльністю з охорони здоров'я населення, на заняття якою вимагається отримання офіційної ліцензії»; 2) ст. 360 КК Іспанії: «уповноважений із торгівлі речовинами або продуктами», ч. 2 ст. 362: «фармацевт або технічний керівник легальної лабораторії», ст. 363 КК Іспанії: «виробник, дистриб'ютор, продавець», ч. 1 ст. 364 КК Іспанії: «власник або відповідальний за виробництво на фабриці харчових продуктів»; 3) ст. 204/3 КК Аргентини: «особа, відповідальна за керівництво, адміністрацію, контроль або охорону установ, призначених для продажу ліків», п. 1 ст. 208 КК Аргентини: «особа, яка не володіє званням або повноваженнями для зайняття лікарською практикою», п. п. 2, 3 ст. 208 КК Аргентини: «особа, яка володіє званням або повноваженнями для зайняття лікарською практикою» [12, с. 303].

Відмінними є особливості суб'єктивної сторони складу злочину. В одній групі держав караним є виробництво (виготовлення), зберігання, перевезення відповідної продукції з метою збуту (ст. 238 КК РФ, ст. ст. 275 і 276 КК Литви) або передачі (ст. 194 КК Естонії), або випуск з метою збуту (ст. 279 КК Вірменії), тоді як в іншій групі виробництво (виготовлення, переробка) такої самої продукції визнається злочином незалежно від мети (ст. 258 КК Киргизької Республіки, ст. ст. 198 і 246 КК Грузії, ст. ст. 2141 і 216 КК Молдови, ст. 202 КК Латвії, ст. 200.3 КК Азербайджану), як і її випуск (ст. 269 КК Казахстану, ст. 310 КК Туркменістану, ст. 209 КК Таджикистану, ст. 337 КК Білорусі, ст. 251 КК Грузії, ст. 200.3 КК Азербайджану). Із цього випливає, що в першій із названих груп держав виробництво (виготовлення), зберігання, перевезення відповідної продукції без мети її збуту (передачі), а у Вірменії – випуск без мети збуту, не є кримінально караними діями.

У багатьох складах злочинів, передбачених КК інших держав світу, наявні факультативні ознаки об'єктивної сторони. Вони стосуються: засобів – шкідливих речовин (ст. 454 КК Бельгії, § 153 КК Норвегії, ст. 364 КК Іспанії), місця – магазину чи іншого місця (ст. 456 КК Бельгії), часу – під час виробництва, виготовлення або після цього (ст. 362 КК Іспанії) тощо.

Щодо суспільно небезпечних наслідків аналізованих злочинів, то вони, як і у КК пострадянських держав, переважно типові і стосуються фізичної шкоди (винятками є лише ст. ст. 143, 145–148 КК Китаю, де згадуються тяжкі наслідки, особливо тяжкі наслідки і значна, велика й особливо велика шкода виробництву). Прості склади злочину найчастіше побудовані як формальні, а там, де вони є матеріальними, як наслідки згадуються: створення небезпеки для життя та/або здоров'я людини (§ 153 КК Норвегії, § 189 КК Данії, ст. 9 гл. 3 КК Швеції, ст. 2231 КК Франції, ст. ст. 361–363 КК Іспанії, § 1 ст. 165 КК Польщі, ст. 236 КК Таїланду, ст. ст. 141 і 143 КК Китаю), «смерть людини чи значна шкода організму або здоров'ю» (§ 157 КК Норвегії), «тяжка шкода здоров'ю людини» (ст. ст. 142 і 145 КК Китаю), «тяжкі наслідки» і «значна шкода виробництву» (ст. ст. 146 і 147 КК Китаю) [11, с. 40–41].

Для притягнення до відповідальності за ст. 227 КК України достатньо встановити, що випуск на ринок України небезпечної продукції вчинений у великих розмірах (таким визнається введення в обіг небезпечної продукції, загальна вартість якої перевищує п'ятсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян). Обурення М.І. Хавронюка викликає той факт, що «законодавець змушує турбуватися суб'єкта відповідного діяння не стільки про те, щоб не випускати на ринок продукцію, небезпечну для здоров'я споживачів, скільки про те, щоб за можливого введення в обіг такої продукції не перейти певну кількісну межу». Але навіть у разі засудження особи за цією статтею їй загрожує на диво м'яке покарання, санкція ст. 227 КК передбачає покарання у виді штрафу від 500 до 1 000 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян із позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років. Така санкція абсолютно не відповідає суспільній небезпеці введення в обіг небезпечної продукції. У цьому контексті варто також зазначити, що в низці країн світу за вчинення відповідного діяння передбачено суворі покарання – від тривалого строку позбавлення волі (у Голландії, Норвегії, Аргентині, Польщі, США, Китаї та ін.) до смертної кари (у Китаї) [13, с. 11].

Висновки. Виходячи з наведеного, зазначимо:

- 1) законодавці інших держав по-різному називають злочин, аналогічний до злочину, передбаченого ст. 227 Кримінального кодексу України;
- 2) об'єкт даного злочину по-різному визначається у Кримінальних кодексах закордонних країн. Переважно об'єктом визнаються громадська безпека та здоров'я населення, життя і здоров'я особи. У деяких країнах об'єктом є економічна діяльність;
- 3) спільною рисою складу злочину в різних державах є суб'єкт, що зазвичай є загальним;
- 4) у деяких країнах кримінально караними є не будь-які дії, пов'язані з виробництвом, зберіганням, перевезенням небезпечної продукції, а лише ті, що були вчинені з метою збуту, тоді як в інших країнах мета не є обов'язковою ознакою складу злочину;
- 5) закордонні законодавці в деяких випадках надають значення таким ознакам об'єктивної сторони злочину, як засіб, місце, час тощо;
- 6) деякі склади злочину є формальними, а матеріальні найчастіше мають немайновий характер і полягають у завданні шкоди здоров'ю людини.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний кодекс Російської Федерації. URL: <http://ppt.ru/kodeks.phtml?kodeks=20> (дата звернення: 12.05.2019).
2. Кримінальний кодекс Республіки Білорусь. URL: http://www.pravo.by/document/?gu_id=3871&p0=hk9900275 (дата звернення: 12.05.2019).
3. Кримінальний кодекс Туркменістану. URL: <http://www.legislationline.org/ru/documents/action/popup/id/14380/preview> (дата звернення: 12.05.2019).
4. Кримінальний кодекс Республіки Узбекистан. URL: <http://lex.uz/docs/111457> (дата звернення: 19.05.2019).
5. Кримінальний кодекс Азербайджанської Республіки. URL: http://continent-online.com/Document/?doc_id=30420353#pos=278;-60 (дата звернення: 19.05.2019).
6. Кримінальний кодекс Данії. URL: <http://www.law.edu.ru/norm/norm.asp?normID=1241524&subID=100096345,100096366,100096653,100097089#text> (дата звернення: 19.05.2019).
7. Кримінальний кодекс Албанії. URL: <http://ugolovnykodeks.ru/2011/11/ugolovnyj-kodeks-albanii/> (дата звернення: 19.05.2019).
8. Кримінальний кодекс Іспанії. URL: <http://law.edu.ru/norm/norm.asp?normID=1247923&subID=100111282,100111284,100111488,100112922,100112946#text> (дата звернення: 19.05.2019).
9. Кримінальний кодекс Китайської Народної Республіки. URL: <https://ukknr.ucoz.ru/index/0-6> (дата звернення: 26.05.2019).
10. Герасименко С.В. Соціальна обумовленість криміналізації діяння, передбаченого ст. 227 КК України «Випуск або реалізація недоброякісної продукції». *Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих вчених* : матеріали Науково-практичної конференції, м. Харків, 24 травня 2008 р. Харків : Вид-во Харк. нац. ун-ту внутр. справ, 2008. С. 12–15.
11. Хавронюк М.І. Відповідальність за порушення права споживачів на безпечність продукції за кримінальними кодексами України та інших держав. *Вісник Верховного Суду України*. 2011. № 5 (129). С. 34–44.
12. Цюра А. Кримінальна відповідальність за аналогічний до «Випуску або реалізації недоброякісної продукції» КК України злочин у кримінальному законодавстві деяких зарубіжних держав. *Вісник Львівського університету*. Серія «Юридична». 2007. Вип. 44. С. 295–306.
13. Андрушко А. Проблеми кримінально-правової протидії обігу небезпечних біодобавок в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2013. Вип. 22. Ч. II. Т. 3. С. 9–12.

ТОМА М. Г.,

кандидат юридичних наук,
асистент кафедри кримінального права
(Чернівецький національний
університет імені Юрія Федьковича)

УДК 343.2

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736-2019-6-2-23>

СТАНОВЛЕННЯ ІНСТИТУТУ СПЕЦІАЛЬНОЇ КОНФІСКАЦІЇ: СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВА ОБУМОВЛЕНІСТЬ

У статті проаналізовано еволюцію інституту спеціальної конфіскації, як іншого заходу кримінально-правового характеру. Висвітлено питання актуальності інституту спеціальної конфіскації, його відмінність від конфіскації майна як виду покарання. Описані соціальні та правові обумовленості виникнення інституту спеціальної конфіскації в Україні. Розписана система чинників, які зазвичай використовуються вченими для визначення соціально-правової обумовленості кримінального законодавства, зокрема такі: кримінологічні, нормативні, соціально-економічні, міжнародні й історичні; соціально-економічні, медичні, нормативні та кримінологічні; історичні, нормативно-правові, міжнародно-правові та кримінологічні; соціальні, соціально-економічні, системно-правові; кримінологічні, міжнародні, історичні, нормативно-правові; історичні, кримінологічні, нормативно-правові, міжнародні, соціально-психологічні; кримінологічні, історичні, нормативні, соціально-психологічні, міжнародні й ін.

«Спеціальна конфіскація» як термін на законодавчому рівні регламентована в Законі України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України стосовно виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України» № 222-VII від 18 квітня 2013 року, яким доповнено Кримінальний кодекс України статтями 96-1 «Спеціальна конфіскація» та 96-2 «Випадки застосування спеціальної конфіскації», диспозиція яких дала можливість зрозуміти позицію законодавця щодо правової характеристики такого заходу кримінально правового характеру. Спеціальна конфіскація фактично визнається заходом кримінально-правового впливу, що виходить за межі кримінальної відповідальності.

Суттєвим чинником до внесення змін у Кримінальний кодекс України, а саме статті 96-1 та 96-2, є міжнародно-правовий, з огляду на прагнення нашої держави до повномасштабної участі в політичному й економічному житті Європи. Велике значення для вдосконалення вітчизняного законодавства має закордонний досвід, з огляду на відповіді на питання щодо необхідності та доцільності внесення змін у національне законодавство.

Ключові слова: еволюція, спеціальна конфіскація, конфіскація майна соціальна обумовленість, правова обумовленість, заходи кримінально-правового характеру.

The evolution of the institution of special confiscation as another measure of criminal law is analyzed in the article. The question of the relevance of the institute of special confiscation, its difference from confiscation of property as a type of punishment is covered. The social and legal conditionality of the institution of special confiscation in Ukraine is described. The system of factors commonly

used by scientists to determine the social and legal conditionality of criminal law, including the following: criminological, regulatory, socio-economic, international and historical; socio-economic, medical, regulatory and criminological; historical, regulatory, international and criminological; social, socio-economic, system-legal; criminological, international, historical, regulatory; historical, criminological, regulatory, international, social and psychological; criminological, historical, regulatory, socio-psychological, international, etc.

Special confiscation as a term at the legislative level was regulated in the Law of Ukraine “On Amendments to the Criminal and Criminal Procedure Codes of Ukraine regarding the Implementation of the European Union Visa Regime Liberalization Action Plan for Ukraine” № 222-VII of April 18, 2013. Supplementing the Criminal Code Ukraine Articles 96-1 “Special confiscation” and 96-2 “Special confiscation cases”, the disposition of which made it possible to understand the position of the legislator on the legal characterization of such a measure of criminal nature, which is actually recognized as a measure of criminal influence that goes beyond criminal liability.

A significant factor in the amendment of the Criminal Code of Ukraine, namely Articles 96-1 and 96-2 are international law, in view of our country’s desire to participate fully in the political and economic life of Europe. Foreign experience in answering the necessity and expediency of introducing amendments to national legislation is essential for the improvement of national legislation.

Key words: *evolution, special confiscation, confiscation of property social conditionality, legal conditionality, measures of criminal nature.*

Вступ. Сьогодні в науці кримінального права прийнято вважати одним із головних чинників, що впливають на доцільність реалізації та можливість подальшого ефективного застосування будь-якої кримінально-правової норми, вирішення питання про те, чи виправдані її положення та чи відповідають вони реальним потребам суспільства, тобто з’ясування їхньої соціальної та правової обумовленості. Визначення та розкриття змісту чинників, які доводять соціальну обумовленість кримінального закону, є основним аргументом, який вказує на необхідність кримінального законодавства, яке стоїть на захисті суспільних відносин, дає можливість передбачити розвиток норм чинного кримінального законодавства, а також підвищити рівень наукової обґрунтованості змісту закону [10, с. 123].

Постановка проблеми. Метою дослідження стало питання актуальності інституту спеціальної конфіскації, його становлення в Україні, соціально-правові чинники та доцільність застосування спеціальної конфіскації як іншого заходу кримінально-правового характеру.

Результати дослідження. Проблема соціальної та правової обумовленості кримінального права – широка, багатогранна і давно відома науці кримінального права. Однак головним її аспектом є виявлення та розкриття тих чинників (обставин, умов), які впливають на процес створення кримінального права, та їхньої ефективності.

На шляху до вирішення проблеми соціально-правової обумовленості закону про кримінальну відповідальність загалом і кримінально-правової норми зокрема в теорії кримінального права позиції науковців розділились: одні автори пишуть про соціальні чинники в теорії кримінального права, що обумовлюють криміналізацію та декриміналізацію діяння, інші – власне про соціальну обумовленість норм кримінального законодавства [14, с. 128].

Не деталізуючи погляди вчених, як-от Н.О. Гуторова, М.М. Панов, К.П. Задоя, В.І. Тютюгін, К.А. Новікова, В.С. Батиргареева й ін., на нашу думку, науковцям варто погодитися з позицією О.А. Пашенко [15, с. 211], що для належного правового аналізу соціально-правової обумовленості слід відокремити умовність кримінально-правової норми соціальної обумовленості криміналізації (декриміналізації) дій від концепції соціальної

обумовленості права як закону. Переваги обраного підходу можна пояснити тим, що криміналізація є суміжним процесом зі зміною чинного законодавства і є лише одним із можливих наслідків законотворчості (не завжди соціально обумовлена норма знайде свою об'єктивізацію в нормах кримінального права), натомість варто визначити питання про соціальну обумовленість правової норми до моменту ухвалення законотворчого рішення про її криміналізацію.

Дослідження системи обставин, у результаті яких з'являються ті чи інші кримінально-правові норми, неможливе без уточнення питання, що саме слід розуміти під соціально-правовою обумовленістю кримінально-правові норми. На думку В.І. Борисова, соціально-правова обумовленість кримінального законодавства формується різними соціально-економічними, політичними, психологічними та іншими чинниками, визначення й уточнення яких дає можливість обґрунтувати необхідність кримінально-правового захисту певних суспільних відносин і можливість прогнозування розвитку певних інститутів кримінального права, а також підвищення чинності змісту кримінального законодавства [4, с. 28]. Однак цілком погодитися з думкою В.І. Борисова неможливо, оскільки дещо зменшується важливість правового аспекту соціальної та правової обумовленості норми кримінального законодавства (автор згадує лише соціальні чинники, які вказують на соціальну обумовленість, без правового розмежування чинників, що вказують на юридичну обумовленість норми кримінального права). Натомість доцільно виконувати законодавчу волю у змісті та структурі кримінального права, не обмежуючи соціальні, політичні чи економічні передумови, але які повинні на основі принципів кримінального права, догм та постулатів мати системний характер, відповідати вимогам правозастосовної практики. Інакше правовий аспект якості кримінального закону, пов'язаний із його формою, може негативно впливати на здатність закону ефективно регулювати суспільні відносини, що перебувають під правовим захистом, а також створювати конфлікти та проблеми під час правозастосування на практиці.

Водночас, незважаючи на самостійне значення та важливість і соціально-правові аспекти обумовленості будь-якої норми кримінального права, ми вважаємо, що вони взаємопов'язані і можуть вказувати на доцільність та необхідність взяття певних суспільних відносин під правовий захист лише в єдності. Тому, щоб уникнути термінологічних помилок, повторення та заміни понять, соціальну обумовленість і юридичну обумовленість кримінально-правової норми доцільно розглядати в єдності – термін «соціальна та правова обумовленість».

У науковій літературі можна знайти різні підходи авторів до найменування обставин, що визначають соціальну та правову обумовленість норми кримінального права, а також різні класифікації систем таких обставин. Найчастіше для визначення обставин, що визначають соціальну та правову обумовленість кримінальних норм, використовуються такі терміни, як «фактори», «підстави», «принципи», «чинники», «умови», «критерії», «засоби» [13] тощо. Однак, щоби встановити соціально-правову обумовленість нормою про спеціальну конфіскацію як інший захід кримінально-правового впливу, видається доцільним уживати термін «чинники». Що ж стосується системи чинників, за допомогою яких вона зазвичай учені визначають соціальну та правову обумовленість кримінального закону, варто сказати, що така єдина узагальнена система чинників у науці про кримінальне право також відсутня. Найчастіше використовують: 1) кримінологічні, нормативні, соціально-економічні, міжнародні й історичні; 2) соціально-економічні, медичні, нормативні та кримінологічні; 3) історичні, нормативно-правові, міжнародно-правові та кримінологічні [2]; 4) соціальні, соціально-економічні, системно-правові; 5) кримінологічні, міжнародні, історичні, нормативно-правові; 6) історичні, кримінологічні, нормативно-правові, міжнародні, соціально-психологічні; 7) кримінологічні, історичні, нормативні, соціально-психологічні, міжнародні [3] та ін.

Як ми бачимо, запропоновані чинники системи дещо схожі та певною мірою дублюють один одного. Тому для визначення чинників соціально-правової обумовленості спеціальної конфіскації як іншого заходу кримінально-правового характеру ми вважаємо за необхідне

зупинитися на характеристиках тих чинників, з'ясування яких буде достатньою підставою для встановлення того факту, що доцільно ввести розглянуту норму в чинне кримінальне законодавство. Такими чинниками є: історичний; міжнародно-правовий; загально-соціальний (політичний, власне соціальний) та нормативний.

Історичний чинник. Перші правила, пов'язані з конфіскацією майна, містилися у кримінальному праві Київської Русі та земель, утворених після феодалної роздробленості (у IX – на початку XIII ст.). Зокрема, однією з перших збірок архаїчного права була «Руська правда». На її основі формувалися інші письмові джерела права, як-от Договори з Візантією 907, 911, 944 та 971 рр., які передбачали таке покарання, як конфіскація. Як найсуворіше покарання, застосоване за тяжкі злочини того часу (вбивства, пограбування, крадіжки, підпал суду), конфіскація майна також була закріплена в розширеному виданні «Руської правди» [16], у кримінальному законодавстві Галицько-Волинського князівства та Литовсько-Російської держави, а також у чинному законодавстві на території української землі в часи перебування України під владою Речі Посполитої (перша половина XIII – перша половина XVII ст.) [8].

Зазвичай у перших нормативних актах, які містили положення щодо конфіскації майна, поняття «спеціальна конфіскація» не вживалося, і всі випадки конфіскації майна називали одним терміном – «конфіскація». Окрім того, більшість нормативно-правових документи, що містять кримінальні та кримінально-процесуальні норми і діяли на території українських земель, фіксували конфіскацію майна як вид покарання (основного чи додаткового).

Перша згадка про спеціальну конфіскацію містилася в Артикулі 33 гл. XIV Литовських статутів 1588 р. ішлося про вилучення підроблених товарів і обладнання (якщо їх виявлено), таку незаконну та заборонену діяльність, як виробництво та продаж у таємних пабах пива, горілки та меду [8, с. 47]. Наступний етап розвитку кримінального законодавства України щодо використання спеціальної конфіскації відображений в «Уложенні про покарання кримінальні та виправні» 1845 р., які, крім загальної конфіскації, що застосовується у випадку засудження винних на каторгу або висилку, також містили норму про спеціальну конфіскацію [12].

Період становлення Української незалежної держави (1917–1921 рр.) характеризується розвитком української правової системи в напрямі лібералізації каральної політики, тому Статутом про державний устрій, права та свободи Української Народної Республіки (далі – УНР), також названим Конституцією УНР, від 29 квітня 1918 р. такий вид покарання, як конфіскація майна, скасовано. Але під час встановлення та панування на українських територіях радянської влади законодавці підходять до конфіскації майна знову, зводячи її визначення до виду покарання, основного або додаткового [6, с. 159].

У низці статей Особливої частини Кримінального кодексу Української Радянської Соціалістичної Республіки (далі – УРСР) 1960 р. передбачено положення про конфіскацію предметів – так звана спеціальна конфіскація (наприклад, ст. 211 Кримінального кодексу УРСР, за ввезення, збут, продаж і розповсюдження порнографічних предметів). Хоча до цього виду конфіскації термін «спеціальна конфіскація» не застосовувався на законодавчому рівні, саме наявність у кримінальному праві аналогічних норм стала потужним поштовхом до вивчення правової природи таких засобів кримінально-правового регулювання, як спеціальна конфіскація.

У сучасному українському кримінальному праві до недавнього часу (до 2013 р.) під спеціальною конфіскацією майна розуміли спеціальний примусовий захід, застосований на підставі положень ч. 9 ст. 100 Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК) України, яким охоплені предмети, визнані речовими доказами у справі (ст. 98 КПК). По суті спеціальна конфіскація не була видом покарання, полягала у примусовому вилученню в дохід держави знярядь злочину, що належали обвинуваченому, а також грошей, цінностей та інших речей, отриманих злочинним шляхом, тобто це були «інструменти утилізації (розпорядження) речових доказів» [7, с. 192].

Спеціальну конфіскацію називали конфіскацією майна, що застосовується на підставі приписів окремих статей Особливої частини Кримінального кодексу України (ст. ст. 159¹, 176, 177, 203-1, 203-2, 204, 216, 229, 240, 244, 246, 248, 249, 300, 321¹, 332, 332¹, 334, 369³ КК України), санкції яких передбачали конфіскацію тих предметів, які чітко визначені статтями (предмети, знаряддя, засоби вчинення злочину, визначені в цих статтях).

На законодавчому рівні термін «спеціальна конфіскація» запроваджений Законом України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України стосовно виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України» № 222-VII від 18 квітня 2013 р. [3]. Внесення до КК України ст. ст. 96-1 та 96-2, у яких ідеться про спеціальну конфіскацію, дало можливість зрозуміти позицію законодавця щодо правової характеристики спеціальної конфіскації, яка фактично визнається заходом кримінально-правового впливу, що виходить за межі кримінальної відповідальності.

Суттєві зміни та перетворення в підході до законодавчого визначення поняття спеціальної конфіскації, а також до сфери та порядку її застосування інститут конфіскації майна зазнав останніми роками, сьогодні він перебуває у стані трансформації. Незважаючи на те, що у введенні спеціальної конфіскації як іншого заходу кримінально-правового характеру в чинному законодавстві України історичний чинник вирішального значення не має, проте такий чинник варто враховувати хоча б тому, що ставлення законодавця до конфіскації майна в різні часи відрізнялося.

Наступним чинником є міжнародно-правовий. З огляду на прагнення України до повномасштабної участі в політичному й економічному житті Європи, вагоме значення для вдосконалення національного законодавства та відповіді на питання про необхідність і доцільність внесення законодавчих змін щодо спеціальної конфіскації майна має вивчення закордонного досвіду регулювання та застосування інституту конфіскації майна загалом і спеціальної конфіскації зокрема. Внесення до законодавства України такого виду іншого заходу кримінально-правового впливу, як спеціальна конфіскація, насамперед зумовлено низкою міжнародно-правових актів, що містять рекомендації та зобов'язання щодо впровадження спеціальної конфіскації в нормах національного законодавства України. Серед них такі, як: Угода про асоціацію між Україною, з одного боку, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншого, яка була остаточно підписана 27 червня 2014 р., Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією (ETS 173) від 27 січня 1999 р., Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності від 15 листопада 2000 р. Крім того, Україна є стороною Конвенції Ради Європи про відмивання, пошук, арешт і конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, та про фінансування тероризму від 16 травня 2005 р., взяла на себе зобов'язання щодо встановлення обов'язкових арешту та конфіскації знарядь і засобів злочину, доходів або майна, вартість якого відповідає таким доходам, та відмитого майна за всіма предикатними злочинами, тобто злочинами, за які передбачено покарання у виді позбавлення волі або штрафу понад три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян [1].

Удосконалення кримінального права щодо норми спеціальної конфіскації також відіграє важливу роль у забезпеченні дотримання вимог Європейського Союзу (далі – ЄС) щодо виконання Плану дій Лібералізації візового режиму ЄС для України [2], невід'ємною частиною якої є необхідність імплементації Директиви ЄС від 3 квітня 2014 р. 2014/42/ЄС про арешт та вилучення злочинних предметів діяльності та доходів від неї [17].

Отже, запровадження спеціальної конфіскації майна у статусі іншого заходу кримінально-правового характеру обумовлюється не лише міжнародним досвідом регулювання таких суспільних відносин, а й необхідністю виконання Україною низки міжнародно-правових документів, які містять рекомендації та зобов'язання щодо реалізації спеціальної конфіскації майна в нормах вітчизняного законодавства.

Наступний чинник загально-соціальний. Досліджуючи ролі та значення даного чинника у процесі запровадження спеціальної конфіскації як іншого заходу кримінально-

правового характеру в чинному законодавстві України, варто сказати, що поява цього нового інституту кримінального права спричинена суспільною необхідністю та політичною доцільністю. Передусім це виявляється в гостро негативному ставленні суспільства до поширеності такого негативного явища, як корупція, у більшості сфер нашого суспільного життя, усвідомленні нагальної потреби боротьби з негативними явищами, що заважають демократичному шляху розвитку держави. Соціальні зміни, що відбулися в Україні за минулі роки, дають підстави вважати, що законодавчі нововведення щодо регулювання спеціальної конфіскації суперечать усталеній громадській думці. Сьогодні спеціальна конфіскація майна помилково сприймається населенням як засіб, спрямований на ситуативне вирішення проблеми повернення активів представників колишньої влади та наповнення державного бюджету.

Останній чинник, який ми розкриваємо, – нормативно-правовий. Соціально-правові передумови засвідчують, що введення інституту спеціальної конфіскації майна як ще одного чинного кримінально-правового заходу неможливе без правової бази, яка закріплює його законність і дозволяє узгодити його із правовими принципами.

Загальноправовий аналіз міжнародно-правових актів, Конституції України, Кримінального кодексу України, Кримінально-процесуального кодексу України та інших законодавчих актів дає можливість зробити висновок, що імплементація у Кримінальний кодекс України спеціальної конфіскації з подальшими законодавчими змінами свідчить про часткову узгодженість системи кримінального права та кримінально-процесуальних норм, що існували дотепер. Зокрема, вилучення з норм Особливої частини положень про конфіскацію є порушенням принципу систематичності та правил побудови санкції статей кримінального закону.

Нормативно-правова обумовленість упровадження положень про спеціальну конфіскацію як ефективний засіб боротьби із проявами злочинності розкривається також через наявність у теорії кримінального права критичних позицій окремих авторів, які пропонують вилучити конфіскацію майна із системи покарань України як таку, що: 1) необґрунтовано обмежує приватну власність та права власності членів родини засуджених, які змушені страждати невинно [1, с. 89]; 2) не відповідає принципу конституційно-правової адекватності, яка певною мірою суперечить вимогам ст. ст. 24, 62 та 13 Конституції України [5, с. 61]; 3) несумісний з існуванням демократичної ринково орієнтованої держави [11, с. 47].

Висновки. Проаналізувавши вищезазначені чинники, ми бачимо, що не всі вони однаково безапеляційно вказують на доцільність імплементації спеціальної конфіскації майна як іншого заходу кримінально-правового характеру в чинному кримінальному законодавстві України. Потреба пошуку альтернативи загальній конфіскації майна як інструменту протидії злочинності та подальшого законодавчого врегулювання цього питання продиктована не історичними передумовами, а вимогами сучасної реальності.

Список використаних джерел:

1. Бажанов М.І., Тацій В.Я. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник для студентів юридичних спеціальностей вищих закладів освіти. Київ : Юрінком-Інтер ; Право, 2003. 416 с.
2. Баулін Ю.В. Вибрані праці. Харків : Право, 2013. 928 с.
3. Белова О.І. Кримінально-правова характеристика системи злочинів проти сім'ї та неповнолітніх : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2007. 19 с. ; Гринчак С.В. Порушення встановленого законом порядку трансплантації органів або тканин людини: підстави кримінальної відповідальності : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2007. 20 с. ; Копотун І.М. Громадський порядок як об'єкт кримінально-правової охорони : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2008. 20 с.
4. Борисов В.И. Основные проблемы охраны безопасности производства в уголовном законодательстве Украины : автореф. дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.08. Харьков, 1993. 34 с.

5. Гуторова Н.О. Шаповалова О.А. Конфіскація майна за кримінальним правом України: проблеми та перспективи. *Право України*. 2010. № 9. С. 56–65.
6. Єрмак О.В. Конфіскація в кримінальному праві України в періоді радянської державності й у сучасних умовах. *Право і суспільство*. 2015. № 3 (2). С. 156–162.
7. Карпов К.Н. Иные меры уголовно-правового характера как средство противодействия совершению преступлений : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Омск, 2010. С. 192–193.
8. Ковальов С.Г. Судебник Великого Князя Казимира Ягайловича : монографія. Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2009. 112 с.
9. Кригер Г.А., Кузнецова Н.Ф. Проблемы социальной обусловленности закона. *XXV съезд и дальнейшее укрепление социалистической законности*. Москва, 1977. С. 113–123.
10. Мельникова-Крикун В.М. Спеціальна конфіскація. *Право та безпека*. 2005. Вип. 44. 89 с.
11. Музиченко П.П. Історія держави і права України : навчальний посібник. 6-те вид., перероб. і доповн. Київ : Знання, 2007. 471 с.
12. Осадчий В.І. Проблеми кримінально-правового захисту правоохоронної діяльності : автореф. дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2004. 36 с. ; Харченко В.Б. Кримінально-правова охорона прав на об'єкти інтелектуальної власності в Україні: перспективи розвитку та гармонізації з європейським законодавством : автореф. дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2011. 37 с.
13. Пашченко О.О. Дослідження соціальної обумовленості закону України про кримінальну відповідальність (перша половина 90-х рр. ХХ ст.). *Питання боротьби зі злочинністю* : збірник наукових праць ; редкол. : В.І. Борисов та ін. Харків : Право, 2012. Вип. 24. С. 117–132.
14. Пашченко О.О. Обставини, що визначають соціальну обумовленість охоронних кримінально-правових норм (законів про кримінальну відповідальність). *Актуальні проблеми кримінальної відповідальності* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, 10–11 жовтня 2013 р. ; редкол. : В.Я. Тацій (гол. ред.) та ін. Харків : Право, 2013. С. 210–213.
15. Федорова А.Н. Правонарушение и юридическая ответственность по «Русской правде» : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Тольятти, 2005. 21 с.
16. Directive 2014/42/EU of the European Parliament and of the Council of 3 April 2014 on the freezing and confiscation of instrumentalities and proceeds of crime in the European Union. URL: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32014L0042>.
17. Конвенція Ради Європи про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, та про фінансування тероризму від 16 травня 2005 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_948.
18. План дій для України на 2015–2017 рр. GR-DEM (2015)2 від 13 січня 2015 р. URL: http://www.slg-coe.org.ua/wp-content/uploads/2016/01/Action_Plan_2015_2017_uk.pdf.
19. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України (стосовно виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України) : Закон України від 18 квітня 2013 р. № 222-VII. *Офіційний вісник України*. 2013. № 46. Ст. 1629.

КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНАЛІСТИКА**КАРПЕНКО М. О.,**

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального процесу
(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого)

ВАРТОВНИК О. М.,

студентка IV курсу
(Інститут підготовки кадрів для
органів юстиції України
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого)

УДК 343.131

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736-2019-6-2-24>**ПРАВО ВЛАСНОСТІ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ КРИЗЬ ПРИЗМУ ПРАКТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ**

Стаття присвячена загальній характеристиці обмеження права власності у кримінальному провадженні у світлі реалізації засади недоторканності права власності, передбаченої ст. 16 Кримінального процесуального кодексу України. Проаналізовано відповідно чинне кримінальне процесуальне законодавство України, наукова література, правові позиції та рішення Європейського суду з прав людини, визначено поняття «обмеження права власності», досліджено критерії оцінки правомірності застосування обмеження права власності у кримінальному провадженні.

Згідно чинного кримінального процесуального законодавства України, учасникам кримінального провадження та іншим особам забезпечується право власності у межах кримінального провадження і гарантується, що обмеження такого права допускається тільки на законних підставах, зокрема, при тимчасовому доступі до речей і документів, арешті майна (активів), проведенні інших процесуальних дій (огляд, обшук, слідчий експеримент, накладення арешту на кореспонденцію тощо). Оскільки у цих випадках йдеться про обмеження конституційного права людини на недоторканність права власності і права на мирне володіння своїм майном, особливого значення набуває правовий порядок його застосування, наявність юридичних гарантій, які забезпечують захист законних інтересів особи. З огляду на це, дослідження питання щодо обмеження права власності в аспекті дії засади недоторканності права власності у кримінальному провадженні набуває особливої актуальності.

Під недоторканністю права власності в кримінальному провадженні запропоновано розуміти неприпустимість протиправного та незаконного втручання, обмеження чи позбавлення особи права вільно володіти, користуватися та розпоряджатися майном. Проаналізовано зарубіжний досвід правового регулювання недоторканності права власності в кримінальному процесі. З'ясовано

випадки та підстави правомірного обмеження права власності в кримінальному провадженні.

З огляду на те, що однією з основних передумов соціального розвитку громадянського суспільства і людини є її власність, певна майнова стабільність, встановлено, що міжнародною спільнотою надається велике значення забезпеченню права на власність, що знайшло своє відображення у міжнародних стандартах захисту прав людини, зокрема у Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі Конвенція) та практиці ЄСПЛ. Водночас право на власність не є абсолютним та може обмежуватися під час здійснення процесуальних дій у кримінальному провадженні. Такі обмеження на практиці не завжди відповідають критеріям законності, які є частиною європейських стандартів захисту прав людини. З огляду на це, вбачається, що тема статті є актуальною, а стаття своєчасною.

Ключові слова: *недоторканість права власності, примусові заходи, гарантії права власності, кримінальне провадження, Європейський суд з прав людини, примусові заходи, гарантії права власності, заходи забезпечення кримінального провадження.*

The article is devoted to the general characteristics of ownership restrictions in criminal proceedings in the light of the implementation of the principle of the inviolability of property rights.

Current criminal procedural law of Ukraine and educational literature are analyzed, the concept of ownership restrictions is defined, the criteria for assessing the legality of the using of ownership restrictions in criminal procedure are investigated. In the paper we have studied the scientific problem of limitations of property rights from the application of measures to ensure the criminal proceedings.

Thus, according to the current criminal procedural legislation of Ukraine, the right of ownership of the participants of criminal proceedings and other persons are guaranteed and it is guaranteed that the restriction of such right is allowed only on legal ground. A question of limiting the constitutional right of a person to the inviolability of the right of property and the peaceful enjoyment of his possessions, the legal order of its application, the availability of legal guarantees that ensure the protection of the legitimate interests of the person, becomes particularly important.

The legal analysis of the formation and development of the inviolability of property rights in the criminal procedure has been studied. The concept and content of the inviolability of property rights as the principles of criminal proceedings have been researched. The authors have suggested to understand the inviolability of property rights in criminal proceedings as the in admissibility of unlawful and illegal interference, restriction or deprivation a person of the right to freely own, use and dispose of property. International experience of legal regulation of the inviolability of property rights in the criminal procedure has been analyzed. International and legal standards of property rights protection in the criminal procedure have been determined.

Key words: *inviolability of property rights, ownership restrictions, coercive measures, guarantees of ownership, criminal proceedings, The European Court of Human Rights, application of measures to ensure the criminal proceedings.*

Вступ. Кримінальне судочинство є сферою державної діяльності, в якій права громадян можуть зазнавати найбільш вагомих обмежень. Учасниками кримінальної процесуальної діяльності є не лише особи, що притягуються до кримінальної відповідальності, потенційно винні в учиненні кримінально-караних дій, а й особи, які постраждали від цих правопорушень,

інші громадяни. Права зазначених осіб, зокрема на власність, має бути забезпечено належним чином, причому особливої ваги набуває проблема гарантування цих прав під час досудового розслідування, оскільки саме на цьому етапі провадження, заходи процесуального примусу застосовуються особливо часто. Важливими передумовами вжиття заходів, у яких виражається примус держави, є законність та обґрунтованість їх здійснення [1, с. 3].

Непорушність права власності на майно, передусім приватної, є однією із фундаментальних засад сучасного демократичного суспільства та правової держави. Лише громадяни, що мають власність, можуть претендувати на роль сталої основи функціонування будь-якого суспільства, а протиправне позбавлення власності з боку держави означає її правове свавілля і притаманне в основному авторитарним та тоталітарним режимам [2, с. 50–56].

Питання правового визначення «майна» і «майнових прав» у сфері кримінальних процесуальних відносин, засади недоторканості права власності, а також гарантування, охорони і захисту прав і свобод людини і громадянина про здійсненні заходів забезпечення кримінального провадження досліджувалось цілим рядом вітчизняних вчених, таких як Ю.П. Аленін, В.Г. Гончаренко, І.В. Гловюк, Ю.М. Грошевий, Н.С. Карпов, О.В. Капліна, О.П. Пучинська, О.М. Лобойко, В.Т. Маляренко, О.В. Панченко, М.Є. Шуило та ін.

Постановка завдання. Завданням статті є аналіз поняття та правової природи обмеження права власності в контексті дотримання засади недоторканності права власності у кримінальному провадженні, аналіз змісту категорії «майно», «власність», «право власності», встановлення кола заходів і дій, які мають наслідком обмеження права власності, формування критеріїв правомірності обмеження цього права на стадії досудового розслідування і судового провадження, аналіз стандартів права мирного володіння майном, вироблених ЄСПЛ, практики визначення предметної юрисдикції спорів щодо захисту майнових прав особи як учасника кримінальної процесуальної діяльності.

Результати дослідження. Якщо класична римська юриспруденція розглядала власність як незмірне і виняткове панування особи над річчю, як право, вільне від обмежень і абсолютне за своїм захистом, то на початку ХХ ст. недоторканність власності розглядалася вже не як повна неможливість для будь-кого, крім власника, впливати на право власності, а швидше як спосіб найбільш розумного поєднання інтересів кожного конкретного власника і всього суспільства у цілому, тобто визнавалася можливість примусового обмеження або припинення права власності [3, с. 33]. Надалі стало очевидним, що абсолютизувати недоторканність власності неприпустимо, оскільки окремі обмеження даного принципу об'єктивно були необхідними [4, с. 89].

Слід зазначити, що в юридичній літературі немає єдиної думки щодо того, що слід розуміти під поняттям «обмеження права власності», зокрема, яке вживається ч. 1 ст. 16 КПК України. Так, В.І. Курдиновский зазначав, що обмеження права власності полягає у вилученні певних повноважень з його змісту [5, с. 81].

У сучасній правовій думці значно більшого поширення отримав інший підхід, згідно з яким правомочність, що підлягає обмеженню, не виключається зі змісту права власності. До прихильників другого підходу, на наш погляд, належить І.П. Куликова, на думку якої, обмеження права власності – це стримуючі фактори, які не дають власнику можливості здійснювати свій приватний інтерес у суперечності з інтересами публічними; ці обмеження вводяться лише на підставі закону і не вилучають правомочностей зі складу суб'єктивного права власності, а лише блокують, повністю або частково, можливість їх здійснення [6, с. 14].

Межі права власності встановлюють сам обсяг дії цього права. Обмеження ж встановлюються вже всередині цих меж і стосуються вилучення окремих прав, які може здійснювати власник. На нашу думку, саме межі, а не обмеження права власності, можуть носити постійний характер. Якщо ж внаслідок втручання держави відбувається припинення окремих повноважень власника, яке має постійний, а не тимчасовий характер, слід говорити про позбавлення права власності, а не про її обмеження.

Одним із важливих «джерел» розуміння недоторканості права власності у природно-правовому вимірі для держави є, безперечно рішення ЄСПЛ. Зокрема, у п. 90 рішення

у справі «Совтрансавтохолдинг проти України» від 25 липня 2002 р., Суд вказує, що відповідно до його прецедентної практики ст. 1 Першого Протоколу (далі Протокол) до Конвенції містить три окремі норми: перша, що виражається в першій фразі першого абзацу та несе в собі загальний характер, виражає принцип поваги до права власності; друга, що міститься у другій фразі того ж абзацу та має предметом уваги позбавлення права власності за певних умов; що стосується третьої, згаданої у другому абзаці, вона визнає саме можливість державам-учасникам регламентувати на власний розгляд використання майна в загальних інтересах. Мета цієї норми Протоколу полягає в тому, що перед тим, як розглянути питання про дотримання першої, Суд повинен визначити, чи можуть застосуватися дві останніх. Отже, засада недоторканності права власності у кримінальному провадженні впливає із поваги до права власності, позбавлення права власності та контролю з боку держави щодо використання власності, які закріплені у ст. 1 Протоколу. Особливе значення цього принципу пояснюється і закріпленням його серед загальних засад кримінального провадження (п. 9 ч. 1 ст. 7, ст. 16 КПК України). Тлумачення цього положення як захисту права власності було здійснено ЄСПЛ у справі Маркс проти Бельгії (Marckx v. Belgium), заява № 6833/74 від 13 липня 1979 р., в якому суд зазначив: «Визнаючи, що кожен має право мирно володіти своїм майном, ст. 1 у своїй суті забезпечує право власності».

Право на належні гарантії, охорону і захист як інструменти забезпечення права власності викладено у ст. 1 Протоколу до Конвенції [7]: «Кожна фізична або юридична особа має право мирно володіти своїм майном. Ніхто не може бути позбавлений своєї власності інакше як в інтересах суспільства та на умовах, передбачених законом і загальними принципами міжнародного права». Предметом особистого і суспільного інтересу виступає, зокрема, майно. У розумінні ЄСПЛ термін «майно» знаходить тлумачення у таких кейсах, як: «Маркс проти Бельгії»; «Колишній Король Греції та інші проти Греції», «Спорронг і Л'юонрот проти Швеції»; «Мелакер та інші проти Австрії»; «Новоселецький проти України»; «Гайдук та інші проти України»; «Мюллер проти Австрії»; «Грецькі нафтопереробні заводи Стран і Стратіс Андреадіс проти Греції»; «Бурдов проти Росії»; «Прессос Компанія Нав'єра С.А. та інші проти Бельгії»; «Пайн Велі Девелопмент Лтд. та інші проти Ірландії» «Беєлер проти Італії»; «Совтрансавто-Холдинг» проти України»; «Ван Марле та інші проти Нідерландів»; «Тре Тракторер Актіболаг» проти Швеції». З огляду на вищезазначені рішення, поняття «майно» слід розуміти як будь-які активи, матеріальні чи нематеріальні, рухомі чи нерухомі, виражені у речах чи у правах, а також юридичні документи або акти, які підтверджують право на такі активи або інтерес у них [8, с. 554].

Окремо слід звернути увагу, як співвідносяться поняття «майно», «власність» і «право власності» в їх семантиці. Протоколом № 11 до Конвенції було внесено зміни до ст. 1 Протоколу, яка дістала назву «protection of property» («захист власності»). Варто зазначити, що ЄСПЛ у своїх рішеннях постійно повторює, що «власність» у розумінні Конвенції та Протоколу до неї – це автономне явище, яке жодним чином не пов'язано з національним його розумінням та має тлумачення, незалежне від національного [9, с. 371–374].

КПК України передбачає заходи забезпечення кримінального провадження, застосування яких може позбавити особу можливості володіти, розпоряджатися та користуватися майном. Так, згідно із ч. 1 ст. 167 КПК України підозрюваний або особа, у володінні якої перебуває майно, зазначене у ч. 2 цієї статті може бути фактично позбавлена можливості володіти, користуватися та розпоряджатися певним майном до вирішення питання про арешт майна або його повернення (тимчасове вилучення майна). Відповідно до ч. 1 ст. 170 КПК України, підозрюваний, обвинувачений або особи, які в силу закону несуть цивільну відповідальність за шкоду, завдану діями підозрюваного, обвинуваченого або неосудної особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, а також юридична особа, стосовно якої здійснюється провадження, у разі якщо до такої юридичної особи може бути застосовано захід кримінально-правового характеру у вигляді конфіскації майна, може бути тимчасово позбавлена можливості відчужувати певне майно за ухвалою слідчого судді або суду (арешт майна). Відповідно до вимог КПК України арешт майна може також передбачати заборону

для особи, на майно якої накладено арешт, іншої особи, у володінні якої перебуває майно, розпоряджатися будь-яким чином таким майном і використовувати його. Таким чином, фактичний зміст таких заходів забезпечення кримінального провадження, як тимчасове вилучення майна й арешт майна полягає в *обмеженні, а не позбавленні* майнових прав визначеного КПК України кола осіб.

Крім зазначених вище до заходів, які обмежують майнові права громадян, на наш погляд, слід віднести принаймні наступні: 1) накладення грошового стягнення, 2) тимчасове вилучення майна, 3) внесення застави і звернення застави в дохід держави тощо. Повністю погоджуємося з думкою О. В. Музиченко [10], що даний перелік може бути доповнений такими кримінальними процесуальними заходами, що обмежують право власності, як ізоляційні заходи (у випадку залишення майна підозрюваного / обвинуваченого без нагляду), особиста порука, тимчасовий доступ до речей і документів (у випадку можливості їх вилучення), обшук як слідча (розшукова) дія, вирішення питання про речові докази. Також перелік можна поповнити такими заходами, як відсторонення від посади, слідчий експеримент, проведення експертизи, проведення контрольованої та оперативної закупки як різновиду контролю за вчиненням злочину, негласне отримання зразків, необхідних для порівняльного дослідження, обстеження місць, житла чи іншого володіння особи, накладення арешту на кореспонденцію, її огляд і виїмка.

Отже, аналізуючи нормативний зміст засади недоторканості права власності в контексті здійснення вищезначених заходів забезпечення кримінального провадження та слідчих дій, можна виділити в ній такі основні (керівні) аспекти: проголошення гарантованості права власності; виділення у складі права власності правомочностей володіння, користування, розпорядження; розширення об'єктного складу права власності, що підлягає захисту; акцентування уваги на балансі приватних та публічних інтересів; деталізація правил при вилученні власності в суспільних інтересах; можливість законного обмеження права власності рамками, які не порушують саму сутність даного права. Всі ці аспекти, здебільшого, мають принципове значення завдяки практиці ЄСПЛ.

Варто також зосередити увагу на тому, що система процесуальних гарантій, як визначає М.І. Капінус, – це органічна цілісність процесуальних засобів і способів, які взаємодіють між собою у забезпеченні прав та законних інтересів учасників кримінального судочинства з метою реалізації призначення кримінального судочинства [11, с. 67]. Проте, треба забезпечувати практичність виконання вимоги щодо поваги до права власності і гарантій її забезпечення, зокрема, у кримінальному провадженні. Цікавим є той факт, що у Великій хартії вольностей 1215 р. має місце прагматична конкретність, статті якої і сьогодні звучать актуально: «Жодна вільна людина не може бути <...> позбавлена права власності, або свобод, або звичайних прав, <...> або обездолена будь-яким іншим способом; а ми не можемо вживати будь-яких дій проти неї, крім як за законним вироком рівних йому або за законом країни» (ст. 39) [12].

Слід звернути увагу і на те, що обмеження права власності не тільки має ґрунтуватися на законі, а знаходиться під дією судового контролю і мати тимчасовий характер. У контексті судового контролю слід зауважити, що за наявності кримінального провадження власник чи інший володілець майна може звернутися до суду по захист свого порушеного, невизнаного чи оспорюваного права власності в загальному порядку, якщо такий спір є спором цивільним. Якщо право власності особи порушене у кримінальному провадженні, така особа, навіть за умови, що вона не є учасником кримінального провадження, має право на звернення з клопотанням про скасування арешту та вирішення інших питань, які безпосередньо стосуються її прав, обов'язків чи законних інтересів, у порядку, передбаченому в КПК України. Відповідно до ст. 5 КПК України процесуальне рішення приймається згідно з положеннями цього кодексу, чинними на момент початку виконання такої дії або прийняття такого рішення. І, оскільки кримінальне провадження в цій справі ще не закінчено, до відносин застосовуються положення чинного КПК України. Чинним кримінальним процесуальним законом передбачено способи захисту прав власника або володільца майна, який не є учасником кримінального провадження і, разом з тим, чинним цивільно-процесуальним законом не передбачена можливість такого захисту в порядку цивільного судочинства. Якщо обмеження прав на нерухоме майно відбу-

лися в кримінальному провадженні, оцінку правомірності процесуального документа не може бути дано в порядку іншого виду судочинства. Такий висновок зробив Верховний Суд у постанові № 504/3944/17. Втім, у постанові від 01 жовтня 2019 р. № 910/3907/18 Верховний Суд зайняв позицію, що спори про визнання недійсними електронних торгів з продажу активів Агентством з розшуку та менеджменту активів, на які накладено арешт у кримінальному провадженні, та укладених на їх підставі договорів купівлі-продажу відповідних активів *мають* розглядатися як спори, пов'язані з порушенням цивільних прав власників цих активів, а тому є приватноправовими й підлягають розгляду за правилами цивільного або господарського судочинства залежно від суб'єктного складу сторін.

У розріз теми статті доцільно звернутися до проблематики, яка полягає у відсутності на практиці у багатьох випадках звернення слідчих після проведення ошуку до слідчих суддів з метою накладення арешту на тимчасово вилучене майно. Це позбавляє власників або володільців майна права на судовий захист, оскільки відсутнє відповідне рішення суду про обмеження права власності. Вирішити окреслене питання можливо шляхом внесенням відповідних змін до КПК України.

Висновки. Власність і майно особи є базисом незалежності і власного добробуту громадян, саме такі громадяни створюють громадянське суспільство, яке, у свою чергу веде до виникнення правової держави. З огляду на те, що кримінальне судочинство є сферою державної діяльності, в якій права громадян піддаються найбільшому обмеженню, доцільним видається удосконалення правових механізмів, які забезпечують певні цінності, зокрема гарантують право власності особи на її майно.

Список використаних джерел:

1. Искандиров В.Б. Наложение ареста на имущество в уголовном процессе : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Челябинск, 2012. 22 с. URL: <http://law.edu.ru/book/book.asp?bookID=1471971> (дата звернення: 02.11.2019).
2. Нерсисян А.С. Забезпечення майнових прав громадян і юридичних осіб при застосуванні тимчасового вилучення майна у кримінальному провадженні. *Судова апеляція*. 2015. № 2. С. 50–56. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Suap_2015_2_8 (дата звернення: 02.11.2019).
3. Агарков М.М. Ценность частного права. *Изв. вузов. Сер. Правоведение*. 1992. № 2. С. 31–49.
4. Бондаренко Н.Л. Особенности реализации принципа неприкосновенности собственности в гражданском законодательстве Республики Беларусь. *Вестник Пермского университета*. 2013. Вып. 1 (19). С. 89–94.
5. Курдиновский В.И. Об ограничениях права собственности на недвижимые имущества по закону : (по рус. праву). Одесса : Тип. Южнорус. о-ва печ. дела, 1904. 389 с.
6. Куликова И.П. Право собственности: Вопросы соотношения неприкосновенности и ограничений : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Рязань, 2003. 23 с.
7. Protocol 1 to the ECHR. URL: <http://echronline.info/right-to-property-article-1-of-protocol-1-to-the-echr/introduction> (дата звернення: 02.11.2019).
8. Збірник міжнародних договорів України про правову допомогу у кримінальних справах. Багатосторонні договори. Київ : Фенікс, 2006. 242 с.
9. Мірошниченко О.А. Право власності у розумінні Європейського суду з прав людини (загальна характеристика). *Форум права*. 2013. № 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2013_2_57 (дата звернення: 02.11.2019).
10. Музиченко О.В. Реалізація конституційного принципу недоторканності права власності на стадії досудового розслідування : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2016. 267 с.
11. Mamka Grigoriy. Реалізація принципу гарантованості у кримінальному провадженні. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2018. № 4. Vol. 2. С. 67–71.
12. Magna Carta 1215. URL: <http://www.bl.uk/collection-items/magna-carta-1215> (дата звернення: 02.11.2019).

КИСЕЛЬОВ О. О.,кандидат юридичних наук, доцент,
ректор
(Дніпровський гуманітарний
університет)**Д'ЯЧЕНКО Г. Є.,**студент юридичного факультету
(Дніпровський гуманітарний
університет)

УДК 343.122(477)

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736-2019-6-2-25>**МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ЗАХИСТУ ПРАВ ОСІБ,
ЯКІ Є ПОТЕРПІЛИМИ ВІД КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ**

Стаття присвячена аналізу міжнародних стандартів прав осіб, які є потерпілими від кримінальних правопорушень. Запропоновано визначити міжнародні стандарти захисту прав потерпілих від кримінальних правопорушень як закріплену в джерелах міжнародного права систему норм і принципів, що на основі загально визнаних уявлень про права особи встановлює права потерпілого й умови їх обмеження, механізми і гарантії реалізації таких прав, що з урахуванням особливостей порядку правового регулювання мають бути втілені та конкретизовані в національних правових системах. З'ясовано сутність процесуального становища потерпілого, розкрито зміст міжнародних стандартів захисту прав потерпілого, надано визначення понять «потерпілий – фізична особа» та «потерпілий – юридична особа». Досліджено процесуальні права потерпілого як основа його процесуального статусу. Виявлено недоліки їх правової регламентації та запропоновано шляхи їх усунення. Сформульовано низку пропозицій, спрямованих на вдосконалення процесуального становища потерпілого в особливих порядках кримінального провадження (провадження у формі приватного обвинувачення та провадження на підставі угоди про примирення). Проаналізовано теоретичні основи забезпечення прав і законних інтересів потерпілого у кримінальному процесі. Досліджено основні структурні елементи кримінального процесуального механізму забезпечення прав і законних інтересів потерпілого у кримінальному процесі. Розглянуто роль особистої участі потерпілого у правозахисному механізмі кримінального процесу. Висвітлене місце представника потерпілого у правозахисному механізмі кримінального процесу. Виокремленні основні владні суб'єкти кримінального процесу в механізмі забезпечення прав і законних інтересів потерпілого. Визначені особливості забезпечення прав і законних інтересів потерпілого конкретними владними суб'єктами кримінального процесу. Розглянуті прокурорські наглядові повноваження та судово-контрольні форми забезпечення прав і законних інтересів потерпілого в кримінальному процесі.

Ключові слова: захист прав потерпілого, кримінальне правопорушення, кримінальний процес, міжнародні стандарти, потерпілий, правозахисний механізм, приватне обвинувачення, процесуальне становище.

The article is sanctified to the analysis of international standards of rights for persons, that are victims from criminal offences. It is suggested to define the international standards of protection of rights suffering from criminal offences as envisaged in the sources of international law system of norms and principles, that on the basis of the universally recognized ideas about rights for personality sets rights for a victim and terms of their limitation, mechanisms and guarantees of realization of such rights, that taking into account the features of order of the legal adjusting must be incarnate and specified in the national legal systems. Essence of judicial position of victim is found out, maintenance of international standards of protection of rights for a victim is exposed, the decision of concepts is given “a victim is a physical person” and “victim is a legal entity”. Judicial rights for a victim are investigational as basis of him judicial status. Defects are educed them legal regulation and the ways of their removal are offered. The row of the suggestions sent to perfection of judicial position of victim in the special orders of criminal realization (realization in form a private prosecution and realization on the basis of agreement about reconciliation) is set forth. Theoretical bases of providing of rights and legal interests of victim are analysed in a criminal process. The basic structural elements of criminal judicial mechanism of providing of rights and legal interests of victim are investigational in a criminal process. The role of the personal participation of victim is considered in the mechanism of criminal process. The lighted up place of representative suffering is in the mechanism of criminal process. Selection basic imperious subjects of criminal process in the mechanism of providing of rights and legal interests of victim. Certain features of providing of rights and legal interests of victim by the concrete imperious subjects of criminal process. Public prosecutor’s observant plenary powers and judicial-control forms of providing of rights and legal interests of victim are considered in a criminal process.

Key words: *protection of rights for a victim, criminal offence, criminal process, international standards, victim, mechanism, private prosecution, judicial position.*

Вступ. Національне кримінальне судочинство будується відповідно до Конституції України та міжнародних стандартів, зокрема, стандартів захисту прав осіб, потерпілих від кримінальних правопорушень. Нині, коли стає помітним значний вплив норм міжнародного права на внутрішнє законодавство кожної країни, є підстави вважати правовою ту державу, яка у своїй правовій системі повною мірою використовує потенціал міжнародних норм. Саме тому особливого значення набуває з’ясування поняття та змісту міжнародних стандартів захисту прав потерпілих і їх реалізація у кримінальному процесі України.

Поняття «міжнародні стандарти прав людини», «міжнародні стандарти захисту прав потерпілих осіб» досліджувалися в роботах Т.Г. Андрусика, В.Г. Буткевича, М.В. Вітрука, А.Д. Гусева, І.М. Ібрагімова, О.В. Капліної, К.І. Кухти, О.П. Кучинської, В.В. Лазарева, С.Б. Лугвина, І.І. Лукашука, О.В. Малько, Л.С. Мамута, П.М. Рабіновича, Т.Л. Сироїд, М.С. Строговича, Н.Б. Федорчука, М.І. Хавронюка, С.В. Шевчука та ін. Крім вітчизняних учених, вивченням стандартів захисту прав особи займалися зарубіжні науковці – Р. Алстон, В. Бернс, Д. Донеллі, П. Касрін, Н. Кренстон, В. де Куплін, А. Мілн, Н. Неновські та ін.

Вивчаючи окреслене питання, можемо констатувати, що на рівні міжнародних угод єдиного визначення понять «міжнародні стандарти прав людини» і «стандарти захисту прав осіб, потерпілих від кримінальних правопорушень» немає, як і не містить їх чинне законодавство України. У юридичній літературі поняття «міжнародні стандарти захисту прав людини» нерідко ототожнюється із правами особи або із зобов’язаннями держав-учасниць за міжнародними договорами, чи із принципами міжнародного права тощо.

Постановка завдання. Метою статті є характеристика міжнародних стандартів захисту прав осіб, які є потерпілими від кримінальних правопорушень.

Результати дослідження. Головними характеристиками прав людини в західній концепції виступають їх невідчужуваність, фундаментальність та індивідуальний характер, а також природно-правове походження. В азійській концепції перевага надається не правам, а обов'язкам індивіда перед суспільством та державою. Суспільство переважає над інтересами індивіда в Азії, натомість на Заході права індивіда вище за інтереси суспільства. Саме цим і пояснюється той факт, що на території Європейського Союзу діє принцип юридичної визначеності, що не дозволяє державі посилаючись на відсутність певного нормативного акта, який визначає механізм реалізації прав та свобод громадян, закріплених у Конституціях чи інших актах [1, с. 89–90].

У юридичній літературі міжнародні стандарти прав людини пропонується розуміти як норми, які відображають загальновизнані принципи міжнародного права стосовно прав людини і регулюють відносини, що складаються в ході їх реалізації в різних сферах судочинства [2, с. 310].

На загальнонауковому рівні прийнято вважати, що міжнародні стандарти захисту прав людини містяться в численних документах, прийнятих в рамках Ради Європи, зокрема, Статуті Ради Європи (1949 р.); Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод (1950 р.), і в Протоколах до неї, а також в Декларації основних принципів правосуддя для жертв злочинів і зловживання владою (1985 р.).

Досліджуючи питання міжнародних стандартів захисту прав особи у кримінальному процесі та потерпілого, зокрема, наголосимо, що в науці цьому питанню майже не приділяється увага. У юридичній літературі можна знайти лише такі визначення. Міжнародні стандарти захисту прав особи в кримінальному судочинстві – це особливі орієнтири захисту прав особи в кримінальному судочинстві. Під ними слід розуміти не тільки загальновизнані норми і принципи міжнародного права, а й міжнародні договори, і численні норми законодавчих актів [3, с. 152]. Щодо європейських стандартів захисту, то європейськими стандартами захисту прав людини у кримінальному процесі є звід основних принципів забезпечення прав людини, встановлений міжнародними нормативно-правовими актами, які є обов'язковими для виконання всіма національними органами під час здійснення кримінального судочинства, у разі їх ратифікації Верховною Радою України [4, с. 381].

На основі викладеного пропонуємо таке визначення міжнародних стандартів захисту прав потерпілого – це закріплена в джерелах міжнародного права система норм і принципів, що на основі загальновизнаних уявлень про права особи встановлює права потерпілого та умови їх обмеження, механізми і гарантії реалізації таких прав, що з урахуванням особливостей порядку правового регулювання мають бути втілені й конкретизовані в національних правових системах. Вважаємо за необхідне проаналізувати кожен міжнародний стандарт захисту прав потерпілого з метою визначення повноти їх розкриття в чинному кримінальному процесуальному законодавстві, особливостей реалізації в кримінальному провадженні та виявлення можливих резервів для вдосконалення.

1. Доступ до правосуддя та справедливе поводження. В юридичній літературі немає єдиного підходу до визначення поняття «доступ до правосуддя». За чинним Кримінальним процесуальним кодексом України (далі – КПК України) доступ до правосуддя – це засада кримінального провадження. Зокрема, у ст. 21 КПК України закріплено: «кожному гарантується право на справедливий розгляд та вирішення справи в розумні строки незалежним і неупередженим судом, створеним на підставі закону...». Стосовно потерпілого, на нашу думку, його право на доступ до правосуддя конкретизується в ч. 2 ст. 55 КПК України: права і обов'язки потерпілого виникають у особи з моменту подання заяви про вчинення щодо неї кримінального правопорушення або заяви про залучення її до провадження як потерпілого. Під час досудового розслідування потерпілий має право на негайне прийняття і реєстрацію заяви про кримінальне правопорушення, визнання його потерпілим, а також він має право на отримання від уповноваженого органу, до якого він подав заяву, документа, що підтверджує її прийняття і реєстрацію (п. 1, 2 ч. 2 ст. 56 КПК України) [5].

Враховуючи викладене вище, можна виокремити систему прав потерпілого, які спрямовані на реалізацію стандарту доступності правосуддя. Таку систему складають наступні права потерпілого: на негайне прийняття і реєстрацію заяви про кримінальне правопорушення, визнання потерпілим (п. 1 ч. 2 ст. 56 КПК України); отримувати від уповноваже-

ного органу, до якого він подав заяву, документ, що підтверджує її прийняття і реєстрацію (п. 2 ч. 2 ст. 56 КПК України); на відшкодування завданої кримінальним правопорушенням шкоди в порядку, передбаченому законом (п. 10 ч. 1 ст. 56 КПК України); підтримувати обвинувачення в суді у разі відмови прокурора від підтримання державного обвинувачення або зменшення обсягу обвинувачення (ч. 3 ст. 338, ч. 2 ст. 340 КПК України).

2. Забезпечення права на справедливу реституцію жертвам, їх сім'ям або утриманцям. Згідно з Декларацією за відповідних обставин правопорушники чи треті особи, що несуть відповідальність за їх поведінку, повинні надавати справедливу реституцію жертвам, їх сім'ям чи утриманцям (ст. 8). Коли державні посадові особи або інші представники, що діють як офіційні чи напівофіційні, порушують національні кримінальні закони, жертви повинні отримати реституцію від держави, посадові особи чи представники якої несуть відповідальність за завдану шкоду (ст. 11 Декларації). Під терміном «національна установа з прав людини» у міжнародному праві розуміється орган, що відповідно до конституції або закону створюється урядом і функцією якого визначено захист і забезпечення прав людини [6, с. 281]. Таким чином, повноваження національної установи приймати скарги і вживати щодо них відповідних заходів слід розглядати як додатковий державний механізм забезпечення захисту прав особи.

З огляду на вказане слід констатувати, що національна установа з прав людини може стати тим органом, до якого особа, якій завдано шкоди, може звернутися за захистом своїх прав. До її переваг слід віднести відокремленість і незалежність від органів влади та посадових осіб, які завдали шкоду особі.

3. Забезпечення державою відшкодування потерпілому шкоди, завданої кримінальним правопорушенням. У п. 10 ст. 56 КПК України, серед іншого, також закріплюється право потерпілого на відшкодування завданої кримінальним правопорушенням шкоди. Проте постає питання: у який спосіб держава забезпечує реалізацію потерпілим цього права?

Відшкодування потерпілому завданої кримінальним правопорушенням шкоди за рахунок Державного бюджету розглядається науковцями як окремий спосіб відшкодування шкоди. У свою чергу, його можна класифікувати на дві групи: відшкодування шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду; відшкодування шкоди, завданої потерпілому внаслідок кримінального правопорушення.

4. Забезпечення права потерпілого на інформацію. Інформування як таке передбачає, що держава зобов'язана забезпечити особу необхідною інформацією, пов'язаною з її особливим правовим статусом. Право потерпілого на інформацію має бути нормативно закріплене і забезпечене положеннями міжнародно-правових актів [7, с. 5]. Так, у Декларації зафіксовано, що жертвам надається інформація про їх роль та обсяг прав, строки проведень і хід судового розгляду, а також про результати розгляду їх справ (п. а ст. 6). Як наголошують науковці, забезпечення особам, які беруть участь у провадженні, права на інформацію при прийнятті у справі рішень, що стосуються їх прав і свобод, є гарантією реалізації права потерпілого на доступ до правосуддя.

Отже, у національному кримінальному процесуальному законодавстві визначається право потерпілого бути повідомленим про свої права та обов'язки, знати сутність підозри й обвинувачення, а також бути повідомленим про обрання, зміну чи скасування щодо підозрюваного, обвинуваченого заходів забезпечення кримінального провадження та закінчення досудового розслідування (п. 1, 2 ч. 1 ст. 56 КПК України).

5. Забезпечення права потерпілого на можливість вираження й урахування його думки. У Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод зафіксовано, що кожен має право на свободу вираження поглядів (ст. 10). У Резолюції № 428 Парламентської Асамблеї Ради Європи вказано, що право на свободу вираження своєї думки включає в себе право шукати, отримувати, передавати, публікувати або поширювати інформацію [8, с. 395]. Аналізуючи норми кримінального процесуального закону, слід виділити положення, які стосуються додержання цього стандарту і реалізації потерпілим своїх прав на стадії досудового розслідування: лише за ініціативою потерпілого розпочинається кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення (ст. 477 КПК України); у випадках відмови прокурора від обвинувачення або зміни

обвинувачення потерпілий має право погодитися або відмовитися підтримувати обвинувачення (ч. 3 ст. 338, ч. 2 ст. 340 КПК України); потерпілий має право ініціювати проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних дій (ч. 3 ст. 93 КПК України); суд зобов'язаний з'ясувати думку потерпілого щодо можливості звільнення підозрюваного від кримінальної відповідальності (ч. 2 ст. 288 КПК України); потерпілий має право ініціювати укладення угоди про примирення із підозрюваним у провадженнях щодо кримінальних проступків, злочинів невеликої чи середньої тяжкості та у кримінальних провадженнях у формі приватного обвинувачення (ч. 3 ст. 469 КПК України).

6. Забезпечення потерпілого правовою, медичною, соціальною та психологічною допомогою. Згідно зі ст. 2 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права кожна держава зобов'язується забезпечити будь-якій особі, права і свободи якої порушено, ефективний засіб правового захисту та розвивати можливості судового захисту [9, с. 3-5]. Потерпілий має можливість отримати правову допомогу через інститут представництва. Так, відповідно до ч. 1 ст. 58 КПК України у кримінальному провадженні інтереси потерпілого може представляти особа, яка у кримінальному провадженні має право бути захисником.

Допомога професійного захисника, залученого для захисту за призначенням у випадках, передбачених КПК України та/або законом, що регулює надання безоплатної правової допомоги, здійснюється за рахунок коштів Державного бюджету України і є безоплатною для підозрюваного, обвинуваченого (ч. 3 ст. 120 КПК України). Водночас потерпілий забезпечується безоплатною правовою допомогою у вигляді представництва лише в окремих випадках. Вбачається, що це положення не відповідає міжнародним стандартам захисту прав потерпілих.

7. Забезпечення права потерпілого на безпеку. Закріплення вказаного стандарту на рівні національного законодавства є необхідною гарантією, яка створена для того, щоб запобігти випадкам, коли потерпілий відмовляється від дачі показань, надання доказів, участі у провадженні через залякування або погрози з боку правопорушників. Нині в Законі України «Про Державний бюджет України на 2019 рік» у частині видатків не зазначено будь-яких відомостей про кошти, які спрямовані на здійснення цих заходів, що, звісно, негативно впливає на забезпечення державою безпеки осіб у кримінальному судочинстві. Безумовно, такі заходи, як вже вказувалося, можуть бути профінансовані за рахунок коштів осіб, взятих під захист. У даному випадку очевидним є той факт, що не всі особи мають таку можливість. Однак навіть ті, хто мав постійне місце роботи та стабільний дохід, як правило, втрачають останнє (через те, що заходи безпеки передбачають зміну звичайного способу життя) та розраховують на допомогу держави. З огляду на це пропонуємо в обов'язковому порядку впровадити ефективні зміни в державну систему забезпечення безпеки осіб з метою захисту прав потерпілого у кримінальному провадженні. При цьому першочерговим кроком має стати створення та фінансування програм державного захисту осіб, які опинилися у сфері кримінального провадження та потребують захисту.

8. Забезпечення державою права на використання неофіційних механізмів врегулювання спорів. Насамперед зазначимо, що у світі діє дві концепції реагування на злочин: 1) класична (каральна), тобто переслідування державою в публічному порядку всіх осіб, які вчинили кримінальне правопорушення, і призначення їм за рішенням суду кримінального покарання; 2) альтернативна, згідно з якою держава відмовляється від переслідування із застосуванням певних альтернатив. Передусім дещо пояснимо: альтернативи кримінальному переслідуванню – це такі форми реакції на злочин, що пов'язані з відмовою від класичного кримінального переслідування і покарання, а також з виконанням особою, яка підлягає кримінальному переслідуванню, певних умов, що є підставою для її звільнення від такого переслідування.

До останніх зазвичай відносять медіацію, посередництво, арбітраж. У багатьох країнах світу тривалий час розвивається новий підхід реагування на кримінальні правопорушення – відновне правосуддя як одна з форм неофіційних механізмів врегулювання конфліктів. Цей підхід базується на принципі усунення завданої потерпілому емоційної, майнової та фізичної шкоди. Ефективність відновного правосуддя вже визнана такими країнами, як Нова Зеландія, Норвегія, Німеччина, Франція та Польща, що включили програми відновного правосуддя до кримінального процесу як альтернативу чи доповнення до системи правосуддя [10, с. 261].

9. Створення національних фондів для виплати компенсації жертвам. Фонд допомоги потерпілим – це фонд, з якого жертви могли б отримати компенсацію моральної або матеріальної шкоди, коли не встановлено особу, яка вчинила кримінальне правопорушення, або якщо вона переходить від компетентних органів чи є неплатоспроможною. Такий фонд нині в Україні не створено, але існують концептуальні пропозиції та дослідження як на законодавчому, так і на науковому рівнях. Питання щодо організації Державного фонду допомоги потерпілим від злочинів порушувалися ще у Розпорядженні Президента України «Про заходи щодо активізації боротьби з корупцією і організованою злочинністю» (1995 р.), в якому зверталася увага на необхідності координації роботи зі створення проекту Положення про Державний фонд допомоги потерпілим від злочинних посягань. За роки незалежності до Верховної Ради України було внесено декілька законопроектів щодо відшкодування шкоди потерпілим від кримінальних правопорушень за рахунок держави.

Висновки. Таким чином, вважаємо за потрібне створити в Україні як державний, так і громадський фонд для того, щоб відшкодування шкоди потерпілому відбувалося в повному обсязі та в найкоротший строк, для чого варто звернутися до міжнародного досвіду в цій сфері. Щодо міжнародних правових актів у сфері захисту прав і законних інтересів потерпілого, то вони втілюють основоположні засади і досвід міжнародного права, мають універсальний та узагальнюючий характер, але не є усталеними, а постійно вдосконалюються. Одним із перших актів, у якому звернено увагу на потерпілого (жертви злочинів) стала Конвенція про відшкодування шкоди жертвам насильницьких злочинів. Пізніше, у 1985 р. Генеральною Асамблеєю ООН було прийнято Декларацію основних принципів правосуддя жертв злочинів і зловживання владою, у якій вперше розкрито поняття «жертви злочинів», а одним із найважливіших прав визнано право на відшкодування шкоди. Особливістю зазначених актів є те, що їх положення закріплюються загальними зусиллями держав за взаємною згодою, а встановлені вимоги мають однаковий ступінь імперативності. Чинним КПК України закріплено нове положення щодо застосовування практики Європейського суду з прав людини (ст. ст. 8, 9 КПК України). Відтак вказане положення доцільно закріпити додатково й до інших загальних засад (принципів) кримінального провадження.

Список використаних джерел:

1. Абламський С.С. Захист прав і законних інтересів потерпілого у кримінальному провадженні : монографія / за аг. ред. О.О. Юхна. Харків : Панов, 2015. 240 с.
2. Шибіко В.П. Проблеми забезпечення прав потерпілого за новим КПК України 2012 року. *Юридичний часопис Нац. акад. внутр. справ*. 2013. № 1. С. 307–313.
3. Уваров В.Г. Застосування практики Європейського Суду з прав людини та норми міжнародних-правових актів в удосконаленні кримінального процесуального судочинства України : монографія / за заг. ред. В.М. Тertiшника. Дніпропетровськ, 2012. 268 с.
4. Татаров О.Ю. Досудове провадження в кримінальному процесі України : монографія. Донецьк : Промінь, 2012. 640 с.
5. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. URL: <http://www.zakon.rada.gov.ua>.
6. Савченко В.А. Кримінально-процесуальні гарантії (за законодавством України). *Прикарпатський юридичний випуск*. 2011. Вип. 1. С. 278–288.
7. Кучинська О.П. Поняття гарантій забезпечення прав учасників кримінального провадження. *Адвокат*. 2012. № 7 (142). С. 4–8.
8. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2-х т. Т. 1 / О.М. Бандурка, Є.М. Блажівський та ін. ; за заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, А.В. Портнова. Харків : Право, 2012. 768 с.
9. Герасимчук О.П. Диспозитивні засади участі потерпілого у слідчих діях на досудовому розслідуванні. *Часопис Академії адвокатури України*. 2011. № 1 (10). С. 1–8.
10. Бандурка О.М. Теорія і практика оперативно-розшукової діяльності : монографія. Харків : Золота миля, 2012. 620 с.

ЛЕГКА О. В.,доктор юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри кримінально-
правових дисциплін*(Дніпровський гуманітарний
університет)***ВЕРМЕНИЧ В. А.,**студент II курсу магістратури
юридичного факультету*(Дніпровський гуманітарний
університет)*

УДК 347.998.85

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736-2019-6-2-26>**КОРУПЦІЯ ЯК АСОЦІАЛЬНИЙ ФЕНОМЕН СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА
УКРАЇНИ: КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ**

У статті з'ясовано сутність та особливості понять «корупція», «корупційні злочини», «корупційне правопорушення», «правопорушення, пов'язане з корупцією», а також відмінність корупційних злочинів від інших корупційних правопорушень. Проаналізовано динаміку змін щорічного індексу сприйняття корупції, визначену неурядовою організацією Transparency International (TI), згідно з якою останнім часом в Україні прослідковується тенденція до зростання рівня корупції, що негативно позначається на міжнародному іміджі країни. Визначено такі основні проблемні питання корупції, як недотримання стратегії протидії корупції, неналежна організація виконання програмних антикорупційних заходів, відсутність політичної волі системно протидіяти корупції та слабкість контролю за антикорупційною діяльністю, у тому числі реалізацією відповідних програм і планів. Виокремлено основні ознаки корупційних злочинів, особливі властивості корупційних злочинів, які значно підвищують їх суспільну небезпеку порівняно з іншими злочинними діяннями. Проаналізовано діяння, які відповідно до Кримінального кодексу України можуть бути віднесені до корупційних. З'ясовано основні аспекти кримінальної відповідальності за корупційні правопорушення. Розглянуто наявність особливих властивостей корупційних злочинів, таких як надзвичайно висока латентність корупційних злочинів, інституціоналізація практик учинення корупційних злочинів, розвиненість технологій ухилення від політичної відповідальності та інші. Обґрунтовано доцільність покращення ефективності заходів щодо протидії та запобігання корупції, а також узагальнення та імплементації позитивного міжнародного досвіду у даному напрямі діяльності. Підкреслена необхідність розроблення концепції комплексного впливу на прояви корупції.

Ключові слова: *корупція, запобігання корупції, протидія корупції, корупційні правопорушення, антикорупційне законодавство, реформування законодавства.*

The article deals with the essence and peculiarities of the concepts of corruption, corruption offenses, corruption offenses, corruption offenses, as well as the difference between corruption offenses and other corruption offenses. The dynamics of changes

in the annual Corruption Perceptions Index, identified by the non-governmental organization Transparency International (TI), are analyzed, according to which the tendency to increase the level of corruption in Ukraine is being observed recently which negatively affects the country's international image. The main problematic issues of corruption are identified – non-compliance with the anti-corruption strategy, inadequate organization of anti-corruption program activities, lack of political will to systematically counteract corruption and weak control over anti-corruption activities, including implementation of relevant programs and plans. The main features of corruption crimes, the special properties of corruption crimes, which significantly increase their public danger in comparison with other criminal acts, are highlighted. The actions in accordance with the Criminal Code of Ukraine, which can be attributed to corruption, are analyzed. The basic aspects of criminal liability for corruption offenses have been clarified. Special features of corruption crimes are considered, such as extremely high latency of corruption crimes, institutionalization of practices of corruption crimes, development of technologies of evasion of political responsibility and others. The expediency of improving the effectiveness of measures to counteract and prevent corruption, as well as the generalization and implementation of positive international experience in this area of activity, is substantiated. The need to develop a concept of a comprehensive impact on the manifestations of corruption is emphasized.

Key words: *corruption, prevention of corruption, counteraction to corruption, corruption offenses, anti-corruption legislation, reform of legislation.*

Вступ. Корупційні злочини, з урахуванням їх суспільної небезпеки, вважаються одними із найбільш серйозних і небезпечних кримінальних правопорушень. З огляду на це науковці впродовж багатьох років намагаються знайти способи подолання цього негативного явища, але на даному етапі такі пошуки більшою мірою є безрезультатними, оскільки корупція як була невіддільним складником нашого повсякденного життя, так і нині залишається, навіть більше – продовжує вкорінятися. Корупція загрожує національній безпеці України, уповільнює економічний розвиток держави, що не сприяє надходженню іноземних інвестицій, а також нівелює довіру населення до державних органів та органів місцевого самоврядування. Крім того, масштаби корупційних проявів негативно позначаються на міжнародному іміджі України.

Враховуючи системність і поширеність цього явища, заходи, які вживаються для її запобігання та припинення, не виявили належної ефективності, що підтверджується динамікою змін щорічного індексу сприйняття корупції, визначеною неурядовою організацією Transparency International (TI), згідно з якою у період з 2012 по 2015 роки в Україні прослідковується тенденція до зростання рівня корупції: 2012 – 144 місце із 176, 2013 – 144, 2014 – 142, 2015 – 142. Дещо покращилося становище у 2016 – 131 місце, 2017 – 130 місце із 180 країн (зменшення використання службового становища в органах виконавчої влади (показник покращився на 14%), у поліції та збройних силах (показник покращився на 6%)). У 2018 році Україна посіла 120 місце серед 180 країн (прослідковується зменшення рівня корупції у відносинах між бізнесом та державними структурами – запровадження автоматичного відшкодування податку на додану вартість, робота інституту бізнес-омбудсмена, функціонування електронних систем ProZorro) [1]. За висновками експертів, зниження оцінки індексу сприйняття корупції лише на один пункт призводить до відтоку з країни капіталу, що дорівнює 0,5% валового внутрішнього продукту держави. Для України ці цифри означають втрату щороку щонайменше 20 млрд гривень [2].

За останні роки в Україні у сфері протидії та запобігання корупції зроблено досить багато – створено спеціалізовані антикорупційні органи по боротьбі з корупцією (НАЗК, САП, НАБУ, НПУ, АРМА, ДБР), прийнято спеціальний антикорупційний закон та ряд інших законодавчих актів антикорупційного спрямування, схвалено Концепцію боротьби з корупцією

та спеціальну антикорупційну програму, запроваджено систематичне проведення організаційних заходів з питань протидії корупції тощо. Однак здійснювані заходи не дали відчутних позитивних результатів у вказаному напрямі. Це зумовлено низкою політичних, економічних, організаційно-управлінських, правових, ідеологічних, морально-психологічних факторів. До основних з них належать, зокрема, недотримання стратегії протидії корупції, неналежна організація виконання програмних антикорупційних заходів, відсутність політичної волі системно протидіяти корупції та слабкість контролю за антикорупційною діяльністю, у тому числі реалізацією відповідних програм і планів. Ефективна протидія корупції неможлива також без глибокого та послідовного наукового забезпечення, передусім без об'єктивного аналізу факторів корупції та реальної оцінки здійснюваних заходів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням щодо запобігання та протидії корупційним злочинам у нашій державі завжди приділяли й приділяють увагу не лише науковці (О.М. Бандурка, О.Ю. Бусол, В.М. Гаращук, Є.В. Додін, Д.Г. Заброта, О. Г. Кальман, М.І. Мельник, Є.В. Невмержицький, М.О. Потєбенко, І.В. Пшеничний, С.С. Рогульський, О.П. Рябченко, І.В. Сервецький, О.В. Терещук, М.І. Хавронюк, Г.Л. Шведова, О.В. Шемякін, І.Р. Шинкаренко, О.Н. Ярмиш та інші), але й правозастосовники, представники громадських організацій тощо. Проте, незважаючи на підвищену увагу та ступінь розробленості проблеми, вважати її вичерпаною аж ніяк не можна.

Постановка завдання. Метою статті є з'ясування теоретичного аспекту щодо сутності та особливостей понять «корупція», «корупційний злочин», визначення видів відповідальності за корупційні правопорушення, а також кримінально-правових наслідків за їх вчинення з точки зору вітчизняного законодавства.

Результати дослідження. Слід зазначити, що єдиної позиції щодо визначення поняття «корупція» немає. Так, у етимологічному розумінні «corruptio» (у перекладі з лат. *розбещення, порча, підкуп*) – це підкуп державних, політичних, громадських діячів, посадових осіб державного апарату, вчинений особою в певних вузько корпоративних (кланових) інтересах [3]. На думку Л.В. Багрія-Шахматова, корупція – це явище, яке вразило апарат державної влади й управління, пов'язане з його розладом, коли представники апарату незаконно використовують своє службове становище в корисливих цілях, для особистого збагачення всупереч інтересам служби [4]. Л.І. Аркуша визначає корупцію як протиправну діяльність певних осіб, спрямовану на використання свого службового та суспільного статусу для особистого збагачення, збагачення своїх родичів і прибічників, отримання інших переваг і благ усупереч інтересам суспільства [5]. Прагнучи надати узагальнену дефініцію корупції, ООН у своєму Довідковому документі по боротьбі з корупцією, визначає це явище «як зловживання державною владою для задоволення особистих інтересів» [6].

Зважаючи на те, що сьогодні у правовій науці відбувається перехід від сприйняття корупції як явища суто юридичного, на нашу думку, необхідно формулювати поняття корупції як складного соціального явища. Так, С.С. Рогульський вважає, що корупція не завжди проявляється однаково й не завжди має однакові наслідки та мотивацію. Однак де і коли б вона не проявлялася, корупція завжди завдає шкоди нормальному функціонуванню суспільства, оскільки важливі рішення приймаються на підставі прихованих мотивів без урахування інтересів громадськості [7].

Нам імпонує думка М.І. Мельника про те, що закріплення дефініції корупції є характерним для країн, які перебувають на перехідному етапі свого розвитку та характеризуються високим рівнем корумпованості державного апарату, й зумовлюється насамперед політичними вимогами та сподіваннями таким чином підвищити ефективність боротьби з цим явищем. Країни ж з розвинутою ринковою економікою та демократичним суспільством підходять до розв'язання цієї проблеми більш стримано й виважено, уникаючи визначення поняття «корупція» на законодавчому рівні.

Незважаючи на плюралізм підходів до формулювання дефініції корупції, важливе значення для організації діяльності державних органів у галузі боротьби з цим явищем має її закріплення як правової категорії. Таке визначення міститься у Законі України «Про

запобігання корупції»: «корупція – використання особою наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей з метою одержання неправомірної вигоди або прийняття такої вигоди чи прийняття обіцянки / пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб або, відповідно, обіцянка / пропозиція чи надання неправомірної вигоди особі, зазначеній у частині першій статті 3 цього Закону, або на її вимогу іншим фізичним чи юридичним особам з метою схилити цю особу до протиправного використання наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей» [8].

Варто акцентувати увагу на тому, що Закон оперує двома схожими термінологічно поняттями: «корупційне правопорушення» та «правопорушення, пов'язане з корупцією». При цьому визначає, що корупційним правопорушенням слід розуміти діяння, що містить ознаки корупції, вчинене вказаною в законі особою, за яке законом встановлено кримінальну, дисциплінарну та/або цивільно-правову відповідальність. Під корупційними правопорушеннями, за які передбачена кримінальна відповідальність, розуміються корупційні злочини.

Проте наразі у вітчизняному кримінальному законодавстві відсутній системний підхід до розуміння корупційних злочинів та відповідальності за них: кримінальний закон не містить визначення поняття корупційного злочину і розкриває його зміст шляхом перерахування у примітці до ст. 45 Кримінального кодексу України (далі – ККУ) усіх діянь, що можуть бути віднесені до корупційних: ст. 210 (нецільове використання бюджетних коштів, здійснення видатків бюджету чи надання кредитів з бюджету без встановлених бюджетних призначень або з їх перевищенням); ст. 354 (підкуп працівника підприємства, установи чи організації); ст. 364 (зловживання владою або службовим становищем); ст. 364-1 (зловживання повноваженнями службовою особою юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми); ст. 365-2 (зловживання повноваженнями особами, які надають публічні послуги); ст. 368 (прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою); ст. 368-2 (незаконне збагачення); ст. 368-3 (підкуп службової особи юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми); ст. 368-4 (підкуп особи, яка надає публічні послуги); ст. 369 (пропозиція, обіцянка або надання неправомірної вигоди службовій особі); ст. 369-2 (зловживання впливом). Також корупційними злочинами, відповідно до цього Кодексу, вважаються злочини, передбачені статтями 191, 262, 308, 312, 313, 320, 357, 410, у випадку їх вчинення шляхом зловживання службовим становищем. Слід зазначити, що це перше використання терміну «корупційний злочин» на законодавчому рівні.

Більшість корупційних злочинів передбачають у санкціях статей як додаткове покарання позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю. У разі відсутності такого виду покарання в санкції статті, воно може бути призначено судом за умови, що з урахуванням характеру злочину, вчиненого за посадою або у зв'язку із заняттям певною діяльністю, особи засудженого та інших обставин справи суд визнає за неможливе збереження за ним права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю (ч. 2 ст. 55 ККУ). Деякі санкції статей за корупційні злочини передбачають можливість призначення одразу двох додаткових покарань – позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю та конфіскацію або штраф (ст. 364 та ст. 368-2 ККУ).

Говорячи про відмінність корупційних злочинів від інших корупційних правопорушень, слід повністю погодитися з В.М. Киричко, який критерій такого відмежування вбачає у ступені суспільної небезпечності діяння [9]. На думку В.І. Тютюгіна та К.С. Косінової, аналіз складів злочинів, зазначених у примітці до ст.45 Кримінального кодексу України, свідчить, що їх складають діяння, які істотно різняться як за своїм складом, так і за ознаками [10]. Правознавці виокремлюють основні ознаки, які є спільними для цих діянь: у ст.45 Кримінального кодексу України всі корупційні злочини розподілені на дві відносно самостійні групи: а) безумовно корупційні, що передбачені статтями 210, 354, 364, 364-1, 365-2, 368–369-2 (вказана група злочинів зазвичай пов'язана зі зловживанням владою чи службовим становищем, а також можливостями, які випливають із такого становища особи або ж пов'язані з одержанням неправомірної вигоди від іншої особи (можливість одержання якої так

само пов'язана з обійманням особою певної посади)); б) такі, що вважаються корупційними лише за умови їх вчинення шляхом зловживання службовим становищем – статті 191, 262, 308, 312, 313, 320, 357, 410 (діяння як ознака об'єктивної сторони в них передбачається альтернативно (викрадення, привласнення, вимагання, заволодіння в ст. 262 Кримінального кодексу України тощо), і тому законодавець прямо вказує, що не будь-яка форма об'єктивної сторони вказаних злочинів дозволяє віднести їх до корупційних, а лише така, яка має своїм способом використання службового становища винного) [11].

З урахуванням вищевикладеного ми дійшли висновку, що основними ознаками корупційних злочинів є: а) їх вчинення завжди пов'язано з використанням особою влади, службового становища чи можливостей, які з такого службового становища випливають (наприклад, у ст. 369-2 ККУ); б) для корупційних злочинів характерним є не лише використання службового становища, а зловживання таким становищем. Тобто корупційним може визнаватися лише такий злочин, в якому вчинене діяння суперечить інтересам службової діяльності особи; в) злочинам, передбаченим приміткою до ст. 45 Кримінального кодексу України, властиве винятково умисне психічне ставлення до вчинюваного діяння (особа завжди усвідомлює, що використовує службові повноваження чи пов'язані з ними можливості всупереч інтересам служби і бажає їх використати саме так). При цьому в злочинах, передбачених статтями 364, 364-1, 365-2 Кримінального кодексу України, ставлення до наслідків може виражатися як у формі умислу, так й у формі необережності. Варто також вказати, що, незважаючи на те, що мотиви та мета можуть бути різними, у більшості корупційних злочинів (статті 191, 354, 357, 364, 364-1, 365-2, 368, 368-2, 368-3, 368-4, ч. 2 та 3 ст. 369-2 ККУ) обов'язковою є наявність корисливого мотиву; г) корупційні злочини здебільшого пов'язані з одержанням чи даванням (у тому числі пропозицією і обіцянкою таких дій) неправомірної вигоди. У той самий час у злочинах, передбачених статтями 354, 368, 368-2, 368-3, 368-4, 369, 369-2 ККУ, неправомірна вигода є предметом цих злочинів, тоді як у ст. 364, 364-1, 365-2 ККУ неправомірна вигода характеризує суб'єктивну сторону цих злочинів, виступаючи в якості мети їх вчинення; д) характерною ознакою корупційних злочинів є суб'єкт їх вчинення: у більшості це службові особи як публічного, так і приватного права, та особи, які надають публічні послуги (виняток становлять лише злочини, передбачені ст. 354 ККУ, суб'єктом яких є працівник державного підприємства, установи чи організації, незалежно від роду діяльності, який не є службовою особою, а також ч. 1 та 2 ст.ст. 368-3 та 368-4, ст. 369, та ч. 1 ст. 369-2 ККУ, де суб'єкт злочину є загальним; е) формулюючи поняття корупційних злочинів, законодавець використав не традиційний спосіб визначення понять через рід і видову відмінність, вказуючи на ті ознаки, які мають бути притаманні всім діянням, що становлять вказану категорію, а спосіб перелічення всіх предметів і явищ, до яких застосовне це поняття [11].

Сутність поширеної в Україні корупції підтверджує також і наявність особливих властивостей корупційних злочинів, які значно підвищують їх суспільну небезпеку порівняно з іншими злочинними діяннями й такими самими злочинами, які вчиняються у країнах із незначним поширенням корупції: а) спричинення корупційними злочинами прямих суспільно небезпечних наслідків у вигляді порушення охоронюваних нормами Кримінального кодексу про ці злочини суспільних відносин, а також обов'язкових похідних суспільно небезпечних наслідків широкому спектру інших суспільних відносин; б) надзвичайно висока латентність корупційних злочинів; в) інституціоналізація практик учинення корупційних злочинів; г) здійснення корупційних злочинів у межах корупційних мереж, приховування окремих діянь і захист такими мережами суб'єктів зазначених злочинів; д) виконання корупцією функції підтримання керованості апарату публічного управління, що необхідно суб'єктам, які зобов'язані протидіяти корупції, але підтримують її; е) розвиненість технологій ухилення від політичної відповідальності, у тому числі за вчинену чи допущену, але не покарану корупцію, а також за нездійснення реальної протидії їй, що суттєво знижує мотивацію до антикорупційної діяльності та гальмує процеси формування політичної волі для цього [12].

Корупція – проблема не лише українська, але й міжнародна. Над її розв'язанням працюють такі міжнародні організації, як ООН, Європейський парламент, Організація безпеки та співтовариства в Європі тощо. Позитивним є той факт, що світова спільнота для активної протидії корупції постійно узагальнює передовий досвід у цій сфері та виробляє конкретні та дієві рекомендації.

Висновки. Підсумовуючи, зазначимо, що для забезпечення ефективної державної політики протидії корупційній злочинності має бути розроблена концепція комплексного впливу на прояви корупції, яка, серед іншого, включає: підвищення рівня правової культури та правосвідомості громадян, соціальні заходи, наукове супроводження реалізації державних заходів протидії; побудову дієвої системи кримінальної юстиції; встановлення практичного міжнародного співробітництва, яке сприятиме гармонізації вітчизняної правової системи з положеннями відповідного законодавства міжнародної спільноти; запровадження багатоступеневої методики оцінки корупційних ризиків у законодавстві як на рівні розробників проектів нормативно-правових актів (формалізована самооцінка), на рівні спеціалізованих підрозділів (базова офіційна експертиза перед прийняттям відповідного акта), на рівні громадської (неофіційної) експертизи, яка забезпечується існуванням прозорої процедури нормопроєктування та доступністю інформації для громадськості, так і на рівні контрольної експертизи, з подальшим узагальненням практики проведення такої експертизи, з метою виявлення та усунення виявлених системних недоліків під час розроблення проектів актів.

Список використаних джерел:

1. Індекс корупції CPI-2018. Transparency International Ukraine. URL: <http://ti-ukraine.org/CPI-2018>.
2. Маркєєва О. Актуальні проблеми антикорупційної політики України: аналітична записка. *Національний інститут стратегічних досліджень*. URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/395>.
3. Етимологічний словник української мови: в 7 т. Київ : Наукова думка, 1982. 632 с.
4. Багрий-Шахматов Л.В. Уголовно-правовые и криминологические проблемы коррупции, теневой экономики и борьбы с ними. Одесса : Ластар, 2001. 530 с.
5. Аркуша Л.И. Выявление и расследование организованной преступной деятельности при наличии коррупционных связей. Одесса : Одесская нац. юр. академия, 2003. 207 с.
6. Довідковий документ про міжнародну боротьбу з корупцією, підготовлений Секретаріатом ООН. Каїр, 1995. С. 69.
7. Рогульський С.С. Адміністративно-правові заходи боротьби з корупцією в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київський національний університет імені Т. Шевченка. Київ, 2005. 187 с.
8. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 № 1700-VII. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2014. № 49. Ст. 2056.
9. Киричко В.М. Кримінальна відповідальність за корупцію. Харків : Право, 2013. С. 14.
10. Гютюгін В.І. Поняття та ознаки корупційних злочинів. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2015. № 1 (4). С. 363–366.
11. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05 квітня 2001 р. № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25–26. Ст. 131 (із змінами).
12. Михайленко Д.Г. Концепція кримінально-правової протидії корупційним злочинам в Україні : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2018. 505 с.

МИРОНЕНКО Т. Є.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри правосуддя
(Сумський національний аграрний
університет)

УДК 343

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736-2019-6-2-27>

РОЛЬ ПРОКУРОРА У ВІДБРАННІ ЗРАЗКІВ ДЛЯ ПРОВЕДЕННЯ СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

У статті проаналізовано актуальні проблеми, що стосуються відбору біологічних зразків у підозрюваного (обвинуваченого, підсудного), механізм здійснення такого відбору, а також надані варіанти дій у разі здійснення примусового відбору біологічного матеріалу. Автор зосередив увагу на ролі прокурора в процесі виконання ухвали суду про відбирання зразків для призначення судової експертизи, а також висвітлив проблеми, з цим пов'язані. Саме поняття біологічних зразків у вітчизняному законодавстві відсутнє, тому автор зробив спробу визначення як поняття, так і механізму опрацювання біологічних зразків в процесі їх вилучення у примусовий спосіб. Біологічними зразками, на думку автора статті, слід вважати продукти виділення людини, серед яких слина, кров, сперма, вагінальні виділення, потожирова речовина, волосся, відлущення шкірного покриву. Все інше слід відносити до об'єктів біологічного походження. В статті також визначене коло суб'єктів, які уповноважені здійснювати відбирання зразків. Добровільне відбирання зразків для проведення експертизи здійснюється як процесуальна дія, результати якої оформлюються у протокольній формі слідчим (або прокурором). До участі в дії може бути залучено спеціаліста, понятих, захисника. Присутність інших учасників здійснюється за їх клопотанням і його задоволенням. Порядок відбирання зразків з речей і документів зумовлюється положеннями про тимчасовий доступ до речей і документів. Також зразки можуть вилучатись за допомогою таких слідчих (розшукових) дій, як обшук, освідування, а також безпосередньо примусового відбору. На відміну від добровільного відбирання зразків, примусове може тягнути за собою низку негативних наслідків через те, що механізм такого відбору в кодексі не прописаний. Автором запропоновано в кожному випадку кримінального провадження обирати свій спосіб, який би найбільш продуктивно забезпечував виконання завдань кримінального провадження в частині повного, швидкого і неупередженого розслідування.

Ключові слова: біологічні зразки, клопотання, примусовий відбір, прокурор, процесуальна дія, спеціаліст, судова експертиза.

The article analyzes the actual problems related to the selection of biological samples from the suspect (accused, defendant), the mechanism of such selection, as well as options for actions in the case of forced selection of biological material. The author focused on the role of the prosecutor in the enforcement of the court decision on the selection of samples for the purpose of forensic examination, and highlighted the problems associated with this. The very concept of biological specimens is absent in the domestic legislation, so the author made an attempt to define as a concept and mechanism of processing biological specimens during their

removal in a forced way. Biological specimens, according to the author of the article, should be considered products of human excretion, including saliva, blood, semen, vaginal discharge, urinary substance, hair, exfoliation of the skin. Everything else should be attributed to objects of biological origin. The article also identifies a range of entities that are authorized to sample. Voluntary sampling for examination is carried out as a procedural action, the results of which are formalized in the protocol form by the investigator (or prosecutor). A specialist, an expert witness and a defense lawyer may be involved in the action. The presence of other participants is carried out at their request and at his pleasure. The order of sampling of things and documents is determined by the provisions on temporary access to things and documents. Samples may also be removed by means of investigative (search) actions such as searches, searches, and direct enforcement. Unlike voluntary sampling, compulsory sampling can entail a number of negative consequences because the mechanism of such sampling is not spelled out in the code. The author proposes in each case of criminal proceedings to choose his own method, which would most effectively ensure the execution of the tasks of criminal proceedings in the part of a full, prompt and impartial investigation.

Key words: *biological samples, petition, forced selection, prosecutor, procedural action, specialist, forensic examination.*

Вступ. Одним із найбільш спірних питань, серед інших процесуальних дій, є примусове відбирання біологічних зразків у особи і роль прокурора в цій процесуальній дії. Питання примусового відбирання постає у разі, якщо підозрюваний (обвинувачений, підсудний) не бажають надати такі зразки у добровільному порядку [1, ст. 245].

Постановка завдання. Чіткий механізм проведення слідчих (розшукових) дій в ході кримінального провадження дає підстави не сумніватись у їх достовірності під час остаточної оцінки зібраних доказів судом і є запорукою винесення законного рішення за фактом провадження.

Завданнями статті є аналіз чинного законодавства і вибір оптимальної форми дії під час реалізації завдань кримінального провадження в ході проведення слідчих (розшукових) дій, а саме збирання і здобування доказів. Серед таких джерел доказів є призначення судових експертів на підставі отриманих зразків. Саме поняття біологічних зразків у вітчизняному законодавстві відсутнє, тому необхідні спроби визначення як поняття, так і механізму опрацювання біологічних зразків в процесі їх вилучення у примусовий спосіб.

Це питання неодноразово поставало перед процесуалістами-науковцями, такими як А.І. Адоєвська, В.В. Войченко, О.В. Лускатовим, І.В. Пиріг, В.М. Тертишником, А.В. Шульженко, М.Г. Щербаковським та іншими, але до кінця так і не було вирішене, тому що донині відсутній чіткий механізм відбирання зразків для подальшого призначення і проведення експертизи, а також не визначена чітка роль прокурора в процесі примусового відбирання біологічних зразків.

Зазначене питання є важливим під кутом зору практичної реалізації завдань Кримінального процесуального законодавства, відповідно до засад якого зміст кримінального провадження повинен відповідати верховенству права, законності та іншим важливим умовам [1, ст. 7].

Результати дослідження. Отримання зразків для експертизи у добровільному порядку проблем не створює, тому що у разі добровільної особи сам процес не має ускладнень. Тим більше, якщо проведення експертизи доручено судом, суд без сторонньої допомоги має діяти на власний розсуд або складає доручення про це залученому до провадження спеціалісту.

У ч.1 ст. 245 зазначається, що навіть сторона захисту може відбирати зразки за необхідністю, вже долучаючи їх до клопотання про проведення експертизи. Слід зауважити, що

такий відбір має здійснюватись не захисником, не підозрюваним, не потерпілим або його представником, а спеціалістом у присутності понятих. Законодавством визначено відбір як процесуальну дію, а кожна процесуальна дія повинна знаходити своє відображення у протокольній формі.

Захисник має право брати участь у процесуальних діях, але не має право самостійно їх проводити [1, ст. 46], тому і не може самостійно вилучати зразки, а лише має право бути присутнім під час цього.

Підозрюваний має право збирати докази відповідно до ст. 42 ч.8 КПК, але біологічні або інші зразки доказами не є. Також він має заявляти клопотання про проведення процесуальних дій відповідно до ч. 12 цієї ж статті. У правах ані підозрюваного, ані обвинуваченого не зазначене право на відмову проведення слідчої дії, лише право відмовитись відповідати на запитання і не говорити нічого з приводу підозри [1, ст. 42]. Але це стосується відбору зразків взагалі, тому що такий відбір не пов'язаний із даванням показань і свідченнями проти себе. Однак, яким чином підозрюваний або обвинувачений може самостійно надати зразки до клопотання про призначення експертизи, законом не прописано. Виходячи з аналогії, процесуальна дія теж повинна проводитись стороною обвинувачення – слідчим або прокурором із залученням спеціаліста у присутності двох понятих.

Потерпілий відповідно до ст. 56 ч. 3 КПК України має право подавати докази, але зразки, як уже було зазначено, доказами не виступають. Представник потерпілого користується процесуальними правами потерпілого відповідно до положень ст. 58 ч. 4 КПК України.

На відміну від добровільного відбирання зразків, примусове може тягнути за собою низку негативних наслідків через те, що механізм такого відбору в кодексі не прописаний. Жоден коментар не розписує детального механізму самого примусового відбору, не описуються види опору підозрюваного, якщо він відмовляється від надання таких зразків, не зазначається чіткий алгоритм слідчого і прокурора під час проведення такого примусового відбору.

Тому потрібно підсумувати наведені дані, зазначивши при цьому, що добровільне відбирання зразків для проведення експертизи здійснюється як процесуальна дія, результати якої оформлюються у протокольній формі слідчим (або прокурором). До участі в дії може бути залучено спеціаліста, понятих, захисника. Присутність інших учасників здійснюється за їх клопотанням і його задоволенням.

Порядок відбирання зразків з речей і документів зумовлюється положеннями про тимчасовий доступ до речей і документів відповідно до ст. ст. 160–166 КПК України. Відповідно до нього слідчий суддя у відповідь на клопотання виносить рішення (ухвалу) про вилучення, фактичну виїмку під час такого тимчасового доступу. Невиконання ухвали про тимчасовий доступ дає підстави для винесення ухвали про проведення обшуку. Саме ж проведення обшуку здійснюється за участю особи, за клопотанням якої надано дозвіл на його проведення (ст. 166 ч. 2 КПК України). Тобто під час обшуку можливе вилучення предметів, які містять на собі зразки, необхідні для проведення експертизи.

Тому ми маємо три варіанти дій у разі примусового відбору зразків:

– безпосередньо примусовий відбір, здійснюваний прокурором або слідчим за допомогою спеціаліста в присутності захисника підозрюваного (обвинуваченого, підсудного), який може здійснюватись як прямо, так і під час освідування.

– тимчасовий доступ до речей, які мають на собі сліди, що можуть бути досліджені судовими експертами в процесі експертного дослідження, і цей доступ має добровільний характер.

– проведення обшуку за ухвалою слідчого судді, в процесі якого можуть бути виявлені речі або предмети з необхідними для дослідження зразками.

Про відбирання біологічних зразків зазначається в ч. 3 ст. 241 КПК України, яка відсилає до порядку проведення освідування. Тобто зразки біологічного походження вилучаються у такий спосіб, як і під час освідування. Особа, яка освідується у примусовому порядку, отримує на руки копію протоколу про проведення освідування. Саме ж освідування здійснюється на підставі постанови прокурора та, за необхідністю, з участю судово-медичного

експерта або лікаря. В цьому разі роль прокурора чітко визначена як ініціатора, відповідального за прийняття про освидування рішення.

Якщо ж особа відмовляється добровільно надати біологічні зразки, сторона кримінального провадження виступає з клопотанням до суду (слідчий, прокурор) мають право, несуть обов'язок здійснити відбирання біологічних зразків примусово. Ст.ст. 160-166 КПК України, до яких відсилає законодавець, регулює, як уже було зазначено, вилучення саме предметів, які можуть містити на собі сліди біологічних виділень людини, але що це за виділення і на яких речах вони можуть міститись, жоден нормативний документ, доповнюючий процесуальний кодекс, не містить.

Потрібно визначитись із поняттям зразків і біологічних зразків. Ні КПК України, ні інші нормативні акти цих визначень не мають, але вони вкрай важливі для реалізації завдань правосуддя в частині проведення експертиз.

Зразок є багатозначним терміном, але з кримінальним процесом пов'язане значення частини чогось, з якої можна скласти уявлення про ціле – «типове втілення властивості» [2, с. 698]. Зразки відбираються для процесу ідентифікації у разі проведення експертного дослідження.

В «Теорії доказового права» сліди злочину співвідносяться з речовими доказами: сліди злочину поділяються на три великі групи: сліди-предмети; сліди-речовини (залишки-речовини); сліди-відображення. Сліди є частиною об'єктів матеріального світу – потенційних речових доказів [3, с. 122].

В.М. Тертишник під зразками для експертного дослідження розуміє «речовини або предмети», а також їх матеріально-фіксовані відображення, що характеризують властивості певних об'єктів чи осіб, які підлягають експертному дослідженню (відбитки пальців рук, взуття, зліпки зубів, проби крові, слини, зразку почерку, шрифту друкарської машинки тощо)» [4, с. 408].

В.І. Гончаренко визначає лише поняття об'єктів експертизи – «матеріальних носіїв доказової інформації, зібрані і надані експертів слідчим або судом» [5, с. 57].

Порівняльні зразки визначаються як «матеріальні джерела інформації, які відображують якості об'єктів, що перевіряються, або самі ці об'єкти», і поділяються на 4 види:

1. Зразки, які відображають зовнішню будову об'єкта (кліше печатки, штампа, знаряддя травми тощо).

2. Зразки, які відображають склад і структуру об'єкта (зразки дробу, проби ґрунту тощо).

3. Зразки, які відображають функційні особливості об'єкта або механізму утворення слідів (професійні навички людини, зразки почерку, письмового і усного мовлення тощо).

4. Комплексні зразки, які одночасно відображають декілька характеристик об'єкта-оригінала (зразок тексту на матричному принтері тощо).

Але в класифікацію не входять ні біологічні зразки, ні зразки, які походять від людини і не є біологічними виділеннями [6, с.108–109].

Автори методичних рекомендацій «Примусовий відбір зразків у особи для проведення експертизи» надають декілька визначень. Так, наприклад, до зразків біоматеріалу належать кров, сеча, жовч, слина, м'язи, частини внутрішніх органів, кістки, мазки з вмістом вагіни, ротової порожнини; зразки біологічного середовища – слина, сеча, змиви з поверхні губ, шкірного покриву обличчя і рук, кров [7, с.14].

Враховуючи приведену інформацію, на наш погляд, біологічними зразками слід вважати продукти виділення людини, серед яких слина, кров, сперма, вагінальні виділення, потожирова речовина, волосся, відлущення шкірного покриву. Все інше слід вважати об'єктами біологічного походження.

У процесі оформлення процесуальних документів про відбирання біологічних зразків прокурором повинно визначатись, який саме вид біологічного зразка або зразків підлягає вилученню, в який спосіб, коли, де і в присутності кого з учасників кримінального провадження.

Серед діючих слідчих підрозділів не є популярним клопотання про примусове відібрання біологічних зразків, тому що питання примусу і його визначення є спірним. Під примусом можуть приховуватись ознаки катування, тортур, мучіння, заподіяння побоїв, а також інших насильницьких дій.

Кримінальний процесуальний кодекс не містить визначення примусу, але вживається це поняття у складі понять «примусові заходи медичного характеру», «примусові заходи виховного характеру» тощо. У цих визначеннях акцент робиться на забезпечення інтересів особи, до якої ці заходи застосовуються. В понятті «примусові заходи» теж є примус, який пов'язаний з певними обмеженнями прав і свобод.

На наш погляд, примус – це здійснення процесуальних дій, заходів всупереч бажанню, волі, з метою доведення вини або невинуватості, з метою запобігання порушень прав людини через притягнення невинуватої особи до кримінальної відповідальності або непритягнення до відповідальності винуватої особи.

Тепер слід розглянути, яким чином відбувається непогодження підозрюваного з добровільним наданням біологічних зразків. Це непогодження може бути висловлено в усній або письмовій формі, може бути у вигляді ухилення від проведення процесуальних дій. Інші форми, на нашу думку, неможливі. Непогодження може бути пов'язане з приховуванням інформації, яка доводить вчинення злочину саме цією особою, і тому непрямо може тільки підтверджувати цей факт.

Тому вважаємо, що незгода надати біологічні зразки добровільно може бути непрямим доказом саме винності і свідчити про бажання уникнути покарання.

У тому разі, якщо підозрюваний (обвинувачений, підсудний) активно, фізично протидіє виконанню ухвали суду про примусове відібрання зразків, прокурору, на нашу думку, слід ініціювати долучення до проведення процесуальної дії не тільки захисника зі сторони захисту, а й спеціаліста, який би дав оцінку психологічного або психічного стану особи, у якої мають бути вилучені зразки.

Так, А.В. Шульженко наголошує на тому, що активний опір проведенню необхідних слідчих (розшукових) дій з боку підозрюваного може викликати сумнів в адекватності особи, що є підставою для запрошення психолога або психіатра для проведення слідчої дії та оцінки поведінки особи, у якої примусово вилучаються зразки [8, с.130].

На нашу думку, прояви неадекватної поведінки можуть бути підставою для негайного призначення судово-психіатричної експертизи, що прямо співвідноситься з положеннями Кримінального процесуального кодексу.

Про примусові дії з боку співробітників правоохоронних органів, які мають злочинний, насильницький характер, можуть свідчити результати освідування, проведення судово-медичної експертизи, допит свідків тощо.

Висновки. Кожне кримінальне провадження визначається своїм унікальним складом обставин і наявних доказів. Призначення судових експертиз здійснюється на підставі наявних фактичних обставин і вилучених зразків, речей, документів тощо. Для організації примусового вилучення зразків на підставі ухвали слідчого судді прокурору належить провідна роль, за якою він чітко повинен вказати на обставини і механізм такого вилучення, склад присутніх. Оцінюючи ситуацію, її складність, прокурор може обрати інші варіанти дій, якими можуть бути освідування, тимчасовий доступ до речей або ж проведення обшуку.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України. URL: [ttp://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/4651-17](http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/4651-17) (дата звернення: 01.11.2019).
2. Словник Української мови. Академічний тлумачний словник (1970-1980) Словник української мови: в 11 томах. Том 3, 1972. С. 698. URL: <http://sum.in.ua/s/zrazok> (дата звернення: 01.11.2019).

3. Теорія доказів: підручник для слухачів магістратури юридичних вузів / Антонов К.В., Сачко О.В., Тертишник В.М., Уваров В.Г. / За заг. ред. д. ю. н., професора В.М. Тертишника. Київ : Алерта, 2015. 294 с.

4. Тертишник В.М. Науково-практичний коментар Кримінально-процесуального кодексу України. Видання 12-ге доповн. і перероб. Київ : Алерта, 2016. 810 с.

5. Експертизи у судовій практиці. / За заг. ред. В.Г. Гончаренка. Київ : Юрінком Інтер, 2004. 388 с.

6. Щербаковский М.Г. Судебные экспертизы: назначение, производство, использование : учебно-практическое пособие. Харьков : Эспада, 2005. 544 с.

7. Примусовий відбір зразків у особи для проведення експертизи. Методичні рекомендації для практичних підрозділів. ДДУВС МВС України. Дніпро : Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2017. 36 с.

8. Шульженко А.В. Примусовий відбір зразків для експертизи. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2018, № 2, випуск 2. С. 127–130.

НОР В. Т.,

доктор юридичних наук,
академік Національної академії
правових наук України,
професор кафедри кримінального
процесу і криміналістики
(Львівський національний університет
імені Івана Франка)

ШЕВЧУК М. І.,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального процесу і
криміналістики
(Львівський національний університет
імені Івана Франка)

УДК [343.13:341.645] (477 + 4)

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736-2019-6-2-28>

**ОБҐРУНТОВАНА ПІДОЗРА ЯК ПІДСТАВА ДЛЯ ОБРАННЯ ЗАПОБІЖНОГО
ЗАХОДУ ТА ПРОДОВЖЕННЯ ЙОГО СТРОКІВ: ПРАКТИКА
ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ ТА УКРАЇНСЬКІ РЕАЛІЇ**

Стаття присвячена аналізу теоретичних і практичних проблем, які стосуються обґрунтованої підозри як однієї з підстав для обрання запобіжних заходів та їх продовження. У ній проаналізовані запропоновані вченими різноманітні підходи щодо підстав для обрання запобіжних заходів. На підставі аналізу положень чинного Кримінального процесуального кодексу України, міжнародних стандартів щодо захисту прав людини, закріплених у ст. 5 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, правових позицій Європейського суду з прав людини визначено підстави для обрання запобіжних заходів. Також проаналізовано правові позиції Європейського суду з прав людини, норми Кримінального процесуального кодексу України та наукові позиції вітчизняних

учених-процесуалістів щодо особливостей застосування стандарту доказування «обґрунтована підозра» під час вирішення слідчим суддею питання про обрання запобіжного заходу та продовження його строків. На основі аналізу практики Європейського суду з прав людини виділено критерії визначення обґрунтованої підозри для вирішення питання про обрання запобіжного заходу та підстави для продовження строків тримання особи під вартою та домашнім арештом.

Авторами зроблено висновок про те, що слідчий суддя є суб'єктом оцінки доказів під кутом зору їхньої допустимості. Він має право за результатами такої оцінки визнавати докази недопустими під час розгляду клопотання про обрання, продовження, зміну чи скасування запобіжного заходу. Запропоновано процесуальний порядок визнання слідчим суддею доказів недопустимими на стадії досудового розслідування.

Зауважено, що рішення слідчого судді, яке набрало чинності та яким установлено порушення прав людини й основоположних свобод, гарантованих Конституцією України і міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, не має преюдиційного значення для суду, який вирішує питання про допустимість доказів.

Ключові слова: обґрунтована підозра, запобіжні заходи, стандарт доказування, недопустимий доказ.

The article is devoted to the complex research of theoretical and practical issues concerning the reasonable suspicion as one of the reasons for application preventive measures.

On the basis of analysis Criminal Procedural Code's of Ukraine of 2012 legal norms, international human rights standards, enshrined in Article 5 of the European Convention on Human Rights, of the European Court of Human Rights practice grounds are certain for application preventive measures.

The practice of the European Court of Human Rights, Criminal Procedural Code's of Ukraine of 2012 legal norms, scientific standpoints of domestic scholars in the field of Criminal Procedure about application features reasonable suspicion as the standard of proof at the decision of investigating judge of question about applying and prolongation of a preventive measures are analyzed in the research. On the basis of analysis the practice of the European Court of Human Rights criteria of determination of reasonable suspicion are defined.

The grounds for prolongation of a preventive measures (detention, house arrest) are defined. The author comes to the conclusion that the investigating judge is the subject for recognition of the evidence inadmissible at the decision of question about applying, prolongation, vacating or change of a preventive measures is made. The article analyses the procedure for recognition of the evidence inadmissible at the stage of pre-trial investigation.

The author draws attention to the fact that the decision of the investigating judge, which came into force, and found violations of human rights and fundamental freedoms guaranteed by the Constitution of Ukraine and international treaties, the consent of which was granted by the Verkhovna Rada of Ukraine, is not of preliminary importance for the court, which resolves the admissibility of the evidence.

Key words: reasonable suspicion, preventive measures, standard of proof, inadmissible evidences.

Вступ. Обґрунтована підозра як підстава для обрання запобіжного заходу була предметом дослідження таких учених, як: М.Є. Громова, Ю.М. Грошевий, К.Д. Волков, В.А. Завтур, Х.Р. Слюсарчук, О.Г. Шило й ін. Однак здебільшого вчені вдавалися до аналізу

правових позицій Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ), у рішеннях якого тлумачиться поняття «обґрунтована підозра», та з'ясування сутності обґрунтованої підозри як стандарту доказування. Водночас сьогодні не вирішено чимало питань, до яких, зокрема, належать: процесуальні наслідки встановлення слідчим суддею неправильної кваліфікації кримінального правопорушення під час вирішення питання про обрання запобіжного заходу; чи збільшуються вимоги до стандарту доказування «обґрунтована підозра» під час вирішення питання про продовження строків запобіжного заходу порівнянно з тими, які до нього висувуються за первісного вирішення питання про обрання запобіжного заходу; чи є слідчий суддя суб'єктом оцінки доказів під кутом зору їхньої допустимості, чи має право він за результатами такої оцінки визнавати докази недопустими під час розгляду клопотання про обрання, продовження, зміну чи скасування запобіжного заходу, і якщо так, то яким є процесуальний порядок визнання слідчим суддею доказів недопустимими в такому разі. Зазначене зумовлює актуальність дослідження вказаних питань, зважаючи на ті проблеми, які виникають на практиці.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження особливостей застосування стандарту доказування «обґрунтована підозра» під час вирішення слідчим суддею питання про обрання запобіжного заходу та продовження його строків.

Результати дослідження. Метою запобіжних заходів є забезпечення виконання підозрюваним, обвинуваченим покладених на нього процесуальних обов'язків, а також запобігання його спробам (ризикам): переховуватися від органів досудового розслідування та/або суду; знищити, сховати або спотворити будь-яку із речей чи документів, які мають істотне значення для встановлення обставин кримінального правопорушення; незаконно впливати на потерпілого, свідка, іншого підозрюваного, обвинуваченого, експерта, спеціаліста в цьому ж кримінальному провадженні; перешкоджати кримінальному провадженню іншим чином; вчинити інше кримінальне правопорушення чи продовжити кримінальне правопорушення, у якому підозрюється, обвинувачується; продовжити чи повторити протиправну поведінку, зокрема ризику летальності, що його створює підозрюваний, обвинувачений, у зв'язку з його доступом до зброї також (ч. 1 ст. 177, п. 12 ч. 1 ст. 178 Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК) України).

Мета застосування запобіжних заходів тісно пов'язана з категорією підстави для їх застосування. В «Академічному тлумачному словнику української мови» підстава визначається як те головне, на чому базується, ґрунтується що-небудь; те, чим пояснюються, виправдовуються вчинки, поведінка і т. ін. кого-небудь; на підставі чого, виходячи із чого-небудь, спираючись на щось [22].

Незважаючи на те, що законність і обґрунтованість процесуального рішення про застосування запобіжного заходу визначається наявністю передбачених у кримінальному процесуальному законі підстав та умов для його обрання, аналіз наукових праць і задекларованих у них позицій авторів дає підстави дійти висновку про те, що серед науковців немає єдності думок стосовно підстав для обрання запобіжних заходів. Так, ще в радянський період, наприклад, на думку П.М. Давидова, підставами для застосування запобіжних заходів визначено фактичні дані, які вказують на вчинення даною особою злочину, дані, які встановлюють можливість ухилення її від слідства і суду та відбування покарання, а також вчинення нею інших протиправних дій, які перешкоджають встановленню істини» [6, с. 10].

Уже в сучасний період О.Н. Агакерімов, В.Г. Дрозд, В.П. Климчук, О.В. Мироненко, В.О. Попелюшко, О.І. Тищенко вважають, що підставами для застосування запобіжного заходу є наявність обґрунтованої підозри у вчиненні особою кримінального правопорушення та наявність ризику (ризиків), перелік яких встановлено в п. п. 1–5 ч. 1 ст. 177 КПК, і він не підлягає розширеному тлумаченню [1, с. 56–61; 8, с. 255; 14, с. 404; 15, с. 72; 26, с. 216]. Окрім наведених вище підстав, Ю.М. Грошевий, О.В. Фірман і О.Г. Шило вважають, що ще однією підставою для застосування конкретного запобіжного заходу є наявність відомостей про те, що іншими запобіжними заходами в даному кримінальному провадженні виконання його завдання неможливе [6, с. 222; 38, с. 124; 40, с. 271].

Деталізує підстави для обрання запобіжних заходів і науковець В.В. Рожнова. Вона називає такі з них: 1) припущення, імовірність того, що обвинувачений ухилиться від слідства, перешкодить установленню істини, продовжить злочинну діяльність, ухилиться від виконання вироку; 2) наявність сформульованого щодо конкретної особи обвинувачення й обставин, які вказують на необхідність обмеження її свободи; 3) наявність ознак злочину, кримінально-правові відносини і невиконання обвинуваченим своїх процесуальних обов'язків; 4) неналежна поведінка обвинуваченого, яка створює перешкоди виконанню завдань кримінального судочинства; 5) конкретні соціально небезпечні дії суб'єкта; 6) сам факт учинення злочину; 7) імовірність його вчинення; 8) наявність даних (доказів і обставин), які викривають певну особу у вчиненні злочину і вказують на те, що вона може вчинити дії, для запобігання яким створено запобіжні заходи [20, с. 126].

Проаналізувавши названі доктринальні підходи та нормативні положення, передбачені в ч. 3 ст. 176, ч. 2 ст. 177, п. 12 ч. 1 ст. 178, ч. 1 ст. 184, ч. 1–4 ст. 194, ч. 1 ст. 196 чинного КПК України, міжнародні стандарти захисту прав людини, закріплені у ст. 5 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (далі – КЗПЛ), та правові позиції ЄСПЛ, викладені в його численних рішеннях, доходимо висновку, що підставами для обрання запобіжних заходів є:

- 1) наявність обґрунтованої підозри у вчиненні підозрюваним, обвинуваченим кримінального правопорушення;
- 2) наявність достатніх підстав вважати, що існує хоча б один із ризиків, передбачених у п. п. 1–5 ч. 1 ст. 177, п. 12 ч. 1 ст. 178 КПК України, і на які вказує слідчий, прокурор у своєму клопотанні;
- 3) недостатність застосування більш м'яких запобіжних заходів для запобігання ризику або ризикам, зазначеним у клопотанні сторони обвинувачення.

Запобіжний захід, який ініціює сторона обвинувачення у своєму клопотанні, не може бути застосований за відсутності однієї з підстав. Вирішуючи питання про обрання запобіжного заходу, слідчий суддя, суд передусім має встановити, чи існує «обґрунтована підозра» щодо причетності підозрюваного або обвинуваченого до кримінального правопорушення. Обґрунтована підозра, на якій має ґрунтуватися запобіжний захід, становить суттєву частину гарантії від безпідставного арешту і затримання, закріпленої в п. «с» ч. 1 ст. 5 КЗПЛ, згідно з якою нікого не може бути позбавлено свободи, крім таких випадків і відповідно до процедури, встановленої законом, як законний арешт або затримання особи, здійснене з метою допровадження її до компетентного судового органу за наявності обґрунтованої підозри у вчиненні нею правопорушення або якщо обґрунтовано вважається необхідним запобігти вчиненню нею правопорушення чи її втечі після його вчинення.

Національне кримінальне процесуальне законодавство України, як і КЗПЛ, не містить визначення поняття «обґрунтована підозра», тому в даному разі необхідно звернутися до правових позицій ЄСПЛ, у рішеннях якого воно тлумачиться. Сьогодні поки що не можна говорити про те, що всі українські судді успішно оволоділи «конвенційним правозахисним інструментарієм», проте сьогоднішній рівень професійної правосвідомості українського судді, яка ще в недалекому минулому була налаштована суто на нормативне сприйняття права, хоч і не дозволяє багатьом із них до кінця зрозуміти та сприйняти правову природу правових позицій ЄСПЛ, проте є достатнім для усвідомлення того, що застосування положень КЗПЛ і практики ЄСПЛ – це не право суддів, як це раніше помилково вважалось ними, а їхній прямиий професійний обов'язок. Так, до нормативно-правових підстав для обов'язкового застосування українськими суддями практики ЄСПЛ як джерела права слід віднести положення п. «b» ч. 3 ст. 31 Віденської конвенції про право міжнародних договорів, ст. 46 КЗПЛ, п. 1 ч. 1 Закону України (далі – ЗУ) «Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та Протоколів 1, 2, 4, 7, 11 до неї», ст. 17 ЗУ «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», ч. 2 ст. 8, ч. 5 ст. 9 КПК України.

Отже, з огляду на те, що практика ЄСПЛ є «офіційною формою роз'яснення» основних прав людини, закріплених і гарантованих КЗПЛ, а тому є частиною самої КЗПЛ, та врахо-

вуючи наявність у ст. 5 КЗПЛ вимоги «обґрунтованої підозри», національні суди держав-учасниць Ради Європи в разі застосування стандарту доказування «обґрунтована підозра» зобов'язані застосовувати правові позиції ЄСПЛ.

Так, у рішеннях ЄСПЛ у справах «Ердагоз проти Туреччини» від 21 жовтня 2008 р., «Фокс, Кемпбелл і Гарлі проти Сполученого Королівства» від 30 серпня 1990 р., «Мюррей проти Сполученого Королівства» від 28 жовтня 1994 р., «К.-Ф. проти Німеччини» від 27 листопада 1997, «Лабіта проти Італії» від 6 квітня 2000 р., «О'Хара проти Сполученого Королівства» від 16 жовтня 2001 р., «Нечипорук і Йонкало проти України» від 21 квітня 2011 р. зазначено: «<...> Термін «обґрунтована підозра» означає, що існують факти або інформація, які можуть переконати об'єктивного спостерігача в тому, що особа, про яку йдеться, могла вчинити правопорушення».

Щодо визначення поняття «обґрунтована підозра» у законодавстві деяких закордонних країн, то, наприклад, згідно з Модельним КПК Сполучених Штатів Америки (далі – США), під обґрунтованою підозрою слід розуміти наявність доказів та інформації такої якості та надійності, які вказують на те, що особа могла вчинити злочин (п. 4 Модельного КПК США) [41].

У кримінальному процесуальному законодавстві Німеччини не вживається поняття обґрунтованої підозри, проте виділяються такі рівні підозри: первинна, достатня і серйозна.

Первинна підозра – це підозра, що ґрунтується на конкретних фактах і криміналістичному досвіді, які, ймовірно, свідчать про вчинення злочинного діяння. За наявності такої підозри поліція чи прокуратура зобов'язані порушити кримінальне провадження. Підозра даного рівня достатня також, за загальним правилом, для проведення обшуку, виїмки тощо.

Достатня підозра – це підозра, що ґрунтується на наявних і очікуваних доказах більшої вірогідності того, що обвинувачений буде засуджений, аніж того, що він буде виправданий. У разі підозри даного рівня обвинувальний акт і клопотання про сумарне провадження можуть бути направлені до суду.

Серйозна (сильна, істотна) підозра означає, що на підставі допустимих у суді доказів, зібраних на момент оцінки, велика вірогідність того, що обвинувачений учинив інкриміноване йому діяння або брав участь у його вчиненні [17, с. 125–126].

Матеріальними передумовами взяття особи під варту у кримінальному процесуальному законодавстві Федеративної Республіки Німеччина (далі – ФРН) визнаються: 1) серйозна підозра у вчиненні обвинуваченим діяння (абз. 1 § 112 КПК); 2) наявність підстав для арешту (абз. 1 § 112, § 122а КПК); 3) сумірність взяття під варту зі значенням справи й очікуваним покаранням або заходом виправлення і безпеки (абз. 1 § 112 КПК). Усе це означає, що для взяття особи під варту вимагається більш високий рівень підозри, аніж для завершення досудового розслідування пред'явленням публічного обвинувачення шляхом передачі обвинувального висновку до суду (абз. 1 § 170 КПК).

Втім, якщо звернутися до правових позицій ЄСПЛ, то з них випливає, що не можна порушувати питання про те, що арешт або тримання під вартою до суду є виправданими тільки тоді, коли доведено факт вчинення та характер інкримінованих правопорушень, оскільки це є завданням досудового розслідування, сприяти якому і має тримання під вартою (рішення ЄСПЛ у справі «Феррарі-Браво проти Італії» від 14 березня 1984 р.).

Також у низці своїх рішень ЄСПЛ наголосив на тому, що факти, які дають підставу для підозри, не мають бути такого ж рівня з тими, які необхідні для обґрунтування засудження чи навіть для пред'явлення обвинувачення (рішення ЄСПЛ у справах «О'Хара проти Сполученого Королівства» від 16 жовтня 2001 р., «Мюррей проти Сполученого Королівства» від 28 жовтня 1994 р., «Ердагоз проти Туреччини» від 21 жовтня 2008 р., «Броуган та інші проти Сполученого Королівства» від 29 листопада 1988 р., «Феррарі-Браво проти Італії» від 14 березня 1984 р., «Чеботарі проти Молдови» від 13 листопада 2007 р., «Гусинський проти РФ» від 19 травня 2004 р., «Нечипорук і Йонкало проти України» від 21 квітня 2011 р., «Ільгар Маммадов проти Азербайджана» від 22 травня 2014 р., «К. Ф. проти Німеччини» від 27 листопада 1997 р., «Фокс, Камбел і Харлі проти Об'єданого Королівства» від 30 серпня 1990 р., «Мюррей проти Об'єданого Королівства» від 28 жовтня 1994 р.).

Так, наприклад, у рішенні ЄСПЛ щодо справи «Н. С. проти Італії» йшлося про те, що заявник був заарештований за підозрою у зловживанні владою та корупції. Підозра проти нього ґрунтувалася на свідченнях п'яти свідків та висновку експерта, які підтверджувалися документами, що були зібрані під час досудового розслідування. Суд визнав ці дані достатніми для «розумної підозри» у причетності заявника до злочину, хоча згодом заявник був виправданий через відсутність події злочину.

Як впливає зі змісту ст. 177 КПК України, запобіжні заходи на стадії досудового розслідування можуть бути застосовані лише до особи, яка набула статусу підозрюваного (тобто, до особи, якій у встановленому законом порядку повідомлено про підозру у вчиненні кримінального правопорушення (ст. ст. 276–278 КПК)).

Згідно з п. 1 ч. 1 ст. 194 КПК України, під час розгляду клопотання про застосування запобіжного заходу слідчий суддя, суд зобов'язаний встановити, чи доводять надані сторонами кримінального провадження докази обставини, які свідчать про наявність обґрунтованої підозри про вчинення підозрюваним, обвинуваченим кримінального правопорушення.

Тобто в розумінні ст. 177 КПК України факту вручення особі повідомлення про підозру недостатньо для того, щоб суд під час вирішення питання про обрання запобіжного заходу дійшов висновку про наявність «обґрунтованої підозри» про вчинення підозрюваним кримінального правопорушення.

Тож, на підставі аналізу наведених вище положень можна дійти висновку, що вимоги до стандарту доказування «обґрунтована підозра» під час обрання запобіжного заходу щодо підозрюваного істотно суворіші від тих вимог до даного стандарту доказування, які є достатніми для вручення особі повідомлення про підозру. Інакше кажучи, рівень «обґрунтованості» підозри, необхідний для повідомлення особі про підозру, недостатній для ухвалення рішення про обрання запобіжного заходу, що неодноразово зазначав ЄСПЛ у своїх рішеннях (наприклад, у рішеннях ЄСПЛ у справі «Соловей і Зозуля проти України» від 27 листопада 2008 р., у справі «Слоєв проти України» від 6 листопада 2008 р.). Інакше законодавець чинного КПК України не вимагав би від слідчого судді кожного разу, коли вирішується питання про обрання запобіжного заходу, встановлювати наявність обґрунтованої підозри за результатами дослідження поданих сторонами кримінального провадження доказів.

Тому «обґрунтованість» підозри не може слідчим суддею встановлюватися ні через наявність долученого до клопотання про обрання запобіжного заходу письмового повідомлення про підозру, складеного стороною обвинувачення, ні через оцінку обґрунтованості даного повідомлення про підозру, як це, на жаль, іноді трапляється на практиці. Наприклад, в ухвалі Луцького міськрайонного суду Волинської області від 4 липня 2016 р. зазначено: «З витягу із кримінального провадження № 12016030010002494 від 7 червня 2016 р., письмового повідомлення про підозру, доданих до клопотання вбачається, що гр. ОСОБА_2 у встановленому законом порядку повідомлено про підозру у вчиненні кримінальних правопорушень, передбачених ч. 2 ст. 185, ч. 2 ст. 190 Кримінального кодексу України. Отже, під час розгляду клопотання про застосування запобіжного заходу прокурором доведено наявність обґрунтованої підозри у можливості вчинення підозрюваним кримінальних правопорушень, передбачених ч. 2 ст. 185, ч. 2 ст. 190 Кримінального кодексу України» [33].

Так, на підставі аналізу п. «с» ч. 1 ст. 5 КЗПЛ затримання особи в порядку ст. ст. 207, 208 КПК України також здійснюється на підставі стандарту доказування «обґрунтована підозра». Проте рівень «обґрунтованості» підозри, який необхідний для затримання особи, є недостатнім для повідомлення особі про підозру, а рівень «обґрунтованості» підозри, необхідний для повідомлення особі про підозру, є недостатнім для ухвалення рішення про обрання запобіжного заходу.

Тому слідчий суддя під час розгляду клопотання про обрання запобіжного заходу повинен самостійно пересвідчитись в обґрунтованості підозри шляхом дослідження наданих сторонами кримінального провадження доказів вчинення особою кримінального правопорушення. Можна навести чимало прикладів, коли слідчі судді та судді апеляційних суддів відмовляли в задоволенні клопотання сторони обвинувачення про обрання запобіж-

ного заходу на підставі того, що нею не було доведено обґрунтованої підозри у вчиненні особою кримінального правопорушення. Так, слідчий суддя Малиновського районного суду м. Одеса у своїй ухвалі про відмову в задоволенні клопотання прокурора про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою від 23 липня 2013 р. зазначив, що слідчий суддя вважає, що з урахуванням обставин, які впливають із документів, які надані до суду прокурором у судовому засіданні, не доведена обґрунтована підозра у скоєнні ОСОБА_2 кримінального правопорушення, передбаченого ч. 3 ст. 190 Кримінального кодексу (далі – КК) України [34].

В іншому випадку слідчий суддя Комунарського районного суду м. Запоріжжя, задовольняючи клопотання слідчого СВ Комунарського РВ ЗМУ ГУ МВС України в Запорізькій області про обрання запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту щодо Г., підозрюваного у скоєнні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 4 ст. 296 КК, мотивував своє рішення тим, що прокурором доведено всі обставини, передбачені ч. 1 ст. 194 КПК, а саме: Г. раніше притягався до кримінальної відповідальності за скоєння аналогічного злочину; стосовно підозрюваного виносилась постанова про розшук; Г. не мешкає за місцем своєї реєстрації.

Проте ухвалою апеляційного суду Запорізької області від 31 травня 2013 р. дану ухвалу слідчого судді про застосування до підозрюваного запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту було скасовано, оскільки надані слідчим і прокурором докази не доводять наявності обґрунтованої підозри у вчиненні підозрюваним Г. кримінального правопорушення, передбаченого саме ч. 4 ст. 296 КК. На думку колегії суддів апеляційного суду, слідчий суддя під час вирішення питання про наявність ризиків, посилаючись водночас на те, що підозрюваний був у розшуку, не взяв до уваги ухвалу суду апеляційної інстанції від 8 травня 2013 р., у якій ризик щодо переховування Г. від органу досудового розслідування визнаний таким, що спростовується матеріалами судової справи та кримінального провадження. Крім того, ухвалюючи рішення про задоволення клопотання слідчого та застосування щодо Г. запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту, суддя в порушення вимог ст. 178 КПК не взяв до уваги похилий вік підозрюваного, відсутність судимостей, його соціальні зв'язки у вигляді родини, двох малолітніх дітей, а також те, що підозрюваний – єдиний годувальник у родині.

За таких обставин колегія суддів постановила нову ухвалу, якою відмовила в задоволенні клопотання про обрання запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту й обрала щодо Г. запобіжний захід у вигляді особистого зобов'язання [21].

Проте з даним рішенням суду апеляційної інстанції навряд чи можна погодитися. Адже, виходячи з положень ст. 194 КПК України, слідчий суддя, суд повинен відмовити в задоволенні клопотання про застосування запобіжного заходу без обрання менш суворого запобіжного заходу, ніж той, який ініціюється стороною обвинувачення, якщо нею не буде доведено наявності обґрунтованої підозри у вчиненні підозрюваним, обвинуваченим кримінального правопорушення. На тому, що сама лише наявність ризиків за відсутності обґрунтованої підозри не є достатньою підставою для застосування запобіжного заходу неодноразово наголошував ЄСПЛ у своїх рішеннях (рішення ЄСПЛ у справах «Счус проти Литви» від 31 липня 2000 р., «Чеботарі проти Молдови» від 13 листопада 2007 р.) та Рекомендації (2006) 13 Комітету міністрів Ради Європи державам-учасницям щодо застосування тримання під вартою, умов, у яких воно відбувається, і запровадження гарантій від зловживань від 27 вересня 2006 р.

Також можна навести ще один цікавий приклад із судової практики, коли слідчий суддя Центрального районного суду м. Миколаєва відмовив у задоволенні клопотання слідчого про обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою стосовно підозрюваного С., який працював начальником Єланецького відділення поліції Новоодеського ВП ГУ НП у Миколаївській області. Слідчий суддя мотивував своє рішення тим, що повідомлення про підозру С. було складено неналежним суб'єктом (оскільки кримінальне провадження було непідслідне органу досудового розслідування, який його здійснював; крім того, слідчому було доручено здійснення досудового розслідування не уповноваженим на це суб'єктом),

а тому, на думку слідчого судді, повідомлення про підозру не можна вважати обґрунтованим [36].

Необхідно звернути увагу не лише на підстави обрання запобіжного заходу щодо підозрюваного (обвинуваченого), але й на підстави його продовження. Тяжко погодитися з І.В. Гловюк і А.С. Степаненко, які в результаті власного тлумачення правових позицій ЄСПЛ (рішення у справі «Ідалов проти Росії» від 22 травня 2012 р.) дійшли висновку, що під час вирішення питання про продовження строків тримання під вартою сам рівень «обґрунтованості підозри» причетності особи до вчиненого кримінального правопорушення не має бути збільшений, проте сама «обґрунтованість підозри» уже не буде достатньою умовою тримання особи під вартою [5, с. 17].

Так, справді, ЄСПЛ у своїх рішеннях неодноразово вказував на те, що згідно з п. 3 ст. 5 КЗПЛ, після спливу певного часу саме лише існування обґрунтованої підозри вже не є підставою для позбавлення свободи, і судові органи зобов'язані навести інші підстави для подальшого утримання під вартою (наприклад, рішення у справах «Яблонський проти Польщі» від 21 грудня 2000 р., «Орловський проти України» від 2 квітня 2015 р., «Борисенко проти України» від 12 січня 2012 р., «І. А. проти Франції» від 3 вересня 1998 р., «Нечипорук і Йонкало проти України» від 21 квітня 2011 р., «Слоєв проти України» від 6 листопада 2008 р.).

ЄСПЛ мав на увазі, що обґрунтована підозра у вчиненні злочину може бути достатньою підставою для затримання особи, проте в разі вирішення питання про тримання під вартою суди зобов'язані навести також й інші підстави, які б виправдали тривале утримання особи під вартою (рішення ЄСПЛ у справі «Боротюк проти України» від 16 грудня 2010 р.).

Але ЄСПЛ у своїх рішеннях неодноразово також повторював, що чим довше триває тримання під вартою, тим вищими мають бути вимоги до підтвердження обґрунтованості підозри (наприклад, рішення у справах «Фокс, Кемпбелл і Хартлі проти Сполученого Королівства» від 30 серпня 1990 р., «Мюррей проти Сполученого Королівства» від 28 жовтня 1994 р., «Ердагоз проти Туреччини» від 22 жовтня 1997 р., «Влох проти Польщі» від 19 жовтня 2000 р., «О'Хара проти Сполученого Королівства» від 16 жовтня 2001 р. тощо).

У процесі подальшого здійснення досудового розслідування підозра повинна укріплюватися новими доказами, оскільки їх відсутність може свідчити або про бездіяльність слідчого, прокурора, або про отримання ними доказів, які спростовують обґрунтованість підозри. Водночас бездіяльність органів досудового розслідування також належить до обставин, які свідчать на користь скасування запобіжного заходу, адже така бездіяльність вказує на відсутність необхідності досягнення мети, яка в минулому зумовила доцільність застосування запобіжного заходу, а саме забезпечення належного перебігу досудового розслідування.

Чим довше триває тримання особи під вартою, тим менше ті обставини, які раніше свідчили про наявність обґрунтованої підозри під час обрання запобіжного заходу, обґрунтовують її під час розгляду питання про продовження його строків. Тобто із плином часу стандарт доказування «обґрунтована підозра» стає вимогливішим, суворішим.

Це ж стосується і ризиків, яким властиво зменшуватися з перебігом розслідування та розгляду справи. Тому законодавець в ч. 3 ст. 199 КПК України зобов'язує сторону обвинувачення у клопотанні про продовження строку тримання під вартою, крім відомостей, зазначених у ст. 184 КПК України, наводити таке:

1) виклад обставин, які перешкоджають завершенню досудового розслідування до закінчення дії попередньої ухвали про тримання під вартою;

2) обставини, які свідчать про те, що заявлений у клопотанні ризик не зменшився або ж з'явилися нові ризики, які виправдовують тримання особи під вартою.

Слідчий суддя зобов'язаний відмовити у продовженні строку тримання під вартою, якщо прокурор, слідчий не доведе, що наведені вище обставини виправдовують подальше тримання підозрюваного під вартою (ч. 5 ст. 199 КПК).

Х.Р. Слюсарчук влучно зазначає: «<...> «Обґрунтованість» підозри під час здійснення кримінального провадження має збільшуватись, але самостійність характеру обґрунтованої

підозри як стандарту доказування у кримінальному провадженні зменшується. І навпаки, чим менша «обґрунтованість» підозри вимагається для ухвалення рішення, тим більше самостійний характер обґрунтованої підозри як стандарту доказування у кримінальному провадженні» [23, с. 238].

Тобто під час розгляду та вирішення питання про доцільність продовження строків запобіжного заходу слідчим суддею повинен братися до уваги чинник зворотної взаємозалежності між збільшенням вимог до стандарту «обґрунтована підозра» та зменшенням її самостійності. Наприклад, рівень обґрунтованості підозри в разі продовження строків запобіжного заходу є більш високим, ніж у разі обрання запобіжного заходу, проте її значення значно зменшується.

На підставі вищенаведеного можна дійти висновку, що рішення слідчого судді про продовження строків тримання особи під вартою (домашнього арешту) повинно ґрунтуватися на таких підставах, як:

– наявність обґрунтованої підозри, обґрунтованість якої підтверджується новими, додатковими доказами, отриманими за результатами проведення процесуальних дій, із моменту ухвалення попереднього рішення слідчого судді про обрання, зміну чи продовження строків тримання під вартою (домашнього арешту);

– ризик (ризик), який був підставою для обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою (домашнього арешту), зміни запобіжного заходу на тримання під вартою (домашній арешт) або продовження строків тримання під вартою (домашнього арешту), не зменшився або з'явилися ще й нові ризики, які виправдавдовують подальше утримання особи під вартою (домашнім арештом);

– неможливість застосування більш м'яких запобіжних заходів для запобігання ризику або ризикам, зазначеним у клопотанні сторони обвинувачення.

Щодо критеріїв визначення обґрунтованої підозри під час вирішення питання про обрання запобіжного заходу, то за рішеннями ЄСПЛ до них належать такі: 1) діяння, у вчиненні якого підозрюється особа, повинно підпадати під ознаки правопорушення за законом про кримінальну відповідальність відповідної держави-учасниці Ради Європи (тобто сторона обвинувачення повинна надати слідчому судді таку сукупність доказів, що дозволяє встановити склад конкретного кримінального правопорушення і дати його правильну кваліфікацію); 2) сторона обвинувачення повинна надати слідчому судді докази про обставини, які за розумного та неупередженого тлумачення викликають підозру щодо причетності особи, стосовно якої ставиться питання про обрання запобіжного заходу, до вчинення даного кримінального правопорушення.

Щодо матеріально-правової складової частини обґрунтованої підозри, то, безумовно, перевірка правильності кваліфікації кримінального правопорушення шляхом оцінки наданих сторонами кримінального провадження доказів є обов'язком слідчого судді під час розгляду і вирішення питання про доцільність обрання запобіжного заходу. Слідчий суддя на основі наданих сторонами доказів повинен встановити сукупність об'єктивних і суб'єктивних ознак учиненого кримінального правопорушення, визначити їхню відповідність конкретній нормі Особливої частини КК України, за якою воно кваліфіковане.

Так, наприклад, однією з умов застосування домашнього арешту є наявність у санкції статті (санкції частини статті) КК України за кримінальне правопорушення, у вчиненні якого підозрюється або обвинувачується особа, такого виду покарання, як позбавлення волі. Отже, можливість застосування запобіжного заходу даного виду напряму залежить від правильної кваліфікації кримінального правопорушення, за якої всі ознаки вчиненого діяння точно збігаються з ознаками складу злочину, передбаченого конкретною статтею або частиною статті КК України, і в повному обсязі охоплюються ними.

Варто зазначити, що на практиці досить часто трапляється, що сторона обвинувачення навмисно припускається помилок під час первинної кваліфікації діяння (яку ніхто не перевіряє, оскаржити її неможливо), кваліфікуючи його за нормами кримінального закону, що передбачає більш тяжке покарання, з метою подальшого ініціювання перед слідчим

суддею найбільш суворих видів запобіжних заходів, які пов'язані з обмеженням волі (тримання під вартою, домашній арешт). Так, наприклад, якщо сторона обвинувачення кваліфікувала суспільно небезпечне діяння за ч. 2 ст. 190 КК України «Шахрайство» й ініціює перед слідчим суддею запобіжний захід у вигляді домашнього арешту, слідчий суддя повинен встановити наявність кваліфікуючих ознак складу даного злочину (повторність, попередня змова групи осіб, завдання значної шкоди потерпілому), обґрунтовану підозру в наявності яких перед слідчим суддею повинна довести сторона обвинувачення. В іншому випадку, якщо за результатами оцінки наданих стороною обвинувачення матеріалів слідчий суддя дійде висновку, що вчинене особою діяння має бути кваліфіковане за іншою статтею або іншою частиною статті закону України про кримінальну відповідальність, він повинен відмовити в задоволенні клопотання про застосування запобіжного заходу.

Як приклад із судової практики можна навести рішення слідчого судді Шосткинського міськрайонного суду Сумської області від 30 квітня 2018 р., згідно з яким слідчий суддя відмовив у задоволенні клопотання слідчого про застосування запобіжного заходу у вигляді цілодобового домашнього арешту щодо ОСОБА_2, підозрюваного у вчиненні злочину, передбаченого ч. 3 ст. 185 КК України. Своє рішення слідчий суддя обґрунтував тим, що слідчим і прокурором не доведено наявності обґрунтованої підозри у вчиненні підозрюваним злочину, передбаченого ч. 3 ст. 185 КК України, оскільки слідчим не наведено даних про те, які дії підозрюваного свідчили про наявність такого елемента об'єктивної сторони злочину, як проникнення [37].

Як неодноразово зазначав ЄСПЛ у своїх рішеннях, певні елементи правопорушення або певні обставини, які підлягають встановленню, можуть бути не доведені на ранніх етапах стадії досудового розслідування (див.: рішення ЄСПЛ у справі «О'Хара проти Сполученого Королівства» від 16 жовтня 2001 р., «Мюррей проти Сполученого Королівства» від 28 жовтня 1994 р., «Ердагоз проти Туреччини» від 21 жовтня 2008 р. тощо). Однак варто звернути увагу на те, що недостатність доказів, необхідних для визнання обставин, які входять до предмета доказування, не варто змішувати з їхньою недостовірністю. Тому якщо у слідчого судді виникають обґрунтовані сумніви в достовірності фактичних даних, отриманих органами досудового розслідування, прокурором у результаті проведення процесуальних дій із порушенням передбаченого кримінальним процесуальним законом порядку, він не може обґрунтовувати ними обставини, що дають підстави підозрювати особу у вчиненні кримінального правопорушення, та використовувати їх під час ухвалення процесуальних рішень.

Проте і сьогодні дискусійним та нормативно не врегульованим є питання: чи є слідчий суддя суб'єктом визнання доказів недопустимими під час обрання запобіжних заходів? Одні науковці вважають, що можливість слідчого судді визнавати недопустими докази закріплена у ст. 94 КПК України [9, с. 157]. Наприклад, Н.М. Басай зазначає, що визнання доказів недопустимими можливе на будь-якій стадії кримінального провадження та пропонує у своїй дисертаційній роботі нову редакцію ст. 89 КПК України, згідно з якою питання про допустимість доказів може вирішуватися слідчим, прокурором, слідчим суддею та судом за власною ініціативою або за клопотанням учасників провадження у формі постанови або ухвали [2, с. 17–18]. В.В. Тютюнник вважає, що під час досудового розслідування суб'єктом вирішення питання про визнання доказів недопустимим є слідчий суддя, ухвали якого не можуть ґрунтуватися на недопустимих доказах і до процесуальної функції якого віднесено здійснення судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні (п. 18 ч. 1 ст. 3 КПК) [27, с. 91].

Проте є й інший, протилежний погляд учених-процесуалістів на дану проблему. Суть його полягає в тому, що слідчий суддя на стадії досудового розслідування не може розглядати та вирішувати питання про визнання доказів недопустимими [3, с. 139; 18, с. 184; 25, с. 14–20]. Так, наприклад, А.В. Панова дійшла висновку про те, що єдиним суб'єктом, до компетенції якого належить вирішення даного питання, є суд, який здійснює судовий розгляд кримінального провадження. Слідчий, прокурор, слідчий суддя здійснюють оцінку

фактичних даних під час досудового розслідування, результати якої становлять підстави для ухвалення відповідних процесуальних рішень у кримінальному провадженні. Але в жодному разі ці суб'єкти не уповноважені законом ухвалювати рішення про визнання фактичних даних недопустимими доказами [18, с. 184]. І.Ю. Кайло також вважає, що коли слідчий суддя ухвалює рішення про вилучення доказу із процесу доказування, то він втручається у сферу розгляду справи по суті. На думку цього дослідника, рішення слідчого судді є преюдиційними для суду, отже, учасники кримінального провадження залишаються позбавленими права повторного судового розгляду цього питання [11, с. 168].

Огляд судової практики дає підстави дійти висновку, що слідчі судді та судді апеляційних суддів тенденційно підходять до вирішення питання про можливість оцінки слідчим суддею доказів під кутом зору допустимості під час обрання запобіжних заходів. Так, здебільшого у своїх ухвалах вони зазначають, що слідчий суддя на етапі досудового розслідування не має права вирішувати ті питання, які повинен вирішувати суд під час розгляду кримінального провадження по суті, зокрема, оцінювати докази з погляду їхньої достатності та допустимості для визнання особи винною чи невинною у вчиненні злочину, а також за якою нормою кримінального закону ця особа підлягає відповідальності, оскільки належна оцінка представлених у справі доказів буде здійснена в межах судового провадження [28; 29; 30; 31; 32; 35].

Обов'язок доказування необхідності обрання запобіжного заходу конкретного виду (наявності обґрунтованої підозри у вчиненні підозрюваним, обвинуваченим кримінального правопорушення, наявності ризиків та неможливості застосування більш м'якого запобіжного заходу для запобігання ризикам, про які йдеться у клопотанні сторони обвинувачення) покладається на прокурора. Обмежене ж тлумачення заборони використовувати докази, отримані з порушенням вимог кримінального процесуального закону, для обґрунтування підозри під час вирішення питання про обрання запобіжного заходу, звичайно, істотно полегшує реалізацію обов'язку доказування, який лежить на стороні обвинувачення, та діяльність слідчого судді, який не бажає ускладнювати роботу самому собі. Підтвердженням цього і є наведена вище практика національних судів, які дотепер керуються положенням п. 10 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику застосування судами запобіжного заходу у вигляді взяття під варту та продовження строків тримання під вартою на стадіях дізнання і досудового слідства» від 25 квітня 2003 р. У ній міститься суперечлива позиція, згідно з якою під час розгляду подання про взяття під варту суддя не має права досліджувати докази, давати їм оцінку, в інший спосіб перевіряти доведеність вини підозрюваного, обвинуваченого, розглядати та вирішувати ті питання, які повинен вирішувати суд під час розгляду кримінальної справи по суті. Проте дане правоположення Пленуму Верховного Суду України не відповідає вимогам ст. ст. 5, 6 КЗПЛ, адже індиферентна позиція слідчого судді щодо оцінки та перевірки доказів під кутом зору їхньої допустимості під час розгляду та вирішення питання про обрання, продовження, зміни та скасування запобіжного заходу може призвести до порушення права особи на справедливий розгляд наведеного вище питання та права особи на свободу й особисту недоторканність.

Що ж стосується вітчизняного кримінального процесуального законодавства, то за ч. 2 ст. 86 КПК України недопустимий доказ не може бути використаний під час ухвалення процесуальних рішень, на нього не може посилатися суд під час ухвалення судового рішення. Ст. 94 КПК України прямо покладає на слідчого суддю, суд обов'язок оцінювати кожний доказ з погляду належності, допустимості, достовірності, а сукупність зібраних доказів – з погляду достатності та взаємозв'язку як для вирішення кримінальної справи загалом, так і для ухвалення відповідного процесуального рішення зокрема. У результаті виконання даного законодавчого обов'язку слідчий суддя не може дійти інших висновків, окрім належності або неналежності, допустимості або недопустимості, достовірності або недостовірності конкретного доказу.

Не на здогадах, припущеннях або нав'язаних фантазіях слідчого, прокурора, які вважають особу винною на суб'єктивному рівні, а на сукупності належних і допустимих

доказів, яких буде достатньо для висновку, що особа таки могла вчинити інкриміноване їй кримінальне правопорушення, повинна ґрунтуватися підозра, на що безпосередньо вказано в положенні ч. 3 ст. 17 КПК України, згідно з якою підозра, обвинувачення не можуть ґрунтуватися на доказах, одержаних незаконним шляхом, а також на припущеннях.

Сторони кримінального провадження мають право під час розгляду клопотання про обрання, зміну запобіжного заходу або продовження його строків подавати клопотання про визнання доказів недопустимими, а також наводити заперечення проти визнання доказів недопустимими.

Незалежно від наявності клопотань сторін кримінального провадження слідчий суддя повинен ухвалювати рішення про визнання недопустимими доказів у разі встановлення очевидних ознак їхньої недопустимості.

До *«очевидно недопустимих доказів»* варто віднести докази, які в будь-якому випадку за результатами їх оцінки повинні визнаватися слідчим суддею, судом недопустимими, а саме: докази, отримані внаслідок істотного порушення прав та свобод людини, гарантованих Конституцією та законами України, міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України (ст. 87 КПК); докази, здобуті завдяки інформації, отриманій внаслідок істотного порушення прав і свобод людини; докази, отримані стороною обвинувачення в непередбаченому процесуальним законом порядку (тобто отримання доказів із не встановленого в законі процесуального джерела, проведення процесуальної дії неналежним суб'єктом, отримання доказів за допомогою дій, не передбачених процесуальними нормами); докази, недопустимість яких прямо зазначено у кримінальному процесуальному законодавстві України [39, с. 210–211].

У разі подання стороною кримінального провадження клопотання про визнання доказів недопустимими, недопустимість яких має неочевидний характер, слідчий суддя має право як за власною ініціативою, так і за клопотанням сторони кримінального провадження, здійснити перевірку допустимості даного доказу шляхом проведення додаткових процесуальних дій (зокрема, оголошення документів, демонстрація відеозапису слідчої (розшукової) дії, проведення допитів свідків, понятих тощо), за результатами якої повинен визнати доказ недопустимим, якщо недопустимість доказу буде підтверджена.

Питання про визнання доказів недопустимими за наявності для цього підстав повинно вирішуватися слідчим суддею в нарадчій кімнаті під час ухвалення рішення про обрання запобіжного заходу або продовження його строків та відобразитись у його мотивувальній частині.

Водночас зазначене питання потребує законодавчого регулювання. Варто зауважити, що з метою визнання слідчого суддю суб'єктом оцінки доказів щодо їхньої допустимості під час вирішення питання про обрання запобіжного заходу до Парламенту України внесені відповідні законопроекти. Зокрема, 25 грудня 2015 р. у Верховній Раді України зареєстровано проєкт закону України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо допустимості доказів, обрання запобіжного заходу та оскарження повідомлення про підозру», проте він так і не був внесений на її обговорення [19].

Ураховуючи те, що сьогодні в аспекті наведеного вище питання залишаються проблеми, пов'язані з недоліками законодавчого регулювання, очевидно, що з метою забезпечення однакового розуміння та правильного застосування закону своєю позицією щодо цього має висловити Верховний Суд і цим скерувати відповідну судову практику.

Щодо питання про те, які наслідки, окрім відмови від задоволення клопотання сторони обвинувачення про застосування запобіжного заходу чи продовження його строків, матиме встановлення слідчим суддею, судом відсутності обґрунтованої підозри у вчиненні особою кримінального правопорушення за результатами розгляду і вирішення даного клопотання для слідчого, прокурора, то, зрозуміло, що в такому разі варто керуватися положенням ст. 198 КПК України (слідчий суддя не має права скасовувати повідомлення про підозру, змінювати правову кваліфікацію кримінального правопорушення чи давати стороні обвинувачення вказівки щодо цього тощо).

Утім, якщо ч. 1 ст. 198 КПК України містить імперативне положення про те, що висловлені в ухвалі слідчого судді, суду за результатами розгляду клопотання про застосування запобіжного заходу висновки щодо будь-яких обставин, які стосуються суті підозри, обвинувачення, не мають преюдиційного значення для суду під час судового розгляду або для слідчого чи прокурора під час цього або іншого кримінального провадження, то зі змісту ст. 90 КПК України неможливо зробити однозначний вививок про те, чи має рішення слідчого судді, яке набрало чинності, і ним встановлено порушення прав людини й основоположних свобод, гарантованих Конституцією України і міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, преюдиційне значення для суду, який вирішує питання про допустимість доказів.

Як видається, положення ст. 90 КПК України поширюються виключно на суд, який розглядає справу по суті, що засадничо і впливає з положень п. п. 18, 22 ч. 1 ст. 3 КПК України, згідно з якою слідчий суддя не є судом у буквальному розумінні.

Висновки. Проведений аналіз обґрунтованої підозри як підстави для обрання запобіжного заходу свідчить про наявність певних проблем під час застосування даного стандарту доказування на практиці, які призводять до порушення права підозрюваного на справедливий розгляд питання про обрання запобіжного заходу та його права на свободу й особисту недоторканність. Запропоновані нами наукові підходи до усунення наявних недоліків, що стосуються як правового регулювання, так і практичного застосування норм законодавства, можна використати у процесі розроблення й ухвалення законів України про внесення змін до КПК України в частині правового регулювання підстав і порядку визнання слідчим суддею фактичних даних недопустимими доказами та вдосконалення діяльності слідчих, прокурорів і слідчих суддів під час ініціювання та вирішення питання про обрання запобіжного заходу і продовження його строку.

Список використаних джерел:

1. Агакерімов О.Н. Підстави обрання як запобіжних заходів взагалі, так і домашнього арешту зокрема, у світлі сучасного вітчизняного кримінального провадження. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія «Юридичні науки». 2015. № 3. С. 56–61.
2. Басай Н.М. Визнання доказів недопустимими у кримінальному процесі України: підстави, процесуальний порядок і правові наслідки : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Одеса, 2012. С. 17–18.
3. Бондюк А.Ф. Процесуальні основи статусу слідчого судді у кримінальному провадженні : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2017. С. 139.
4. Гловюк І.В. Слідчий суддя у кримінально-процесуальному доказуванні. *Часопис Академії адвокатури України*. 2013. № 3. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chaau_2013_3_8.
5. Гловюк І.В., Степаненко А.С. Стандарт доказування «обґрунтована підозра» у кримінальному провадженні. *Правова позиція*. 2018. № 1 (20). С. 13–20.
6. Грошевий Ю.М., Шило О.Г. Підстави обрання запобіжних заходів за новим КПК. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 222.
7. Давыдов П.М. Меры пресечения в советском уголовном процессе : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Ленинград, 1953. С. 16.
8. Дрозд В.Г., Климчук В.П. Підстави та порядок застосування неізоляційних запобіжних заходів. *Наука і правоохорона*. 2016. № 1. С. 251–257.
9. Завтур В.А. Допустимість доказів під час розгляду та вирішення слідчим суддею клопотань про застосування заходів забезпечення кримінального провадження. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія «Право». 2016. № 41. Т. 2. С. 157.
10. Завтур В.А. Деякі питання визнання доказів недопустимими привирішенні слідчим суддею клопотань про застосування заходів забезпечення кримінального провадження. *Теоретичні аспекти організації досудового розслідування* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Харків, 4 грудня 2015 р. Харків : ХНУВС, 2015. С. 414.
11. Кайло І.Ю. Допустимість доказів у кримінальному процесі України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2016. С. 168.

12. Каліновська М.О. Використання результатів негласних слідчих (розшукових) дій у доказуванні під час застосування запобіжних заходів. *Університетські наукові записки*. 2018. № 1. С. 89–100. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unzap_2018_1_10.
13. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
14. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / за заг. ред. В.Г. Гончаренка, В.Т. Нора, М.Є. Шумила. Київ : Юстініан, 2012. 1224 с. С. 404.
15. Мироненко О.В. Мета і підстави застосування запобіжних заходів за новим КПК України. *Часопис Академії адвокатури України*. 2014. № 1 (22). С. 70–76.
16. Міщенко С.М. Слідчий суддя як суб'єкт реалізації судового контролю під час здійснення досудового розслідування: окремі аспекти. *Часопис цивільного і кримінального судочинства*. 2012. № 6 (9). С. 92.
17. Головенков П., Спица Н. Уголовно-процесуальний кодекс Федеративной Республики Германия – Strafprozessordnung (StPO) : научно-практический комментарий и перевод текста закона со вступительной статьей профессора Уве Хельманна «Введение в уголовное-процесуальное право ФРГ». *Universitätsverlag Potsdam*. 2012. 404 с. С. 125–126.
18. Панова А.В. Визнання доказів недопустимими у кримінальному провадженні : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2016. С. 184.
19. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо допустимості доказів, обрання запобіжного заходу та оскарження повідомлення про підозру : проект закону. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=57575.
20. Рожнова В.В. Застосування заходів процесуального примусу, пов'язаних з ізоляцією особи : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2003. 215 с.
21. Розгляд слідчим суддею клопотань про застосування заходів забезпечення кримінального провадження: узагальнення судової практики Вищим спеціалізованим судом України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 7 грудня 2014 р. URL: <https://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/n0001740-14/page3?lang=en>.
22. Словник української мови : в 11 т. / АН УРСР. Інститут мовознавства ; за ред. І.К. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1970–1980. Т. 6. URL: <http://sum.in.ua/s/pidstava>.
23. Слюсарчук Х.Р. Стандарт доказування «обгрунтована підозра» у кримінальному провадженні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія «Право». 2017. Вип. 42. С. 238–241. URL: <http://www.visnyk-juris.uzhnu.uz.ua/file/No.42/No.42.pdf#page=238>.
24. Стоянов М.М. Щодо питання визнання доказів недопустимими під час розгляду слідчим суддею клопотання про застосування запобіжних заходів. *Актуальні проблеми удосконалення кримінального процесуального законодавства* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої 70-річчю д. ю. н., професора Ю.П. Аленіна, 21 квітня 2017 р., м. Одеса. Одеса : Юрид. л-ра, 2017. С. 159.
25. Терехин В.В. Допустимість доказательств в уголовном процессе (методологический, правовой, этический аспекты) : автореф. дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.09. Новгород, 2016. С. 14–20.
26. Тищенко О.І. Домашній арешт як запобіжний захід: окремі питання правозастосовних реалій. *Форум права* : електронне наукове фахове видання. 2017. № 3. С. 215–220.
27. Тютюнник В.В. Інститут допустимості доказів як гарантія ухвалення законного та обгрунтованого вироку суду : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2016. С. 91.
28. Ухвала Апеляційного суду Кіровоградської області від 7 березня 2017 р., провадження № 11-cc/781/80/17. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/65256081>.
29. Ухвала Апеляційного суду м. Києва від 26.07.2018 р., справа № 11-cc/796/3670/2018. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/75606391>.
30. Ухвала Вінницького апеляційного суду від 6 травня 2019 р., судового провадження № 11-cc/801/302/2019. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/81585019>.
31. Ухвала Київського апеляційного суду від 20 листопада 2018 р., справа № 1-cc/824/273/2018. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/78112228>.

32. Ухвала Конотопського міськрайонного суду Сумської області від 27 липня 2018 р., судова справа № 577/3104/18. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/75651632>.
33. Ухвала Луцького міськрайонного суду Волинської області від 4 липня 2016 р., судова справа № 161/9912/16-к. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/59452474>.
34. Ухвала Малиновського районного суду м. Одеса від 23 липня 2013 р., судова справа № 521/11906/13-к. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/33380787>.
35. Ухвала Миколаївського апеляційного суду від 12 жовтня 2018 р., судове провадження № 11-сс/4812/44/18. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/77177982>.
36. Ухвала Центрального районного суду м. Києва від 3 серпня 2019 р. URL: <https://ct.mk.court.gov.ua/sud1423/pres-centr/news1/532586/>.
37. Ухвала Шосткинського міськрайонного суду Сумської області від 30 квітня 2018 р., судова справа № 589/1731/18. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/75391224>.
38. Фірман О.В. Поняття та підстави для застосування запобіжних заходів. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія «Юридичні науки». 2015. Вип. 2 (3). С. 122–128.
39. Шевчук М.І. Визнання доказів недопустимими: право суду чи його обов'язок? *Право і суспільство* : науковий журнал. 2017. № 4. Ч. 2. С. 207–215. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2017/4_2017/part_2/45.pdf.
40. Шило О.Г. Особливості обґрунтування обрання запобіжних заходів у кримінальному провадженні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія «Право». 2014. Вип. № 25. С. 269–273.
41. Model Code of Criminal Procedure. URL: <http://www.usip.org/sites/default/files/MC2/MC2-4-Ch1.pdf>.

САВЕНКО М. Є.,
здобувач кафедри кримінального
процесу
(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого),
суддя
(Харківський апеляційний суд)

УДК 343.114

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736-2019-6-2-29>

СУБ'ЄКТИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА АПЕЛЯЦІЙНЕ ОСКАРЖЕННЯ УХВАЛ СЛІДЧОГО СУДДІ

У статті проаналізовано питання щодо реалізації учасниками кримінального провадження права на апеляційне оскарження ухвал слідчого судді під час досудового розслідування. Доводиться, що законодавчий підхід (ідеться про статтю 309 Кримінального процесуального кодексу), відповідно до якого наводиться перелік ухвал слідчого судді, які підлягають оскарженню, однак не зазначається чітко, хто саме має таке право, що, у свою чергу, зумовлює необхідність звернення до статті 393 Кримінального процесуального кодексу, яка визначає учасників кримінального провадження, наділених правом на оскарження, призводить до неоднакового застосування норм кримінального процесуального закону, що, звичайно, впливає на ефективність кримінального провадження. Робиться висновок стосовно необхідності передбачити таку модель унормування реалізації права на оскарження, яка б, з одного боку,

не перешкоджала його втіленню, а із другого, слугувала б запобіжником від зловживань цим правом. Підтримується висловлена в науці думка, що для захисту своїх прав і свобод у судах вищих інстанцій суб'єкт кримінальних процесуальних відносин не обов'язково повинен мати статус учасника кримінального провадження, головне, щоб ухвалені судові рішення стосувалися його прав, свобод чи інтересів. Водночас таке право може бути реалізовано лише в рамках, якими оскаржуване рішення обмежує його права й охоронюваний законом інтерес. Зазначено, що надання особам, які не брали участі в судово-контрольному провадженні, права на апеляційне оскарження ухвал слідчого судді, якими порушуються або обмежуються їхні права й обов'язки, є виправданим, оскільки такий порядок забезпечуватиме реальну можливість отримати невідкладний судовий захист своїх прав у разі незгоди зі змістом відповідного рішення. Право особи на подачу апеляційної скарги не можна ставити в залежність від її участі в судово-контрольному провадженні на стадії досудового розслідування, ураховуючи, що забезпечення права на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності як загальна засада кримінального провадження, передбачене статтею 24 Кримінального процесуального кодексу, своїм змістом охоплює й гарантований державою механізм його реалізації, що, у свою чергу, виступає гарантією реалізації права на доступ до правосуддя.

Ключові слова: апеляційне провадження, ухвала слідчого судді, свобода оскарження, суб'єкти права на оскарження.

The issue of realization by the participants of criminal proceedings of the right to appeal against the decision of the investigating judge during the pre-trial investigation is analyzed in the article. It is proved that the legislative approach (referred to Article 309 of the Criminal Procedure Code), according to which the investigating judge's decisions to be challenged are listed, but it's not clearly specified who has such a right. In turn, it makes necessary to apply to Article 393 of the Criminal Procedure Code, which identifies participants in criminal proceedings with the right of appeal, leads to unequal application of the rules of criminal procedural law, which usually affects the effectiveness of criminal proceedings. It is concluded that it is necessary to provide for such a normalization model of the right of appeal, which, on the one hand, would not impede its implementation and, on the other hand, would serve as a safeguard against abuse of this right. The point of view expressed in science is supported, according to which in order to protect their rights and freedoms in higher courts, a subject of criminal procedural relations does not necessarily need to have the status of a participant in criminal proceedings; the main thing is that the court decisions made relate to their rights, freedoms or interests. At the same time, such a right can be exercised only to the extent that the contested decision restricts their rights and the interest protected by law. It is noted that granting to individuals who did not participate in the judicial review proceedings the right of appeal against the decision of the investigating judge, which violates or restricts their rights and obligations, is justified, since such procedure will provide a real opportunity to obtain an immediate judicial protection of their rights in case of disagreement with the content of the respective decision. The right of a person to file an appeal cannot be made dependent on their participation in judicial review proceedings at the stage of pre-trial investigation, given that securing the right to appeal against procedural decisions, actions or omissions as a general basis of criminal proceedings provided for in Article 24 of the Criminal Procedure Code. In its content, it covers the state-guaranteed mechanism of its implementation, which in turn is a guarantee of the right realization of access to justice.

Key words: appeal proceedings, decision of investigating judge, freedom of appeal, subjects of right of appeal.

Вступ. Однією з характерних рис апеляційного провадження є широка свобода оскарження. Складовою частиною цієї гарантії виступає законодавчо визначене коло учасників кримінального провадження, які, реалізуючи своє диспозитивне право, ініціюють провадження в суді апеляційної інстанції. Водночас, як показує аналіз наукових джерел і практики правозастосування, низка питань стосовно суб'єктів апеляційного оскарження ухвал слідчих суддів залишаються дискусійними як у теорії, так і у прикладному правозастосуванні. Актуальність таких питань зберігається навіть незважаючи на досить широкий спектр наукових досліджень із тематики апеляційного оскарження ухвал слідчих суддів (серед іншого, у роботах таких науковців, як: Н.Р. Бобечко, І.В. Гловюк, Д.І. Камчатна, Т.О. Музиченко, С.О. Пшенічко, А.Р. Туманянц, С.Л. Шаренко, О.Г. Шило, М.Є. Шумило й ін.)

Постановка завдання. Зважаючи на те, що широка свобода оскарження як одна з рис апеляційного провадження була предметом доктринальних дискусій, а також численних пропозицій *de lege ferenda*, для оптимізації встановленої процедури апеляційного оскарження теоретичного аналізу потребує законодавчий підхід стосовно кола суб'єктів, які мають право на оскарження ухвал слідчого судді, що і становить мету даної публікації.

Результати дослідження. Передусім звертає на себе увагу, що у ст. 309 Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК) України наводиться перелік ухвал слідчого судді, які підлягають оскарженню, але не зазначається чітко хто саме має таке право. Це, у свою чергу, зумовлює необхідність звернення до ст. 393 КПК, яка визначає учасників кримінального провадження, наділених правом на оскарження. Аналіз відповідних норм КПК дозволяє констатувати, що стосовно ухвал слідчого судді такий випадок є лише один, а саме абз. 7 ч. 7 ст. 173 КПК, де передбачено, що підозрюваний, обвинувачений, треті особи мають право оскаржити судові рішення щодо арешту майна. Отже, можемо констатувати, що наведений законодавчий підхід призводить до неоднакового застосування норм кримінального процесуального закону, що, звичайно, впливає на ефективність кримінального провадження.

Науковцями неодноразово зверталась увага на проблемність порушеного питання, лунали різні пропозиції, серед яких фактично виокремлюються два підходи: (1) доповнити ч. ч. 1 та 2 ст. 309 КПК щодо кожної ухвали слідчого судді положенням про те, кому надається право її оскаржити [1, с. 138; 2, с. 172]; (2) змінити редакцію п. 10 ст. 393 КПК, передбачивши, що апеляцію мають право подати інші особи, інтересів яких стосується судові рішення [3, с. 30, 84; 4, с. 136].

Водночас, як зазначено в листі Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ, для вирішення питання, чи має право особа звертатись з апеляційною скаргою на ухвалу слідчого судді, необхідно врахувати, чи стосується оскаржувана ухвала прав, свобод, інших інтересів особи, яка звертається з апеляційною скаргою [5].

Цікавим і таким, що заслуговує на підтримку та запозичення, є нормативне вирішення цього питання в інших вітчизняних процесуальних кодексах. Зокрема, ст. 185 Кодексу адміністративного судочинства України (далі – КАСУ) встановлено, що сторони й інші особи, які беруть участь у справі, а також особи, які не брали участі у справі, якщо суд вирішив питання про їхні права, свободи, інтереси чи обов'язки, мають право оскаржити в апеляційному порядку постанови суду першої інстанції повністю або частково, крім випадків, встановлених цим Кодексом; ст. 292 Цивільного процесуального кодексу закріплює, що сторони й інші особи, які беруть участь у справі, а також особи, які не брали участі у справі, якщо суд вирішив питання про їхні права й обов'язки, мають право оскаржити в апеляційному порядку рішення суду першої інстанції повністю або частково.

Зважаючи на вказане, зауважимо, що теоретична та практична значущість запропонованої дискусії полягає в з'ясуванні змісту об'єктивного та суб'єктивного інтересу учасника кримінального провадження як суб'єкта апеляційного оскарження ухвал слідчого судді. Р.Е. Гукасян зазначає, що можливість звернення особи до суду по захист зумовлена наявністю в неї юридичної заінтересованості, під якою необхідно розуміти об'єктивний зв'язок між рішенням у даній справі і передбачуваними правами, обов'язками й охоронюваними законом інтересами

особи [6, с. 50]. Слушною є й думка В.Т. Маляренка, який зазначає: «Такий інтерес зачіпається тоді, коли прямо або опосередковано рішення та судження вступної, мотивувальної та резолютивної частини рішення мають значення для суб'єкта апеляційного оскарження у правовому, фізичному, матеріальному або моральному відношенні» [7, с. 372].

Уважаємо, що необхідно передбачити таку модель унормування реалізації права на оскарження, яка б, з одного боку, не перешкоджала його втіленню, а із другого, слугувала б запобіжником від зловживань цим правом.

У цьому ключі актуалізуються ще два питання: (1) наявність процесуального статусу в особи, яка звертається з апеляційною скаргою; (2) можливість надання права на оскарження особам, які не брали участі в судово-контрольному провадженні в рамках реалізації слідчим суддею функції судового контролю на стадії досудового розслідування.

Стосовно першого питання слушною є позиція Н.Р. Бобечко, який зазначає, що, ураховуючи зміст ч. 2 ст. 24 та ч. 3 ст. 21 КПК України, для захисту своїх прав і свобод у судах вищих інстанцій суб'єкт кримінальних процесуальних відносин не обов'язково повинен мати статус учасника кримінального провадження, головне, щоб ухвалені судові рішення стосувалися його прав, свобод чи інтересів [8, с. 105]. На наш погляд, наведений підхід потребує законодавчої регламентації з метою встановлення правової визначеності в цьому питанні. Утім, додамо, що таке право може бути реалізовано лише в рамках, якими оскаржуване рішення обмежує зазначені права й охоронюваний законом інтерес.

Висловлюючись щодо другого питання, зауважимо, що надання особам, які не брали участі в судово-контрольному провадженні, права на апеляційне оскарження ухвал слідчого судді, якими порушуються або обмежуються їхні права й обов'язки, виправдане, оскільки такий порядок забезпечуватиме реальну можливість отримати невідкладний судовий захист своїх прав у разі незгоди зі змістом відповідного рішення. Зокрема, відсутність у заінтересованих осіб права на оскарження рішень судді про обшук і огляд житла, на думку О.Ю. Костюченко, унеможливає перевірку законності й обґрунтованості таких рішень судді, а оскільки в цих випадках зачіпаються конституційні права осіб, необхідно обов'язково передбачити право їх оскарження. Водночас подання скарги не повинно зупиняти набрання ними чинності, а скасування постанови судді із зазначених питань повинно вести до виключення отриманих у результаті цих дій доказів із засобів доказування [9, с. 100].

Л.В. Черечукіна, навпаки, зазначає, що право на апеляційне оскарження впливає з участі сторін у судовому розгляді в суді першої інстанції, що, на наш погляд, є спірним твердженням [10, с. 15]. Також не можна погодитися з В.І. Сліпченком, який зауважує, що коли законодавцем не передбачена можливість участі в судовому розгляді сторони захисту під час отримання судового дозволу на проведення відповідних слідчих дій, ця обмеженість залежить від доцільності проведення таких слідчих дій без відома інших осіб; у разі ж їх повідомлення, проведення, наприклад, обшуку, у більшості випадків буде недоцільним, тому запланованого результату не буде досягнуто. Суб'єктам, які не беруть участі в судових розглядах, не надається й право на оскарження рішення судді до апеляційного суду, оскільки одразу б виникло запитання: звідки, наприклад, стороні захисту стало відомо про планування проведення обшуку, отже, отримання дозволу на його проведення [11, с. 155].

Уважаємо, що право особи на подачу апеляційної скарги не можна ставити в залежність від її участі в судово-контрольному провадженні на стадії досудового розслідування, ураховуючи, що забезпечення права на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності як загальна засада кримінального провадження, передбачена ст. 24 КПК, своїм змістом охоплює й гарантований державою механізм його реалізації, що, у свою чергу, виступає гарантією реалізації права на доступ до правосуддя.

Покажемо у цьому сенсі є рішення Європейського суду з прав людини у справі «Кузьменко проти України» від 9 березня 2017 р., у якому констатоване порушення п. 1 ст. 6 Конвенції у зв'язку з тим, що «уряд не представив жодних доказів того, що заявник, який не був учасником кримінальної справи, у межах якого було здійснено обшук його квартири, мав право порушити судові провадження за ст. 234 КПК або що його скарга, подана відповідно

до цієї процедури, може бути негайно розглянута судом незалежно від того, чи встановить слідчий орган злочинця та передасть його чи її до суду і коли» (п. 31) [12].

Конституційний Суд України неодноразово у своїх рішеннях висловлював правову позицію щодо права на оскарження судових рішень та доступу до правосуддя, згідно з якою кожному гарантується захист прав і свобод у судовому порядку; суд не може відмовити у правосудді, якщо особа вважає, що її права і свободи порушені або порушуються, створено або створюються перешкоди для їх реалізації або мають місце інші ущемлення прав та свобод; відмова суду у прийнятті позовних та інших заяв, скарг, оформлених відповідно до чинного законодавства, є порушенням права на судовий захист, яке, згідно зі ст. 64 Конституції України, не може бути обмежене; перегляд судових рішень в апеляційному та касаційному порядку гарантує відновлення порушених прав і охоронюваних законом інтересів людини і громадянина [13; 14; 15]. Підтвердження наведеної позиції находимо і в рішеннях Верховного Суду України [16; 17].

Нагальною на даний час залишається проблема розширення переліку осіб, яким надається право на апеляційне оскарження на стадії досудового розслідування, а також меж такого оскарження. Тож, цілком логічним уявляється розгляд у межах цієї статті проблеми забезпечення права на оскарження окремим учасникам кримінального провадження.

Так, у спеціальній літературі наголошувалося на необхідності надання слідчому права на апеляційне оскарження ухвал слідчого судді, що укріплюватиме його процесуальну самостійність [18, с. 88–89; 4, с. 141]. Критично ставлячись до такої пропозиції загалом, зазначимо, що: (а) виходячи з парадигми кримінального процесу, процесуальна самостійність слідчого суттєво обмежена, що (саме в ракурсі тематики цієї роботи) є цілком виправданим; (б) незважаючи на те, що згідно із КПК, слідчий віднесений до сторони обвинувачення, отже, виконує у кримінальному провадженні публічні функції, від імені держави виступає прокурор, який здійснює нагляд за додержанням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням і уповноважений подавати апеляційну скаргу, зокрема на ухвалу слідчого судді; (в) усе ж таки, маючи певний обсяг процесуальної самостійності, слідчий має право оскаржити до прокуратури вищого рівня будь-які рішення, дії чи бездіяльність прокурора (ст. 311 КПК).

Уважаємо, що не можна категорично відхилити ідею щодо надання можливості слідчому оскаржувати ухвали слідчого судді. На порушене питання необхідно поглянути в аспекті предмета оскарження, а саме: а) оскарження ухвал слідчого судді, постановлених у порядку судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні; б) оскарження ухвал слідчого судді, постановлених за результатами розгляду скарги на рішення, дії чи бездіяльність слідчого, прокурора. Якщо в першому випадку наведена вище аргументація щодо недоцільності надання слідчому права на оскарження є цілком прийнятною, то другий випадок потребує додаткового наукового осмислення. Річ у тім, що за результатами розгляду скарг на рішення, дії чи бездіяльність *слідчого*, прокурора слідчий суддя, згідно із ч. 2 ст. 307 КПК, має право, зокрема: 1) скасувати рішення слідчого чи прокурора; 2) скасувати повідомлення про підозру; 3) зобов'язати припинити дію; 4) зобов'язати вчинити певну дію. Постановленням відповідного рішення фактично (виходячи з аналізу ч. 1 ст. 303 КПК) констатується порушення слідчим (або/та прокурором) норм КПК. Аналізуючи наслідки оскарження рішень, дій чи бездіяльності посадових осіб в інших процесуальних кодексах, доходимо висновку, що, наприклад, ч. 1 ст. 293 КАСУ передбачено, що учасники справи, а також особи, які не брали участі у справі, якщо суд вирішив питання про їхні права, свободи, інтереси та (або) обов'язки, мають право оскаржити в апеляційному порядку рішення суду першої інстанції повністю або частково, крім випадків, установлених цим Кодексом. Тому правильним видається твердження В.О. Лазаревої, що об'єктивна причина створення виключення для кримінального процесу в умовах ідентичності правової природи скарги на дії та рішення посадових осіб незрозуміла [19, с. 53–54].

Потребує аналізу через свою неоднозначність і питання щодо меж оскарження потерпілим, оскільки, згідно з п. 7 ч. 1 ст. 393 КПК, потерпілий має право подати апеляційну

скаргу в частині, що стосується його інтересів, але *в межах вимог, заявлених ним у суді першої інстанції*. Доводиться констатувати, що участь потерпілого в низці судово-контрольних проваджень на стадії досудового розслідування не передбачена (наприклад, під час розгляду клопотання про застосування заходів забезпечення кримінального провадження), що унеможлиблює фактично його право на подачу апеляційної скарги. Зокрема, доцільність надання права потерпілому на апеляційне оскарження, наприклад, ухвали про застосування або відмову в застосуванні запобіжного заходу, зумовлена його прямою заінтересованістю в результатах розгляду слідчим суддею відповідного клопотання слідчого, погодженого із прокурором, або прокурора, адже застосування відповідного запобіжного заходу забезпечує: (а) компенсування завданої йому шкоди; (б) притягнення особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, до відповідальності; (в) безпеку потерпілого тощо.

Водночас у цьому контексті слід зробити одне застереження – до внесення законодавчих коректив стосовно наділення потерпілого правом ініціювання судово-контрольного провадження – неправильною є практика судів, які всупереч нормативним вимогам визнають за потерпілим таке право. Ідеться передусім про такий захід забезпечення кримінального провадження, як тимчасовий доступ до речей і документів. Відповідно до ч. 1 ст. 160 КПК, до слідчого судді під час досудового розслідування з відповідним клопотання можуть звернутися сторони кримінального провадження. Сторонами кримінального провадження відповідно до п. 19 ч. 1 ст. 3 КПК є: а) з боку обвинувачення: слідчий, керівник органу досудового розслідування, прокурор, а також потерпілий, його представник і законний представник у випадках, установлених КПК; б) з боку захисту: підозрюваний, обвинувачений, засуджений, виправданий, особа, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, їхні захисники та законні представники. Виходячи із системного тлумачення норм процесуального закону, а саме ч. 3 ст. 338 та ч. ч. 2–4 ст. 340 КПК, потерпілий виступає на стороні обвинувачення за відмови прокурора від підтримання публічного (державного) обвинувачення та зміни обвинувачення в суді. Отже, на стадії досудового розслідування потерпілий не може набути статусу сторони кримінального провадження, відповідно й не наділений можливістю звернення до слідчого судді із клопотанням про тимчасовий доступ до речей і документів.

Право потерпілого на оскарження ухвал слідчого судді на стадії досудового розслідування повинно бути гарантоване. Ураховуючи наведене, вбачається необхідність у внесенні нормативних коректив до: (1) п. 7 ст. 393 КПК, адже, як уже було доведено вище, можливість реалізації права на оскарження не можна ставити в залежність від участі в судовому розгляді, а повинна впливати з фактичного правового положення особи як такої, що потребує забезпечення відповідного конституційного права; (2) ч. 1 ст. 193, ч. 5 ст. 196 КПК, у частині забезпечення участі потерпілого під час розгляду клопотання про застосування запобіжного заходу, а також отримання копії ухвали про застосування або відмову в застосуванні запобіжного заходу.

Висновки. Підсумовуючи, зазначимо, що, на наш погляд, слід урегулювати на нормативному рівні право на апеляційне оскарження ухвал слідчого судді, поручителя, заставодавця; батьків, опікунів, піклувальників або адміністрації дитячої установи, яким переданий під нагляд неповнолітній підозрюваний; особи, щодо якої застосовано запобіжний захід у вигляді поміщення до закладу з надання психіатричної допомоги в умовах, що виключають її небезпечну поведінку; особи, стосовно якої застосовано тимчасовий або екстрадиційний арешт, особи, якій відмовлено в задоволенні скарги на рішення, дії чи бездіяльність слідчого або прокурора під час застосування заходів безпеки; іншої особи, права чи законні інтереси якої обмежуються під час досудового розслідування (з урахування заявленої тематики, до таких осіб можна віднести, зокрема: особу, майно якої було пошкоджено під час обшуку, огляду; особа, на майно якої накладено арешт¹; особу, у якої вилучили речі й документи за ухвалою слідчого судді про тимчасовий доступ до речей і документів та яка не є підозрюваним, потерпілим, цивільним відповідачем, цивільним позивачем тощо), ураховуючи, що постановленням відповідних рішень зачіпаються їхні права й законні інтереси.

¹ Ідеться про власника або володільця майна, який не має процесуального статусу у кримінальному провадженні, у межах якого накладено арешт на майно, оскільки, виходячи з аналізу норм гл. 17 та 31 КПК, така особа позбавлена права на апеляційне оскарження ухвали слідчого судді про накладення арешту на майно.

Список використаних джерел:

1. Ільєва Т.Г. Апеляційне оскарження ухвал слідчого судді, постановлених під час досудового розслідування. *Митна справа*. 2013. № 6 (90). Ч. 2. Кн. 1. С. 136–141.
2. Ольховська М.М. Оскарження рішень, дій чи бездіяльності процесуальних осіб стороною захисту під час досудового розслідування : дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2017. 233 с.
3. Костюченко О.Ю. Апеляційне оскарження судових рішень у кримінальному процесі України : монографія. Київ : КНУТШ, 2006. 182 с.
4. Клепка Д.І. Оскарження рішень, дій чи бездіяльності під час досудового розслідування як окремий вид провадження : дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2017. 224 с.
5. Про деякі питання порядку оскарження рішень, дій чи бездіяльності під час досудового розслідування : лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 9 листопада 2012 р. № 1640/0/4–12. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/v1640740-12>.
6. Гукасян Р. Избранные труды по гражданскому процессу. Москва : Проспект, 2009. 480 с.
7. Маляренко В. Кримінальний процес України: стан та перспективи розвитку : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Вибрані наукові праці. Київ : Концерн «Видавничий дім «Ін Юре»», 2004. 600 с.
8. Бобечко Н.Р. Апеляційне та касаційне провадження у кримінальному судочинстві України : дис. ... докт. юрид. наук. Львів, 2016. 498 с.
9. Костюченко О.Ю. Про доцільність запровадження окремого оскарження і перегляду постанов судді та ухвал суду в кримінальному судочинстві України. *Судоустрій та судочинство в Україні*. 2007. № 3. С. 99–106.
10. Черечукіна Л.В. Процесуальний порядок заяви клопотань і подання скарг про провадження слідчих дій, їх вирішення та оскарження процесуальних рішень : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 1998. 18с.
11. Сліпченко В.І. Завдання апеляційного провадження як форми судового контролю на стадії досудового розслідування. *Підприємництво і право*. 2008. № 10. С. 154–157.
12. Справа «Кузьменко проти України» (заява № 49526/07) : рішення Європейського суду з прав людини від 9 березня 2017 р., остаточне від 0 червня 2017 р. URL: https://protocol.ua/ua/rishennya_espl_kuzmenko_proti_ukraini/.
13. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадян Проценка Раїси Миколаївни, Ярошенко Поліни Петрівни та інших громадян щодо офіційного тлумачення ст. ст. 55, 64, 124 Конституції України (справа за зверненнями жителів міста Жовті Води): від 25 грудня 1997 р. № 9-зп. *Офіційний вісник України*. 1998. № 1. С. 169. Ст. 25.
14. Рішення Конституційного Суду України у справі № 1–12/2012 у справі за конституційним зверненням громадянина Шаповалова Олексія Леонідовича щодо офіційного тлумачення положень п. 20 ч. 1 ст. 106, ч. 1 ст. 111⁻¹³ Господарського процесуального кодексу України у взаємозв'язку з положеннями п. п. 2, 8 ч. 3 ст. 129 Конституції України від 25 квітня 2012 р. № 11-рп/2012. *Офіційний вісник України*. 2012. № 36. С. 183. Ст. 1341.
15. Рішення Конституційного Суду України у справі № 1–21/2007 за конституційним поданням 46 народних депутатів України про офіційне тлумачення положень п. 12 ч. 1 ст. 85 Конституції України у контексті положень ч. 4 ст. 114, ч. 2, 3 ст. 115 Конституції України (справа про порядок припинення повноважень членів Кабінету Міністрів України) від 11 грудня 2007 р. № 12-рп/2007. *Офіційний вісник України*. 2007. № 96. С. 17. Ст. 3499.
16. Постанова Верховного Суду України від 3 березня 2016 р. у справі № 5–347кс15. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/56939749>.
17. Постанова Верховного Суду від 27 лютого 2018 р. у справі № 761/42344/16-к. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/72525329>.
18. Косов В.В. Суб'єкти судово-контрольного провадження на досудових стадіях кримінального процесу : дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2012. 220 с.
19. Лазарева В.А. Теория и практика судебной защиты в уголовном процессе : монография. Москва : Изд-во «Самарский университет», 2000. 232 с.

ЧЕРНОВ В. С.,аспірант кафедри кримінального процесу
(Національний університет
«Одеська юридична академія»)

УДК 343.1

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736-2019-6-2-30>**ІНСТИТУТ СЛІДЧИХ СУДДІВ ТА ІМПЕРАТИВНІ РІШЕННЯ
СЛІДЧОГО СУДДІ: ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД**

У статті розглянуто інститут слідчих суддів та імперативні рішення слідчого судді в контексті закордонного досвіду. Уточнено сутність і зміст понять «слідчий суддя», «правова природа слідчого судді» й «ухвала слідчого судді» із позиції слідчого судді як особи, якій належить право здійснення судового контролю у кримінальному судочинстві під час досудового розслідування.

Інститут слідчого судді вивчається крізь призму досвіду держав, які реалізували ідею судового контролю над попереднім розслідуванням. Під ухвалою слідчого судді розуміється документ процесуального характеру, який являє собою акт органу судової влади. Уточнюється, що базис ухвали слідчого судді ґрунтується на нормах процесуального законодавства з характерним змістом, формою і порядком ухвалення рішення. Серед головних рис ухвал слідчого судді виділено такі, як автономне положення, владно-імперативний характер.

На підставі вивчення передумов розвитку кримінально-процесуального права таких країн, як Франція, Італія, Німеччина, Казахстан, Латвія, Естонія, Молдова, уточнено компетенції таких суб'єктів кримінального судочинства, як слідчий суддя, спеціальний суддя, суддя над дізнанням, судовий слідчий тощо. Уточнено базис функціонування інституту слідчих суддів у кожній із закордонних країн. З'ясовано, що низку повноважень, характерних для інституту слідчих суддів, введено в Німеччині, Латвії, Литві, Молдові, Казахстані. Шляхом створення спеціальних слідчих суддів пішли Республіка Молдова, Естонія, Латвія, Грузія й Україна.

Констатовано, що існуючі у світі конструкції судового контролю не є ідеальними. Водночас деякий досвід може бути корисним для України. Зокрема, план розподілу обов'язків кожного конкретного суду можна запозичити в Німеччині, деякі аспекти утвердження слідчого судді як самостійного і незалежного суб'єкта кримінально-процесуальної діяльності – у Казахстану.

Ключові слова: кримінальний процес, слідчий суддя, судовий слідчий, імперативний судовий контроль, ухвали слідчого судді.

The article considers the institute of investigative judges and the imperative decisions of the investigative judge in the context of foreign experience. The essence and content of such concepts as “investigative judge”, “legal nature of investigative judge” and “rulings of investigative judge” are clarified from the position of investigative judge as a person who has the right to realize judicial control in criminal proceedings during pre-trial investigation.

The institute of an investigating judge is studied through the prism of the experience of states that have implemented the idea of judicial control over a preliminary investigation. The decision of the investigating judge means a document of a procedural nature, which is an act of the judicial authority. It is specified that

the basis of the decisions of the investigating judge is based on the norms of procedural legislation with the characteristic content, form and procedure for making decisions. Among the main features of the decisions of the investigating judge are highlighted such as an autonomous position, imperative-imperative character.

Based on the study of the prerequisites for the development of criminal procedural law of such countries as France, Italy, Germany, Kazakhstan, Latvia, Estonia, Moldova, the competences of such subjects of criminal proceedings as an investigative judge, special judge, inquiry judge, judicial investigator, etc. are clarified. The basis for the functioning of the institute of investigative judges in each of the foreign countries has been clarified. It has been found that a number of powers specific to the Institute of Investigative Judges have been introduced in Germany, Latvia, Lithuania, Moldova, and Kazakhstan. The Republic of Moldova, Estonia, Latvia, Georgia and Ukraine went through the creation of special investigative judges.

It is stated that the existing judicial control structures in the world are not ideal. At the same time, certain experience may be useful for Ukraine. In particular, the plan for the distribution of duties of each particular court can be borrowed from Germany, some aspects of the approval of the investigating judge as a separate and independent subject of criminal procedure from Kazakhstan.

Key words: *criminal procedure, investigative judge, judicial investigator, operational judicial control, ruling of investigating judge.*

Вступ. У різних країнах інститути судового контролю та судового санкціонування склалися протягом останніх двох століть, що послужило підґрунтям уведення таких незалежних суб'єктів судочинства, як слідчі судді.

Інститут слідчих суддів із тими чи іншими особливостями існує в даний час у країнах Європейського Союзу (далі – ЄС) (Франція, Бельгія, Греція, Іспанія, Нідерланди Хорватія), Співдружності Незалежних Держав (далі – СНД) (Грузія, Казахстан, Латвія, Литва, Молдова, Естонія), Азії (Ірак, Іран, Кувейт, Афганістан зі своїми особливостями та специфікою). У низці європейських країн (Північна Німеччина, Італія, Польща, Португалія, Швейцарія) та деяких країнах Південної Америки (Венесуела, Уругвай, Парагвай, Чилі) посада слідчого судді була анульована, переміщаючи вектор повноважень в інше русло, де слідчий суддя за традицією є радше судовим слідчим, ніж суддею [3; 6].

Сьогодні термінологічного і змістовного уточнення потребують питання функціонального призначення слідчого судді: як фігуранта реалізації цілей реформування слідчого апарату або, навпаки, спеціалізованого слідчого судді – фігуранта забезпечення інтересів і прав приватних зацікавлених осіб на досудовому етапі кримінального провадження. Адже в деяких країнах, як свідчить практика, фігурують такі суб'єкти, як слідчий суддя, спеціальний суддя, суддя над дізнанням, судовий слідчий та ін.

Дана тема стала предметом обговорення в межах громадських слухань, неодноразово була темою дискусій у рамках круглих столів як актуальний напрям чергового етапу судово-правової реформи в нашій країні.

Окрім аспекти інституту слідчих суддів були предметом дослідження закордонних і вітчизняних науковців. Серед закордонних науковців доцільно виділити праці таких дослідників, як: С.А. Аділов, М.А. Асташов, І.С. Глазко, В.Д. Зорькін, Н.Н. Ковтун, В.П. Корж, М.А. Михайлов, Т.В. Омельченко, Б.Ю. Титов, М.А. Фідотов та ін. Окрім аспекти досліджуваної теми пов'язані з такими відомими науковцями, як: К.Ю. Артюхова, О.В. Бурлака, Є.М. Войтович, І.В. Гловюк, І.П. Зінковський, Т.Г. Ільєва, І.В. Канфуї, В.В. Луцик, М.А. Макаров, С.В. Нагачевський, О.Є. Омельченко, В.А. Паливода, В.М. Тертишник, Т.О. Чорноморець, І.С. Шаповалова й ін. Наявні праці все ще залишають простір для більш ретельного дослідження інституту слідчих суддів та імперативних рішень (ухвал) слідчого судді з позиції закордонного досвіду, а саме впливу німецької та французької доктрин

на утворення та зміцнення даного інституту в сучасних демократичних країнах, зокрема в нашій країні.

Постановка завдання. Метою дослідження є узагальнення досвіду закордонних країн щодо інституту слідчих суддів, виявлення спільних та відмінних рис у компетенціях слідчих суддів, межах їхніх повноважень з акцентом на реалізації судового контролю (як органу судової влади).

Результати дослідження. Перед тим, як безпосередньо переходити до вивчення питання щодо статусу слідчого судді в закордонних країнах, зупинимося коротко на уточненні самих понять «слідчий суддя», «правова природа слідчого судді» та «ухвала слідчого судді» з позиції вітчизняного законодавця. Адже дещо схожі тлумачення містяться в законодавстві Латвії, Литви, Казахстану, Молдови, де законодавцем закріплено функцію оперативного судового контролю за слідчим суддею з можливістю винесення незалежних імперативних рішень (ухвал).

Відповідно до п. 18 ч. 1 ст. 3 Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК) України, слідчим суддею є суддя, до повноважень якого належить здійснення судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні [4].

Під ухвалою слідчого судді вітчизняним законодавцем закріплено процесуальну форму імперативного рішення слідчого судді в питаннях реалізації ним певних процесуальних дій (або відмова в їх проведенні) під час досудового розслідування, що пов'язане з обмеженням конституційних прав і свобод осіб; актом застосування норм процесуального права, спрямованого на вирішення скарг на рішення, дії чи бездіяльність органів досудового розслідування чи прокурора у кримінальному процесі [6].

Щодо правової природи ухвали слідчого судді, то цей документ має процесуальний характер і є передусім актом органу судової влади, має автономне положення, якому властивий владно-імперативний характер. Даним актом захищаються суб'єктивні права й інтереси як держави, такі і суспільства, організацій і громадян. Базис ухвали слідчого судді – це норми процесуального законодавства з характерним змістом, формою і порядком ухвалення рішення. Окрему роль відіграють ухвали щодо законності й обґрунтованості рішень, дій чи бездіяльності слідчого або прокурора під час досудового розслідування як особливої форми судового контролю. Роль таких ухвал полягає в забезпеченні правильної реалізації правових норм, порушення яких призводить до неправомірності постанов та їх скасування.

В інших країнах низку повноважень, характерних для слідчих суддів, мають дільничні судді, наприклад, у Німеччині. Цей інститут ввели Латвія, Литва, Молдова, Казахстан. У більшості західноєвропейських країн, як і в дореволюційній Росії, слідчий суддя за традицією є радше судовим слідчим, ніж суддею, адже він самостійно визначає перебіг попереднього слідства і за своєю ініціативою може збирати докази. Шляхом створення спеціальних слідчих суддів у кримінальному процесі пішли Республіка Молдова, Естонія, Латвія, Грузія й Україна. Імовірно, популярність слідчого судді зумовлена німецьким впливом, зокрема його цільовим призначенням, функціональним спектром повноважень тощо.

У класичному правовому порядку країн континентального права щодо даного суб'єкта процесу склалися різні підходи. У Франції, Бельгії, Голландії слідчі судді – це органи попереднього слідства в першій інстанції, які тривалий час піддавалися реформуванню. У Німеччині, Австрії дільничний суддя виконує функції судді-дознавача, здійснюючи проведення слідчих дій. Аналіз їхніх повноважень показує, що вони безпосередньо беруть участь у доведенні, вносячи у процес елемент змагальності і зміцнюючи достовірність судових доказів. Паралельно слідчі судді застосовують примусові заходи до обвинувачених (підозрюваних). Наявність цього суб'єкта у процесі запобігає конфліктам між сторонами в суді першої інстанції. У Латвії, Литві, Казахстані, Молдові у кримінальному законодавстві чітко прописані непохитні істини судового контролю процесуальних дій, здійснюваних під час кримінального переслідування.

Основні джерела кримінально-процесуального права Франції Конституція (1958 р.) і КПК (1958 р.) із численними доповненнями і змінами [7]. Згідно із ч. 1 ст. 81 КПК Франції, слідчий суддя має право здійснити будь-яку слідчу дію, яку вважатиме необхідною в цілях

встановлення істини. Він також має право давати доручення судовій поліції про проведення слідчих дій, крім допиту обвинуваченого й очних ставок. Для слідчого судді обов'язкові вимоги прокурора про провадження слідчих дій, але він у деяких випадках має право не погодитися з вимогами прокурора. Слідчий суддя не є представником боку обвинувачення, він у прямому сенсі цього слова – суддя. Він здійснює всі слідчі дії, збираючи як обвинувальні, так і виправдувальні докази, тим самим законодавець передбачив систему оскарження рішень, ухвалених слідчим суддею, створивши двоінстанційну структуру: слідчий суддя як слідчий орган першої інстанції і слідча камера як слідчий орган другої інстанції [2].

У 2000 р. французький кримінальний процес зазнав суттєвого перегляду. 15 червня 2000 р. ухвалений Закон про захист презумпції невинуватості і прав потерпілих, відповідно до якого у КПК Франції поряд зі слідчим суддею з'явилася нова фігура – суддя «щодо попереднього взяття під варту і затримання». Відповідно до нововведень, якщо слідчий хоче ухвалити рішення про попереднє взяття під варту, він посилає запит судді за попередніми висновками щодо цього і затримання через прокурора. Таким чином, суддя «щодо попереднього взяття під варту і затримання» отримує запит про попереднє ув'язнення вже із двома висновками із зазначенням причин, чому ця людина повинна бути взята під варту. Таким же способом слідчий через прокурора вимагатиме продовження попереднього ув'язнення. Суддя за попередніми висновками спільно зі слідчим суддею вирішує і питання звільнення обвинуваченого.

Незважаючи на нововведення, суддя «щодо попереднього взяття під варту і затримання» ділить зі слідчим суддею функції щодо застосування заходів судового контролю. Під час оцінювання ефективності інституту слідчого судді виділяються серйозні проблеми, з якими стикається французький кримінальний процес. Також слідчий суддя забезпечує обвинуваченому реалізацію його права на захист. Слідчий суддя може дати доручення посадовим особам судової поліції провести необхідні слідчі дії, проте вони не можуть проводити допити обвинуваченого і очні ставки. Для слідчого судді обов'язкові вимоги прокурора про провадження слідчих дій, але якщо він не згоден із вимогою, то протягом 5 днів зобов'язаний винести про те мотивовану постанову (ст. 82 КПК [7]) [2].

Доцільно зазначити, що дискусія про можливу ліквідацію інституту слідчого судді свого часу викликала різку реакцію Ради Європи, яка в Резолюції 2009 р. «Про політично мотивовані зловживання в системі кримінального правосуддя держав-членів Ради Європи» зазначила, що пропонується ліквідація інституту слідчих суддів у Франції і передача більшої частини їхніх повноважень стороні обвинувачення багатьма розглядаються як спроба політичної влади посилити свій вплив на розгляд найбільш делікатних справ [5]. У зв'язку із цим у Франції за збереження інститутів слідчого судді та судді «щодо попереднього взяття під варту і затримання» вживаються заходи щодо усунення законодавчих похибок у сфері забезпечення прав і свобод людини у кримінальному процесі. Отже, чинне законодавство наділяє слідчого суддю подвійним статусом: магістрату-судді і магістрату-прокурорів. У Франції магістром є чиновник судової влади (суддя, слідчий, прокурор). Протягом кар'єри дозволяється переходити з одного статусу в інший: магістрат може переходити з посади члена суду на прокурорську і навпаки.

Понад 50 років, а саме у 1930–1988 рр., в Італії теж існував інститут слідчого судді, який виконував функції попереднього розслідування (аналогічний французькій моделі). У 1988 р. виданий новий КПК Італії [2]. Його ухвалення спричинило внесення змін у законодавство з питань судоустрою. Цього року юрисдикційні функції слідчих суддів були передані суддям, що розглядають кримінальні справи. Також в Італії сьогодні діє суддя з попереднього розслідування. Він виконує функції нагляду над органами попереднього слідства і забезпечує дотримання прав підслідних. Кримінальні справи розслідуються органами судової поліції, преторами (згодом претор іноді розглядає як суддя розслідувану їм же справу), республіканськими прокурорами і, нарешті, слідчими суддями (ними проводиться зазвичай так зване формальне слідство у справах, що підсудні суду присяжних). Слідчий суддя все ж таки має свій не завжди законний вплив під час розгляду найбільш делікатних справ. Варто зазначити, що італійська модель, хоча на перший погляд і схожа із французькою, але більш поверхнево та дещо розмито надає опис компетенцій слідчого судді. По суті, винесення

незалежних рішень навіть не передбачено, як і не передбачено виділення слідчого судді як незалежного суб'єкта судочинства в обох державах.

Звернемося до досвіду Німеччини. Німецький суддя над дізнанням на теренах російсько-ї україномовної літератури зазвичай помилково названий «слідчим суддею», не виокремлений у рамках судової системи. Це процесуальне позначення застосовується до ординарного (звичайного) судді під час реалізації ним у конкретній справі повноважень щодо судового контролю, закріплення доказів або проведення невідкладних слідчих дій. Інститут судді над дізнанням не є заміною інституту слідчого судді французького типу, який скасований у 1974 р. Відповідні норми містилися вже в початковій редакції КПК Німецької імперії 1877 р., і їх поява, мабуть, не була зумовлена англо-саксонським впливом [7].

Закріплення положень щодо «слідчого судді» у пострадянських КПК також не було пов'язано з появою нового відокремленого елемента судової системи. «Слідчим суддею» (й іншими аналогічними термінами) став називатись не новий суб'єкт кримінального процесу, а ординарний (загальний) суддя під час здійснення ним судового контролю, депонування показань і деяких інших повноважень. Тому звернення до досвіду Федеративної Республіки Німеччина деякими країнами для обґрунтування пропозицій про впровадження названого інституту визнали, очевидно, для себе недостатньо коректним та правильним.

Про існування інституту слідчого судді можна міркувати, маючи на увазі будь-яку з держав, яка реалізувала ідею судового контролю над попереднім розслідуванням. Але в Німеччині слідчий суддя не веде розслідування. З урахуванням встановлених обставин справи він перевіряє законність і обґрунтованість слідчих дій, про проведення яких клопоче прокуратура (§ 162 Кримінально-процесуального кодексу Німеччини). Слідчі судді є суддями місцевого дільничного суду і виконують зазначені функції в рамках плану розподілу обов'язків кожного конкретного суду.

Водночас у тих містах, де простежується високий для Німеччини рівень злочинності, усе ж таки існує спеціалізація судів і суддів, слідчі судді виділені в окрему команду, а судді, відповідальні за доступність суду в будь-який час (зокрема, нічний), розглядають справи за прискореною процедурою. Треба зазначити, що виділені слідчі судді – це особливість великих дільничних судів, у середніх і невеликих судах роль слідчого судді виконує черговий суддя у кримінальних справах.

У 1974 р. в Німеччині була проведена реформа попереднього слідства – інститут попереднього слідства скасовано, як і сама фігура слідчого судді [7].

Порівняно недавно в судову систему Німеччини введений спеціальний суддя, який вирішує питання судового контролю та судового санкціонування, зокрема про перевірку законності й обґрунтованості ключових актів поліції чи прокуратури, пов'язаних із розслідуванням. Такий суддя має право виносити відповідні імперативні рішення (ухвали), але це не слідчий суддя, у розумінні вітчизняного законодавця.

У даний час більшість країн СНД ввели або планують увести у кримінальне судочинство фігуру спеціалізованого слідчого судді.

Відповідно до ст. 40 КПК Латвії 2005 р., слідчим суддею є суддя, якому доручено контролювати дотримання прав людини у кримінальних процесах. Відповідні процесуальні рішення щодо законності й обґрунтованості дій слідчим суддею можуть ухвалюватися відповідно до ст. 41 КПК Латвії, зокрема контролюючи рішення щодо здійснюваних процесуальних дій. Відповідно до ст. 40 КПК Латвії, слідчий суддя ухвалює рішення про застосування запобіжних заходів, розглядає скарги. Окрім цього, ухвалює рішення щодо здійснення вказаних у законі слідчих дій та розглядає в порядку судового контролю скарги та рішення органів попереднього розслідування. Він не має права розглядати кримінальні справи по суті. У КПК Латвії передбачено як недеволютивний (у суд, який ухвалив рішення на оскарження), так і деволутивний (у вищій суд) способи оскарження проміжних судових рішень [7].

КПК Естонії 2004 р. передбачена аналогічна посада – «судді з попереднього розслідування», а також «виконавчого судді», який виконує завдання щодо виконання судового рішення (ст. ст. 20–21 КПК Естонії) [7].

Окремий інтерес становить досвід Казахстану. Відповідно до ч. 3 ст. 54 КПК 2014 р. Республіки Казахстан, слідчий суддя – суддя суду першої інстанції, до повноважень якого належить здійснення в порядку, передбаченому цим Кодексом, судового контролю за дотриманням прав, свобод і законних інтересів осіб у кримінальному судочинстві [7].

Аналіз цих повноважень дозволяє констатувати, що він виступає як самостійний і незалежний суб'єкт кримінально-процесуальної діяльності, його діяльність має виключно юрисдикційний характер і не містить розшукових (слідчих) начал. Посада слідчого судді стала юридичним фактом. Зумовлено це законодавчим імперативом про заборону наперед питань, які у цій же кримінальній справі можуть бути покладені в основу судових рішень у головному судовому розгляді під час вирішення справи по суті. А також слідчий суддя не може втручатися в діяльність органів досудового провадження, підміняючи або здійснюючи процесуальні дії замість цих органів (ч. 4 ст. 54 КПК Республіки Казахстан).

Водночас слідчий суддя має право під час вирішення питань, пов'язаних із санкціонування запобіжного заходу «утримання під вартою», крім дослідження матеріалів справи, що стосуються обставин, які враховуються під час обрання зазначеного запобіжного заходу, перевіряти обґрунтованість підозри особи у вчиненні злочину і, за необхідності, витребувати кримінальну справу (ч. 3 ст. 148 КПК Республіки Казахстан). У разі встановлення фактів незаконного обмеження чи інших порушень прав і свобод людини, що охороняються законом, слідчий суддя вносить окрему постанову для вирішення питання про відповідальність осіб, які допустили порушення закону (ч. 6 ст. 56 КПК Республіки Казахстан).

Отже, законодавець наділяє слідчого суддю повноваженнями, аналогічними повноваженням судді загальної юрисдикції, під час проведення головного судового розгляду, обмежуючи його лише заборонаю втручатися в діяльність органів досудового провадження, зокрема шляхом дачі вказівок про спрямування розслідування і проведення конкретних слідчих дій, а також підміняти ці органи, здійснюючи дії або ухвалюючи рішення замість осіб, які здійснюють досудове провадження, прокурора, який наглядає, а також суду, який розглядає справу по суті (ч. 4 ст. 56 КПК Республіки Казахстан). Навіть більше, з уведенням слідчого судді у кримінальному процесі Республіки Казахстан починається поступове витіснення прокурорського нагляду судовим контролем не тільки із санкціонування примусових заходів, а й слідчих дій. У даний час слідчий суддя розглядає питання про санкціонування слідчих дій, що містять елементи явного примусу і вторгнення у сферу конституційних прав громадян, морально-етичного характеру, міжнародних правовідносин [1].

Визнання проведеної слідчої дії незаконною під час подальшого судового контролю є більш радикальним, ніж аналогічне рішення про недопустимість доказів. Тому рішення слідчого судді чітко позначені законом, не підлягають розширювальному тлумаченню й у випадках, передбачених законом, їх оскарження не зупиняє їхньої дії. Усі ухвали слідчого судді мають імперативний характер.

У Молдові законодавцем закріплено поняття судді із кримінального переслідування. Це суддя, наділений функціями кримінального переслідування, а також судового контролю процесуальних дій, здійснюваних у процесі кримінального переслідування (ст. 6 КПК Республіки Молдови). У ст. 41 цього Кодексу визначено компетенцію судді із кримінального переслідування; крім цього, у даній статті передбачено, що цей суддя ухвалює рішення про тимчасове звільнення затриманого або заарештованої особи і їх скасування, розгляд заяв про прискорення кримінального переслідування [7].

Вивчення закордонного досвіду низки інших країн показує, що до компетенції слідчого судді належить ухвалення рішення про обрання запобіжного заходу щодо обвинуваченого, а також розгляд питання про передачу справи на розгляд її по суті іншим суддею (останнє виключає можливість корупційних проявів). Крім того, слідчий суддя на прохання (клопотання) кожної зі сторін судочинства повинен надати допомогу у збиранні доказів, включаючи його присутність під час опитування свідків. У деяких країнах навіть є тенденції щодо недоцільності виокремлення слідчого судді як спеціального суб'єкта, оскільки ці функції має виконувати будь-який суддя, якому на розгляд у загальному порядку надходять відповідні клопотання чи скарги,

розгляд яких на даний час віднесений до компетенції слідчого судді. Отже, судове санкціонування або попереджувальний судовий контроль включає в себе діяльність суду щодо надання дозволу на провадження окремих слідчих дій і застосування певних заходів кримінально-процесуального примусу, які обмежують конституційні права і свободи учасників розслідування.

Маємо констатувати, що існуючі у світі конструкції судового контролю не є ідеальними. Яскравим прикладом цього є кількість судових рішень, які щороку скасовуються чи змінюються судами вищих інстанцій, а також кількість звернень громадян до Європейського суду з прав людини. Водночас деякий досвід може бути корисним для України, зокрема в рамках плану розподілу обов'язків кожного конкретного суду (Німеччина), утвердження слідчого судді як самостійного і незалежного суб'єкта кримінально-процесуальної діяльності (Казахстан).

Висновки. Вивчення інституту слідчих суддів у низці закордонних країн дозволяє стверджувати, що компетенції слідчих суддів здебільшого схожі одна з одною, навіть нагадують повноваження суду на стадії досудового провадження в нашій країні (Німеччина, Франція, Італія). Лише деякі країни пішли шляхом закріплення функції оперативного судового контролю за слідчим суддею з можливістю винесення незалежних імперативних рішень (Латвія, Литва, Казахстан, Молдова).

Питання про запровадження інституту слідчих суддів у систему кримінального процесу низки країн, як і раніше, залишається відкритим. Основною проблемою залишається розрізненість думок у середовищі вчених і відсутність конкретики в питанні реалізації даного інституту.

Необхідно все ж акцентувати увагу на тому, що процесуальний статус слідчого судді все ще викликає більше запитань, ніж відповідей: якщо він бере участь у слідчій дії, то яким чином буде вирішуватися питання про таємницю слідства, які кваліфікаційні вимоги будуть пред'являтися до особи, що призначається на посаду слідчого судді, модель взірця-слідчого судді, чи мають вплив попередній практичний досвід і авторитет даної особи в судочинстві тощо. Адже, як відомо, у більшості країн немає зводу вимог, що пред'являються до суддів, висунутих на посаду слідчого судді.

Беручи до уваги закордонний досвід і зважаючи на поточний стан справ в Україні, необхідним убагачується концептуальне переосмислення загалом державної політики у сфері кримінального судочинства, зокрема в аспекті перебудови досудового провадження, стадії призначення судового засідання, відповідно до цього і перерозподілу повноважень між органами слідства, прокуратури і суду.

Список використаних джерел:

1. Адиллов С.А. Следственный судья в уголовном судопроизводстве Республики Казахстан. *Труды Академии управления МВД*. 2017. № 1 (41). С. 119–125.
2. Артюхова К.Ю. Правова природа інституту слідчого судді у Франції та Італії та особливості цього інституту в Україні. *Реформування законодавства України та розвиток суспільних відносин в Україні: питання взаємодії* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, 28–29 березня 2014 р. Ужгород, 2014. С. 240–244.
3. Гуценко К.Ф., Головка Л.В., Филимонов Б.А. Уголовный процесс западных государств / под ред. К.Ф. Гуценко ; МГУ им. М.В. Ломоносова. Юрид. фак. 2-е изд., доп. и испр. Москва : Зерцало-М, 2002. 517 с.
4. Кримінальний процесуальний кодекс України від 25 червня 2019 р., підстава – v007p710–19. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № № 9–13. Ст. 88.
5. Резолюция 1685 (2009) Совета Европы «О политически мотивированных злоупотреблениях в системе уголовного правосудия государств-членов». URL: [https://www.coe.int/T/r/Parliamentary_Assembly/\[Russian_documents\]/\[2009\]/\[SepOct2009\]/Res1685_rus.asp](https://www.coe.int/T/r/Parliamentary_Assembly/[Russian_documents]/[2009]/[SepOct2009]/Res1685_rus.asp).
6. Сучасний кримінальний процес країн Європи : монографія / В.В. Луцик та ін. ; за ред. В.В. Луцика, В.І. Самаріна. Харків : Право, 2018. 792 с.
7. Уголовно-процессуальные кодексы зарубежных стран. URL: <https://www.legislationline.org/ru/documents/section/criminal-codes>.

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

ЛЕКАРЬ С. І.,
доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри податкової політики
(Університет державної фіскальної
служби України)

УДК 341.1+346

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736-2019-6-2-31>

**СВІТОВИЙ ДОСВІД ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ
ПУБЛІЧНИХ ЗАКУПІВЕЛЬ**

Держава є одним із основних учасників економічного процесу як споживач товарів, робіт і послуг. Публічні закупівлі складають значну частину світових торгових потоків, яка орієнтовно може сягати 1,5 трлн євро на рік. Ефективність публічних закупівель визначається насамперед дотриманням усіма учасниками цієї системи вимог щодо економії та справедливості під час їх організації.

Від ефективності здійснення публічних закупівель залежить успішність функціонування економіки загалом. Відповідно, актуалізується питання подальшого розвитку системи публічних закупівель та підвищення ефективності використання державних коштів з метою забезпечення українського суспільства якісними товарами та послугами. У середньому обсяги державних закупівель у країнах становлять в рамках від 10% до 25% ВВП.

Проте обсяг цих закупівель не завжди свідчить про їх ефективність, оскільки даний сектор у кожній країні має свої корупційні складники. Організаційно-інституційна система державних закупівель у різних країнах розвивалася залежно від сформованих у них бюджетної та законодавчої систем.

Найбільш зрілими закупівельними системами світу є система США, Великої Британії та ЄС. З огляду на це автором досліджуються сучасні моделі організації і здійснення публічних закупівель та формуються пропозиції щодо вдосконалення української моделі організації та здійснення публічних закупівель.

Крім того, в статті розглядається проблема регулювання міжнародного сектору державних закупівель у Європейському Союзі. У статті розглянуто ключові регіональні правові документи Європейського Союзу, такі як Директиви ЄС, та проаналізовано проблеми їх правового застосування на національному рівні. Директиви складають основу для механізму регулювання державних закупівель та координують процедури публічних торгів як для приватних, так і для державних підприємств. Директиви заохочують вільну конкуренцію в процесі торгів та стимулюють транскордонну торгівлю.

Ключові слова: публічні закупівлі, конкурсні закупівлі, тендер, реформування, адаптація.

The state is one of the main participants in the economic process as a consumer of goods, works and services. Public procurement accounts for a large part of the world's trade flows, which can roughly reach 1.5 trillion. Euro per year. The

effectiveness of public procurement is determined foremost by the compliance of all participants in this system with the requirements of economy and equity during the process of their organizing.

The success of public procurement depends on the effective functioning of the economy in the whole. Accordingly, the issue of further development of the public procurement system and increasing efficiency of the use of public funds are being actualized in order to provide quality goods and services to Ukrainian society. The average public procurement volume in the countries ranges from 10% to 25% of GDP.

However, the volume of these purchases is not always indicative of their effectiveness since this sector in each country has its own corruption components. The organizational and institutional system of public procurement in different countries has evolved depending on the budgetary and legislative systems they have formed.

The most mature purchasing systems in the world are the UK and EU systems. In view of this, the author investigates modern models of organization and implementation of public procurement and forms the proposals for improving Ukrainian model of organization and implementation of public procurement.

This paper deals with the problem of the international public procurement sector regulation in the regional trade unions in the European Union. The article examines the key regional legal documents of the European Union such as EU Directives and analyzes the problems of their legal application at the national level. The directives form the basis for the regulation mechanism of the public procurement and coordinate procedures for public bidding for both private and state-owned enterprises. The directives encourage free competition in the bidding process and stimulate cross-border trading.

Key words: public procurement, competitive procurement, tender, reform, adaptation.

Вступ. Потужним важелем впливу держави на економіку є система державних замовлень, закупівель продукції, робіт і послуг для державних та муніципальних потреб. Оскільки державні закупівлі займають значне місце у витратній частині бюджету більшості розвинених країн, то вони є дієвим інструментом управління економікою. За допомогою державних контрактів багато держав вирішують свої соціально-економічні проблеми, а також забезпечують проведення наукових досліджень, створення і впровадження нових технологій і розробок.

Ефективність публічних закупівель визначається насамперед додержанням усіма учасниками цієї системи вимог щодо економії та справедливості під час їх організації. Від ефективності здійснення публічних закупівель залежить успішність функціонування економіки загалом. Відповідно, актуалізується питання подальшого розвитку системи публічних закупівель та підвищення ефективності використання державних коштів з метою забезпечення українського суспільства якісними товарами та послугами. У середньому обсяги державних закупівель у країнах ЄС становлять від 8% у Швейцарії до 25% ВВП у Нідерландах. Проте обсяг цих закупівель не завжди свідчить про їх ефективність, оскільки цей сектор у кожній країні має свої корупційні складники. Обов'язки державних закупівель за Угодою про державні закупівлі Світової організації торгівлі (СОТ) оцінюються приблизно в 1,3 трлн євро [1]. Проте, на відміну від політики ЄС, що сприяє більшій відкритості, багато країн, які не є членами ЄС, неохоче відкривають свої ринки державних закупівель для міжнародної конкуренції.

Розпорядженням Кабінету Міністрів України «Про Стратегію реформування системи публічних закупівель («дорожню карту»)» до 2022 р. передбачено, що основним напрямом реформування системи державних закупівель України є гармонізація національного зако-

нодавства з правилами Європейського Союзу. Все це зумовило актуальність нашого дослідження [2].

Аналіз досліджень і публікацій. Аспекти публічних закупівель розглядаються в роботах О. Ганчака, В. Гончарова, О. Грибовського, Д. Гризоглазова, С. Козлова, В. Колотія, В. Морозова, О.О. Покрещука, О.Є. Стародубцева, Ю.В. Фалко, Г. Файвеш, О.П. Шатковського, а також у звітах міжнародних організацій.

Постановка завдання. Мета дослідження – дослідити чинні системи державних закупівель у світі, виявити переваги та недоліки, запропонувати шляхи подальшого вдосконалення системи публічних закупівель в Україні.

Результати дослідження. Державні закупівлі не є метою урядів, а є лише інструментом втілення економічних і соціальних цілей. З появою великої кількості зарубіжної літератури щодо тематики державних закупівель до вітчизняної літератури потрапляє поняття «прок'юрмент» (англ. procurement – закупівлі). Проте це поняття з'явилося шляхом транслітерації, а тому воно означає не державні закупівлі (за кошти держбюджету), а звичайний процес закупівлі товарів чи послуг у межах як державного, так і приватного підприємства. Адже державні закупівлі у зарубіжній літературі та нормативно-правових актах називаються або «публічні закупівлі» (англ. public procurement), наприклад, у праві ЄС, або урядові/державні закупівлі (англ. government procurement) за назвою процесу держзакупівель у праві СОТ, а саме Угоді про урядові закупівлі (англ. Government Procurement Agreement, GPA). Відповідно, раціонально було б назвати процеси «публічний прок'юрмент» та «урядовий/державний прок'юрмент» [3].

Сфера державних закупівель, на думку Ф. Снайдера, дуже контроверсійна і спірна поміж інших сфер права. Це пов'язано, по-перше, з рівнем, на якому приймаються рішення стосовно державних закупівель, – наднаціональним або національним, формою закріплення таких рішень – регламенти, директиви або рекомендації та їх втілення у життя. По-друге, вплив держави на економіку може опосередковано, через державні закупівлі, породжувати явище протекціонізму [4].

Ф. Мартін висловлює думку, що не можна вважати державні органи звичайними покупцями, які шукають пропозиції за найнижчою ціною, адже вони мають певну стратегію, ідеологію, а тому можуть «вигадувати» спеціальні умови. [5].

Слід зазначити, що загалом розміщення державних замовлень в ЄС регламентується трьома рівнями законодавчого регулювання: міжнародним законодавством, законодавством ЄС і національним законодавством.

У сфері державних закупівель найбільш значимими угодами є ті, що укладені в рамках Світової організації торгівлі. Державні закупівлі є важливим складником діяльності з лібералізації торгівлі у світі. 15 квітня 1994 р. одночасно, але офіційно незалежно від багатосторонніх торговельних переговорів у межах Уругвайського раунду Генеральної угоди про тарифи і торгівлю (ГАТТ), було підписано угоду про державні закупівлі (GPA) 22 урядами, головним чином між Сполученими Штатами Америки і країнами – членами ЄС. Нині учасниками угоди GPA є більше 160 держав [6].

У межах ЄС та СОТ створено всеохоплюючу детальну регулятивну базу для державних закупівель, вартість яких перевищує певні порогові показники. Усі країни-члени повинні вносити ці директиви і положення у власне національне законодавство. Принципи і правила GPA за суттю не відрізняються від принципів і правил, встановлених у Директивах щодо закупівлі в межах ЄС, і завдяки внесеним до них змінам і доповненням мають відповідати вимогам Директив.

У 2011 році був створений оновлений текст Угоди з урахуванням сучасних умов ринку держзакупівель. Офіційно документ набув чинності у квітні 2014 р. після того, як був схвалений двома третинами країн – членів СОТ. Угода дозволяє відкривати національні ринки держзакупівель, сприяє формуванню світових ринків держзакупівель. Новий текст Угоди містить положення, що відображають позитивні сучасні тенденції у сфері державних закупівель, такі як боротьба з корупцією, активне придбання технологій із захисту навколишнього середовища та використання систем електронних закупівель.

Наступним міжнародним договором, укладеним в рамках компетенції ЄС, є двосторонні договори про асоціацію. У Договорі про заснування ЄС правова концепція асоціації знайшла своє закріплення у ст. 217 [7]. У ній говориться: «Союз може укласти з однією чи більше третіми країнами або міжнародними організаціями угоди про створення асоціації, які передбачають взаємні права і обов'язки, спільні дії і особливі процедури».

У межах компетенції зі Спільної торговельної політики такі угоди можуть передбачати створення зони вільної торгівлі, а отже – відкривається доступ до внутрішнього ринку ЄС. Такі угоди зазвичай містять положення щодо державних закупівель. Для прикладу, можна розглядати Угоду про асоціацію між ЄС та Україною (далі – УАЄС). У IV Розділі Угоди, який передбачає створення поглибленої та всеосяжної зони вільної торгівлі (англ. *deep and comprehensive*), визначаються положення про транскордонні державні закупівлі [8].

Поглиблена та всеохоплююча зона вільної торгівлі «Україна – ЄС» (ЗВТ) передбачає лібералізацію торгівлі як товарами, так і послугами, лібералізацію руху капіталів та певною мірою – руху робочої сили. Відмінною рисою ЗВТ «Україна – ЄС» є комплексна програма адаптації регуляторних норм у сферах, пов'язаних з торгівлею, до відповідних стандартів ЄС. Це дозволить значною мірою усунути нетарифні (технічні) бар'єри у торгівлі між Україною та ЄС та забезпечити розширений доступ до внутрішнього ринку ЄС для українських експортерів і навпаки – європейських експортерів до українського ринку. Таким чином, поглиблена та всеохоплююча ЗВТ має забезпечити поступову інтеграцію економіки України до внутрішнього ринку ЄС. Стаття 4 Угоди про асоціацію, у якій йдеться про встановлення поглибленої та всеосяжної зони вільної торгівлі, частково набрала чинності 1 січня 2016 року.

Основні джерела права ЄС у сфері державних закупівель – Договір про заснування Європейського економічного співтовариства та Директиви. Під час розгляду правових основ державних закупівель необхідно аналізувати не тільки Директиви, що їх регулюють, але і контекст, в якому вони були прийняті.

Поряд з Директивами використовуються загальні положення, що містяться в Договорі, які характеризують основні принципи правового регулювання. Найбільш актуальними з погляду державних закупівель є такі: заборона дискримінації за ознакою громадянства / національності; вільний рух товарів; свобода надання послуг; свобода економічної діяльності. Загалом Договір не містить положень, які безпосередньо стосуються державних закупівель. Деякі загальні принципи права в сфері публічних закупівель були сформовані під впливом прецедентного права Європейського суду. Найбільш важливі з них в контексті закупівель: рівноправність, прозорість, взаємне визнання, пропорційність.

Виділяють чотири хвилі формування й оновлення європейського законодавства в сфері публічних закупівель, що представлені Директивами, прийнятими в 1970-х рр., з 1989 по 1993 рр., у 2004 рр. та з 2014 по 2016 рр. [9].

Першими регулюючими процедури укладення державних контрактів на виконання робіт і поставку товарів стали Директива 71/305 / ЄЕС, що стосується координації процедур укладення державних контрактів на виконання робіт [10], а також Директива 77/62 / ЄЕС, яка координує процедури на укладання державних контрактів на поставку товарів [11], і Директива 80/767 / ЄЕС, що адаптує і доповнює Директиву 77/62 / ЄЕС щодо визначених замовників [12]. Проте зазначені документи не надали бажаного впливу на рівень відкритості ринку державних закупівель тією мірою, якою очікувалося. Здебільшого вони були імплементовані в національне законодавство країн – членів ЄС не повною мірою, а норми, спрямовані на підвищення прозорості інформації про закупівлі, фактично не працювали. Крім того, встановлений термін для подачі заявки був настільки коротким, що іноземні економічні оператори не встигали подати пропозицію.

Відкриття ринку державних закупівель – складний і тривалий процес. Державний протекціонізм завжди був очевидний. Для усунення зазначених проблем у вищезазвані Директиви були внесені зміни. Директива 88/295 / ЄЕС внесла зміни в Директиви 77/62 / ЄЕС та 80/767 / ЄЕС, а Директива 89/440 / ЄЕС – у Директиву 71/305 / ЄЕС.

Основними нововведеннями стали: визначення області застосування директив, інформаційне забезпечення та умови конкуренції, закріплення прозорості процедур проведення закупівель, визначення технічних специфікацій [13; 14].

Згодом виникла необхідність в об'єднанні розрізаних законодавчих положень у двох кодифікованих документах для того, щоб громадяни Євросоюзу могли працювати з чіткими і прозорими текстами і легко орієнтуватися в своїх правах. Документ, який регламентує порядок укладання державних контрактів на виконання робіт, отримав назву Директиви 93/37 / ЄЕС14 (Директива «Роботи»), а контрактів на поставку товарів – Директиви 93/36 / ЄЕС (Директива «Товари»). Роком раніше Європейська рада прийняла Директиву 92/50 / ЄЕС про координацію процедур укладання державних контрактів на надання послуг (Директива «Послуги»). Таким чином, була сформована повна нормативна база для укладання державних контрактів [15].

Слід зазначити, що виконання робіт, постачання товарів та надання послуг у галузі водопостачання, енергетики, у транспортній та телекомунікаційній галузях регулювалися окремою Директивою 93/38 / ЄЕС. Ці Директиви діяли з 1993 по 2003 рр. і мали значний позитивний вплив на ринок державних закупівель, процедури їх проведення стали більш прозорими, а умови конкуренції – більш справедливими. За оцінкою компанії Europe Economics, проведеної на вимогу Генеральної Дирекції з Внутрішнього ринку і послуг Європейської комісії, економічна вигода, отримана завдяки застосуванню цих Директив, оцінюється в 5–25 млрд євро [9].

У 2004 році попередні Директиви були замінені двома новими Директивами Європейського парламенту, а ради, які охоплювали процедурні питання, – Директивою 2004/18 / ЄС про координацію процедур укладання державних контрактів на виконання робіт, поставку товарів та надання послуг і Директивою 2004/17 / ЄС про координацію закупівель підприємств і організацій, що функціонують на ринках водопостачання, енергетики, транспорту та поштових послуг [15, с. 42].

Останні фундаментальні зміни у законодавстві Європейського Союзу про державні закупівлі були внесені у 2014 році. Директива 2004/18 / ЄС і Директива 2004/17 / ЄС поступилися своїм місцем прийнятому в 2014 р. новому пакету директив (Директива 2014/23 / ЄС про укладання концесійних угод, Директива 2014/24 / ЄС про державні закупівлі і Директива 2014/25 / ЄС про державні закупівлі в сферах водопостачання, енергетики, транспорту та поштового зв'язку).

Попередні Директиви не встановлювали процедурних заходів для забезпечення прозорості та рівного ставлення. Таким чином, Директиви ЄС ніколи не регулювали процедури розкриття ставки та залишали це питання на розгляд національним законодавством держав – членів ЄС. Проте на протигагу такій практиці сьогодні Директиви встановлюють обов'язки для замовників вживати заходи для попередження, виявлення та усунення випадків конфлікту інтересів. Вибір заходів залишається за державами – членами ЄС, але Директивою вимагається вживати такі заходи [16].

Варто відмітити, що використання приладів та засобів електронної комунікації під час здійснення державних закупівель після перехідного періоду стало обов'язковим. Це є важливим з точки зору розвитку загальної системи електронної комунікації в межах ЄС.

Для поліпшення розвитку електронних закупівель загалом та з особливим акцентом на інвойсуванні після присудження та підписання договору нова Директива 2014/55 про електронне інвойсування в державних закупівлях була прийнята навесні 2014 року. Метою Директиви є усунення торгівельних бар'єрів, що є результатом різних правил та технічних вимог для електронного інвойсування в державах – членах ЄС. Зокрема, Директива про електронне інвойсування встановлює ряд ключових вимог стосовно змісту електронних інвойсів. Це стосується основних умов здійснення оплати та чіткого визначення кредитора та боржника. Більш важливо та відповідно до звичного підходу до торгівельних бар'єрів Директивою покладається обов'язок на замовників приймати інвойси, які відповідають стандартам ЄС щодо електронного інвойсування, що розроблені Європейською організацією

зі стандартизації. З цією метою в Директиві також передбачено право Європейської Комісії мати такий розроблений стандарт [17].

Першою державою, що започаткувала державне регулювання в секторі публічних закупівель в Європі, стала Велика Британія. Саме у Британії у 1833 р. було визначено термінологію, що застосовується і сьогодні під час укладання угод з публічних закупівель.

На національному рівні система публічних закупівель була впроваджена у Великій Британії в середині 80-х років ХХ сторіччя. В 1984 р. були прийняті «Рекомендації по конкурсних закупівлях», а у 1990 р. при Казначействі Сполученого Королівства було створено Центральну установу по закупівлях – центральний методичний і контролюючий орган. Для функціонального розподілу повноважень було створено відділ стратегії закупівель в уряді. У кожному міністерстві є департамент тендерної роботи для забезпечення загальних потреб усіх департаментів і територіальних підрозділів. Для забезпечення своїх специфічних потреб департаменти проводять закупівлі самостійно. Для поточних дрібних витрат чиновникам тендерних підрозділів видаються електронні корпоративні кредитні картки на обмежені суми [18, с. 32–33].

Низка специфічних особливостей під час організації закупівельної діяльності в процесі витрачання коштів в процесі розміщення державного замовлення можна зустріти і в практиці Німеччини. Особливість німецького законодавства в його каскадності. Послідовність та підпорядкованість нормативних приписів така: спочатку ухвалюється базовий закон стосовно державних закупівель – це «Закон проти обмеження конкуренції», який часто називають основним законом ринкової економіки, оскільки він регулює конкуренцію. Наступним рівнем йдуть підзаконні акти. І якщо положення в законі не змінюються десятиліттями, то підзаконні акти безперервно модернізуються [19, с. 129].

Федеральні землі при цьому мають і власне законодавство по держзакупівлях. Велика увага в Німеччині приділяється залученню до участі в конкурсах суб'єктів малого бізнесу, які часто виграють великі замовлення. Цьому сприяє і використовується тут модель обмеження монополізації, коли частина замовлення крупної фірми, що виграла конкурс, пропонується конкурентам за цінами, запропонованими монополістом [20].

Це має два позитивні наслідки: по-перше, держава нічого не втрачає, роблячи поступку малому бізнесу; по-друге, малі фірми не розоряються в довгостроковому періоді. Неформально є правило про неприпустимість того, щоб монополіст-замовник породжував би монополіста-виконавця.

У Німеччині діє жорстке державне регулювання ціноутворення, метою діяльності державних установ та контролюючих органів є боротьба з демпінгом. При цьому існує офіційна практика ведення «чорних списків» корумпованих фірм, до якого фірма не потрапляє назавжди, існують критерії виключення зі списку; особливо цікаві ситуації, коли фірма, що провинилася, виявляється виробником-монополістом [21].

Відмінна від інших система організації держзакупівель склалася у Франції, що пояснюється специфікою системи державних фінансів цієї країни. З 30-х рр. ХХ ст. у Франції існує Національне агентство торгів, але його роль як регулятора закупівель окремих міністерств усе більш скорочується. До його складу входять адміністративний відділ, який займається розробкою нормативної документації; економічний відділ, який аналізує ступінь впливу державних закупівель на стан національної економіки; технічний відділ, який відпрацьовує технічні специфікації для проведених конкурсів; ціновий відділ, який проводить маркетингові дослідження і готує відповідні рекомендації. У складі Агентства є також Секретаріат, функціонально підвідомчий міністерству фінансів [22, с. 20–21].

Державні організації Франції двічі на рік публікують списки (номенклатуру) продукції, яка виставляється на торги в майбутньому півріччі. Таким чином, постачальники мають можливість зарезервувати виробничі потужності під державне замовлення. Для Франції характерне створення спеціальних комісій, які вибірково перевіряють правильність укладання контрактів. Кожне відомство і кожен орган влади формують власний підрозділ по закупівлях з функціями укладання контрактів та контролю за їх виконанням. Здійснюється політика попереднього повідомлення зацікавлених постачальників про майбутні закупівлі для потреб органів управління.

Підсумовуючи, зазначимо, що незважаючи на багаторівневу нормативну основу правового регулювання публічних закупівель у різних державах ЄС, кожна з них має істотні відмінності, що випливають зі специфіки правової системи держави, сформованих у суспільстві звичаїв ділового обороту та ментальності нації. Європейці вкрай обережно ставляться до обмеження договірної свободи, навіть у публічних закупівлях, і не сприймають різного роду обтяження і змови, хоча вони присутні в господарському обороті. Українські товаровиробники, що мають намір вийти на ринки ЄС, мають враховувати ці особливості під час планування власного бізнесу. Крім того, українські законодавці мають зважати на сформований в законодавчій та правозастосовній діяльності ЄС досвід організації та здійснення публічних закупівель і намагатися імплементувати його в українське зважено і поступово.

Висновки. Здійснивши аналіз функціонування системи державних (публічних) закупівель у різних країнах, можна зробити висновок, що уповноважені органи влади використовують різноманітні механізми забезпечення ефективності їх організації. Це стосується, зокрема, вимог щодо проведення конкурсних торгів, розкриття інформації їх учасниками, встановлення відповідальності посадових осіб за додержання установлених законом процедур і правил тощо.

Під час застосування зазначених механізмів враховуються різноманітні інституційні чинники реалізації цієї державної управлінської діяльності (законодавчі і правові норми діяльності державних замовників, постачальників і кінцевих одержувачів відповідних товарів, робіт, послуг, культурні та етичні цінності, процедури і правила прийняття та виконання необхідних управлінських рішень щодо формування і розміщення державних замовлень тощо).

Відповідно до ч.1 ст.153 Угоди про асоціацію між Україною та ЄС (далі – УАЄС) Україна зобов'язалася забезпечити поступове приведення чинного та майбутнього законодавства у сфері публічних закупівель у відповідність до *acquis* ЄС у сфері публічних закупівель [23; 24].

Вимагає особливої уваги вимога, викладена у ч.2 ст.153 УАЄС, про здійснення адаптації щодо врахування не лише відповідних актів права ЄС, але й прецедентного права Європейського Суду, що потребуватиме відповідної систематизації та вивчення практики відповідних судових органів [25, с. 92–93; 26, с. 133–134].

Реалізація завдань реформи сфери публічних закупівель на сучасному етапі забезпечує введення найбільш суттєвих принципів в нормативну та інституційну структуру законодавства України в сфері державних закупівель згідно із стандартами ЄС, що, відповідно, забезпечує можливість взаємного доступу суб'єктів господарювання до ринку публічних контрактів на закупівлю товарів центральними органами ЄС та України.

Список використаних джерел:

1. Tenders Electronic Daily. Supplement to the 'Official Journal' of the EU. URL: <http://www.ted.europa.eu>.
2. Про Стратегію реформування системи публічних закупівель («дорожню карту»). Розпорядження Кабінету Міністрів України від 24.02.2016 № 175-р. URL: <http://www.me.gov.ua/LegislativeActs/Detail?lang=uk-UA&id=da339cc3-3e7c-4bab-94db-e9f3fcfa3d4a>.
3. Кузнецов К.В. Прокьюремент: тендери, конкурсы, конкурентные закупки. Москва, 2005.
4. Kierkegaard S.M. Going, Going, Gone! E-Procurement in the EU. *International Journal of Computing & Information Sciences*. 2006. Vol. 4, No 1. p. 30–39. URL: <http://tradeinterchange.com.au/Downloadable/e-procurement%20in%20the%20eu.pdf>.
5. Martin J. The EU Public Procurement Rules / Jose M. Fernandez Martin. NY : Clarendon Press, Oxford. 1996. 321 p.
6. Угода про урядові закупівлі (COT) / Верховна Рада України. Офіц. видання. URL: http://www.zakon2.rada.gov.ua/laws/show/981_050.
7. Treaty of Lisbon. Amendments to the Treaty On European Union and to the Treaty Establishing the European Community. *Official Journal of the European Union*. С. 306/10. 17.12.2007.

8. Угода про асоціацію між Україною та Європейським союзом. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/984_011.
9. Постникова Е.В. Государственные закупки услуг в праве Европейского союза: общая характеристика и ключевые понятия / Официальный сайт НИУ ВШЭ. URL: <http://www.hse.ru/data/2011/12/26/1261528641/22-57.pdf>.
10. 71/305/EEC: Council Directive of 26 July 1971 concerning the co-ordination of procedures for the award of public works contracts / EUR-Lex. Access to European Union law. URL: <http://eur-lex.europa.eu/Notice.do?pos=1&hwords=&page=1&lang=en&pgs=10&nbl=3&ist=22894:cs,22893:cs,22914:cs&checktexte=checkbox&visu=#texte>).
11. 77/62/EEC: Council Directive of 21 December 1976 coordinating procedures for the award of public supply contracts / EUR-Lex. Access to European Union law. URL: http://eur-lex.europa.eu/Result.do?T1=V3&T2=1977&T3=62&RechType=RECH_naturel&Submit=Search.
12. Council Directive 80/767/EEC of 22 July 1980 adapting and supplementing in respect of certain contracting authorities Directive 77/62/EEC coordinating procedures for the award of public supply contracts / EUR-Lex. Access to European Union law. URL: http://eur-lex.europa.eu/Result.do?T1=V3&T2=1980&T3=767&RechType=RECH_naturel&Submit=Search.
13. Council Directive 88/295/EEC of 22 March 1988 amending Directive 77/62/EEC relating to the coordination of procedures on the award of public supply contracts and repealing certain provisions of Directive 80/767/EEC / EUR-Lex. Access to European Union law. URL: http://eur-lex.europa.eu/Result.do?T1=V3&T2=1988&T3=295&RechType=RECH_naturel&Submit=Search.
14. Corrigendum to Council Directive 89/440/EEC of 18 July 1989 amending Directive 71/305/EEC concerning coordination of procedures for the award of public works contracts / EUR-Lex. Access to European Union law. URL: http://eur-lex.europa.eu/Result.do?T1=V3&T2=1989&T3=440&RechType=RECH_naturel&Submit=Search).
15. Крадинов В.Д. Система государственных закупок в ЕС и подходы к оценке ее эффективности. *Финансовый журнал*. 2013. № 3. С. 37–55.
16. Муравйов В.І. Організаційно-правовий механізм реалізації Угоди про Асоціацію між Україною та Європейським Союзом. *Право України : Юридичний журнал*. Київ : 2015. Вип. 8. с. 17–32.
17. Гармонізація системи державних закупівель в Україні зі стандартами ЄС. Збірник директив ЄС з питань державних закупівель, 2015. С. 637. URL: http://eupublicprocurement.org.ua/wp-content/uploads/2015/02/EU-PP-Directives-Compendium_UKR.pdf.
18. Шатковський О. Організація державних закупівель у Швеції і Великобританії: уроки для України. *Вісник Тернопільської академії народного господарства*. 2008. № 2. С. 32–38.
19. Гризоголазов Д.В., Давидов І.А. Зарубіжний досвід здійснення державних закупівель. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Економічні науки»*. Випуск 19. Частина 1. 2016. С. 129–133.
20. Джабраїлов Р.А., Малолітнева В.К. Гармонізація законодавства з державних закупівель в Україні зі стандартами ЄС: концепція спеціальних та ексклюзивних прав. *Форум права*. 2016. № 2. С. 83–92.
21. Катроша Л.В. Зарубіжний досвід здійснення фінансового контролю у сфері державних закупівель. *Економіка та держава*. № 12. 2012. С. 48–51.
22. Попырин В.И. Опыт Франции и Германии. *Московские торги*. 2008. № 2. С. 14–26.
23. Кошечев В.А. Зарубіжний досвід замовлень для державних потреб. *Державні закупівлі України*. 2010. № 3. С. 29–30.
24. Влялько І.В. Правове регулювання державних закупівель в ЄС : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11– міжнародне право ; КНУ ім. Тараса Шевченка. Київ, 2009. 219 с.
25. Бублій М.П. Міжнародний досвід організації та здійснення державних закупівель. *Теорія та практика державного управління*. 2011. № 3 (34).
26. Горбатюк Я.В. Правова характеристика процедур публічних закупівель за Законом України «Про публічні закупівлі». *Юридичний вісник*. № 3 (40). 2016. С. 132–137.

СОРОКА Л. В.,

кандидат юридических наук, доцент,
докторант
(Научно-исследовательский институт
публичного права)

УДК 341.24;327.7

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736-2019-6-2-32>

ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ И ВОЗМОЖНЫЕ РИСКИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА И КОСМИЧЕСКИХ ТЕХНОЛОГИЙ

Статья посвящена исследованию специфики правового регулирования использования и разработки искусственного интеллекта для космической сферы и связанных с этим вопросов соблюдения фундаментальных прав человека. Рассмотрены некоторые особенности законодательного обеспечения соответствующей сферы. В связи с активизацией коммерческой и добывающей деятельности в Арктике, в открытом море и вскоре в космосе нормы международного права об ответственности государств за деятельность, осуществляемую в этих областях, заслуживают дальнейшего внимания и исследований, а также установления таких общих правил по использованию искусственного интеллекта, которые ни сейчас, ни в будущем не смогли бы нарушить фундаментальные права человека. На сегодня существует два способа урегулирования использования искусственного интеллекта. Первый способ предполагает, что решать проблемы нужно по мере их поступления. Нет проблемы – не нужно ее регулировать. Второй – упреждающий, то есть принимаются универсальные упреждающие нормы, обязательные для всех. Сделан вывод, что для урегулирования использования искусственного интеллекта и космических технологий необходимо принять под эгидой ООН международный договор, где предусмотреть создание правоохранительного международного органа, который и будет осуществлять надзор за соблюдением основных прав человека в указанной сфере. Разработка искусственного интеллекта нуждается в урегулировании на основе «жестких» законов наряду с техническими стандартами для того, чтобы права человека не нарушались. Гражданское общество и разработчики искусственного интеллекта должны работать вместе, чтобы помочь оценить области риска и предвидеть потребности уязвимых групп. Только когда заинтересованные стороны работают вместе в области защиты прав человека, можно избежать или минимизировать нарушения в сфере использования искусственного интеллекта и космических технологий.

Ключевые слова: *искусственный интеллект, космические технологии, права человека, Организация Объединенных Наций, международные правила.*

Стаття присвячена дослідженню специфіки правового регулювання, використання та розробки штучного інтелекту для космічної сфери і пов'язаних з цим питань дотримання фундаментальних прав людини. Розглянуто деякі особливості законодавчого забезпечення відповідної сфери. У зв'язку з активізацією комерційної та видобувної діяльності в Арктиці, у відкритому морі і незабаром в космосі норми міжнародного права про відповідальність держав за діяльність, яка здійснюється в цих областях, заслуговують подальшої уваги і досліджень, а також встановлення таких загальних правил щодо використання штучного

інтелекту, які ні зараз, ні в майбутньому не змогли б порушити фундаментальні права людини. На цей час є два способи врегулювання використання штучного інтелекту. Перший спосіб передбачає, що вирішувати проблеми потрібно по мірі їх надходження. Немає проблеми – не потрібно її регулювати. Другий – попереджуючий, тобто приймаються універсальні попереджувальні норми, обов'язкові для всіх, не вичікуючи, коли з'являться проблеми, які потрібно вирішувати. Зроблено висновок, що для врегулювання використання штучного інтелекту і космічних технологій необхідно прийняти під егідою ООН міжнародний договір, де передбачити створення правоохоронного міжнародного органу, який і буде здійснювати нагляд за дотриманням основних прав людини в зазначеній сфері. Розробка штучного інтелекту потребує врегулювання на основі «жорстких» законів поряд з технічними стандартами для того, щоб права людини не порушувалися. Громадянське суспільство і розробники штучного інтелекту повинні працювати разом, щоб допомогти оцінити області ризику і передбачити потреби вразливих груп. Тільки коли зацікавлені сторони працюють разом в області захисту прав людини, можна уникнути або мінімізувати порушення в сфері використання штучного інтелекту і космічних технологій.

Ключові слова: *штучний інтелект, космічні технології, права людини, Організація Об'єднаних Націй, міжнародні правила.*

The article is devoted to the study of the specifics of legal regulation of the use and development of artificial intelligence for the space sector and related issues of observing fundamental human rights. Some features of legislative support of the corresponding sphere are considered. In connection with the intensification of commercial and mining activities in the Arctic, on the high seas and soon in space, the norms of international law on the responsibility of states for activities carried out in these areas deserve further attention and research. As well as the establishment of such general rules for the use of artificial intelligence, which now and in the future could not violate fundamental human rights. Today, there are two ways to regulate the use of artificial intelligence. The first method involves solving problems as they arise. No problem – no need to regulate it. The second is proactive, i.e. universal proactive norms are adopted, binding on everyone, without waiting for problems to be addressed. It is concluded that in order to regulate the use of artificial intelligence and space technologies, it is necessary to adopt an international treaty under the auspices of the United Nations, where it is necessary to establish an international law enforcement body that will oversee the observance of fundamental human rights in this area. The development of artificial intelligence needs to be resolved on the basis of “hard” laws along with technical standards so that human rights are not violated. Civil society and artificial intelligence developers must work together to help assess risk areas and anticipate the needs of vulnerable groups. Only when stakeholders work together to protect human rights can violations of the use of artificial intelligence and space technology be avoided or minimized.

Key words: *artificial intelligence, space technology, human rights, United Nations, international rules.*

Введение. Амбициозные краткосрочные и долгосрочные цели, поставленные различными национальными космическими агентствами, требуют радикального продвижения в космическую сферу новых технологий, одной из которых, безусловно, является разработка интеллектуальных космических агентов. В последние годы это привело к росту интереса к искусственному интеллекту всего аэрокосмического сообщества. Действительно, все шире используются технологии и машины, которые могут автономно выполнять различные

функции в таких областях, как космос, где условия являются враждебными и опасными для жизни человека. Поэтому одной из сложных правовых проблем нашего времени является все более широкое использование технологий и процессов, связанных с искусственным интеллектом и космическими технологиями, и зависимость от них.

Постановка задания. Цель статьи – проанализировать международно-правовые акты и инициативы в области соблюдения права человека при внедрении искусственного интеллекта в повседневную жизнь.

Результаты исследования. Как уже отмечалось, мы живем в самый технологически прогрессивный период нашего существования. Из-за этого у людей теперь есть лучшее представление о человеческой цивилизации, которая включает исследование космоса, более безопасный транспорт и в целом лучшее качество жизни.

Что является более захватывающим, так это огромный океан возможностей с искусственным интеллектом и космическими технологиями. Однако нам еще предстоит понять, какими будут конечные результаты их использования. Не говоря уже о том, что даже ученые не могут договориться о прецеденте, который возникнет из-за использования искусственного интеллекта. Стивен Хокинг сказал в 2017 году, что искусственный интеллект может привести к концу цивилизации, какой мы ее знаем. Другие исследователи и ученые, хотя имеют менее мрачные предсказания, все-таки взволнованы существующей ситуацией с использованием искусственного интеллекта и его последствиями, но это только показывает, насколько сложно устанавливать правила и регулировать указанную сферу [1].

П. Черка, Й. Григене и Г. Сирбиките отмечали, что технологии искусственного интеллекта отличаются спонтанностью, постоянным развитием и трансформациями. По этой причине нормативно-правовая база, регулирующая эту сферу, должна быть: во-первых, универсальной, чтобы быть эффективной, независимо от изменений в информационных технологиях, или, во-вторых, постоянно корректируемой для обеспечения ее эффективности в условиях интенсивных изменений информационных технологий. При этом постоянное внесение изменений в законодательство, как реакция на изменения в сфере информационных технологий, может оказаться труднореализуемым из-за относительно статического и выраженного последовательного характера деятельности государственных институтов власти [2].

Еще в 1980-х годах ученые-правоведы начали исследовать, требует ли разработка искусственно интеллектуальных машин, таких как роботы, адаптации или расширения существующих правовых рамок, например, в отношении ответственности или правового статуса [3; 4]. Большая часть этих работ была связана с агентскими технологиями в программных системах. Поскольку робототехника была все еще научной фантастикой, а не фактом, многие из этих исследований носили фрагментарный характер. Они затрагивали важные правовые темы, которые должны быть охвачены (будущим) законом о робототехнике, но не содержали конкретных мер или правил и не применялись к действующим правовым системам.

В связи с активизацией коммерческой и добывающей деятельности в Арктике, в открытом море и вскоре в космосе нормы международного права об ответственности государств за деятельность, осуществляемую в этих областях, заслуживают дальнейшего внимания и исследований, а также установления таких общих правил по использованию искусственного интеллекта, которые ни сейчас, ни в будущем не смогли бы нарушить фундаментальные права человека.

Проблема регулирования новых технологий в Европе решалась почти каждой национальной правовой системой, поэтому наработки в этой сфере, включают в себя большое количество исследований о взаимосвязи между законом и наукой, а также между правом и технологиями.

В марте 2012 года стартовал европейский проект RoboLaw, который был сфокусирован на вопросах, стоящих перед определением юридического «статуса» робототехники, нанотехнологий, нейропротезов, компьютерно-мозговых интерфейсов, то есть в тех сферах, в которых до сих пор мало что сделано [5].

Радикальная новизна этих технологических приложений и инструментов требует оригинального и более сложного исследования, характеризующегося междисциплинарным методом и сравнительным анализом различных подходов, принятых в различных правовых системах. Несколько исследовательских институтов по всему миру исследовали аспекты нормативно-правовых последствий разработок в области робототехники. Тем не менее, до сих пор урегулирование указанной сферы (как в Европе, так и за ее пределами) все еще носит фрагментарный характер.

К аналогичному выводу пришел и М. Шерер, считая, что до недавнего времени развитие искусственного интеллекта происходило в своего рода нормативном вакууме (хотя и не абсолютном); за исключением действующих в некоторых государствах норм, касающихся беспилотных транспортных средств и летательных аппаратов, на настоящий момент принято весьма небольшое количество положений, которые касаются непосредственно уникальных специфических проблем, поднимаемых искусственным интеллектом. Практически отсутствует и судебная практика по данной тематике [6, с. 356].

Мы считаем, что самая большая проблема, стоящая перед законом и искусственным интеллектом, может быть в широком смысле обозначена как «регулирование». Точнее, будут ли правительства регулировать искусственный интеллект, и если да, то как? Этот всеобъемлющий вопрос пронизывает всю сферу и затрагивает множество различных конкретных вопросов.

На сегодня существует два способа урегулирования использования искусственного интеллекта. Первый способ предполагает, что решать проблемы нужно по мере их поступления. Нет проблемы – не нужно ее регулировать. Правительства государств должны проявлять «нормативное смирение» при работе с искусственным интеллектом. Другими словами, использовать невмешательный подход. Причина заключается в том, что раннее (нормативное) вмешательство может предотвратить или даже перекрыть определенные пути к инновациям [7].

Второй – упреждающий, то есть принимаются универсальные упреждающие нормы, обязательные для всех, не выжидая, когда появятся проблемы, которые нужно решать. Мы согласны с приверженцами такого способа и поддерживаем принятие Международного договора о регулировании исследований и разработок в области искусственного интеллекта [8]. Также в указанном договоре необходимо предусмотреть международный надзор за выполнением правил и создать правоохранительное международное агентство, которое и будет осуществлять такой надзор.

На сегодня функции международного «надзирателя» в области использования ИИ может взять только одна организация – ООН. Понимая важность регулирования использования ИИ, Организация Объединенных Наций открыла в 2015 году Центр по искусственному интеллекту и робототехнике в Нидерландах. Центр помог сосредоточить экспертные знания в области ИИ в одном учреждении, который был организован в рамках Межрегионального научно-исследовательского института ООН по вопросам преступности и правосудия (ЮНИКРИ) [9].

Также специализированным глобальным учреждением Организации Объединенных Наций по информационным и коммуникационным технологиям является Международный союз электросвязи (МСЭ), который и стал одной из ключевых платформ ООН для изучения воздействия искусственного интеллекта. МСЭ заявил, что он «предоставит нейтральную платформу для правительства, промышленности и научных кругов для выработки общего понимания возможностей новых технологий искусственного интеллекта и вытекающих из этого потребностей в технической стандартизации и политическом руководстве» [10].

Долгое время IT-индустрия работала в уникальной среде – без каких-либо норм и стандартов. Например, в автомобильной индустрии изготовители автомобилей должны следовать различным правилам дизайна и безопасности. Они должны иметь фары и поворотники, тормоза и так далее. Автомобиль, спроектированный небезопасным способом, будет снят с рынка, но программное обеспечение может делать практически все, что захочет. Каждое

лицензионное соглашение, которое мы подписываем при покупке или использовании программного обеспечения, говорит нам, что не имеет значения, что делает их программное обеспечение. Производитель не несет ответственности ни за что.

Для гражданского общества вопросы регулирования искусственного интеллекта также являются актуальными. В течение многих лет распространялись «бесплатные» сервисы, такие как поисковые системы, электронная почта и социальные сети. Но то, что эти сервисы «свободны» – это неправильно. Потребители используют такие услуги без денежной оплаты, но они платят другими способами – как правило, они подвергаются воздействию рекламы и позволяют собирать свои данные. Собранные данные, в свою очередь, представляют огромную ценность для поставщиков услуг. Они могут продавать его, использовать для целевой рекламы или обучать алгоритму машинного обучения. Например, в этой последней категории Facebook использовал 3,5 миллиарда общедоступных изображений с соответствующими общедоступными хэштегами в качестве меток для обучения сетей глубокого обучения распознаванию изображений.

В 2018 году возросла осведомленность общественности о конфиденциальности данных. Благодаря скандалу с Cambridge Analytica и бесчисленным нарушениям безопасности, которые раскрывают пользовательские данные, люди узнали, что неправильное использование данных может вызвать серьезные проблемы [11]. Например, в Сан-Франциско запретили использование распознавания лиц в общественных местах и даже для полицейской деятельности. Но запретить – не значит урегулировать.

Какие же на сегодня существуют нормативно-правовые акты, регулирующие использование искусственного интеллекта вообще и в космической сфере в частности.

Учитывая вышеуказанные проблемы и рост гражданской активности по данному вопросу были приняты Глобальные правила Европейского союза о защите данных [12]. После четырех лет подготовки и дебатов GDPR были окончательно утверждены парламентом ЕС 14 апреля 2016 года, а вступили в силу 25 мая 2018 года. Теперь организации, которые не соблюдают указанные в правилах требования, могут столкнуться с большими штрафами.

Это первый нормативно-правовой документ, который устанавливал правила не на национальном уровне, а имел силу экстерриториального применения. Указанные правила применяются ко всем компаниям, обрабатывающим личные данные субъектов данных, проживающих в ЕС, независимо от местоположения компании. Ранее территориальная применимость директивы была неоднозначной и относилась к обработке данных «в контексте территории учреждения».

После ряда громких судебных дел было принято решение, что GDPR относится к обработке персональных данных контроллерами и процессорами в ЕС, независимо от того, происходит ли обработка в ЕС или нет. GDPR также применяется к обработке персональных данных субъектов данных в ЕС контроллером или процессором, не установленным в ЕС, где деятельность связана с предложением товаров или услуг гражданам ЕС (независимо от того, требуется ли оплата) и мониторингом поведения, происходящего в ЕС. Предприятия не из ЕС, обрабатывающие данные граждан ЕС, также должны назначить представителя в ЕС [12].

Калифорния приняла аналогичную меру – Калифорнийский закон о защите прав потребителей от 2018 года [13], который вступит в силу в 2020 году. Указанный закон регулирует, как компании могут собирать и продавать личные данные и предоставлять отдельным лицам существенные права в отношении их данных.

Кроме указанных законов, 16 мая 2018 г. была подписана Декларация Торонто: защита права на равенство и недискриминацию в системах машинного обучения [14], а 5 декабря 2018 г. – Монреальская декларация [15].

Монреальская декларация стала результатом длительного диалога между экспертами, юристами и политиками, заинтересованными сторонами в отрасли, организациями гражданского общества и гражданами. Декларация определяет основные этические ценности и принципы, которые поддерживают фундаментальные права людей как основу для

будущей разработки политики и нормативных актов, регулирующих разработку технологий и приложений для искусственного интеллекта.

Кроме того, Committee of experts on Human Rights Dimensions of automated data processing and different forms of artificial intelligence (MSI-AUT) [16] из Совета Европы опубликовал несколько проектов документов о последствиях использования ИИ для прав человека. Исследования и рекомендации служат руководством для будущего установления стандартов и поощряют государства – члены Совета Европы осуществлять руководящие указания при решении законодательных вопросов в этой области и принимать все необходимые меры для обеспечения того, чтобы частные субъекты уважали права человека при разработке и внедрении ИИ. На данный момент MSI-AUT предоставила следующие документы:

- изучение последствий применения передовых цифровых технологий (включая системы искусственного интеллекта) для Концепции ответственности в рамках прав человека [17];
- проект рекомендации Комитета министров членам-государств о воздействии алгоритмических систем на права человека [18];
- проект декларации Комитета министров на манипулятивные возможности алгоритмических процессов [19].

Выводы. Разработка искусственного интеллекта нуждается в урегулировании на основе «жестких» законов наряду с техническими стандартами для того, чтобы права человека не нарушались. Гражданское общество и разработчики искусственного интеллекта должны работать вместе, чтобы помочь оценить области риска и предвидеть потребности уязвимых групп. Только когда заинтересованные стороны работают вместе в области защиты прав человека, можно избежать или минимизировать нарушения в сфере использования искусственного интеллекта и космических технологий.

ООН на сегодняшний день является единственной международной организацией, которая может взять на себя роль глобального регулятора и установить международные правила по защите прав людей при разработке и внедрении технологий с использованием искусственного интеллекта.

Список использованных источников:

1. James, Tom and Simon Roper. Launching from Earth: The Science Behind Space Law and Technological Developments. In: James T. (eds) *Deep Space Commodities*. Palgrave Macmillan, Cham. 2018. https://doi.org/10.1007/978-3-319-90303-3_3.
2. Čerka, Paulius, Jurgita Grigienė, and Gintarė Sirbikytė. Liability for Damages Caused by Artificial Intelligence. *Computer Law & Security Review*. 31 (3), 2015. <http://dx.doi.org/10.1016/j.clsr.2015.03.008>.
3. Marshal S. Willick, Artificial Intelligence: Some Legal Approaches and Implications, 4 AI MAO. 5 (1983).
4. Dan Lloyd, Frankenstein's Children: Artificial Intelligence and Human Value, 16 ME'RAPHILOSOPHY 307, 308 (1985).
5. RoboLaw. *Regulating Emerging Technologies in Europe: Robotics Facing Law and Ethics*. URL: <http://www.robotlaw.eu/projectdetails.htm>.
6. Scherer, Matthew U. Regulating Artificial Intelligence Systems: Risks, Challenges, Competencies, and Strategies. 2015. *Harvard Journal of Law & Technology*. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.260977>.
7. Soroka L. And Kurkova K. Artificial Intelligence and Space Technologies: Legal, Ethical and Technological Issues. *Advanced Space Law*, Volume 3, 2019: 131-139. URL: <https://doi.org/10.29202/asl/2019/3/11>.
8. Regulation of Artificial Intelligence in Selected Jurisdictions, 2019. URL: <https://www.loc.gov/law/help/artificial-intelligence/regulation-artificial-intelligence.pdf>.
9. ЮНИКПИ. URL: <https://futureoflife.org/>.

10. Официальный сайт МСЭ URL: <https://www.itu.int/ru/ITU-D/Statistics/Pages/default.aspx>.

11. Facebook to be fined \$5bn over Cambridge Analytica scandal. *BBC News*. 2019. URL: <https://www.bbc.com/news/world-us-canada-48972327>.

12. EU General Data Protection Regulation, “Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016 on the Protection of Natural Persons with Regard to the Processing of Personal Data and on the Free Movement of such Data, and Repealing Directive 95/46/EC (General Data Protection Regulation)”. *Official Journal of the European Union*, 119 (1), 2016. URL: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:32016R0679&from=EN>.

13. *AB-375 Privacy: personal information: businesses*. Assembly Bill No. 375 CHAPTER 55 An act to add Title 1.81.5 (commencing with Section 1798.100) to Part 4 of Division 3 of the Civil Code, relating to privacy. [Approved by Governor June 28, 2018. Filed with Secretary of State June 28, 2018]. URL: https://leginfo.legislature.ca.gov/faces/billTextClient.xhtml?bill_id=201720180AB375.

14. *Toronto Declaration: Protecting the Rights to Equality and Non-Discrimination in Machine Learning systems*, May 2018. URL: <https://www.accessnow.org/cms/assets/uploads/2018/05/Toronto-Declaration-D0V2.pdf>.

15. *Montreal Declaration for the Responsible Development of Artificial Intelligence Launched*. URL: <https://www.declarationmontreal-iaresponsable.com/la-declaration>.

16. MSI-AUT Committee of experts on Human Rights Dimensions of automated data processing and different forms of artificial intelligence. URL: <https://www.coe.int/en/web/freedom-expression/msi-aut>.

17. MSI-AUT, A Study of the Implications of Advanced Digital Technologies (Including AI Systems) for the Concept of Responsibility Within a Human Rights Framework (Nov. 9, 2018), MSI-AUT(2018)05, URL: <https://rm.coe.int/draft-study-of-the-implications-of-advanced-digital-technologies-inclu/16808ef255>. URL: <http://perma.cc/85HA-SCNG>.

18. MSI-AUT, DRAFT RECOMMENDATION OF THE COMMITTEE OF MINISTERS TO MEMBER STATES ON HUMAN RIGHTS IMPACTS OF ALGORITHMIC SYSTEMS, Nov. 12, 2018, MSI-AUT(2018)06, URL: <https://rm.coe.int/draft-recommendationon-human-rights-impacts-of-algorithmic-systems/16808ef256>, archived at <http://perma.cc/F2HQ-2YK2>.

19. MSI-AUT, DRAFT DECLARATION OF THE COMMITTEE OF MINISTERS ON THE MANIPULATIVE CAPABILITIES OF ALGORITHMIC PROCESSES, Nov. 16, 2018, MSI-AUT(2018)07. URL: <https://rm.coe.int/draft-declaration-on-themanipulative-capabilities-of-algorithmic-proc/16808ef257>, archived at <http://perma.cc/72ND-8C8S>.

ЗМІСТ

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО**І АДМІНІСТРАТИВНИЙ ПРОЦЕС, ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО**

БАЛОБАНОВ О. О., БУРДЕЙНИЙ Є. П. АДМІНІСТРАТИВНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЯК ЗАСІБ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БОРОТЬБИ З ПРАВОПОРУШЕННЯМИ НА МОРСЬКОМУ ТРАНСПОРТІ: ПОНЯТТЯ Й ОСОБЛИВОСТІ.....	3
БЕРНАДІН В. А. ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ПРОТИДІІ ПРАВОПОРУШЕННЯМ У СФЕРІ ОБІГУ ПІДАКЦИЗНИХ ТОВАРІВ.....	10
БІЛОЦЕРКОВЕЦЬ Н. В. АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДЕРЖАВНОГО НАГЛЯДУ (КОНТРОЛЮ) У СФЕРІ НАДАННЯ ЕЛЕКТРОННИХ ДОВІРЧИХ ПОСЛУГ І НАПЯМИ ЙОГО ВДОСКОНАЛЕННЯ..	16
ГОРИНОВ П. В. ЄДНІСТЬ СИСТЕМИ СУБ'ЄКТІВ ПРИЗНАЧЕННЯ НА ПОСАДУ СУДДІ ЯК ГАРАНТІЯ НЕЗАЛЕЖНОСТІ СУДОВОЇ ВЛАДИ.....	26
ДОРОШЕНКО В. А. ОСОБЛИВОСТІ ОБ'ЄКТІВ ГРОМАДСЬКОГО КОНТРОЛЮ ЗА ДІЯЛЬНІСТЮ НАЦІОНАЛЬНОГО АНТИКОРУПЦІЙНОГО БЮРО УКРАЇНИ.....	32
ЄМЕЦЬ Л. О., ПРОКОПЕНКО А. В. ОКРЕМІ ПИТАННЯ КРИМІНАЛІЗАЦІЇ ДЕКЛАРУВАННЯ НЕДОСТОВІРНОЇ ІНФОРМАЦІЇ.....	38
КОНДРАТЮК М. В. КІБЕРБЕЗПЕКА УКРАЇНИ В СИСТЕМІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ.....	42
КРАВЧУК М. Ю. МІЖНАРОДНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО УКРАЇНИ У СФЕРІ ПРОТИДІІ ЗАГРОЗАМ БІОЛОГІЧНОГО ТЕРОРИЗМУ.....	48
ПРИХОДЬКО А. А. КОРУПЦІЙНИЙ ЧИННИК ЯК ДИСТАБІЛІЗАЦІЙНИЙ ЕЛЕМЕНТ НА ШЛЯХУ ДО ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ.....	54
СЕВРУК Ю. Г. ІСТОРІЯ ВИНИКНЕННЯ ТА РОЗВИТКУ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ФУНКЦІЙ ПРОКУРАТУРИ УКРАЇНИ.....	61
ФЕДОСЄЄВ П. М. СУЧАСНИЙ СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ ЗАСТОСУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ПРОЦЕСІ ЗДІЙСНЕННЯ ТА ЗАХИСТУ СУБ'ЄКТИВНИХ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ.....	69
ХОМУТЯНСЬКИЙ В. В. СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ ЮРИДИЧНОЇ КВАЛІФІКАЦІЇ ПОРУШЕНЬ МИТНИХ ПРАВИЛ.....	73
ХРІДОЧКІН А. В., ЄВТУШЕНКО М. М. ДО ХАРАКТЕРИСТИКИ ФОРМ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ В СУЧАСНІЙ ПОДАТКОВІЙ СИСТЕМІ УКРАЇНИ.....	80
ФІНАНСОВЕ ПРАВО	
КІКАЛІШВІЛІ М. В. ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ СТРАТЕГІЇ Й ТАКТИКИ ПРОТИДІІ КОРУПЦІЙНИЙ ЗЛОЧИННОСТІ ЯК ЕЛЕМЕНТІВ АНТИКОРУПЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ ТА ЇХ СПІВВІДНОШЕННЯ.....	86
РОМАНЮК Ю. П. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПУБЛІЧНОГО КРЕДИТУ.....	92

ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА, КРИМІНОЛОГІЇ ТА КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОГО ПРАВА	
АНДРУШКО А. В. КІЛЬКІСНО-ЯКІСНІ ПОКАЗНИКИ НЕЗАКОННОГО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ АБО ВИКРАДЕННЯ ЛЮДИНИ.....	98
БУДЯЧЕНКО О. М. ІСТОТНА ШКОДА ЯК ОБОВ'ЯЗКОВА ОЗНАКА ОБ'ЄКТИВНОЇ СТОРОНИ ЗЛОЧИНУ ЗА СТАТТЕЮ 246 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ.....	106
ГУСАР Л. В. ПОНЯТТЯ Й ОЗНАКИ СЕРІЙНИХ ВБИВСТВ.....	112
ДАНЧЕНКО К. М., ЛУК'ЯНОВИЧ Я. О. ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ЗАСТОСУВАННЯ АНАЛОГІЇ ПРАВА У КРИМІНАЛЬНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ.....	119
ДАНЧЕНКО К. М., ШИРОКОВА А. А. ПОНЯТТЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ У СФЕРІ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ.....	124
ПИВОВАРОВ В. В. ДЕСТРУКТИВНИЙ КОНТЕНТ У СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖАХ ЯК ФАКТОР КРИМІНОГЕННОГО ВПЛИВУ НА СУСПІЛЬНУ СВІДОМІСТЬ.....	131
ПЛАКСЮК І. Ю. ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД БОРОТЬБИ З УМИСНИМ ВВЕДЕННЯМ В ОБІГ НА РИНОК НЕБЕЗПЕЧНОЇ ПРОДУКЦІЇ.....	138
ТОМА М. Г. СТАНОВЛЕННЯ ІНСТИТУТУ СПЕЦІАЛЬНОЇ КОНФІСКАЦІЇ: СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВА ОБУМОВЛЕНІСТЬ.....	143
КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНАЛІСТИКА	
КАРПЕНКО М. О., ВАРТОВНИК О. М. ПРАВО ВЛАСНОСТІ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ КРІЗЬ ПРИЗМУ ПРАКТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ.....	150
КИСЕЛЬОВ О. О., Д'ЯЧЕНКО Г. Є. МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ЗАХИСТУ ПРАВ ОСІБ, ЯКІ Є ПОТЕРПІЛИМИ ВІД КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ.....	156
ЛЕГКА О. В., ВЕРМЕНИЧ В. А. КОРУПЦІЯ ЯК АСОЦІАЛЬНИЙ ФЕНОМЕН СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА УКРАЇНИ: КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ.....	162
МИРОНЕНКО Т. Є. РОЛЬ ПРОКУРОРА У ВІДБРАННІ ЗРАЗКІВ ДЛЯ ПРОВЕДЕННЯ СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ.....	168
НОР В. Т., ШЕВЧУК М. І. ОБҐРУНТОВАНА ПІДОЗРА ЯК ПІДСТАВА ДЛЯ ОБРАННЯ ЗАПОБІЖНОГО ЗАХОДУ ТА ПРОДОВЖЕННЯ ЙОГО СТРОКІВ: ПРАКТИКА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ ТА УКРАЇНСЬКІ РЕАЛІЇ.....	173
САВЕНКО М. Є. СУБ'ЄКТИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА АПЕЛЯЦІЙНЕ ОСКАРЖЕННЯ УХВАЛ СЛІДЧОГО СУДДІ.....	187
ЧЕРНОВ В. С. ІНСТИТУТ СЛІДЧИХ СУДДІВ ТА ІМПЕРАТИВНІ РІШЕННЯ СЛІДЧОГО СУДДІ: ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД.....	194
МІЖНАРОДНЕ ПРАВО	
ЛЕКАРЬ С. І. СВІТОВИЙ ДОСВІД ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПУБЛІЧНИХ ЗАКУПІВЕЛЬ.....	201
СОРОКА Л. В. ПРАВОВІ ОСНОВИ І ВОЗМОЖНІ РИСКИ ІСПОЛЬЗУВАННЯ ІСКУССТВЕННОГО ІНТЕЛЛЕКТА І КОСМІЧЕСЬКИХ ТЕХНОЛОГІЙ.....	209

НОТАТКИ

НОТАТКИ

ПРАВО 6 ч. 2 • 2019
І СУСПІЛЬСТВО

Науковий
журнал

Науковий журнал Виходить шість разів на рік

Українською, російською та англійською мовами

Підписано до друку 25.11.2019 р. Формат 70х100/16. Папір офсетний.
Обл.-вид. арк. 20,74. Ум. друк. арк. 25,58. Наклад 300 прим. Ціна договірна.

ВНПЗ «Дніпровський гуманітарний університет»
49046, м. Дніпро, вул. Орловська, 1-Б, т. (056) 371-51-42

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
73021, м. Херсон, вул. Паровозна, 46-а
Телефон +38 (0552) 39 95 80,
+38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.com.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 6424 від 04.10.2018 р.